

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
 ગુજરાતી કાપીરાખિત વિભાગ
 ૧૬૭૮

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કાપીરાખિત વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૬૭૮

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ડી. શાસ્ત્રી આશ્રમ

વિષય ૩૦-

કલાવંત માટે જાહેર ધ્યાના મત.

PIONEER.

THE SCIENCE OF AFYAN MUSIC.

Mr. D. N. Patel, who has made his mark in vernacular literature by his able and interesting contributions to the Native Press, has added to the obligations he has conferred on Indian readers by the publication of a book called *The Science of Indian Music*. It treats of almost all the important points in Indian music and contains a series of lectures on Indian music delivered by the author during the last ten years. Treating of the many interesting departments of Indian music, the author throws a great deal of light on the effects of music on physical powers and mental culture. There is an interesting chapter on the theory of sounds and vibrations, their causes and consequences under the sun, symbolising sound as Destroyer, Preserver, and Creator. Mr. Patel has also added some mythological legends at the close of the book.

BOMBAY GAZETTE.

28th December 1905.

THE SCIENCE OF AFYAN MUSIC.

Mr. D. N. Patel, who has made his mark in vernacular literature by his able and interesting contributions to the Native Press, has added to the obligations he has conferred on Indian readers by the publication of a book called "The Science of Indian

Music." Among the few fine arts that India can boast of, the science of Indian Music stands foremost. Some light has been thrown by that eminent scholar, Sir William Jones, on the theory and antiquity of Indian Music. Much has been said also by Western scholars on the subject but a correct knowledge of the art of Indian Music still remains enveloped in darkness; and its light is but inadequately diffused in present civilised times. Some works have been written in Sanskrit by Indian Savants on the subject; **Mr. Patel's book is the first important contribution by a Parsee in the Gujarati language, adapted to the appreciation of ordinary Gujarati readers.** It treats of almost all the important points in Indian Music, and is the more valuable as proceeding from the pen of one who enjoys a perfect and practical acquaintance with the subject, of which he treats. It contains a series of lectures on Indian Music delivered by the author during the last ten years in a popular and fascinating form. Treating of the many interesting departments of Indian Music, the author throws a great deal of light on the effects of music on physical powers and mental culture. Music as medicine is not unknown to the German. Mr. Patel seems to be in touch with such power of music, and he treats of Indian Music from medical and physiological point of views. At the close of the book we find an interesting chapter on the theory of sounds and vibrations, their causes and consequences under the sun, symbolising sound as Destroyer, Preserver, and Creator. We are afraid the author has over-acted his part in trying to prove the problem. Mr. Patel has also added some mythological legends at the close of the book, which were highly appreciated at the time they were contributed to one of the vernacular dailies of Bombay. The book is likely to prove very useful to all students and lovers of Indian Music.

SI, November 1905, Vol. I, No 11.

KALAWANT.

Ancient India was alive to the importance of the art of music, is evident from the ancient literature on the subject. We find the Courts of Hindu Chiefs and royal households holding concerts, and not infrequently we find even princesses taking part in them. Princess Mignayana and Rani Mirabai, both Rajputanis, distinguished themselves by their mastery over vocal music. But Indian music has had its ups and downs. The puritanic Mahomedans regarded it with contempt, and it had a narrow escape at the hands of some of the Mogul Emperors. The Southern India Chiefs, however, cultivated the art and it developed considerably under their fostering care. During those disturbed times when the Maratha Confederacy was busily engaged in constant warfare, very little progress was made in popularising the fascinating art. The *Lavanis* sung at the time of sowing the seed, and the warlike *powadas* were the only songs and ballads known to the Marathas, in addition to the easy tunes of the *Shlokas*, *Aryas*, *Ovis*, and *Abhangas* which the poet saints had introduced into the Maratha Country. The *Kalawant* was a recognised institution, which confined itself to the teaching and practice of music, dancing and acting. The dancing girl was known as the *Kalawantin*, literally "Mistress of the Art." These "M. A.'s" of music of the early period in India had none of the degradations attached to them, which in these times, unfortunately, are almost inseparable from their class. To attend to the temple, to sing devotional hymns—*punchpadis*—and at times to dance, were the functions of the *Kalawantin*, and she received for her services a certain allowance.

many respects the Fire-maidens of the early or the Vestal-virgins of the Ancient Romans, fell Dr. D. N. Patel, who is a well-known critic of India, written a very interesting book on this subject, in which chapters of the book deal with the various classification of Indian tunes and they are interspersed with anecdotes of entertaining character. In Chapter IX the author advocates forcibly the introduction of music as a part of female education. The X chapter covers the history of Parsi music; at the end the author gives a brief and rapid sketch of dancing in India. The varieties described, show a keen power of observation in the author and add to the interest of the book. The author's suggestion about establishing a Parsi Philharmonic Society for the cultivation of music is well worth the consideration of all lovers of music amongst us.

જામે જમશેદ, તા. ૧૬ મી. ડીસેમ્બર ૧૯૦૫.

કલાવંત યાને આર્ય પ્રજાનું સંગીત.

હિંદુ સાહિત્યનું શાસ્ત્ર આધારે વીવેચન.

કર્તા:—મી. હરીશચંદર આનંદરાવ, તાલેચેરકર, બી. એ.

સાહિત્ય સંગીત કલા વિહીન :

સાક્ષાત્પશુઃ પુચ્છ વિષાળ દીન : ॥

તુળં ન સ્વાદય્ય પિજીવમાન :

તદ્વાગ ધેયં પરમં પશૂં નામ ॥ ૧ ॥

મર્તૃહરિ.

મી. ડી. એન. પટેલનું પુસ્તક “કલાવંત.”

આ પ્રસંગે પડી ભાગેલાં હિંદુ સંગીતની મદદે બરોબર વખતે ઉપયુગ પુસ્તક બહાર પડ્યું છે. આર્ય કરી ગારસી અને ગુજરાતી હિંદુ જેઓ દેશી સંગીતના હુનરની ખરી ખુબીની વીગતવાર જાણથી અગ્નિ રહ્યા છે, તેમની આ પુસ્તક બરોબર એક મોટી ગરજ સારે છે. આ પુસ્તકના તરફ “આપે” (૧) જે ગવાતા ગાયને

અંગણ છે, કલાવંત ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક અપુરવ પુસ્તક છે અને તેનો કરતા વાળખી રીતે એક કલાવંત (master of music) કહેવાઈ શકાય. એક પછી એક બાળુવા બેગ સંગીત બાબતોના પ્રકરણોથી મઠી લીધેલું આ પુસ્તક કરતાનો સંગીત કલાનો અનુભવ અને અભ્યાસ કેટલો ઉગ્ર છે, તે દેખાડી આપે છે. મી પટેલે આ પુસ્તક સંપૂર્ણ બનાવવા માટે જે અર્થાંગ મેહેનત લીધેલી છે, તે એટલાજ ઉપરથી માલમ પડે છે, કે તેઓએ યુરોપીયન તેમજ હિંદી સંગીત કળા ઉપર લખાયેલાં કેટલાંક ઉમદા પુસ્તકો (standard works) નો અભ્યાસ કરી તેમની સાહદત ખરડે ખરડે કુટનોટ આપી ટાંકી છે.

સંગીત દંતકથાનું પહેલું પુસ્તક-કલાવંત છે.

હિંદુ શાસ્ત્રને આધારે કેટલીક લોકપ્રિય સંગીત દંતકથા અને કહાણીઓ ને આ પુસ્તકમાં કરતાએ રજુ કરી છે, તેથી આ પુસ્તકની કીરતી વધારે કરનારી છે. આ પુસ્તકના પહેલાં આંક પ્રકરણો રાગ રાગણીની અને સુર વીદ્યાની બાબત ઉપર લખાયેલાં નજરે પડે છે અને તે વીણ્યને રસીકો બનાવવા માટે કરતાએ આતુરતાથી લીધા ને ત્યાં મનપસંદ દંતકથાઓ ચીતારેલી દેખાય છે. સ્ત્રી કેળવણીનાં એક બાગ તરીકે સંગીતની હિમાયત કરવામાં નવમાં પ્રકરણમાં કરતાએ જે મુગ્ધહેમત અને તકસરે જતેર કરી છે, તે ખરેખર વખાણુવા તેમજ ધ્યાન પુગાડવા બેગ છે.

ગાયનનો અભ્યાસ કરનારાઓને તેમજ ગાનારાઓને ઉપયોગી થઈ પડે એવી કેટલીક સુચના અને કંઈક જનજાણી માટે કેટલાક તુસકા, કરતાએ પ્રગટ કીધા છે તે બેશક ધણાજ ઉપયોગી છે.

આપણું પારસી સંગીત.

આ પુસ્તકનું દશમું પ્રકરણ પારસી ગાયત્રોની બાબત ઉપર લખાયેલું છે, જે એક પારસી કલાવંતની કલમથી લખાયેલું હોવાથી તે વધારે ધ્યાન ખેંચે એવું છે. અગીયારમાં પ્રકરણમાં, હિંદુસ્તાનમાં જુદી જુદી જાતની નાયનારીઓની જે એક ઝડપી તપાસ કરતાએ લીધી છે, તે આ પુસ્તકના કરતાની વખાણુવા લાયક. અવલોકન શક્તિનો આપણને ખ્યાલ ઓપ છે. છેલ્લે આશ્વરી રાગના મુલવાળી દંતકથા, તેમજ કહાનરા અને ઈદરાણી તથા તેનો પુત્ર જે, પોતાનો માથાની

પ્રતીશક્તિ માટે પોતાની જાહેરના ભાગ આપે છે, તે બનાવ આ પુસ્તકને સમાપ્ત કરે છે. કરતા પોતે એક કલાવંત છે. પારસી કામમાં, હાંદુ હરીકીરતનોની હપ ઉપર પારસી શાસ્ત્રીક બનાવોના પારસી કીરતનો શરૂ કરનાર નથા તેનો શોખ પારસીઓમાં વધારનાર તરીકે જણાયલા છે. એમની મોટી મરજી એક પારસી શીવહારમોતીક સોસાયટી ઉભી કરવાની છે, જે સુચના ખરેખર માવકારદાયક ગણાવી જોઈએ.

JAME-JAMSHED, 30th Nov. 1905.

A BOOK FOR COMMENDATION.

There could be no hesitation in commending to public notice and approval the book Mr. D. N. Patel has recently brought out: "The Music of the Aryan or Kalavant." There is no sphere of Mr. Patel's activities in which he may be so unhesitatingly acknowledged to be doing a public service than that in which his many enviable gifts as a singer and a musician are displayed. He has been a devoted lover of Music all his life. He has spent himself ungrudgingly in her service. He has willingly and deliberately let her be an exacting mistress, and now when he has given one more proof to the public, Parsi public especially, of his long, patient and ardent interest in her fortunes, is it too much to expect that that public will make it a point to mark in as handsome a way as it could its appreciation of that devotion and worship? If it is only remembered what Mr. Patel has done for promoting a love of music and the cultivation of what might be called scientific music especially, among natives of all classes and creeds by his many lectures and contributions in the press, we should not despair of his most recent work on the subject being handsomely

received on all hands. The book, it deserves to be mentioned, is the product of his knowledge and study of the subject extending over a quarter of a century, and it is the first time that a work of this nature has come from the pen of a Parsi. It is surely a work with a claim on the patronage and support of the public, and it could be asserted with equal justice that it is essentially a work that has a right on the patronage of those hereditary and traditional patrons of fine arts—the Rajas and Princes of Gujarat and elsewhere. Such Chiefs and Rulers as the munificent and enlightened Maharaja of Bhavnagar for instance, who have themselves devoted not a little of their time and attention to the cultivation of Indian music and to popularizing it among the classes and the masses, may especially be looked to to take Mr. Patel under their wings and to assist him to devote himself more strenuously to the promotion of the good work he has been doing in this direction. Works like this have the right on the patronage and support of such princes and of the public generally on two distinct grounds—viz their intrinsic usefulness and excellence, and secondly the patient, devoted toil of years that alone could make them possible. If such toil is not to be adequately rewarded, if such deep study and excellence of production are not to be appreciated, where are the devotees of the art like Mr. Patel to look to for encouragement and support, what is to lend an incentive to their labours, what is to compensate them for their patient toil of years and the sacrifices such toil must necessarily involve? Patronage and support to such work must be held to be a duty by every lover of music and the fine arts, and we count upon that duty being willingly and enthusiastically discharged in the present case by the Princes and people of the country.

રાસ્ત જોડતાર તથા સત્ય પ્રકાશ, તા. ૫ મી નવેમ્બર ૧૯૦૫.

“કળાવંત યાને આરીય સંગીત કળા.”

વેડીરિનરિ. સર્જન મી૦ ‘વનજીભાઈ’ નવરોજજી પટેલ યોતાના ધંધાની શેકાણુ છતાં વખત દાખલ પાડીને ઉસ્કેરનારી વાર્તાના પુસ્તકો લખે, તેના કરતાં સંગીતના ગ્રંથો લખે તે વધુ અમોઘાણુ ખુશી થાયે. મી૦ પટેલ આર્ય સંગીતના એક શોધીન અને સેવક. દાખલ વૈજ્ઞાં વર્ણી બનણીતા છે. * * * તોપણુ મી૦ પટેલને આપણુ વારંવાર સંગીતનાં કથન આપતા જોઈએ છિયે, અને એમના ફક્તમ્ સૌદરાયનાં કથન વેળા પ્રમુખસ્થાનેથી મી૦ કેમ્પસરો દાખરાજીએ એમની પેલલી ઓળખાણુ પ્રજ્ઞનાં લોક સાથે કરાવી હતી તે અમને યાદ છે. આવાં કથન તે વખત પછી મી૦ પટેલે અનેક આપ્યાં છે, અને તે બહુ પસંદગી પામ્યાં છે. દાખલા તરીકે એમનું સર્વથી છેલ્લું કથન ગયે સોમવારેજ એઓએ અશે જરતોસ્તના સંબંધમાં આપ્યું તે એક આવાજે વખણાયું હતું — તો જોડે પેગમખરની જન્મ કથામાં એઓએ પુષ્કળ શબ્દરાધાર્ત કરીને કથે કથે જખરી બૂલયાપ ખાધી હતી.

જેમ કથનો આપી પ્રજ્ઞનાં શોધીન લોકોને રાજ કીધાં છે તેમ મી૦ પટેલે સંગીત ઉપર ભાષણો પણ આપ્યાં છે. આપણી “જ્ઞાન પ્રસારક મંડળી” તરફથી મી૦ દાખરાજીએ ગાયનવિદ્યાના સંબંધમાં જે જન-નથી * વધારે ભાષણો આપ્યાં તેમની ફતેહ જોઈને મી૦ પટેલે પણ એ ઉસ્તાદને રૂકે પગલે ચાલી એમની શુભ નકલ કીધી છે, અને અત્યાર સુધીમાં દશ ભાષણો આપ્યાં છે. આ સંધર્ગાં ભાષણોને ભેગાં કરી તેમનું એક સુંદર પુસ્તક એઓએ હમણાજ બાહેર પાડ્યું છે, અને સંગીતનું જે વારસી કલમથી લખાયલું આ પેલજીનું પુસ્તક અમો ધારિયે છિયે. આ એમનાં “દશ” ભાષણો નીચે મુજબનાં હતાં :—

૧ હું—આર્ય સંગીત, તેની ભેદી. શક્તિ, અને તેના જુદા જુદા રાગોથી માણસનાં મન ઉપર થતી જુદી જુદી અસરો.

૨ મરહુમ મી૦ દાખરાજીએ આ હખનારની ગણતરી પ્રમાણે સંગીત ઉપર જે જનન ભાષણ આપ્યાં નથી.

૫૦ નં પટેલ.

૨ જી—દેશી રાગોની શીકલ, અને સુરોની ખારીકોને લીધે રાગોનું બદલાઈ જાયું.

૩ જી—દેશી ગાયનનો શૃંગાર-તાન.

૪ જી—દેશી ગાયનનો શૃંગાર-આલાપ.

૫ મું—રાગરાગણીના ભાગ અને વિભાગ.

૬ મું—સંપૂર્ણ અને સંકિર્ણ રંગો.

૭ મું—સુર સંભાષ—રાગરાગણીનાં મૂળ સ્થાન.

૮ મું—આર્ય સંગીતની ગુપ્ત શક્તિના બેદો.

૯ મું—સંગીત-નેના તેનમનની કેળવણી સાથે સંબંધ.

૧૦ મું—પારસી લગ્નનાં ગાયનોની ૧૬મી સંગીતનાં કાનુન મુજબ નિર્માસ.

વાંચનાર જ્ઞેશે કે આ દશ ગાયનોના વિષયની ચુંટણી સારી રીતે થયેલી છે, અને એ સર્વ ભાષણોમાં ક્રમિકતા નાની નાની ગાયન વગેરેની સાથે પડતી કથાઓથી ઠીક રસિકતા ઉમેરી છે. આ ભાષણો ઉપરાંત બે નવન ખાસ પ્રકરણો આ ગ્રંથના છેલ્લા ભાગમાં ઉમેરેલાં એમો જ્ઞેષ્ઠએ ક્રિયે, જેઓ મધેનું એક “હિંદી નાયતી ઉડતી તપાસ” એ નામનું છે. એમાં આર્ય, તાન્જુરી, ધાગર, તલવાર, પતંગ, વાંસળી, માળણ, મોર, થાળ કટોરા, દક્ષિણી વગેરે કિસમ કિસમના નાચાનું ટુક ટુક બયાન આપેલું છે. આ બયાન વાંચનારને કેવળ નવુંજ લાગશે; પણ ગ્રંથની શેવડે જુદા જુદા રાગરાગણીઓને લગતી જે દંતકથા વાર્તારૂપે આપી છે તેથી કેવળ નવીજ લાગે છે. આસાવરી, કાહાન્ડો, સુહા, દીપક વગેરે રાગોની આ કથા છે, જેમાં જોકે હિંદુ માન્યતા મુજબ અવતાર અને પુનર્જન્મની વાતો આવે છે, તોપણ કથા દાખલ એ વાર્તાઓ ઓછી ખેંચાણુ કારક નથી. ગ્રંથકર્તા મીં પટેલ જોકે થીઓસોફીસ્ટ નથી, અને સંઘળા થીઓસોફીસ્ટો પુનર્જન્મ માનતા નથી, તોપણ મીં પટેલને “અવતાર” બોલ બંદુજ મોહક હોય એમ લાગે છે, કેમકે ગ્રંથમાંની કાઈ ઉપલી દંતકથા ઉપરાંત અર્ધણુ પત્રિકાની સામેનાં પાના વિગત નીચેથી ભેદી ત્રણ લીટીઓમાં મીં પટેલ “દશે, શ્વ અવતાર” જણાય છે :—

“ ૐ ”

સ્વેદચ્છા

... ... એ માફ વચન,
દસેદસ અવતાર ન બુલું તુને—

ધન.”

ગમે તેમ હોય, પણ આ પુસ્તક પ્રજા તેમજ સરકાર તરફનો આશ્રિ
મેળવવા યોગ્ય છે.

જામે જમશેદ, તા. ૨૧ મી અક્ટોબર ૧૯૦૫.

કળાવંત યજ્ઞને આર્ય સંગીત કળા.

• રચનાર—મી. ડી. એન. પટેલ.

હીંદી સંગીત જેવી બીકટ બાબતે. લગતા સાહિત્યનું આ પુસ્તક
પારસી કલમે લખાયલું છે, છતાં તેની અંદરની રંગત અને ધબ્બારત જે
રચવામાં આવી છે અને રાગરાગણીઓનાં મુળ દંત કથાઓથી તેને જે
રસીક બનાવવામાં આવ્યું છે તેથી તે એકવાર વાંચવા માંડ્યા પછી પુરું
કરવા વગર હાથમાંથી મુકવા ગમતું નથી. સંગીતનો શોખ, તેની પારીક
સમજ અને બોહોળું વાંચન આ કલમમાં નજરે પડે છે, કે જેનું લંડોલ
ધરાવનારા પારસી કામમાંથી બહુ થોડાજ આંગણી ઉપર ગણાય એટલાજ
નીકળશે. મી. ધનજીભાઈ પટેલ, તે આ સંગીત સાહિત્યના પુસ્તકના
લેખક પ્રજ્ઞથી અંગણુયા નથી. સંગીતની બાબત ઉપર જાહેર તખ્તોએ
પરથી તેઓના જાહેર ભાષણોએ સંગીતના શોખીનોને એક જાતની
લેહુ ઝગાડેલી છે. આ પુસ્તકમાં આપેલી તેમની સંગીતની રસીકી દંત-
કથાઓ ‘ જામે ’ ની કચારોમાં અગાઉ છુટક છુટક પ્રગટ થઈ ગઈ છે, અને
નેતો હાલ સામટો સંગ્રહ કરી પુસ્તક રૂપે પ્રગટ કરાવી બાહેર પાડવામાં
છે. આથી સંગીતના સાહિત્યના વાંચકોને તે એક
ધ પડશે. * * * સંગીતની કળા અને તેના

બારીક બેદોનું આ પુસ્તકમાં વરણન આપેલું નથી એમ મી. પટેલ કબુલ કરે છે, તોપણ એની અંદર જે કંઈ વીવેચન કરેલું છે, તે નવું જ માલમ પડે છે. આર્ય સંગીતના અભ્યાસીઓ તેની ખુબીઓ ઘરોઘર પીછાણી શકે છે, અને બીજી પ્રજાના સંગીત સાથે સરખાવતાં આ સંગીત આલા દરજ્જે મેદાયલું છે અને આ લેખકે પણ આર્ય સંગીતનો ઉચો દરજ્જે સાબેત કરી દેખાડ્યો છે. રાગ વીદ્યા, તાલ વીદ્યા અને નરત્ય વીદ્યા ઉપર લેખકે વીવેચન કર્યું નથી, અને તેને માટે તેઓ કહે છે, કે તેઓની ઘણી મરજી છતાં આ લઘુ પુસ્તકમાં તેવન કાંઈ બી લખી શક્યા નથી. પરંતુ સંગીત જેની પોતાની માનીતી બાબદના આ મુખ્ય લાગેથી શોખીન વાંચનારાઓને એનસીય રાખવા કરતાં, મી. ધનજીભાઈ પટેલ સંગીતના બારીક બેદો અને તેના બીતરમાં સમાયેલું ગુપત રહસ્ય સાથનું પુસ્તક પોતાની ચટકદાર કલમે લખીને બહાર પાડે, તો સંગીત સાહીત્યના પુનરીઓની બહુ સારી સેવા તેઓ બજાવી શકે. છતાં તેમના આ 'કળાવંત'માં અનેક કળાઓ નજરે પડે છે. આર્ય સંગીત અને તેની બેદી શંકતી માણસોના મન ઉપર થતી અસર, ગાયનના બેસ અને જુસસા દરેક સાથે તેની સરગમ અને સમજ અને ઉત્પત્તી, મીડ, ગમક, અલપ, તાન, પલટા વગેરેના બેદો, વધારાં તરીકે અસર, મોતને બીજાને પડેલા માણસના મોતનો અટકાવ, હીંદી નાયતી હિંદી તપાસ લીધી છે. તે ઉપરાંત પારસીઓમાં ગવાતાં ગાયનો, પારસી લગનસરાના ગીતોની હીંદી સંગીતના કાનુને તપાસ, પારસી ગાયનોની તવારીખ, પારસી હાલરક—એક માહેતમ—વગેરે અસરકારક રીતે સમજાવ્યાં છે. લએરવ, માલકાશ, કાહાનડો હીંડાલ, માલશ્રી, ભુપ, હલયાણુ, તીલંગ વગેરે રાગોનું ડથન, આસાવરી અને કાહનડાના રુસીલા દસતાનો અને દીપક મેઘના અદ્ભુત પરાક્રમો વાંચવા પછી, મગજ એવું લો પ્રકૃત્વીત બને છે, કે એના કરતાં બીજા કાંઈ વધારે સાફ 'સરીમયુલંટ' મળવું મુશ્કેલ છે.

189, MARKET ROAD,
RAVAL PINRI.

DEAR DR. PATEL,

I shall feel obliged if you send me per V. P. P. 1 copy of
"Kalarwant".

I am an admirer of Indian Music and I believe this book
'Kalarwant' is the first of its kind written by a Parsee Gentleman
for which I believe the Parsee Community should be proud of.

* * * * *

Yours truly,

FRAMROZE R. UNWALA.

સિલમુબારક.

અમરતસર ૧૨-૧-૦૬.

ધ્યારા સાહેબ સાહેબ ધનંજીશાહ પટેલ,

હું ખરાં અંતઃકરણથી તમોને તમારો સાહસ માટે મુબારકબાદી
આપું છું. સંગીત વિદ્યા કાંઈ સહેલી નથી, પણ અંત અત્યંત કોમલથી
તમે ભાઈ તેને પુરે નહીં, મગર થોડે દરજ્જેથી પોહોંચી વળ્યા એ
ખરેખર સ્તુતિ પાત્ર છે. જરથોસ્તીએને શોભા આપનાર છે. એવા વીરલા
અનેક પયર્દા થાયો, ભારતભૂમીની વિદ્યા કળાના જસ યુગ ગાયો. સત્તામત
રહો, અને બીજાં એવાં યસપૂર્વક કામ બજાવી નામના મેલવી આવતા
જમાનામાં તહમારી યાદગારી બજાયો. આમીન. જો આવાં નાદર
પુસ્તકને મુંબઈ નગરીના શ્રીમંતો મદદ કરી ઉત્તેજન નહીં આપે, તો
બીજાં એવી ઉત્તમ તક ક્યારે મળશે? એ પુસ્તક સરકારી શાળાઓમાં
ઠનામ આપવા લાયક થયું છે, તેથી સરકારમાં તમારો બેહલો લાગ
વગ લગાડી તેનો ઉપયોગ કરાવાની પેરવી કરો તો, હું ધારું, તેમ
કરવું મુશ્કેલ નથી. તમારી પ્રતેદ ઇચ્છું છું. * * *

બીજાં ખચર છે. સાહેબજી. મિત્રોને સલામ.

લા. બ્રહ્મકસાર ખુ. મે. બાલીવાલા.

ચશંમનો ખસમ.

• લખનાર

ડી. એન. પટેલ.

તે

• હેલા

કેનેથ,

અનારકલી,

ગંગાબાંધ,

વીક્ટર આલખમ (એ આવૃત્તી)

કલીયોપેત્રા, (એ આવૃત્તી) •

ઓરતનો ગુલામ,

કાલાં મેંઠાં (એ આવૃત્તી) •

કળાવત,

જરથુસ્ત્રા, વિગેરેનાં લખનાર.

“The benefit which is derived from the literature will depend not so much upon the literature itself, as upon the skill with which it is studied.”

Buckle's civilization, 1,247 (1858.)

આવૃત્તી પેહેંલી, નકલ ૫૦૦ •

(કાપીરાષ્ટ્રના સરવે હક કાપ્તા પ્રમાણે લખનારે રજીસ્ટર કરાંવ્યા છે.)

• મુંબઈ જુન ૧૯૦૬.

કૌમત રૂ. ૨.

શ્રી “સરસ્વતા” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, કાર્કડ મારકેટ ખસે-મુંબઈ.

અરપણ પત્ર.

સાંભલ

છે જીવતાં આ તનમા જ્યાં સુધી રહે,
ને હમમા છે હમ, જ્યાં તક હૈયાત,
વસી રહેશે મન મંદીર તારીજ યાદ.
ફરે અગર આસમાન હવાખી ફરે,
હસે હસ અવતાર અગર મુજ ફરે,
પણ-વંચન માફ એકજ, કદી નહી ફરે.

આધીન

ધ. ન. પટેલ

(11. 3. 11)
 11. 3. 11

સાંકલીયું.

પ્રકરણ	૧ હું.	બામદાદનો અધિપતિ...	૧
"	૨ જી.	પારસી અનીતી ઉપર દાદીનું બાપજી	૬
"	૩ જી.	પારસી શીમેલ-વર્ક-કલાસ...	૧૪
"	૪ થું.	લાખ દે, લખામન દે, લાખનેવાલા સાથે દે...	૨૨
"	૫ મું.	ગીસીસ દિલાવરખાન...	૨૮
"	૬ હું.	પોલકો પાસ થયો...	૩૧
"	૭ મું.	LOVE AT FIRST SIGHT...	૩૯
"	૮ મું.	ફાકલ-ડ-ટેરેસમાં ટી-પાર્ટી...	૪૬
"	૯ મું.	અંપા બાગમાં એક ઉડતી નજર...	૫૩
"	૧૦ મું.	રંગમાં બંધ !	૬૩
"	૧૧ મું.	બે કલાકમાં બહારાએ ભામલો !	૬૯
"	૧૨ મું.	એક આંદોલન !	૭૬
"	૧૩ મું.	દસ લાખનું લખત. રસ્તે સેશન કમીટ !	૮૪
"	૧૪ મું.	અધાંજ ગરીબો કાંઈ અનીતીવાન હોતા નથી.	૯૦
"	૧૫ મું.	આનંદેશ મીસતર ઉસ્સાજી બુસ્સાજી	૯૭
"	૧૬ મું.	વીકટોરીયા ગારડનમાં મોહાકાળ !	૧૦૪
"	૧૭ મું.	ખાંતુની ખીમારી	૧૧૨
"	૧૮ મું.	પારસીનું વેલાતી વાળુ	૧૧૫
"	૧૯ મું.	તાતેલો તંવાથો !	૧૨૫
"	૨૦ મું.	એક પ્રકરણ જેને મારાથી નાંમ આપી શકાયું નથી !	૧૩૨
"	૨૧ મું.	સેશન જજનો ચુકાદો...	૧૪૫
"	૨૨ મું.	કોઠમાં સરની રુક્મ પાસ ! ત્રણ વાગે !	૧૫૪

પ્રકરણ	૨૩ મું.	દાત્રીનો નાસોગોસો ! “ આજે ચાંદરાત છે !	
		આજે આપણુ અદરાયાં ! ”...૧૫૮	
”	૨૪ મું.	દીપ્તિને વેચવા નીકલેલા બાવાજી ! ...૧૬૬	
”	૨૫ મું.	ધર ભાંગુ ગોરી ! કરતુકતુ કાલબુદ્ધ ! ...૧૭૩	
”	૨૬ મું.	ધાનમા ધુલ ! ‘ કરમની કાંઠાણી, કોષએ નહીં બહી ! ’... ... ૧૭૭	
”	૨૭ મું.	‘ મને તમારી વહુ બનાવો ! તમારા દીકરાને તમે સંમળવો ... ૬૮૫	
”	૨૮ મું.	એક લુલા ચુકાનો મા બાપ !... ૧૯૩	
”	૨૯ મું.	મડમ વહુના પારસી સસરાજી ! ...૧૯૬	
”	૩૦ મું.	લેડી જમશેદજી બ્રીજ... ૨૦૯	
”	૩૧ મું.	બર દરીએ ડોલતું વાંદાણુ ! ... ૨૧૫	
”	૩૨ મું.	દાણાખંદરનો રાજકુમાર ! ... ૨૨૫	
”	૩૩ મું.	બાપના પરપોટા ધુટવા માગે છે... ૨૩૨	
”	૩૪ મું.	બુને બેસી કીધેલાં ખતમાં શું સરત હતી ? ૨૩૮	
”	૩૫ મું.	નોટ બુક કે મોત-બુક !... ૨૪૪	
”	૩૬ મું.	શુદ્ધીસ્તાનના જનમનો ભેદ ! ... ૨૫૦	
”	૩૭ મું.	બુની બાબદ ઉપર નવું અજવાલું ... ૨૬૦	
”	૩૮ મું.	પચીસ હજારે પતાવટ ! ... ૨૬૫	
”	૩૯ મું.	મોહટાં ધરના પોકલ વાંસા !... ૨૬૯	
”	૪૦ મું.	કરમ કાંલાં, તેના રૂપ ઉજલાં ક્યાંથી હોય !... ૨૭૬	
”	૪૧ મું.	કળીનું કરમવું... ૨૮૦	
”	૪૨ મું.	કટ લે હાં મા !... ૨૮૪	
”	૪૩ મું.	ચશંભના ખસંમનું સેવટ. ... ૨૯૦	
		કીરસો તમામ ... ૨૯૩	
		ખતમ ચતાં એક ખલાસો. ... ૨૯૬	

ચશંમનો ખસમ.

પ્રકરણ ૧ લું

આમદાદનો અધિપતિ.

“મારાં ભાશાણુનો વખત થઇ જાયછ.”

“વેલ, મીંચાંડ, જરા ઝડપ કરો. જોઉં. પેલી પારસી સંસાર સુધારક મંડળે તરફથી આજે મારું ભાશાંણુ છે. હજી તો મેં મારી ‘નોટ’ બીજકુલ જોઇતી નથી. તમે આવતી કાલના અંક માટે એકાદ બે લીડર ચીતરી કાઢાડી પ્રીન્ટર ઉપર મોકલો આપશો?”

“હું ધારુંછ, કે વધુ લીડર લખવાની ડાંધજર પડશે નહીં.” મીંચાંડ, આમદાદ પત્રના સ્વચ્છ એડીટરે જવાબ દીધો. “તમારાં ભાશાણુની આવદ ઉપરજ મેં એક લીડર જેઠ કાલની લખી કાઢાડીછ, તે ચાલશે, અને તમારું ભાશાંણુ તો ટાઇપમાં તઇયાર છે. પણ સાહેબ, બીજી બે લીડર જો જોઇતીજ હોય, તો હું એખસે હાથે લખી—

“ઓ ! આઇ સી.” અધિપતિ, સાહેબ, ડાહ્યા ચઢાવી વીચારમાં પડ્યા. “સ્ટાફ ઉપર આદમી પુરતાં નહીં રાખવાની આજે મોહકાંણુ જોઇ ? અને જે નવીજ આરટીકલ કાલને સાફ જોઇતીતી. વાફ, સીનીયર રીપોર્ટર પાહાલી દુધપાંઉ શું કરેછ ?”

“તેવન સીક પરી ગીયાછ.” ‘સમ’ મીંચાંડે ચાંઉએ જવાબ દીધો.

“ઓહો ! સીક છે ? તાહારે આપરા ખમર ધામદને—

“ખસમ ધામટ તો ‘ સેશન્સ ’ માં રોકાયોછ. સોરાખને આજે ચાર દાદાડાનથી ઓવર આવેલું છે, અને જાણેકલાલની બાબી મરી જવાથી તે આવે નથી.” ચાંઉએ પોતાના સ્ટાફનો હિસાબ આપી દીધો.

“ઓ લેવો! આપણે કાવસ કરાકરી આવ્યો. બોલાવો એને.” દાદી-ખાની નજરે પોતાના માનીતા રીપોરટર ઉપર પડતાંજ તે બોલી ઉઠ્યો. “હિયર, હિયર, મીં કરાકરી.”

“હા આવ્યો.” કાવસ કરાકરી અધિપતિના ઝોરડામાં તુરતજ દાખલ થતાં બોલ્યો. “કેમ સાહેબ ?”

“મીં ચાંઉ તમે હવે જાવો. હું કરાકરી સાથે જોઈવળુ કરુંછ.” દાદીએ કરાકરી તરફ નજર કરી પોતાના સગને ઘેરવવા માડ્યું.

‘ મીં કાવસ, આવતી કાલના અંક માટે મને બે આરટીકલ તુને આપવી પડશે. એક આરટીકલ, સર હેનરી અરવીંગ જેવો ફ્રીયા વરણુનો નાટકી મરી ગયો, તેની ઉપર અને—

“બીજી ?” કરાકરીએ અધીરો પડી પુછ્યું.

“બીજી આરટીકલ, મુખ્યમંત્રી કોરપોરેશને પેલી કાગડો મારવાની બેહુધી દરખાસત ઉપર મુબ્તહામત ચલાવી છે, તે વિષય.”

“ક્યારે જોઈએછ ?”

“અરે હમણાજ ? ક્યારે જોઈએછ કરી શાંતુ પુછાછ ?” દાદીએ અકકડમાં જણાવ્યું. “તમે જાણાછ કેની કે આજે માફ પારસી સંસાર ઉપર લેકચર છે તે ? સાદા પાંચ વાગે લેકચર છે, અને હજી તો મેં મારી ‘નોટસ’ જોઈજી નથી. હું તમને થોડી “પ્રાઇન્ટ” આપુંછ, તે ઉપરથી આવતી કાલ સાફ બે લીડરો લખી કાઢાડજો.”

“પણ મુરખી સાહેબ, મારી ઉંમરમાં મેં લીડર કે લીડરેટ જેવું કંઈ લખીયુંજ નથી.”

“અરે મુવારે તમે !” દાદી હવે અધીરો પડી બોલ્યો. “તાહારે કોઈ દાદાડો લખવુંજ કે નહીં. જુવો સાંભલો. મેં મળ્યાક

લેભાગુ રીપોર્ટરોમે આજે કમાતા ધમાતા કરી મેલીયાછ. પણ તે લોક-
માંજ જે મીઠું નહી હોય, તો પછી અધિપતિ શું કરે? તમારામાં કંઈ પાણી
છે, પણ જ્યારે તે પાણી દેખાડવાનો વખત આવેછ, તાહારે તમે—

“નહી સાહેબ. હું તેવો નથી.” કરાકરીએ જોયુ કે અધિપતિ જે
નારાજ થશે, તો તેની નજરમાં તે હલકો પડશે. “તમારો સેવક મુખ્ય
સમશેહરનો જાહારે અધિપતિ હતો, તાહારે જરૂર પડતાં, કમ્પોઝીતરનું તેમજ
પ્રીનતરનુંખી કાંમ કરતો હતો. એમ તો ખરું ધી કાંઈ દીવેલમાંથી જાએછ
કે સાહેબ. અરે સાહેબ, સેવકે અનેક રીપોર્ટ લાવી. લખી, કમ્પોઝ કરી
છાપીયાછ. અને કાંમ પડવે ખીલખી મેંજ ઉઘડાવીયાંછ.”

“તાહારે મીં કરાકરી, તમાર પાણી દેખાડવાનો આજેજ વખત છે.
મીં જોજનછ જગભમની આગલ તમારે માટે હું એકજ સખુત નાખું,
તો અથ દેવું કે પંદર વીસનું પ્રોમોશન નકી જાણવું.”

“તે તો સાહેબ તમારા જેવા કાળેલ અધિપતિની લાંએકી છે.”
કરાકરી ખુશી થઈ બોલ્યો.

“મીં કરાકરી, હંનરી અરવીંગના મરણ માટે તમને એડવોકેટમાંથી
આઈતી જાણદ મંલશે. પણ કાગડા મારવાની તરફેણમાં ખીજાં બધાં પેપરો
જક્યારો કરે છે, તેની હું સખત વિરૂધ છું. જે કારણસર. પેહલુ
કારણ, ખીજાં પેપરો જેખી કાંઈ લખે તેની વિરૂધ આપરે લખવું એ
આપરો નીયમ છે. પછી ચુરદાં જેહસ્ત જાએ કે દોજખ ! અને ખીજું,
‘કાગડા મારવાની દરખાસ્ત’ એ કાંઈજ નહી પણ આડકતરી રીતે
પારસીઓની ઠેકડી કરવા જેવું છે. તમે સાદ લખજો કે હિંદુસ્તાનમાં કાગડા
જેવું રમુજ, કાગડા જેવું નિરદોશ, અને કાગડા જેવું ઉપીયોગી પાપી મલવું
મુશકીલ છે. કાગડાનો એલકાળ પારસીઓને આપવામાં આ દેશના દેશી
ઓએ કાંઈક લુચ્છાઈ વાપરેલી છે. પારસીઓ જેમાં તેમાં માથું મારતા
હોવાથી, અને ફાકટ કાટ કીટ કરતા હોવાથી, તેમને ‘કાગડા’ કહેવામાં આવે
છ. કાગડો આખો દાહાડો કા-કા-કા-કા-કરેલો હોવાથી પારસીઓને એ

કાગડા સાથે સરખાવવામાં આવેલા છે. મને હીક યાદ આવી. કાગડા ખાખે તમે માર્કેલેનમાં જો જો.”

આ વાતચીત ચાલતી હતી, તેટલાં અધિપતિના સીપાઇએ એક સુંદર નાહનાં પરખીડાંમાં ખીડેલું કાગજ લાવી અધિપતિ દાદીના હાથમાં મુક્યું. દાદીએ તે પરખીડું જેતાંજ તેના લખનારને પીછાણી ચીઠી લાવનારને પુછ્યું.

“ એ ચીઠી કોણ લાયું ? ”

“ એક આદમી આપીને ચાલી ગયો. ”

“ તાહારે મીં કરાકરી મારી મતલબ તમે સમજ્યા કે ? ”

“ હા જી. ”

“ તાહારે તમે જલદી જમ કામે લાગો. સાડાવણ થયા ? ” દાદી ધડીઆલ તરફ જોઈ બોલ્યો. “ જોહો ! હજી તો મેં ડ્રેસ કીધો નથી, અને નોટસખી વાંચી નથી. અજબ છે, કે પારસીઓ છતી આંખે આવી કીસ-મની એક ભયંકાર પારસી અનીતી ઉપર આંખ વીચાંમણા કરેછ. અરે માર, કોઈ લખનાર મને નહીરે ! જો હલકાર જેવા અધિપતિઓ આજે લખનારા હોય, તો મકદુર શું કે પારસી અનીતી—

દીલાવરખાંનના ખાનદાનનાં એક પુરા દીકરા ખાનખાહાદુર ખેહરામ-શાહની આગલી બધરીને પેટનો એક પુરો બેટો, આ દાદી હતો. ઉંમરે દાદી સુમારે પચીસ વરસનો જવાન હતો. દેખાવમાં તે ઘણોજ ખુશસુરત, અને રંગે સાંમલો હતો. તેની આંખમાં કાંઈ અજબ રીતનો પ્રકાશ એવો તો ચમકતો હતો, કે તેના એહરાને તેથી ખાસ ખુશસુરતી મળતી હતી. દાદી સુખધની યુનીવર્સિટીના ખી. એ. ના ધોરણ સુધી અભ્યાસ કરી ચુક્યો હતો. ખેહરામશાહ શેઠની ખાએશ પેહલ્લેથીજ દાદીને પોતાની પેહડીમાં સામેલ કરવાની હતી, પણ દાદીના વીચાર બુદ્ધોજ હતો. ઉંચા પ્રકારની ઇંગ્લીશ કેલવણીને જો કે તે શોખીન હતો, છતાં છાપામાં લખાંન કરવાનો શોખ બચપણથીજ તેને લાગેલો હતો. આપના પદસાની રેલ્લેલમાં ખેડતો આ એક પુરો જવાન દીકરો, ખી. એ.ની પરીક્ષામાં પોતાની મોજલી

છાંદગીને લીધે, પાંચ પાંચ વખત નાપાસ થયાથી, તે નાસીપાસ થઇ ગયો હતો.

તેણે વધુવાર ખી. એ.ની પ્રીક્ષામાં પસાર થવા માટે પોતાના નસીબને અજમાવવાનો વીચાર છોડી દીધો. બેહરામશાહ શેઠ પોતાની પેહડીનો હિસાબ બંધ કરી, ફક્ત મીલકતની આવક ઉપર મોજ મારવા લાગ્યા; અને જવાન દાદી કોલેજનો અભ્યાસ છોડી દોરતોની સંગતમાં પોતાનો વખત પસાર કરવા પડ્યો.

એવાંમા મુંબઈમા એક નવા છાપાનો સાહાસ મીં બંમબંમ નામના એક ઉમંગી પારસી લેખકે માથે ઉઠાવી લીધો હતો. પારસી કોમમાં ઘણાક અગત્યા સંસારીક, અને ધારમીક સવાલો ઉપર મોહટી જુમબેસ ચાલવાથી, તથા કોમનો કેટલોક ટાલો બેહકેલો માલમ પડવાથી, મીં બંમબંમે એક નવો પારસી છાપો કાઢાડવાનું કાંમ માથે ઉઠાવી લીધું હતું. લગભગ દરેક સવાલે પારસી કોમમાં તડાં પડાવ્યાં હતાં. પારસી કોમને માટે એકમતી મુશકીલ થઈ પડી હતી. જુના વીચારવાલાઓ અરથે રૂસતે આવવા તક્યાર થયા હતા, પણ સુધારાવાલાઓ પોતાનોજ કોકો ખરો કરાવવાની છદ અને છકર લઈ બેઠા હતા. એવે પ્રસંગે પારસી કોમના લાભ, મધ્યમસર નીયમે જાલવવાને માટે, એક પારસી છાપાની ખાસ જરૂર હતી. એ જરૂરત ખોટી નહી હતી. પારસી પ્રજાની તે ફરીઆદ હતી, અને મીં બંમબંમે પારસી કોમની સેવા અજાવવાની મતલબથી એવો એક છાપો છાપવાનું કાંમ આરંભ્યું હતું.

આવા વિચારથી, તેવને મુંબઈમાં 'આમદાદ' નામનું એક રોજી પત્ર છાપવાની શરૂઆત કરી. તે છાપાનું અધિપતિપણું એક પારસી એજ્યુ-એટને સ્વાધીન કરવાનો તેવણે વિચાર કરીધો, અને મીં દાદી દીલાવર, આમદાદના અધિપતિ તરીકે નેમાયો હતો.

દાદીને નોકરીની કાંઈ જરૂર હતી નહીં. નોકરી કરી પછસાં પેદા કરવાની શરૂઆત તેને માથે પડી નહીં હતી. પણ જ્યોને જરૂરતેલીકમનું જાલમ દરદ લાગુ પડ્યું છે, તેજોજ ફક્ત કહી શકશે, કે એક છાપાનાં

અધિપતિ તરીકે નૃમાઇ, વગર હાંસલે હજારો જાનલેયત અને જોખમે માથે ખેંચી લેવાનું તે એક દીવાનાપણું માત્ર છે.

દાદીને જરનેલીઝમનું દરદશરઆતથીજ હતું. પોતાના માથેતુજાર આપની ખેંસુમાર દોલત છતાં, એક રાજાંદા છાપાના અધિપતિ તરીકે તેણે જાહેરમાં જોલખાવાનું વધારે પસંદ કીધું. એક જાહેર લખેનાર થયા પછી, પુરતજ જાહેર તખતા ઉપર એક જાહેર જોલનાર તરીકે તે પ્રજાની જાણમાં આવી ગયો. તેની જોલવાની છટા, તેના હસમુખા ચેહરાની અદા અને ઉધરતી જવાનીનો રોજ, એ સરવે તેની જાહેર જાહેરીને દીવાવનારા ગુણો હતા, જેની બેગી મદદથી આમદાદનો અધિપતિ મુખ્યમાં જાણીતો થઇ પડ્યો હતો.

“પ્રકરણ રજુ.”

પારસી અનીતી ઉપર દાદીનું બાશાણ.

જોઇએ છે. પારસીઓમાં બહી અટકાવનારી એક મંડલી.

સરનશીનની ખુરસી જાણીતા સુધારાવાલા શેઠ મેહરજીભાઈ મોહોકાંણીયાંએ લીધી હતી.

દાદીના બાશાણે ચોતરફ પારસીઓમાં ચક્રચાર-ઉભી કરી હતી. પારસી અનીતી ઉપર દાદીનું જાહેર બાશાણ સાંભળવા, ફરાંમજ કાવસજ હોલમાં પારસીઓની એક મોહરી ઠઠ મલી હતી. ખાસ કરીને મીં મેહરજી-ભાઈ મોહોકાંણીયાં જેવાં આગલ વધેલા વીચારવાલા, અને સુધારાવાલાઓની પક્ષના એક માનીતા ગૃહસ્થ જ્યારે એવાં એક બાશાણમાં સરનશીન તરીકે ખીરાજનાર છે, એમ છાપામાં જાહેર થયાથી, પારસી પ્રજા તેમના વીચારો જાણવા ખંતી હતી.

પણ જેમ બધા અગતના પારસી સવાલોમાં ખતે છે, તેમ આ ખટુ અગતના સવાલ ઉપરથી પારસી કોમમાં જે તડાં પડી ગયાં

હતાં. ખુદ જાહેર છાપોખી સુધારાવાલાઓના જેવીજ વલણ પકડી બેઠા હતા. દાદી આ અગતના સવાલને પારસી પ્રજા આગલ રજુ કરી તેના અટકાવ માટે જીકર કરવા, એક અધિપતી, અને મધ્યમ રીતે કાંમ લેનાર તરીકે જ્યારે બાહાર પડ્યો હતો, ત્યારે મીં મેહરજીભાઈ એક સુધારાવાલા હોવાને, તે બાશાણની સભામાં સરનશીન તરીકે બેઠા હતા, એ લગારન્ટેલ અને પાણી, સાથે મલી જવા જેવો બનાવ પારસીઓને લાગતો હતો.

દીવાંનખાનું ચીકર બરાઈ ગયું હતું. તેમાં કેટલોક ભાગ પારસી ખાંતુઓનો હતો. પારસી ખાંતુઓ નથી ક્યાં નજરે પડતી ! પણ આ બાશાણમાં તો કેટલીક પારસી ઓરતો, પોતાની સાથ પોતાના દુધમલ બાલકોને ખી લેઈને ઉતરી પડી હતી.

અરાજર સાડા પાંચે મીં દાદી આ સભામાં દાખલ થયાં, અને તેમની પછવાડે સરનશીન મીં મેહરજી મોહાકાંણીયાં અને ખીજન કેટલાક જાણીતા ગૃહસ્થોએ આવી પ્લાટફોર્મ ઉપર બેઠક લીધી. લેકચરરને સભાસદોએ તાલીથી વધાવા લીધો, અને રાખેતાના નીચમ પ્રમાણે સરનશીને સભાનું કાંમ શરૂ કરીધું.

ખાંતુઓ અને ગૃહસ્થો,

આજના બાશાણ કરતાની તમારી સાથ ઓલખ કરાવવા માટે મને આજુ બોલવું પડે એમ નથી. મીં દાદીઆ આપણા શેહરના જાણીતા શેઠ દીલાવરખાંનના બેહરાંમશાહના દીકરા થાય છે. એવણુ ખામદાદ પત્રના અધિપતી છે, અને અતીયાર આગમજ એવણુ એક છટાદાર બાંશાણુ કરતા તરીકે આપણને જણાયલા છે. એવણુ એક બહુજ અગતના સવાલ ઉપર આજે જાહેર બાશાણુ આપવા ઉભા છે. તે સવાલ પારસી અનીતીનો છે. બાશાણુ કરતા શું કેહવા માંગે છે, તે હું જાણતો નથી, પણ એ બાખદ કૃપર એવણુના વીચારો જાણી લઈ, બાશાણુની સેવટે હું મારા વીચારો જણાવીશ. એટલું કહી હું મીં દાદીઆને એવણુનું બાશાણુ શરૂ કરવાની અરજ કરીશું.

તાલીઓના ગડગડાટ વચ્ચે જવાંન દાદી પોતાનું બાશાણ શરૂ કરવા ઉઠીયો. તે એક છટાદાર બાશાણ કરતા હતા. તેના સરોદમાં કાંઈ ચોકસ કીસમનો એવો મીઠાસ હતો, અને તેના હાવ બાવ એવા તો મનહરણ હતા, કે તે સાંભળનારના દીલ જીતી લેતા હતા. દાદીના એક બાશાણ કરતા તરીકેના આ શુણો ઉપરાંત, તેની જવાંન ઉંમર, અને તેનો દેખાવનો ચેહરો, કાંઈથી સાંભળનારનું દીલ જીતી લેવા પુરતાં હતાં.

આવા એક જવાંન જાહેર વક્તાએ પારસી અનીતીના સવાલ ઉપર બોલતાં, તેણે અનેક બાબતોથી તે સવાલને પકડી, તેની સુદેદ તેમજ કાલી બાબત ઉપર વીગતવાર ખુલાસો કરી, પારસી કોમને આ વધી જતી બદીને અટકાવ કરવાની અરજ કરતાં, તેણે ‘પારસી બદીનો અટકાવ કરનારી એક મંડલી’ ઉભી કરવાની સખત બલાંમણ કરી, પોતાનું બાશાણ નીચલાં ટીકાં કરી ખંધ કીધું.

“સદહઝાર અફસોસ, કે એક પેહલવાંની અને લડાયક પુરાણી કોમની આજની ઓલાદ પોતાની કોમની કેટલીક ઠપાતર ઝોર-તોની ખુરી ચાલને લીધે, પોતાની કીરતીને કલંક લાગવા દે છે. સદહઝાર અફસોસ, કે પારસીઓ પોતાની છત્તી આંખે, અપંગ થઈ, આવી કીસમની ફરીઆદ તરફ અખાડા કરી બેસે છે. પારસીઓએ જાણવું જોઈએ, કે આવી કીસમની જાહેર અનીતીનું ખુલ કારણ ખાનગી અનીતી કેહવાય છે. એ ખાનગી અનીતીને પેદા કરનારો કારણોમાં ૧, કુટુંબની મુશ્કેલી, ૨, દુખી સંસાર, ૩, ફીશીઆરી, ૪, ફેશનમાં ધસડાવું, ૫, કરજદારી, ૬, ખોટી ગરીબી, ૭, હદ વગરનું છુટાપણું, ૮, આગલના જેવા પારસી અકાબરોની પારસી આલમને પડેલી ખુટ, ૯, પારસી સંપત્તી જરૂર, ૧૦, હરકાફ જેવા પારસી છાપાના અધીપતીની ખુટ, ૧૧, ઘેરની રૂડી કેલાણી, અને છેલ્લે પારસી કુવારાપણું છે. એ સબલાંમથી કાંઈથી કારણ અનીતીને જનમ આપે છે. ખાંતુઓ અને ગૃહસ્થો, તમે અગરજો માત-ખર હોવો તો હું તમને તંમત્રાં તે સુખ માટે મુખારકબાદી આપું છું,

પણ તમે જે માતખર નહી હોવો, અને મધ્યમ વરગમા રેહવાનું માન ધરાવતાં હોવો, તો હું તમને બલામણ કરું છું, કે તમે માતખરોના ખોટા સુધારાથી અંજન, તેમની પછવાડે ધસડાઈ જતાં ના. આ કલવણીનો જમાનો સુધારા માટે જણાયેલો છે, પણ દરેક સુધારો તમે નકલ કરી કરતાં ના, પણ તેનો અભ્યાસ અને અનુભવ એકવીને કરજો. યાદ રાખો, કે તમારી કોમની કીરતી જાલવવાની આએજ તક તમને મળી છે. જો તક તમે જતી મુકશો, તો ભવીશના સડાનું મુલ જડ ઘાલશે. આ યુગ રોગને કોમમાથી જડ મુલથી ઉખેડી નાખવાની તમારી દરેકની ફરજ છે. તે ફરજ તમે અદા કરો. હીંમતથી બાહાર પડો, તે દાદાર તમને મદદ કરશે.”

દાદીનાં બાશાણથી અને તેના ટીકાથી ફોં કાઠ હોલમા લેગી મસેલી સમાના સમાસદો એટલા તો દાદીના વીચાર સાથ મલતા થઈ ગયા, કે તેઓ તેના દરેક ટીકાને તાંત્રીઓના ગગડાટથી વધાવી લેવા લાગ્યા. સરનશીન મીં મોહોકાંણીયાંને ગલે દાદીના કેટલાક ટીકા ઉતરતા નહી હોવાથી, તેઓએ અત્યાર આગમજ દાદીનું ધ્યાન ‘ઝોરડર’ની બાહાર નહી જવા માટે અવાર નવાર ખેચીયા કાઢ્યું. પણ દાદીના આ સીલસીલાયંધ બાશાણમા અંતે બાશાણની છેવટે એક નહી ધારેલો ખતરો પડ્યો. સરનશીન મીં મોહોકાંણીયાં લાલ પીલા થઈ એકદમ દાદીના બાશાણની વચ્ચે ઉઠી ઉભા થઈ બોલ્યા:—

“મીં દાદીયા, તમે બાશાણની મુલ ખાખદ છોડી મલતી ખાખદ ઉપર ના રવા ટીકા કરોછ, તેમ હું તમને કરવા દેનાર નથી. મેં અનેક વાર તમારું ધ્યાન ખેચીયું છતાં તમે—

“બોલવા દેઓ, બોલવા દેઓ.” મીં ઉકરજી આદામુદી નાખના એકે ખુબરોગ ધારસી ઉસકેરાઈ જઈ બોલ્યા. “તમે તેવનને કેમ બોલવા દેતા નથી ?”

“અરે સુધારાવાલાઓને કદાચ શરૂમ લાગતી હોશે !” મનચી મકારી નામના એક જવાને ગ્યાલરી ઉપરથી ટાઉકો પુરીયો.

“તમે તમારું બાશાણુ ત્યાંવો, પણ નાલાએક ટીકા—

“મીસતર સરનીશન, તમે સાહેબ નકામો વખત ગુમાવો છો.” પેસ્ત-નજ સમજીએ પોતાની એક પરથી ઉડી કેલું. “મીં દાદીખાના વીચાર વિરૂધ તમારા ટીકા બાશાણુની સેવટે તમે જણાવી શકશો.”

સભામાં ગડબડ મચી રહી. સભાનો મોહટો ભાગ દાદીના વીચાર સાથે મલતો હોવાથી, મીં મોહોકાંણીયા વિરૂધ તે ઉસકેરાઈ ગયો. દાદી જે અત્યાર સુધી ગુપચુપ ઉભો હતો, અને જેની તરફ સભાસભેની નજર એકઠી ટગરે ટીકાઈ રહી હતી, તેણે હવે સભાની તરફ નજર કરી બોલવા માંડ્યું:—

“સરનશીન સાહેબની તરફ પુરતાં માન છતાં, હું જાણુ તમારું છું, કે મારાં બાશાણુનો કીયો ભાગ અને કીયા ટીકા ના રવા અને ખીન જંશરતના છે. જે મને તે જણાવશે તો—

“તમે અનીતીના લાભ અને ગેરલાભ ઉપરજ બોલી શકો.” મીં મોહોકાંણીયાએ ખુલાસો કીધો.

“મે તેમજ કીધું છે સાહેબ, અને હવે હું મારું બાશાણુ ટુંકમાં પુરું કરું છું.” દાદીએ પોતાની વક્તાબરી કુનેહથી કેલું.

“તેમ નહી, તેમ નહી, તમે બોલો બોલો—”

સભામાં મોહટી ગડબડ પાછી મચી રહી, અને અંતે દાદીએ સભા તરફ નજર કરી બોલવા માંડ્યું.

“એક બહુ અગતની બાબદ, અને કોમની બહેતરીના લાભવાલી ખીના હું જાહેર કરું, તે આગમજ સરનશીન સાહેબે મારે મોહોડે કુચે મારવાનો હુકમ કીધો છે. ખેર, હું સરનશીનના હુકમને માન આપવ બધાએજો છું. હવે હું મારી તરફથી કાંઈ ખી બોલી સરનશીનના હુકમને અનાદર કરું, તેના કરતાં, ખુદ તમારો પારસી છાપો થુંકહે છે, તે ઉપર હું તમારું ધ્યાન ખેંચું છું. મીરા મીંત્ર મીં ડી. જી. એન. પટેલે, એતેકાદ

મંડલી તરફથી પારસી સંસાર ઉપર જાહેર બાશાણો આપવા શરૂ કરીધાં, તે બાશાણોની મતલબ એજ હતી. સંસારી સવાલનો મી. પટેલે. અન્યાસ કરી પછીજ, તેવને દેહમાં ત્રણ વરશ થયાં એ બાબત પારસીઓ સમક્ષ રજુ કરી હતી, અને તે બાશાણો જામેજમશદની કટારોમા છપાઇ વંચાઇ ગયાં છે. પણ એ ઉપરાંત ખુદ તમારો સુધારાવાદો છાપો, આજથી સુમારે પંદર વરશ ઉપર પારસી નીતીના સવાલ ઉપર બોલતાં શું લખેછે, તે ઉપર હું તમારે ધ્યાન ખેંચું છું. ”દાદીએ પોતાના ખીસાંમાથી કાગળે કાઢાડી વાંચવા માંડ્યું.

* “ઐરાંઓની આ કરજદારીના સંબંધમા સહુથી ત્રાસદાયક બીન એ છે, કે કેટલાંક ઘેરોમા તો ઐરાં કરજ કરેછે, તે તેમના માટીડા જાણુત પણ નથી. માંગનારાઓ ઘેરના વડાના નહી, પણ ઘેરનાં બચ્ચાં પાસે માગેછે તેઓ પુરૂષોના નહી પણ સ્ત્રીઓના માગનાર હોયછે, માટે પુરૂષો બાહાર જાય ત્યારે સ્ત્રીઓ પાસે તેના આંકડા આવેછે. તે લેણુદેણુના દાવા અને તકાજીઓ ઘેરમણીની ગેરહાજરીમા આવેછે, ચુકેછે યા માંડવાળ થાયછે. કેટલીક દુકાંતોમા તમારી આજના વખતની પારસી મઝમ પોતાના બાપ કે ભરતાર સાથે નહી, પણ પોતાના કાંઈ પુરૂષ દોસ્ત સાથે જાયછે, તે દોસ્તને નામે ખરીદીએ થાયછે, તે દોસ્તને નામે રકમો નોધાય છે, તે દોસ્ત આંકડા ચુકવે છે, યા નહી ચુકવી શકે તો તે દોસ્ત વંજે માંપી ને પોબારા ગણી જાએ છે. x x x કેટલાંક ઘેરોમાં ધણીની જાણ પીછાંણથી અને કેટલાંકમાં ધણીની પીછાંણ વગર તે સમજું જાને છે. x x x”

શેમ—શેમ—ના અવાજે.

“અને તેમાંથી પછી નીતીની ખરાબીનો રસ્તો મળે. તેમાં શી નવાઈ? અમે એમ નથી કહેતા કે અમે ઉપર ને નાનું સ્ત્રીજ આપ્યું છે, તે સંધળાં ઘેરોમાં સંસાર નીતીની ખરાબીઓ આવે છે. નહી—અમે એમ કહેતા નથી, અને માનતાખી નથી, અને દાદગર પારસીઓને, તે

દાહડો કદી દેખાડશેખી નહીં એવી અમે દુવા ચાહીએ છીએ. x x x
અમારા કેટલાક ચરચાપત્રીઓ કેહ છે, અને અમે તે માનીએ છીએ, કે
પારસણુ વેશીયાઓ જે વધી પડી છે, તેમનો પાપી પેશો મુખ્ય કરીને દીવસે
તેમના ધણીંયા વડા ધરની બાહાર જવા પછીજ ચાલી શકે છે. ખીજા
ચરચાપત્રીઓ, કેહ છે કે પારસી મડોના માગનારાઓ તેમના ધણીંયાની
ગેરહાજરીમાં છાણું કરીને ઉધરાણીએ આવે છે. એ સઘળું એક જાતનું
બેહકી ગયેલું છુટાપણું દેખાડે છે. જો એને 'છુટાપણું' કહો તો તેના
કરતાં તો પરદેપોશપણુ બેહતર છે. જો એને 'સુધારો' કહો તો ખુદા
એવા સુધારાથી પારસી કોમની પતાહ રાખે."

“ હીયર—હીયર ”

સમાજે તાલીના ગગડાટો કરી દાદીને વધાવી લીધો.

“ અહસથો, પારસી નીતીની હાલત એક પ્રસીધ પારસી છાપામાં તેના
લખનાર અધીપતીએ ૧૮૯૧માં કેવી હતી તેનો આ કંઈક ચિતાર, આવી રીતે
ચિતારીયો છે. ત્યાર પછી એ સવાલે ધણુ 'ગંભીર રૂપ' લીધું છે. પણ
એજ છાપાના તોરીખ ૧૩મી ડીસેમ્બર ૧૮૯૨ની અંકમાંથી થોડીક
લીટીઓ હું રજુ કરું છું.

“ x x x આ વાત અમે ધણી સાંભળતા હતા. પણ માનતા
નહીં હતા. તે માનવાની સઘળી નાખુશી વચ્ચે અમેને તે માનવી પડે છે,
અને તેની સચાઇ વીશે અમારી ખાતરી થયા પછીજ અમે આ દુખનો
ઉભરો બાહાર કાઢાડીએ છીએ. સાડી, પોલકા, ખુટ, સ્ટાફીંગ સાથની પેદ-
રેલી ઓર્ડેલી અને ધરેણા ગાંદાનો શણગાર સજેલી કોષ જીવાન, કોષ ખુમ-
સુરત, કોષ આંખરદાર દેખાવની, કોષ ઉંચી પેશાનીની જરથોસ્તી જાળને
દોળખા બદીમા ગીરફતાર જાણી કોણ કયાની ખયાને કમકમાટ, કોણને દયા,
ફાણુના બોહીને ઉકલાટ નહીં ઉપજે? ”

“ સાહેબો, ” દાદીએ વાંચવાનું પુરું કરી બોલવાં ચાડ્યું. “ આ બહુ
અગતના સવાલ ઉપર મત બાંધવાનું હું તમારી મુનસફી ઉપર છોડું છું. પણ

યાદ રાખજો, કે ઉપલી ફરીયાદ ૧૮૯૧મા થઇ હતી. ત્યાર પછી મામલો કાંઈ સુધરીયો નથી. મી० ડી.એન. પટેલ જેવણે એ સવસ્થને ઉંચકી લેઈ નવી ચરચા ઉભી કરી છે, તેવન કહે છે, કે અનીતીની મોહકાણું પારસી ઓરતોમા આજે ધણીજ વધી ગેઈ છે, અને તે તેવન પુરવાર કરવાને આજે શકતીવાન છે. તેવન એ સવાલ ઉપર ધણું અજવાણું નાખે એમ છે. પારસીઓની ફરજ છે કે તેઓએ પોતાની કામના ભવીશના બધાં માટે આ અગતનો સવાલ હાથ ધરવો.”

તાલીના ગગડાટ વચ્ચે દાદીએ પોતાનું બાણાણુ પુર કીધું, અને સરનશીન મી० મોહકાંણીયાં પોતાના વીચાર જણાવવા ઉડીયા, પણ સભા વીખરાવા માંડી, અને મી० મોહકાંણીયાં શું બોલ્યા તે કાઢને સંભલાયું નહી.

સભાસદો વીખરાઈ જવા લાગ્યા, અને કેટલાકો જેઓ દાદીને ઓલખત્ત હતાં, તેઓ તેને મુખારકખાદી આપવા પ્લાટફોર્મ આંગલ આવી શેકહેન્ડ કરવા લાગ્યા.

“વેલ-ડન! વેલ-અ, મી० દાદી.” એક મીત્રે દાદીને શેકહેન્ડ કરી કેલું.

“આઈ.સે. મી० દાદી, મી० ડી. એન. પટેલ શું કહેવા માંજેછ.” અરશેદ ખરખરે દાદીને પુછયું.

“અરે યાર, તેવણુ જે જાણેછ, અને તેવણુ જે જ્ઞેયુંછ, તે તો છાંટી ફાટે તેવું છે. મી० પટેલ કહેછ કે જો કાઈની શખ્સ આ વાત ના પાડતો હોય, અને જો તે પોતાની ખાતરી કરવા આંગતા હોય, તો——”

“વેલ—દાદીયા, ઠીક કીધું હોકે?” ઉકરજી આદામુડી હાથમા રૂપાંની મુઠવાલી લાકડી ફેરવતા ફેરવતા દાદી પાસે આવી બોલ્યા. “હું તો ધનોજ ખુરી થયો. બધો તારો બગડી ગીયોછ. વાચુંજ. બધું બેહેકી ગીયુંછ.”

“હું મી० મેહરજી સાથે ખરેખર દલગીર છું.” દાદી બોલ્યા. “જો એવણુ મને બોલવા દેતો, તો આજે જુન્ના પુરાંણા ફકરા ગને કદીની ટાંકવા નહી પડતો.”

“પણ ચાલો એ ઠીકજ થયું.” ખસર ખરખરે માથું ધુનાવ્યું. “આજે પારસીઓમા અમાઉ જેવા અકાખરો કાંઈ છે, જે એ કાંમ માથે ઉઠાવે. છાપાવાલાઓ સુરીઆણી દલીલ દેખાડેછ, કે એ તો ગામ તાંહાં દેડવાડ હોવાજ નોંધએ.”

“દોંદીઆ સાહેબજી.” મીઁઆદામુડી જતાં જતાં બોલવા લાગો. “પપાને ફેવકની ફલાંમ ફેડજો,”

“સાહેબજી, સાહેબજી, શેઠીઆઓ. સેવક તમઠી રજા લીએછ.” દાદી જતાં જતાં સરવેને હસી હસી સલામ કરી બોલ્યો. “હું એટલુંજ માગુંછ, કે આ સવાલ ઉપર તમે કાંઈ વીચાર ચલાવો. સાહેબજી.”

પ્રકરણ ૩ જી.

પારસી ફીમેલ-વર્ક-કલાસ.

“ઓ વાઓ! વાઓ! શુલીસ્તાન એ શું ફેજેતા! તમે શું માફ નાખ કપાવા માગોછ? એ દાહાડની કપુલાને તમે મારી પાસે કાંમ લેછ ગીયાં, ને આજે તન તન દાહાડ થયાં—”

“આલીઅમ હું માફ માગુંછ.” શુલીસ્તાને જવાબ દીધો. “તમે ભુક્ષી જાવોછ બેહન, કે ગેમ કામે તો રવીવાર હતો. હું સનીવારે સહવારના—

“તે હું કંઈ જાણતી નહી.” આલીઆમ આગબોટે ખુમ પાડી. “પેલાં દોલાવરના બાંતુઆમને તાંહાંથી જામે આદમીઓ સહવાર પછી આવી ગીયાં. આજે રાતે તેવનને તાંહાં મોંહડી પારડી છે, અને એ પારડીને સાફ તો તેવને એ પોલકા ખાસ સીવવાનો.—

“પણ બેહન, એ પોલકામા ખારીક કાંમ એટલું બધું—

“મરેરે કાંમ કાંમ શું કરેછ?” આલી છોડાઇ પડી બોલી. “ઓ-લેરે! શું તારે લીધે કામ પોલકા સીવરાવે નહી કે? શું મને દીવાર કંઠરાવવા બેડીછ કે?”

“ નહી બેહન, તમે ગુસ્સે ના થાવો.” ગુલીસ્તાને જવાબ દીધો. “ પોલકો તો મેં તમઆર કીધો છે, પણ—

“ પણ તે કાંહાં છે કાંહાં?” આલી જરા ઠંડી પડી બોલી. “ તાહારે પેહલે થીજ બોલી દેખએ કેની, કે એટલાં કલેજાં તોડવા પડતે. નહી. જા જા મારી માએ કર, જલદી એ પોલકો ઉપર લેધ જધ મડમને દેખાડ. ચાલ, હું ખી તારી પુકે આવી. મડમને પુછ કંધ ખામી ખામી રેહી હોય તો જોધ લીએ.”

આ તકરાર ‘ પારસી’ શીમેલ વર્ક કલાસ’ની માલેક આલીબધ આગબોટ, અને ગુલીસ્તાન નામની એક ખુબસુરત જવાન પારસી છોકરી વચ્ચે થતી હતી.

આલીબધ આગબોટ પોતાના કદાવર કદ અને ખુબંદ અવાજ માટે એટલાં તો લોકોમાં જાણીતાં હતાં, કે તે ઉપરથી તેવનને લોકોએ ‘ આલી આગબોટનો’ એલકાળ આપ્યો હતો. પોતાના ઘણી કાવસજી કેરવધના કવખતના મરણથી આલીબધ આગબોટ આલીસ વરસની ભરજવાનીમા રંગાઇ પડ્યાં હતાં. ફરીથી જોળની આવે, તો કાઇ સાથે ‘ ચાર ચોખા ’ પાડવાની ઘણીખી મરજી હતે, ‘ મંત્રીમોનીયલ મારકીટ’માં પોતાનો ઉઠાવ તેવન કરી શક્યાં મહી. મરહુમ કાવસજી કેરવધ જે કાંધ કરકસરથી પાંચ પધસા એકઠા કરી ગીયા હતા, તે કાવકી આલીએ ઠેકાણે પાડવાની દબે તજવીજ કીધી, કેમકે ‘ ચાર ચોખા ’ પાડવાની ઉમેદમાં જો તરીમ તરાક થઇ ‘ રોજ દરરોજ’ મોંછીની જાલે લઇ ખીલુ પકડવા માગે, અને પાસેના પાંચ ચીચોડા ચવાઇ જાએ, તો આગલ જતાં પોતાના રવાન રખડી રેહ, એવો ભવીશનો વીચાર પડતાંજ, આલીબધ આગબોટને એક નવો ખ્યાલ સુજ પડ્યો. તે ખ્યાલ, એક વર્ક-કલાસ, પારસી ખજરાંઓના લાભના ઓઠાં જેકલ કાઢવાનો હતો. આલી પોતે અચ્છી રીતે સીવી સાંધી, તથા વેતરી કાતરી જાણતી હોવાથી, ખેતવાડી મધે એવો એક વર્ક-કલાસ તેણીએ ઉંધાડ્યો. એ વર્ક કલાસનું નામ પાસ્તી શીમેલ વર્ક કલાસ આપ્યું, અને ન્યુસપેપરમાં એ વર્ક કલાસની તેણીએ જાહેરખબરો છપાવી, જાહેરખબર આપીનેજ.

આલીખમ આગખોટ ખેસી રહી નહી. જાહેરખખર આપતાંજ તેણીએ છાપાના અધીપતીઓની મુલાકાત લીધી, અને એ વર્ક ક્લાસથી ગરીબ પારસી ઓરતોને કેમ અને કેવો લાભ થશે, તે તેવણુને તેણીએ સમજાવી કહ્યું, કે એક હાથ ઉપર જેમ તે પોતે પોતાનું યુજનાં સ્વતંત્ર રીતે કરી શકશે, તેમજ બીજા હાથ ઉપર બેકાર પારસી ઓરતોને તેના ક્લાસ તરફથી સીવવા સાંધવાનું કામ મલશે, જેથી તેઓ પોતાના નીભીવ જેટલી આવક એ વર્ક ક્લાસમાંથી કરી શકશે.

અધીપતી બીચારા ધણુ કરી હમેશાં ખાંતુઓને રાજી રાખવા વધારે રાજી હોય છે. વર્ક ક્લાસના બીતરમા શું હોય છે, અને શું થાય છે, તે તેવન બીચારા શું સમજે ? આલીખમ આગખોટ, એ વર્ક ક્લાસની આવકની 'ક્રિમ' ઉપર ઉપરથી ફેટલી બધી ખામ જાએ છે, અને મજુર મીસાલ મેહનત કરનારી બીચારી પારસણોને બાકી રહેલી 'લાસ' ફેટલી આપે છે, તેની ખખર એ બીચારા અધીપતીઓ શું સમજે ?

આલી આગખોટના કાલાવાલા અને વર્ક ક્લાસથી થતાં લાભોની તકરાર સાબલી અધીપતી સાહેબે જાહેર ખખરના પ્રમાણમાં પારસી શ્રીમેલ વર્ક ક્લાસની તારીફ ઉપર તારીફ કરી, પોતાના છાંપામાં તેની નોંધ લીધી. પરિણામમાં, વર્ક ક્લાસ તરફ પારસી કામની દીલસોહી ચોતરફથી બેચાઈ, અને આલી આગખોટના વર્ક ક્લાસમા મોહટે મોહટે ધરથી સીવવા સાંધવાનું કામ આવવા લાગ્યું.

વધતાં જતાં કામને પોંદોચી વલવાં માટે આગખોટે તુરતજ એક મડમને ફેશનવાલાં કપડાં વેતરવા, તેમજ નવી નવી ફેશનો ઉભી કરવા માટે નોકરીએ રાખી.

આ મડમનું નામ મીસ બેનેટ હતું. મીસ બેનેટ ઉમરે પચીસ ત્રીસ વરસની હતી. દેખાવમાં તે રૂપાલી અને સ્વભાવે હસમુખી હતી. તે બાઈનું પુતું યુજરાતી તેમજ હીનદુસ્થાની બોલી બોલતી હોવાથી, આગખોટના ક્લાસમા સીવવાનું કામ કરતી પારસી ઓરતોને તેની સાથે અજાણ્યોઈ કરવી પડતી નહીં હતી.

આલીખણ. આગળોટ અને તેના વક-કલાસથી વાંચનારને જાણીતાં કરી, હવે મારી ગુલીસ્તાન સાથેનેમની પીઠાણુ કરાવવાલી થોડીક જરૂર છે.

અધારથી વીસ વરસની બરજવાંનીમા ઉધરતી, જોખનના ખડારમાં ખીલતી, ખુશ્મરતીથી હલમલી રહેતી, નસરવ જેવાં ઉંચાં કદની, બરેલાં આંગવાલી, પણ સામલા ચહેરાની, નમાની, લાએકીવાલી છોકરી, તે ગુલીસ્તાન હતી. તેની ખુશ્મરતીની વધુ તારીફ કરવી, તે સોનાં ઉપર ગોચા ગીલીટ ચહાવવા મીસાલ હતું.

ગુલીસ્તાન ગરીબીમા પરવરીશ થાએલી હતી. તેના માખાપ તરફથી તેણીને મહેલા તમામ વારસામા ફક્ત તેની ખુશ્મરતીજ હતી. જે કે ગરીબી અને મુશ્કેલી સીવાય તેણીએ આજ શુધી કરસીથી ખુશી, કે ખુશાલીનો અનુભવ લીધો નહી હતો, છતાં, સંતોશ અને શાંતી તેની પેશાની ઉપર ચમકી રેલાં હતાં, અને તેથીજ તેની તખીયત, લાઝો લાઝ અને સેંહકડો સુખ ભોગવનારાંઓના કરતાં વધારે સુખી અને વધારે મજબુત હતી. દુઃખ અને દરદ શું, તે ગુલીસ્તાન આજ સુધી જાણતી નહીં હતી. આજ કાલની 'મરી જાઉં—ધરી જાઉં' પારસી છોકરીઓની માફક ગુલીસ્તાન નાનુકમા ખૂબી, દરદી ગણાવા માંગતી નહીં હતી. ખુશ્મરતીમા બહા ધનેતરની સુખવાસી છોકરીઓને ટક્કર મારે તેવી તે હતી. મધ્યમ કેલવણી પામેલી હોવા છતાં, બલી બલી 'કેરવાઈને કસેવર' થાએલી છોકરીઓ, તેની રીતભાત અને ચાલચલણ આગલ કુચ ખીસાદમા નહીં હતી. પોતાના સાદાપણમાં તે મોજ અને માન, અને પોતાની ગરીબીમા તે પોતાનું સુખ અને ખુશી સમજતી હતી.

મજગામ મધે મરહુમ લીખાણુ બામરજુખની એક ખંડખડપાંચમ જેવી અંધાએલી આલીના એક મજલા ઉપરના નાંહલા જેવા. ઓરદામા ગુલીસ્તાન રહેતી હતી. આ મકાનનું મારીક બાકું રૂપીઆ. પાંચ તે આપંતી હતી. પાણીનો નળ ઉપર નહી, હોવણી, પોતાને પીવાનું તેમજ વર્ષામા જેણું પ્રાણી, તેણીને ભોએ તલીએથી ઉપર લાવું પડતું હતું. ગુજ-

રાંનના સાંધનનો એકબી ઇલાજ પોતા પાસ નહી હોવાથી, તે સીવી સાંધી પોતાનું ગુફરાન કરતી હતી. ગરીબીમાં ગુફીસ્તાન ગોયા રીખતી હતી. આવા સંજોગ વચ્ચે, દીવસમાં બે વાર ખોવાનું તેણીને ક્યાંથી મલે? પણ લાચારી પોતાની આવી લાચારીમાં પણ તે સંતોષી હતી. એકજ વખતની આહે અને રોટલી ઉપર તે ઘણીવાર આખો દીવસ કાઢાડતી હતી.

પણ આલી આગખોટનો વર્ક-કલાસ નીકળ્યાની ખચર પડતાંજ, ગુફીસ્તાનની છાતીમાં નવી ખુશાલી પ્રગટી નીકળી હતી. એ વર્ક-કલાસમાંથી સીવવા માટે તેણીને સારું દાંમ મળશે, એમ તેણીએ નક્કી ધાર્યું. આલી આગખોટને તે તુરતજ જઈ મલી, અને પોતાની ઉમેદવારી જાહેર કરી, સીવવાનું કાંમ મેલવવામાં તે ફતેહ પામી. એ બનાવને આજે ઘણાક માસ વહી ગયા છે. આગખોટના વર્ક-કલાસમાં ગુફીસ્તાન આજે નવી જુની થાઇ ગઇ છે. આલીના વર્ક-કલાસનું કાંમ આજે ધંમધોકાર આવે છે. કાંચને પોટોચી વજવા માટે, આલીએ મીસ જેનેટ પોતાના ખાતાંગા મોહટા પગારે નોકરી રાખી છે. નવી નવી ફેશનો મીસ જેનેટ પોતાના ખાતાંગામાં કાઢાડી, પારૂસી ખાંતુએને તે ફેશનના ચસંટા લગાડે છે, અને આલી આગખોટ પોતાની ફેશનો માટે પારસીના ભદરાંઓ પાસે મોહટાં દાંમ મોહાડે માગ્યાં લીએ છે. તેના ખાતાંગા ફક્ત એ ખીલના નમુના ઉપર વાંચનારનું ધ્યાન ખેંચેલું અદારતા જશે નહીં. બાધ ખચુંબાધ આદરજી ધતુરાને માટે સીવેલા પોલકાનો આંકડો

૩. આ.

તન વાર મજલીન, પોલકાં સાર. દર આના ૩) લેજે. તેના.

૦- ૯

પોલકાને જડવાની લેસ, ૮ વાર. દર આના ૮ લેજે. તેના.

૪- ૦

કાલર સાર કારી મખમલ.

૧- ૦

લેસ જીની, વાર ૬. દર આના ૬, લેજે.

૨- ૪

લેસ, 'રીમન, ફરતી ખોંચને. વાર ૧૦. દર આના ૬ લેજે તેના.

૩-૧૨

સીલાઈ પોલકાની

૫- ૦

તા. ક. બાંધજી મજલીન ફક્ત તન વાર હતી, પણ એ તન વારમાંથી
અરધાવારનું સ્ત્રીયું વધયું છે, તે જાણજો.

નમુનો બીજો.

મીસ કેરી જમુજી દીવાલીઆ માટે સીવેલા પોલકાં તથા
વેટી કોટનો આંકડો.

૩૦ આ.

વેટી કોટ માટે જગનાથી ૪ વાર. દર વાર આના ૬ લેખે. ૫-૮

વેટી કોટને માટે લેસ મોહડી પોહોળી. વાર ૧૪. દર વાર ૧૦)

આના લેખે.

૬-૪

સીવાઈ ૩. ૨)

૨-૦

૩પીઆ ૯-૧૨

પોલકા માટે રેસમી કપડું વાર ખે. દર વારના ૩૦ ૮-૦) લેખે. ૧૬-૦

બે બોંય. તેના.

૮-૦.

લેસ વાર ૧૦) પોહોળી. દર વારના આના ૧૨) લેખે.

૭-૮

લેસ ચંપડી, વાર ૧૫. દર વારના આના ૧૦) લેખે.

૬-૬

અંતી લેસ વાર ૨૫). બોંયમા ઠેસવવા. દર વારના

આના ૮) લેખે.

૧૨-૮

અસતર રેસમનું, વાર પ. નાહલ્લા પનાહનું. દર વાર ૩. ૧) લેખે. ૧૦-૦

રેસમ, પોલકાની સીવાંમણુ સાંઝ વાપરીયું.

૨-૦

બોંયનું રેસમી અસતર. વાર ખે. દર ૩પીઆ ૧૧ લેખે.

૩-૦

સીવાંમણુ પોલકાની.

૨૫-૦

બુમમે. ૩. ૯૫-૨

આવી રીતનો આલીનો કારમાર હતો. આવી રીતનો આલી આગમે-
ટનો વર્ક-કલાસ હતો. આવી રીતના આલીનાં ઘરાકો હતાં. અને આવી રીતની

તેની ફેશનેને વખાણનારાં અને પુંજનારાં હતાં, કે જેઓ કપડાંની અસત્ર કીમત કરતાં સીલાઇનું બેસુમાર દાંમ આપતાં હતાં.

પણ આપણી ગુલીસ્તાન ?

"હા, ગુલીસ્તાનની વ્યાદ કીક પડી. આલી આગબોટ સાથ ખટપટ થતી આપણે હેલી તેણીને જોઈ હતી.

પણ એ ખટપટનું કારણ ?

તે ખટપટનું કારણ એ હતું, કે દીલાવરખાંનની ખાંતુઆઇએ પોતાનો એક ખાસ પોત્રકો આલીને ત્યાં સીવડાવ્યો હતો. એ પોત્રકો ખાંતુઆઇને સાંભવારની સાંજ આગમજ પોંદ્યાંયતો કર્યો હતો, કેમકે ખાંતુઆઇને તે પોત્રકો તેજ દાઢાડે રાતના પેહડયો હતો. એટલુંજ નહી, પણ દીલાવરખાંનની ખાંતુઆઇ ઉપર આલી આગબોટના જે આગલા હીસાખના આંકડા ચઢડી ગયા હતા, તે, આ પોત્રકો જો ખાંતુઆઇને સાંજ આગમજ મર્જે, તે ચુકવી આપવાની તેણીએ કયુલાત આપી હતી. એ પોત્રકો સીવવા માટે આલીએ ગુલીસ્તાનને આપ્યો હતો. તે પોત્રકો ઘણોજ કિમતી હતો. ખીજન પોત્રકાની કાંતી એ પોત્રકો કાંઈ કપડાં કરતાં વધારે મોઢી સીલાઇનો બનેલો નહી હતો, પણ તે પોત્રકો ઘણોજ કિમતી કપડાંનો હતો. એટલુંજ નહી, પણ તેમાં લેસ, રીખન, વીગેરે મુકવા માટે દીલાવરની ખાંતુએ જે હુકમ આલીને આપ્યો હતો, તેથી તે પોત્રકો ઘણોજ મોઢી કીમતનો થયો હતો. આવો કીમતી પોત્રકો, ખાંતુને વખતસર પુગાડી દઈ પોતાનાં ચઢડી ગએલાં નાણાં કઢડાવી લેવા આલી આગબોટ ઘણીજ ખંતી હતી. પણ ગુલીસ્તાનને તે દીવસે વર્ક-કલાસેમાં જતાં અસુર થયાથી આલીના છોડ ફેરફાર થઈ ગયા હતા.

પણ ગુલીસ્તાન, આલી જેટલી આકરી નહી હતી. તે જાણતી હતી કે આલીને ત્યાં તેની રોજ છે, અને પોતાનાં ગુજરાંનનુ એખલું સાંધણ આલીનો વર્ક-કલાસ છે.

“મીસ બેનેટ, આ પોલકો જોઈ લેશો ?” ગુલીસ્તાને ઉપર જતાંજ મડમને કહેલું.

મીસ બેનેટ તે પોલકાને તપાસી જોયો, અને કાંઈખી ખાંખી વગરનેા અનેલો જોઈ, તે બોલી:—“ તમે પોલકો તો ઠીક ઉતારીયોછ. પણ તમે એક કસુર કાઢી. તમારે આજે જલદી આવવું જોઈતું. મારાં બધાં આદમીઓ ઉધરાંણીએ નીકલી ગીયાંછ. હમણા અગીઆર થયા, અને આએ પોલકો કાંઈખી રીતે મીસીસ દીલાવરને ચાર વાગા અગાઉ મલવો જોઈએ.”

“એહન ગુલીસ્તાન, મારી ઉપર તમે મેહરબાની કરો.” આલીબખ આગબોટ નરમ પડી કગલછતે બોલી. “ આ પોલકો તમે પોતે દીલાવરના ખાંતુને હાથોહાથ આપી આવો તો મોહટી મેહરબાની થાય. જો મારી માય કરે, તેવણને તાંડાં આજે રાતના મોહટી પારટી છે, અને આએ પોલકો તેવણે ખાસ એ પારટીને તાંકણે પેહરવા સાફ કરાંવીયોછ. વહી મારે ખીજખી અટકી પડ્યુંછ. તમુનેખી પછસા આપવાના છે. વાસને ઝટ દેતાંકે જઈ આવો. માણસ ઘણાં સારાં અને બોલકણાં છે. થેરાં થેરાં થઈ જસે. એવણના જાણવા જોગ ખુશી તો એ છે, કે ગરીબને દીલોખનથી આહેછ.”

“જેની તમારી મરજી.” ગુલીસ્તાને જવાબ દીધો. “ તમે કુંહશો તે એ પોલકો હું પોતે લેઈ જવસ. પણ આલીબખ—

“ ખાંતુઅમનુ ખીલ મે તમયાર કીધુંછ.” આગબોટ બોલી. “ એવણનેા ખંગલો પેડર રોડને નાકે, ‘ચંપાખાગ’ ને નામે જણાયલો છે. દીકરી ગુલીસ્તાન, લે આએ ખાંતુઅમનું ખીલ. મને પછસાની ઘણીજ જરૂર છે. ખાંતુઅમએ કેહલુંછે, કે હું આગલો હીસાય ચુકવી આપી, નવો હીસાય પાછલથી આપસ. આએ ખીલ લીધા વગર આવતી નાહું કે ?”

મીસ બેનેટ તુરતજ પોલકાને એક નાહનાં જેવા દાખલા મુકી, ગુલીસ્તાનને સ્વાધીન કીધો, અને ગુલીસ્તાન તે દાખલો પોતાની બમદમ મારી દેલાવરખાંનની ખાંતુઅમને ખંગલે જવા નીકલી.

પ્રકરણ ૪ ઠું.

સાથ દે, લધામન દે. લાધનેવાલા સાથ દે!

ગૂરીબ ખીચારી ગુલીસ્તાન!

શું ગરીબી તે અરેખર ગુનેહગારી હતી?

આલી આગખોટ ગુલીસ્તાનની ગરીબીનો અરેખર ઘણોજ અધરીત લાભ લીધો હતો. ખરી વાત હતી, કે ગુલીસ્તાનની રોડનું સાધન આગખોટના વર્ક-કલાસમા હતું, પણ તેથી શું આગખોટ ગુલીસ્તાનની ગરબડ હાલતને લીધે પોતાના ધરાકને ઘેરે ખીલ ઉઘડાવવા, અને સીવેલાં કપડાં પોહોંચાડવાખી તેણીને મોકલાવે?

અને તોપણ નમાની અને કેહ્યાગરી ગુલીસ્તાને તે કાંમ પોતાની ફરજ સમજી માથે લીધું. દીલાવરની ખાંતુનું ખીલ ઉઘડાવવાનું કાંમ માથે લેઇ લેવા તે રાજી થઇ ખરી, પણ તે કાંમ ખીલ ઉઘડાવનાર સીપાઇ નહીં હતી. ખીલ ઉઘડાવી લાવવાનું કાંમ તેનું નહીં હતું, તેમજ ખીલ ઉઘડાવી લાવી તેના પછસા વસુલ કરવાનું કાંમખી કાંમ તેનું નહીં હતું. ત્યારે વાંચનાર સવાલ નકરશે, કે ગુલીસ્તાનને આવું પારકું કામ માથે લેઇ લેવાની શી જરૂર હતી?

ખરી વાત તો એ હતી, કે ગુલીસ્તાનને પછસાની ઘણીજ જરૂર હતી. એ પામલી ચોખા અને બસેર તુવરની ડાલ, જે તેણીએ ગયાં અડવાડીઆંમા પોતાના કણીયા પાસે લીધાં હતાં, તેના પછસા તેણીએ હજીઆપ્યા નહીં હતા. વધી ગયા મહીનાનું બાકુંખી હજી તેણીએ આપેલું નહીં હોવાથી, તે બેચેન બની હતી. તેમજ પોતાના રોજના ગુજરાંન માટે આજે તેણીની પાસ એક ખોરી દમડીખી ફાજલ નહીં હતી.

તેણીને એવી આશા હતી, કે આખ્યા માસમા તેણીએ કરેલાં કાંમના પછસા આજે-તેને મળી જશે. પણ આલી આગખોટ તરફથી સનાંતના સમાચાર સાંભલી તેણીએ નક્કી જાણ્યું, કે તેણીએ કીધેલાં કાંમના પછસા આજે તેણીને મળે તેમ નહીં હતું. એટલાંજ માટે તેણીએ દીલાવરવાલાંઓને

ખંગલે જઈ ખીલ હથડાવી લાવવાનું કાંમ માથે લીધું, કે તે ઉધરાંણીમાથી તેણીને પછસા મલે.

સાડા દસ બાગાનો વખત! સોમવારનો દાદાડો! આશીસમા જતાં લોકોની ધમાકા! ત્રામની ગડગડ! લોકોની બીડા! ગાડીધોડાની ધટપટ! એ સઘલી બલાગતમાથી રસ્તો કાપતાં ગુલીસ્તાંનને ખુરેખર ઘણીજ મુશકેલી પડી. કમળખત આવી આગખોટખી કેવી બેકદર અને દકલુ હોડાની, કે એક બાહુતી વીકટોરીયાખી કરાતી નહી આપી. વસતીથી ભરચક અને ગાડીધોડાની આવળના વખતે, એક નાવારેસ જવાંન ખાંતુતી સજા-મતીની તે બેકદર ચોરતે જરાખી કાલજ કરી નહી.

પણ ગુલીસ્તાંનને ગાડીની જરૂરજ નહી હતી. તે કાંઈ આજ કાલની જવાંન છોકરીઓ જેવી નાચુકમાં ખપવા માગતી નહી હતી. તે બણતી હતી, કે નાચુકાઈ કાંઈ 'ફેશન' નથી. ખીજાંઓ નાચુકાઈને 'ફેશન' તરીકે જ્યારે પાંખાતતાં, અને નાચુકાઈમા ખુલસુરતી સમજતાં, ત્યારે ગુલીસ્તાંન નાચુકાઈને એક જાતનું દરદ સમજી, તેનાથી તે દુર રહેતી હતી. "ગાડી વગર શું જવાએ નહી કે? શું તરામ ગાડીમાં ખૂત પરખત વચ્ચે દયાઈ ચંપઈ એસવામાં બધરાંની શોભા છે કે? બલા બણે એવી નાચુકાઈને. બારા પગ કેવા ગાડીને આજી મુકે એવા છે."

એક હાથમાં પોલકાનો દાખડો, અને ખીજા હાથમા છતરી લઈ, ગરીબ ખીચારી ગુલીસ્તાંન બેઘડક ખેતવાડીને રસ્તેથી ચાલતી ગોવાલીઆ તજાવના રસ્તા સુધી મુશકેલીએ જઈ પુગી.

ગમે તે હોય, પણ ચોરતોની મરીઆદ પુરૂશો કરતાં નાચુક તે બેશક ખરી. બગલમાં દીલાવરખાંતની ખાંતુખાઈના પોલકાનો લાંબો જેવો દાખડો, અને એક જુની પુરાંણી છતરી ઓધી, ગોવાલીઆ તજાવના રસ્તા ઉપરથી પસાર થતાં, સાંમેથી ખરેઘાટ પારસીઓની ખૂંમ અને લેબડો-ગાડીઓ ધમધમ કરતી ઓશીસ વખતે તેણીની આગળથી પસાર થતાં,

અંદર બેઠેલા પારસીઓ ગાડીમાંથી ડોકીયું બહાર કરી ગુલીસ્તાંનને ટીકીટીકી જોતા હતા.

ગાડી ઘોડે બેઠેલાઓની આવી નફ્ટાપથી ગુલીસ્તાંનની મરીઆદ લજવાવા લાગી. આવતી જતી ગાડીઓમાં બેઠેલાં ગુલીસ્તાંનને એમ નીરખી જોતાં હતાં ખરાં, પણ તેમની આવી ચાલથી ગુલીસ્તાંનના નીરદોશ જીગરમાં ગભરાટ, અને લાજ અને એકદમ બડકી ઉઠ્યાં.

“ મરેરે આએ શું બલા ! ” ગુલીસ્તાંન મનમાં ફફડી ચટકી ખેલી. “ મુવા માટીડાઓનેથી કંઈ લાજ શરમ છે કે નહીં ? મારાં મોહડાંપર કંઈ હીરાખીરા જડીઆંછ, કે એમ ટીકી ટીકી જોયા કરેછ ? કોઈ જખરા નફ્ટા અને નકટા ! આપદાદાના જનમમાં કોઈ બધરીને જોઇતી કે નહીં ? પણ એ સુઝ મારીજ થઈ. મારે બપોરના નવરે વખતે નીકલવું હતું. માટી ડાઓનો આશીસમાં જવાનો વખત, અને ગાડીમાંથી ટીંગાઈ ટીંગાઈ મને જોયા કરેછ, તે મારે બરડે તો પાણી ઉતરેછ.”

આ ધકારાની-ધુન્દમાં ગુલીસ્તાંન ગોવાલીઆ તલાવના રસ્તાને નાકે આવી પુગી. પેડર રોડ ઉપર જવા માટે હવે કેમ તરફનો રસ્તો લેવો ? તેના વિચારમાં તે એમ તેમ નજર કરી જોતી હતી, તેવામાં એક ઉંચા કદના અને સોહાંમણા ચેહરાવાલા પારસી જવાંન ઉપર ગુલીસ્તાંનની નજર પડી. ગુલીસ્તાંન તેને જોતાંજ લજવાઈ ગઈ, અને પેલો જવાંન પારસી ગુલીસ્તાંનના ખુબસુરત ચેહરા તરફ ટીકી ટીકી જોવા લાગ્યો.

એક પળમાં તે સમજી ગયો, કે આ નવજવાંન ઓરત રસ્તે ભુલી પડી ગઈ છે. તેણે તુરતજ આગલ વધી ગુલીસ્તાંનને પુછ્યું :—“ તમે ભુલાં પડેલાં લાગોછ ? ”

“ હા—નહી—હા જી.”

ગુલીસ્તાંન આ જવાંનને પોતાની સામે અચખુચ આવી ખોલતો જોઈ પેહલાં તો ડરકી ગઈ, પણ તુરતજ તે જેમ તેમ હોંમત કરી જરા શરમાતી, જરા ગભરાતી, જરા અચકાતી ખેલી :—“ નહીજી, હું ભુલી નથી પડી.”

“ઓ આઈ સી ! તાહારે તમે કોઈને સોંપો છો ?”

“નહી જી. હું કોઈને સોંપતી જી નથી. હું તો—

“નહી ? તાહારે હું તો તેમજ સમજીયો. કેમકે તમને તમારી આજીવન નજર કરતાં જોઈ, મેં એમ ધારીયું, કે તમે—

પેલા જવાન પારસીએ ગુલીસ્તાન સાથની મુલાકાત દરમિયાન વાત લાંબાવવાની તજવીજ કરવા માંડી. આવા એક જાહેર રસ્તા ઉપર ગુલીસ્તાન એક બેગાના જવાન સાથ વગર એકબીજાને વાતચીત કરતી હોયી રહે, એ તેણીને પસંદ પડ્યું નહી, અને તેથી તે તુરતજ તેને ખેરવી કાઢાડવાની, અને પોતે ત્યાંથી ચાલી જવાની ઉતાવળમાં પડી.

“બાઈ, મેહરબાની કરી, કેહશો કે પેડર રોડ—

“આએ રસ્તો ગીમ્સ રોડ ઉપર જવાનો છે. હિંચાઈ “હેંગીંગ માર્કેટ” તરફ—

“પેડર રોડ તરફ—” “ગુલીસ્તાને સલામ કીધો, અને પેલા જવાને આગળ બોલવી માંડ્યું.

“આએ રસ્તે ને પીયન સી—

“જી, મને તો પેડર રોડ તરફ—” શરીથી ગુલીસ્તાને ચીરડાઈને કહ્યું.

“હા જી. આએ રસ્તે વોરડન રોડ—

“બાઈ, મનેએ બધા રસ્તા દેખાડવાની જરૂર નથી. મને તો પેડર રોડ ઉપર જવું છે ?” ગુલીસ્તાને હવે જરા અધીરી પડી કહ્યું.

“પેડર રોડ ?” પેલા પારસી જવાને આ સાદી સુતરી રૂપસુંદરીને વાતમાં ઘેરવાની મતલબથી પ્રુછ્યું. “પેડર રોડ ? ઓ. બાઈ ? અરે તે તાહારનું બોલીએ કેની ? પેડર રોડ જવાનો આ સાંધો રસ્તો. તમે” મને જે રસ્તેથી આવતો જોયો તેજ—

“નહીજી, મે. તમને એ રસ્તેથી આવતાં બીજાકુલ જોયા નહી.” ગુલીસ્તાને સાફ ના પાડી. “કીઓ રસ્તો બાઈ ?”

“ જુઓં આએ સીધો રસ્તો તે પેડર રોડ. ” પેલા જવાંન પારસીએ લાંબે હાથે બતાવી દેલું.

“ આએ સીધો રસ્તો ? ” ગુલીસ્તાંન જરા ફફડીને બોલી. “ તમારી મેહરબાની થઇ. ”

“ તમે સમજ્યાં કેની—

“ હા જી હું સમજી. તમારી મેહર—

“ તમે કેહતાં હોયો, તો તમુને તમારે મેઢાંણે પુગાડવા—

“ નહીજી. હું જવસ. ”

“ હમણા ગાડીધોડાનો વખત છે. તમે એખલાં હોઓ, વારતે ચાલે હું તમુને—

“ નહી બાઇ, તમુને તજદી આપવા હું માંગતી નથી. માફ કરજો. હું એ રસ્તો જાણું છ. ”

પેલા એસકી જવાંનની મરજી આ સોહામણી છોકરીની રાહબરી કરવાને બહાને તેની ઓળખાણ કરવાની હતી. આ તો દેખાઇતું હતું, કે આ સાદી સુતરી અને સોહામણી ગરીબ છોકરીની ખુશ્ખુશરતી જોતાંજ, તે જવાંન તેની ઉપર મોહી પડ્યો હતો, અને કાઝખી રીતે વાત લાંબાવી તેણીના, નાંમ અને હાંમથી વાકેફ થવાના તે ફાંફાં મારતો હતો. પણ ગુલીસ્તાંનના મક્કમ ઠેડાવ આગલ તે જવાંનનું કાંઈ ચાલી શક્યું નહી. અંતે તે તેને પડતો મુકી ચાલી જવા નીકળી. પણ એમ એકાએક ચાલી જઇ પેલા જવાંનને અપમાન કરવા જેટલી જાહેરી કરતાં, તે ખુશ્ખુશરત છોકરીની સાદી સમજે ના પાડી. ગુલીસ્તાંને એટલાવારમાં તે જવાંનની સજ્જાજ અને અદા તથા તેના એહરાની પેશાંની ઉપરથી અટકલ કરી લીધી હતી, કે તે કાંઈ કેલવાએશે તેમજ સારાં ખાનદાનનો જવાંન છે.

“ જી માફ કરજો તમુને ઝોડી થવું પડ્યુંજી. ”

ગુલીસ્તાંન એટલાજ “ સખુરો કહી, એટલી તો ઝડપથી પેલા જવાંનને પડતો મુકી ચાલી ગઇ, કે પેલા જવાંનને તેનો વલતો જગાજ આપવાની ખી

તક મલી નહી. તે તો ડઘાઇજ ગીયો, અને ડયું વડારી ડેલા ફાડી જોતોજ હો.

“પેડર રોડ” પેલો જવાન અને મનમા બોલ્યો. “એ પેડર રોડ ઉપર કોણને તાંલાં જતી હોસે? સહવારને પોહાર ! આવી ગીરદીને વખતે ! એ કોણ હોસે ! લાગેછ તો ગરીબ પણ શું એની ખુશસુરતી ! શું એની આંખોનું તેજ ! શું એના બોલવાની ધપ ! શું એના મોહોડાંનો મલકાટજ શું એના ચહેરાનો ઘાટ ! આપરે ! આપરે ! પારસી કોમમા કેવી કેવી ખુશસુરતીઓ પડીછ તેનો પારસીઓને કાંઈખી ખ્યાલ હોય, એમ હું માનતો નથી. કેહછ કે પારસીઓરતો ખુશસુરત નથી, વાસતે સંસાર અને જોલાદને સુધારવા પારસીઓએ વેલાતથી મડમો પરણી લાવવી જોઈએ. રોટ ! એવા વીચારવાલાંઓના બેજાંના કેટલો ભુસો છે, તે આ એકજ ખુશસુરતીના નમુનાપરથી સામેત આજ્ઞા. બેજાંના ધસેલા પેલા ફરાકરી ખીસકોટવાલાઓ કેહછ, કે ખરો સુધારો મડમો પરણવામા છે. રાજ બોલીયા અને દાહાડી ફીલી ! એવા ડોલવાલુ સુધારાવાલાઓની સુંજે જે પારસી કોમ આલે, તો આખી કોમ સાતરે સાત થઈ જાય ! એ લોકની કેવી જોખમમસી હિંમત ! હિંમત નહી પણ હેમ્મકત ! કેહવત કંઈ ખોટી છે. “Fools rush in where angels fear to tread” અરરર ! પણ હું કેવો મુરખ ! કનકાંડિનક છટ ! પેલીનું નામ પુછતાં હું ખીલકુલ ભુલી ગીયો ! જરા નાંમ પુછયું હોતે ? અરે જરા ઠેકાણુ પુછયું હોતે ! કેવી ગફલતી ! એર ! એ આએ તરફથી આવતી દેખાઈ હતી ! અને પેડર રોડ તરફ ગેઈછ. એ પાછી તો ફરસેજ. તાહારે ફરીથી એનો મેલાપ થાય એવો કંઈ દારખેય રમવો જોઈએ.”

પ્રકરણ ૫ મું.

મીસીસ દીલાવરખાન

વાંચનારને દીલાવરખાનના ચંપા બાગની રચણાથી વાકેફ કરવા, તથા દીલાવરખાનના કુટુંબની ઝોળખ કરાવવા માટે લખાન દરવાની કાંઈ જરૂર નથી, કેમકે આ વારતાના ખાતે જોમ જોમ ખીલતા જશે, તેમ તેમ એ કુટુંબીઓ વારાફરતી વાંચનારની સાંમે રજૂ થતાં જશે.

દીલાવરખાનનો કુસાદો બગીચો પેડર રોડ ઉપર આવેલો હતો, અને તે રોણકદાર મકાન ચંપા બાગને નામે જાણીતું થાએલું હતું. ગુલીસ્તાનને ચંપા બાગ જેવું એક જાણીતું મકાન, પેડર રોડ ઉપર શોંધી કાઢાડતાં વાર લાગી નહીં. ચંપા બાગના રોણકદાર ‘ગેટ’ ઉપર તેનું નામ વાંચતાંજ તે બેઘડક અંદર દાખલ થઈ. આ મોહટે ધરના મોહટાં મકાનમાં અગાઉ તે કોઈપણ વાર આવેલી નહીં હોવાથી, હાલમાં એકાએક દાખલ થવાની તેણીએ હિંમત કરી નહીં, પણ કોઈપણ ત્યાં આવી લાગે તેની ધનંતેજરીથી રાહ જોતી, બંગલાના વરંડા ઉપર તે ઉભી.

‘ગુલીસ્તાન ત્યાં આવતાં જતાંની રાહ જોતી ઉભી, પણ કોઈપણ તેની નજરે પડ્યું નહીં. તેની અધીરાઈનો પાર રહ્યો નહીં. તે ધનંતેજરીથી ખાલી દીવાનખાના અંદર નજર કરી એમ તેમ જોતી હતી, તેવાંખા તેણીની નજર દીવાલ ઉપર ગોઠવેલાં એક નકસીદાર ઘંટ ઉપર પડી. ગુલીસ્તાન આ ઘંટની પાસે ગઈ, તો તેણીની નજરે, ‘Pash’ એવો હરફ ઘંટના બટન ઉપર કાતરેલો પડ્યો.

આ હરફે વાંચતાંજ ગુલીસ્તાને તે બટન દાખ્યું, અને તે પાછલ દોડે, તેટલાં એક ગોવાનીસ આપા, ગુલીસ્તાનની સાંમે લટકો મટકો કરતી આવી ઉભી.

“એ કાણુ સે ? તું કાણુ સે બાઈ ? આરે તું કાણુમે પુચેસ ?”

પેલી મોહટે ધરની એસકી આયા, ગુલીસ્તાંનને પુછતી તેની સામે આવી ઉભી.

“દીલાવરખાંનના ખાંતુઆઇનો પોલકો લેઇને હું આવીછ. આયા, તું તેવણુને જઇને કેહ કે ———

“ઔસ ઔઝુ,” પેલી આયા ગુલીસ્તાંનનું બોલતું જાણે બધું સમજી ગઇ હોય, તેમ તકાદો કરી બોલી. “મોટા ફાલકા લેઇ અયોસ તે મીઝસ કેટલા બધા કરેલાં ઉભો રહેતું બાઇને કેહસ !”

આ મીઝસની કુતરીનો કડાકો જોઇ ગુલીસ્તાંન તો ડાહ્યજ ગઇ.

“ખુદા ખેર કરે. જે મકાંનના નોકરો પોતાના નાંખ ઉપર માંખ એસવા દેતાં નથી, તો તેના શેઠ શેઠાણી કેવાં હોસે ?” ગુલીસ્તાંન મનમાં બખડવા લાગી.

અરથો કલાક થઇ ગયો. પેલી આયા ગઇ, અને હજી કોઇ આગ્યું નહી. ગુલીસ્તાંનની અધીરાઇનો પાર રેલો નહી. લગભગ ખાર, સાડા ખાર થયા, પણ કોઇનું નામ કે નીશાન મલે નહી. હવે શું કરે ? ફરી એકવાર ગુલીસ્તાંને પેલા ઘંટનું બંટન દાખવાનો વીચાર કીધો, પણ તેવામાં એક પારસી નોકરે આવી ગુલીસ્તાંન તરફ જોઇ પુછયું :—

“છે-તે-કરીને-બાઇ સાહેબનો પોલકો કાણુ લઇ આયું છ ?”

“જી હું.” ગુલીસ્તાંને ખાથાં ઉપરની સોડ તાંણી જવાબ દીધો, અને પેલો નોકર ગુલીસ્તાંનના સોહામણા ચેહરા તરફ જોઇ રેલો.

“હું લાવીછ.” ગુલીસ્તાંન તે નોકરને કેહવા લાગી. “દીલાવરખાંનના બાઇ સાહેબનો” ———

“પોલકો, પોલકો,” પેલો નોકર વચમાં બોલી ઉઠીયો. “તેવણુનો પોલકો તમે લાયાંછની ? ઠીક થયું. તેવણુ એ પોલકાનીજ વાર જોતાંતાં. એક અરથો કલાક જે મોઝું થતે, તો મને ખેલવાડી દોડતું પડતે. લે આલો મારી સાથે, બાઇની પાસે.”

ગુલીસ્તાન આ પારસી નોકરની પુઠે ચાલી. દીવાનખાનામાંથી આગલ
ચાલી, તેઓ માલ ઉપર જવા માટે એક સંગેમરમરના દાદર ઉપર ચઢ્યા,
અને ઉપર ચઢતાંજ એક રોણકદાર દીવાનખાનાની સામે તેઓ ખને જન
આવી હતાં. પેન્નો પારસી નોકર ગુલીસ્તાનને આ દીવાનખાનામા બેસાડી
નીકલી ગયો, અને ગુલીસ્તાન આ રંગીલાં દીવાનખાનામા એખલી
પડી. ચાતરફ નજર કરી આ દીવાનખાનું તે જોતી હતી. કાંઈ કીસમ
કીસમના પુતલાં, અને કીસમ કીસમના ચીતારોથી આ દીવાનખાનું સંગારેલું
જોઈ, ગુલીસ્તાન મનમા તરેહવાર ચટકલ કરતી હતી, તેવામા તે દીવાન
ખાનામા એક સુંદર દેખાવની રૂપાલી મડમ આવી ગુલીસ્તાનને પોતાની
પાકલ આવવા કહી, તેણીને પોતાની સાથે તેડી ગઈ.

*

*

*

*

દીલાવરખાનના ખાનુખાઈ સુમારે પાતરીસ વરસની ઉંમરે પુગેલાં
દેખાવે ખુશ્મુરત, અને સીકલે સોહાંમણા હતાં. પાતરીસ વરસની ઉંમરની
બીજી ઓરતોની સાથે સરખાવતાં, તેવણે પોતાની જવાની એવી તો સરસ
રીતે જલવી રાખી હતી, કે વીસથી પચીસ વરસની કુમારી છોકરીઓ
જ્યારે પોતાની જવાનીતો શુભાષ કરમાવી નાખી, પરણીને પાર પડી ગયેલી
ઓરતોના જેવી દેખાતી હતી, ત્યારે પાતરીસ વરસના આ દીલાવરના ખાનુ-
ખાઈની જવાનીતો બહાર, તેમણા બેહરાની ચાંમડીનો ચલકાટ, તેમણા
દાઝાં બંમર જેવાં બાલના બુલકાં, અને તેવણના ઈરસા સાથના ચટકા
ભરીયા લટકા આગલ, જવાં કુમારી છોકરીઓ કંખવાઈ જતી હતી.
અગરજો દીલાવરની ખાનુ આજે કુમારી હોતે, તો બેશક મેત્રીમેનીયલ
મારકેટમા તે એક અજળ કીસમનો ધરતીકંપ મચાવતે. પણ તેમ હતું નહી.
તેવણુ પરણીની પાર પડી ગયાં હતાં. દીલાવરખાનના ખાનખહાદુર બેહરામ-
શાહ સાથે તેવણુ પૂરણી ચુકેલાં હતાં. ખાનખહાદુર બેહરામ-
શાહ, પોતાની પેદલી ધણીઆણીના મરણ પછી, મોહટી ઉંમરે
પરગુવા તીકદ્યા હતા. આજે ધણીક દીકરીના મામાપો પછસા ખાતર

જેમ ધરડા ખાતીંદને પોતાની દીકરીઓ ખુશીથી વેચે છે, તેમ ખાંતુઆઇના લગન ખાંતુઆઇદુર બેહરામશાહ સાથે તેવંણુની મોહટી ઉંમર છતાં, પછસા અને માંનના લોભને ખાતર થયાં હતાં.

પણ મીસીસ દીલાવરખાંનને એમ એકદમ ઉપર ટપકેથી તપારી વાંચનારે વીસારી દેવી નહી. આ ખુખસુરતીની પુતલી જેટલી ખુખસુરત હતી, તેણીની ફેશન અને શીશીઆરીનો પારજ નહી હતો. નવી ફેશનો શોધી કાઢાડવા માટે મીસીસ દીલાવરખાંન મહાપાર હીલ ઉપર વસનારાંઓમાં જાણીતી થઇ હતી. લેડી કરજને દીલ્લી દરબારમાં 'ઓરીએનટલ ફેશન' ખાલનો સેંદટો પાડ્યો, તેની પેઢલી નકલ મુંબઇમાં મીસીસ દીલાવરે કીધી, અને તે ઉપરથી એ ફેશન આતપરોમા ફેલાઇ. પણ સેવટે તે એટલી હદ સુધી ખરીખોમા ફરી વળી, કે ગલી ગુંચીઓમાં વસતી, અને સીવી સાંધીને પેટ બારણી તથા ધરમના મકાંનોમા રેહતી ગરીબ અને મુશ્કેલ પારસણો પણ 'ઓરીએનટલ ખુશી' તરીકે ગલી ગલીએ નજર પડતી હતી. એવી એવી કાંઇ અનેક ફેશનો મુંબઇમાં દીલાવરખાંનની ખાંતુને આભારી હતી.. સ્વભાવે ખાંતુ જેટલી તેજ હતી, તેટલીજ દીલે તે દુલ્લી અને માયાલુ હતી.

એવી દીલેખરખાંનની ખાંતુ હતી. એવી તેની ખુખસુરતી હતી, અને એવો તેનો ખવાસ હતો. તેવી એક મોહટે ધરની મોહટીખાઇ સામે સાદી પણ નમાની ગુલીસ્તાંન જઇ ઉભી.

પ્રકરણ ૬ કું.

પોલકો. પાસ થયો.

એક સુંદર દીવાંનખાંનામાં ગુલીસ્તાંન દીલાવરખાંનના ખાંતુઆઇની સામે જઇ ઉભી. ખાંતુઆઇનો હસો, તેવણુનો દમામ, તેવણુનો તોર અને તુમાખ, અને તેની સાથે તેવણુની ખુખસુરતીનો રૂખાજ જોઇ ગુલીસ્તાંન ઉત્તાઇજ ગઇ. ખરી વાત હતી કે ગુલીસ્તાંન કોઇખી વખત, એવાં

ઉધરાણીના કાંમ સાઈ કાઢને ઘર ગઈ નહી હતી, પણ જ્યારે તેણીને એવું કાંમ પેહલીજ વખતે કરવું પડ્યું, અને આવે મોહટે ખાંચરે તેણીને ચહડવું પડ્યું, ત્યારે તેણીની સાદી પણ નખાની મગરૂરી લજવાઈ જવા લાગી. પોતાની ગરીબી હતાં તે મનમા શરમાઈ જોઈથી:—“કેવું હલકું કાંમ મારી ગરીબીને લીધેજમને કરવું પડેછ. ખીલ ઉધરાવવાનું કાંમ માઈ નથી? તે તો તેના માણસોનું કાંમ છે? પણ લાચાર!”

“એ કાણુ?” પેલાં મોહટે ઘેરના દીકાવરખાઈએ ગુલીસ્તાંને જોતાંજ કાંસી કુંસી પુછ્યું.

“હ, એ તો હું છેઉ. પારસી શીમેલુ વર્ક-કલાસમાથી તમારો પોલકો-

“પોલકો? અં હાં લાવો કાહાડો. જોઈએ? કેટલું મોડું થયું. જો હું કામ મડમને સીવવા આપતે, તો એટલું મને ખોટી થવું પડતેજ નહી. લાવો જલદી કરો. મને ‘ત્રાઇ’ કરવો પડશે.”

“હ, હા, સુજેથી “ત્રાઇ” કરો.” ગુલીસ્તાંને પોતાના હાથ માહેલો દાખડો ઉંઘાડી તેમાથી પેલા સુંદર ફેશનનો પોલકો બાહાર કાહાડી મીસીસ દીકાવરખાંનની પાસે જઈ તેવણના હાથમા આપ્યો.

“મીસ બાલફર, જુવોની મને એ કેવો શોભેછ?”

મીસ બાલફર, જે મીસીસ દીકાવરની નોકરીમા તેની ‘કંપેનીયન’ તરીકે રહેલી હતી, તેણીએ તે પોલકો ખુશીથી ખાંતુને પહેરાવવાનું માથે લીધું. આ મોહટે ઘેરના મોહટાંખાઈના નાજ અને નખરાં જોઈ, ગુલીસ્તાંનના જીવમા જીવ રેલોજ નહી. મીસીસ દીકાવરનો ઠરસો, અને તેનો તોર તથા દોર જોઈ, તે ઠસકીજ ગઈ હતી, પણ તેવામાં ખાતુંખાઈની મડમ કંમપેનીયનને જ્યારે પોલકો પેહરાવવાનું કાંમ માથે લીધેલું તેણીએ જોયું, ત્યારે તેણીએ નડકી ધારયું કે પોલકો જરૂર ‘નાપાસ’ થવાનો, અને મીસીસ દીકાવરને મીઠાજ જતો રેહવાનો.

પણ અતે પોલકાની ‘ત્રાયલ’ પુરી થઈ, અને ગુલીસ્તાંનના જીવમા જીવ આવવા લાગ્યો. પોલકો દરેક રીતે મીસીસ દીકાવરને પસંદ પડ્યો,

અને મીસીસ દીલાવરે પોતાના આંગમાંથી તે કાઢાડી મીસીસ ખાલદરને આપી, ગુલીસ્તાન તરફ જોઈ કહેલું:—“ઠીક છે. આલીબુદને કહેજો, કે પોલકો પુગોછ.”

“હ વાર.” ગુલીસ્તાને લાએકાથી જવાબ દીધો. “હ, આએ પોલકાનું ખીલ આલીબુદએ મોકલીયુંછ.”

મીસ ખાલદરે પરખીડાંમાં ખીડેલી એક ચીઠી ગુલીસ્તાનના હાથમાંથી લેઈ મીસીસ દીલાવરના હાથમાં આપી, અને મીસીસ દીલાવરે તે ઉપર નજર ફીધી.

બાઈ સાદેખ બાંતુબાઈ બેહરામશાહ દીલાવરખાંન. Dr.

૩. આ.

૪, ગજ રેસમી કપડું, પોલકા સાઈ. દર વારના

૩. ૧૦, લેખે. ૪૦)

૪૧

૩, ગજ રેસમી કપડું, બોંય સાઈ. દર વારના

૩. ૧૦, લેખે ૩૦)

૩૦ .

૦, ગજ ઉંચીમાની મખમલ, કાલર સાઈ.

દર ગજના ૩. ૨૦, લેખે. ૫)

૫

આખા પોલકામાં લેસ અને રીઅનના

૩. ૧૫.

૧૫

પોલકાને પાંસરામાં અને પીઠે ચાપીઆ

મુકીયા તેના.

૧૦

અસતર જોપાનીસ સીટકંતું પોલકાને

૩. ૧૦

૧૦ .

મીવવા માટે રેસમ ૩. ૨

૨

સીલાઈ ૩. ૨૫.

૨૫

જુમલે ૩ પીઆ ૧૩૭

૩ પીઆ લેનારની સહી.

ખાંતુ આ ખીલ ચીપી ચીપી વાંચી જોયા પછી જોડ્યાં:—“આજે ખીલ લેવા કેળુ રમાયુંછ?”

“હા, એ ખીલ લેવા હું પોતેજ આવીછ.”

“તમે પોતે? એટલે?”

“હા, આલીખનએ મને એ ખીલના રૂપીઆ લાવવા કહેલું છે, અને કહેલું છે કે—

“તમને હું કંઈ જાણતી નથી. વધી સરેસતા પરમાણે આલીખનની પોતાની સહી આ ખીલ ઉપર નથી, તેથી એ ખીલના પદસા તમને મક્કસે નહી. વોટ હુ યું થીક મીસ બાલદ્ધર?”

“સરતનત્રી.” મીસ બાલદ્ધરે કંમરમાથી લચકદ જઈ પોતાની રાષ્ટ્રપત્રમા ખાંતુખનના મતને મક્કસે જવાખ આપ્યો. “આ ખીલની રકમ મોઢરી છે, અને તેટલાં સાફ—

“બાંએ ખીલ તમે આવો પાછું.” ખાંતુએ પેલું ખીલ મડમના હાથમા આપ્યું અને મડમે લટકો કરીને ગુલીસ્તાનને તે પાછું આપ્યું.

આવો મામંજો જોઈ ગુલીસ્તાન ફગલાઈ ગઈ. તેણીએ તે ખીલ પોતાના હાથમા લીધું, પણ શું જવાખ દેશે તેના તે કાંઈખી વીચાર કરે, તે આગમજ તેણીની નજર અડછતી ખીલમા લખેલી એક રકમ ઉપર પડી.

તે ખીલમા શું લખેલું હતું, અને કેટલા રૂપીઆતું તે ખીલ હતું, તેની તેણીને ખબર પણ નહી હતી. પણ મીસીસ દીલાવરની કંમરેનીયન મીસ બાલદ્ધરે જોવું તે ખીલ ગુલીસ્તાનના હાથમા આપ્યું, તેથીજ તેણીની નજર પોતાકાની ‘સીલાઈ’વાલી રકમ ઉપર પડી. અફસોસ! ગરીબ ખીચારી ગુલીસ્તાન! જે પોલકો સીવીને તથ્યાર કરવા સાફ આ પારસી દરજણને આપી આપી રાત બેસી કાંમ પુરું કરવું પડીયું હતું, અને જેની સીલાઈ તેણીને ફક્ત રૂ. ૩-૮ થી રૂ. ૪ મલવાની હતી, તેજ સીલાઈનો આલી-આગખોટ મીસીસ દીલાવરને રૂ. ૨૫)નો આંકડો કીધો હતો.

શુદ્ધીસ્તાંનની આ નારીપારી મોહટી હતી. પણ તે કાંઈથી વીચાર કરે, તે આગમજ પેલી મોહટે ઘરની બાંનુએ સલાહ કીધો:—

“પણ તમે આવી ચલાથી બીજા ઉઘડાવવા આમાં તોહારે તે ઉપર સહી કરાવવી હતી કે ની?”

“જેઅદથી માફ છે, તારું કાંમ કાંઈ બીજા ઉઘડાવવાનું નથી.”

“જેમ કે? તોહારે તો તમુને બીજા આપવુંથી સલામતી બરીયું નથી. જાવો તમે આવીયછો કેડવો, કે તમારું બીજા હું મોકલી આપસ. તારી તગરના બીજા હમો કોઈને પગાર કરતાંજ નથી. એ પારકી યજ્ઞમાં કોણ પડે! પછસા પુગા, નહી પુગા, તો તેની ખટપટ કોણ કરે!”

જેઅદથી માફ છે, તમારે ગમે તો બીજા આપો, અને ગમે તો ના આપો, પણ મારી દયાનત ઉપર તમે શક ના લેઈ જાવો.” શુદ્ધીસ્તાંન વીજાવરની બાંનુના છેલ્લા સખુનો સાંભલી છછણી પડી, પોતાના ગુસ્સાને દાખી બોલી. “આવીયછો મારી ઉપર વીસવાસ હોવાને લીધેજ તેવને એ બીજા લાવવા અને આપીયુંજ. જે તેવનનો વીસવાસ મારી ઉપર હોય નહી, તો આપો એથી પોતકો તેવન અને કેમ આપી મોકલે?”

“હીક, હીક. હોસે! એ બીજાના રૂપીઆ હું મારાં માણસ ખામેજ મોકલવા માયુંજ.” બાંનુએ હાંડે પેટે જવાબ દીધો.

“જેમ તમારો વીચાર.” શુદ્ધીસ્તાંન બહુદ થવા લાગી. “પણ અને તો આવીયછો હોકંમ છે, કે રૂપીઆ લીધા વગર—

“બસ, બસ, લાંબી ટુંકી વાત ના કરો.” દીક્ષાવરની બાંનુ એકદમ ગુસ્સે થઈ શુદ્ધીસ્તાંન તરફ ટીકી ટીકી ડોલા ધુરકી વુંદાઈયા બોલી. “મે ના કેલુંતી કે હું તમુને આરખતી નથી. જાવો, મને તમારી ઉપર વીસવાસ નથી.”

“જેઅદથી માફ છે, મને તમારા વીસવાસની જરાખી જરૂર નથી.” શુદ્ધીસ્તાંન જરા ઉસજરાઈને બોલી. “તમારો વીસવાસ મારી ઉપર નથી, પણ આવીયછ ઉપર છે. અને આવીયછનો વીસવાસ મારી ઉપર છે,

એટલે રૂપીઆ આપી મને જવા દેઓ. રૂપીઆ વગર જો હું પાછી જવસ, તો આલીબધ મારી ઉપર ઝરના ઝર તોડી પાડશે.”

“મીસ બાલકર, આએ છોકરીનું નામ લાખી લેઇ, આલીબધને જણાવે, કે ફરીથી એવાં અનધડ આદમીઓને મારે બંગલે ખીલ આપી મોકલે નહી.” બાંનુએ પોતાની કમપેનીયનને હુકમ કીધો. “આલીબધ ગીયાં ઝાંનમને અને તમનેથી કંઈ કહેતીતી. તમે જાણો છ કે તમે કોણની સાથે એવી તુંદરથી વાત કરો છ?”

“હાજી. હું જાણુ છ, કે મને ખાં ખાં દીલાવરખાંનના બાંનુખાં પાસથી ખીલના નાંનાં વચ્ચે કરવા આવી રીતે બોલવું પડેછ. મોઢટાંઓ ગરીબો ઉપર પોતાનો ગુસ્સો ખાલી નહી કરે તો કોણ ઉપર કરે? પણ તેથી એમ નથી દરતું, કે સઘલાંજ ગરીબો અપ્રમાણીક હોય છે, અને સઘલાંજ મોઢટાંઓ પ્રમાણીક હોયછે. કોઇ ગરીબ દયાનત અને ધજતે એવાં માંતજર હોયછ, કે માંતજરોની લાખોની દોલતની તેઓ પોતાની ધજત ખાતર પરવાં કરતાં નથી. મારા જેવી ગરીબની દયાનત ઉપર શક લેઇ જવાનું મે તમને કદીથી કારણ આપીયું નથી.”

“બોલો, તમારું નામ શું?” મીસ બાલકર ઓરડાંની એક ખાતુએ ગોઠવેલી ‘ડેવનપોર્ટ’ ઉપર એસી હાથમા પેન લેઇ ગુલીસ્તાન તરફ બેઠ પુછવા લાગી.

“મારું નામ ગુલીસ્તાન કેકાસજી સીકનદર.”

એકાએક એ શું થયું?

દીલાવરખાંનની બાંનુ જે ગુસ્સાથી લાલ અને પીલી થઇ ગેઇ હતી, તે ગુલીસ્તાનનું ‘આખું’ નામ સાંભલી એકાએક શીકી પડી ગેઇ. તેણીના ચહેરા ઉપરનો ગુસ્સો એકદમ ઉડી ગયો. તેણીની આંખોમા ચક્કતું તેજ જાંખું પડી ગયું. તેણીના મોઢડાંનો મલકાટ ઉતરી ગયો, અને તેણીની છાતીની અંદર, લોહડિમી એરણું ઉપર પડતા હથેડાના જરબ મીસાલ ધપ ધપ ધડાક થવા લાગ્યા.

એકાએક એ શું થયું? શું ગુલીસ્તાને ખાંતુને કાંઈ નવું અપમાન કીધું? કાંઈપી નહી. ગુલીસ્તાને ખીચારી કાંપતી અને ધ્રુજતી મીસ બાલકુરને પોતાનું નામ લખાવતી હતી. ખાંતુની તખીયતમાં આવી રીતે એકાએક જે ફેરફાર થઈ ગયો, તેનું તો ગુલીસ્તાને તેમજ મીસ બાલકુરને કાંઈ ધ્યાનપી નહી હતું:

હા. તે એક વીજલીનો ઝટકો હતો. જેટલી ઝડપથી વીજલીનો ઝટકો આઘાતીને લાગી પાડેો શું થઈ જાય છે, તેમજ દીલાવરની ખાંતુને લાગેલા આ અચાનક ઝટકાની અસર, વીજલીના ઝટકા જેટલીજ ઝડપથી પાછી ઉતરી ગઈ.

આ બધી તકલીદી અસર એક પલકમાં પાછી ઉતરતાંજ, ખાંતુ પાછી જેતીને તેની થઈ, ગુલીસ્તાનેનો સોહાંમણો એહરો, તેના બદનનો બાંધો, તેનું સજ્જત જેનું સીધું કદ, તેની સુંદર પેશાંની, અને ચમકતી ચસમોમાં દીપ્ત રહેલી તેની ખુબસુરતી, તે દીકા દીકી જેવા લાગી.

“ મેડમ બાલકુર, ” ખાંતુએ પોતાની કંમપેનીયનને કહ્યું. “ જાઓ, શેઠની પાસે તમે જલદી જઈ રૂપીઆ પાંતસો મારે નામે માગી લાવી તેમાંથી આજે બીલ એકદમ ચુકવી આપો. આજે બીલ એકદમ આપી દેએ. જલદી જાઓ.”

ખાંતુમા એકાએક આવો ફેરફાર થઈ ગયેલો જોઈ, ગુલીસ્તાને વીચારમાં પડી. મીસ બાલકુર, પોતાની શેઠાણીના ફરમાન પ્રમાણે મોહટા શેઠ પાસે ગઈ અને ખાંતુએ ધીમે અવાજે ગુલીસ્તાનેને સવાલ કીધો.

“ તમે, આલીબધને તાંહાં ચાકરી છેએ કે ? ”

“ જી, નહી. હું ચાકરી નથી. તમારો આજે પોલકો મેં સીવેલો છે. એ પોલકો હું આલીબધને આજે સવારના આપવા ગઈ, અને તેવને એ પોલકો તમને પોહોચાડવાની મને ફરમાસ કીધી. ”

“ તાહારે તમે ઘેર બેસી કાંમ કરતાં હોસો. ” ખાંતુ જરા દયાલું દીલે કમલીને બોલ્યાં. “ તમે તમારાં. મા બાપ સુધે રેહતાં હસો ? ”

“હ, નહી. મારાં માયખી નથી અને બાપખી નથી.” ગુલીસ્તાનની છાતી આસપુસે બોલતાંજ ભરાઇ આવી, અને તેણીને ભરાઇ રહેલો ડીપો તાંભોસ નહીં થયાથી તેણીની આંખમાંથી આંસુની ધાર તપકવા લાગી. “માયબાપ જો હવતાં હોતે, તો આવાં દુખ—

“નેસીય તમારા—” બાંનું દલ્લખીર થઇ દીવાસો દેવા લાગી. “ગરીબના નસીય ગરીબ, ફેટલું થયું તમારાં માયબાપ ગુજરીવાને ?”

“હ, મારાં બાવાને હું જોવા પામીજ નથી.” ગુલીસ્તાને જવાબ દીધો. “પણ મારાં માય—પ્રુદા તેવનને લગ્નને હજાર બહેસ્ત બબસો. તેવનની મારી ઉપર ઝોટકી તો માયા અને મેદરયાની હતી, કે શું કેટું તેવનને ગુજરી ગીયાને આજે તણુ વરસ થયાં.”

“તણુ વરસ ?”

“હ, હા. તણુ વરસ.” ગુલીસ્તાને પોતાની આંખો નુકી જવાબ દીધો. “મેત, તે કેવું મેત ! એક આફત જેવું મેત ! નહીં મનમા, નહીં ચીતમા, ને એકાએક ! રાતના હસી બોલી સુતાં, અને પ્રુદા માલમ શું થયું, કે એકાએક સહવારના ઘોડીઆ ઉપર મુવેલાં માલમ પરીયાં.”

દીલાવરની બાંનુથી ગુલીસ્તાનના દુખની કકલાતભરી હકીકત સાંખી શકાઇ નહીં. તેણીનું દીલ ફાટફાટ થવા લાગ્યું. તે કાંઇ વધુ બોલવા જતી હતી, પણ તેટલાંમાં મીસ બાલફરને આવતી જોઇ તે બોલી—“ઓ, કંમ ઓન—કંમ ઓન મીસ બાલફર !”

મીસ બાલફરે ગુલીસ્તાનનું ખીલ ચુકવી આપ્યું. ગુલીસ્તાને તે ખીલ ઉપર સહી કરી ઉપકાર સાથે ખીલના રૂપીઆ લીધા, અને બાંનુબધને નમીને તેવનની રજા માંગી.

“હું રજા લેઉછ હ.”

“આવજો.” બાંનુંબધએ ટુંકો જવાબ દીધો.

પ્રકરણ ૭ મું.

‘ LOVE AT FIRST SIGHT ! ’

ચંપાબાગમાંથી ગુલીસ્તાન બાહર નીકળી જે રસ્તે તે ચાલી હતી, તેજ રસ્તે તે હવે પાછી ચાલી. જ્યોરનો સુરજ એવો તો જોઈએ તપતો હતો કે ગુલીસ્તાનથી તે તડકાંનો તાપ ખમાયો નહી. એજર થઈ તે જેમ તેજ રસ્તાને નાકે ચાલી ગઈ, તેટલાંમાં તેની નજર ફરીથી પેલા ફાંકડા સોહાંમણા પારસી જવાંન ઉપર દુરથી પડી.

ખરી વાત તો એ હતી, કે તે જવાંન ગુલીસ્તાનને જોતાંજ તેની ઉપર મોહી પડ્યો હતો. તે જાણતો હતો, કે તે નવજવાંન નાર કાંઈ કાંમ સાફ પેડર રોડ ઉપર કાઢતે બંગલે ગઈ છે, અને તેણીનો પાછો જવાનો રસ્તો પણ એજ હોવાથી, તે ગોવાલીઆ તલાવનું નાકું ઘેરીને બેઠો હતો.

પણ એનો જુલમ થયો ? આ ચલકનો પારસી રસ્તેથી પસાર થતી એક સોહાંમણી બાંનું ઉપર એમ મોહી પડે, તો બલે, પણ તેનો રસ્તો ઘેરી ઘોલે દીપસે તેણીને પજવવાની હીમત કરે, એ તો પાક બેહાદ્દ થઈ.

એવા પરવાસ્તાઓ, એક કલાકમાં એક દળન જુદી જુદી છોકરીઓ જોઈ, દળન વખત તેઓ ઉપર મોહી પડી પરણવા તૈયાર થાય, પણ એવા સાચા સુહાલીઆઓની જામીનગીરી શું ?

અને તોપણ આ જવાંનને જેમ ગુલીસ્તાન ઓગળતી નથી, તેમ તે પોતે પણ ગુલીસ્તાનને જાણતો, કે પીછાંણતો નથી. તેના આપદાદના જનમમાં તેણીને પહેલ્લી વહેલ્લી તેણે આજેજ જોઈ છે, અને પહેલ્લી વખતેજ જોતાંને વાર તેની ઉપર તે એવો તો મોહી પડ્યો છે, કે તે પોતાનું કાંમ કાજ ઓછ, સખત તડકાંના તાપમાં સેકાતો અને જુગ્મતો તેણીનો રસ્તો ઘેરી બેઠો છે.

એ તો પ્યાર કરીને પરણનારાં જોડાંએની ભાશામાં ‘ Love at first sight ’ કહેવાય ! સુધારો કરવા નીકલેલાઓની રીત પ્રમાણેનો સુધારાવાલાઓનો સુધારેલો પ્યાર એ હતો !

એ પ્યાર કંઈ જોવો તેવો નહી, પણ ઓવાઈ નંવાઈનો અને ઉંચે ઉપારેનો લેખાતો હતો. એ પ્યાર તો કેલવાઈલો, ‘લગનની ડામી છા’ બરાવનારો, આગલી રાતે પરણી, પાછલી રાતે છંડાઈ પડવા જોવો હતો !

પણ અપવાદો તો દરેક દાખલામાં ગણવાજ જોઈએ. થોડાક દાખલામાં એવું પ્યારને બદનામીનો કલંક લાગ્યો હોય, તો તેથી કાંઈ બધાંજ પ્યાર કરી પરજુનારાં નીશફત નીવડતા નથી !

એક વખત એવો હતો, કે સુધારો કરી પરવારી ગએલા સાહેબો આવી કાસમના જોડાને મુખારકબાદી પોતે આપતા, તેમજ બીજાઓ પાસે તેમને મુખારકબાદી અપાવવાની બ્રહ્મભંજ કરતા હતા. પણ એવા પોકલ પ્યારથી દુખદાયક પરીણામોની મોહોકાંણો જ્યારે તેઓ કાંને કાંન સાંભલવા લાગ્યા, ત્યારે તેઓ ‘હમે નહી ધારતા હતા કે આપું સેવટ આવશે.’ એવો લુકો લંગડો બચાવ કરવા લાગ્યા છે. તોપણ વાંચનારાં—બહુરખાંને એવાઓને એટલો બધો ગેરમનસાફ નહી કરશે. Love at first sight ફતેહમંદખી નીવડે; પણ સવાલ એ છે, કે પારસી સંસારતુ હાલતુ ધોરણુ ‘તેટલા સુધારામી ઠાંચ ઉપર ચહડયું છે કે નહી ?

ગુલીસ્તાંન આ જવાંનને દુરથી જોતાંજ સમજી ગઈ, કે તે જવાંન તેનો રસ્તો ઘેરી હજી ઉભો છે. પણ ધજાજ શું ? તેજ રસ્તો ગુલીસ્તાંન માટે હતો, કે જે રસ્તે તે આવી હતી.

તે વીચારમાં પડી. આ જવાંન સાથ કેવી રીતે કાંમ લેવું, તેનો તે ખ્યાલ કરતી હતી, તેટલાંમાં તો તે તેની પાસે આવી ઉભો, અને ઘણીજ સજ્જતાથી બોલ્યો:—

“માફ કરજો, મારી મતજબ તમુને જરાખી અપમાન કરવાની નથી. હું તમને જરાખી ગુસ્સે કે દલગીર કરવાનો નથી. હું તમારી સાથ કાંઈ વાત કરવા, માગું છું.”

“મારી સાથ કાંઈ વાંત કરવા માંગો છું ?” ગુલીસ્તાંને ચાલતાં ચાલતાં પુછ્યું. “હું તમુને જરાખી ઓલખતી નથી. મારી સાથ તમને શું વાત કરવાની હોય, જે આવા ધોરી રસ્તા ઉપર તમે મને—

તમે-તમે, પણ તમે ગભરાવો છ શું કરવા? મારે તમને—પણ તમે કેમ તરફ જવો છ? આલો, હું તમને નાકા સુધી મુકવા—

ગુલીસ્તાન આ જવાંનને પોતાની આગલથી દૂર કરી શકી નહી. ગુલીસ્તાન સાથે ચાલવા તે જવાંન માનભરી રીતે જાહે થવા લાગ્યો, અને ગુલીસ્તાન તે જવાંનની લાએકી, સહ્યતા, તથા ચમરાકી છતાં તેને ખેર-વવાની તજવીજ કરવા લાગી. કાંઈથી જીવ વગરની વાતચીતનો પટપટારો કરતાં તેઓ બંને જન ગોવાલીઆ તલાવનુ દલાંણુ પુરું કરી, નાકા ઉપર આવી લાગ્યાં.

પેલા જવાંનના ચહેરા ઉપર તરેહવાર જુરસાઓની ચહડ ઉતર થઈ રહી હતી. તેની મુખ્ય આગુજી અને મીનત એ હતી, કે ગુલીસ્તાન તેનું બોલવું ધીરજથી સાંભલે.

પણ તેમંદી વાતમાં એકાએક ખલલ પડી. ગુલીસ્તાન પોતાના ધ્યાન માંજ ચાલતી હતી, અને પેલો જવાંન કાંઈ લાંબો હાથ કરી બોલવા જતો હતો, તેટલાંમાં પછવાડેથી ઢોધએ જીમ પાડી:—

“હલ્લો! દાદીઆ! અરે મારા અધીપતી, એ ધોરે દીવસે, ધોરી રસ્તા ઉપર એ શું ગડબડ માડી છ! દાદી-દાદી આપ સે—

“હલ્લો! શી રસ્તમ જાગુલી?” દાદી તુરતજ આ બોલનારને પીછાણી તેની તરફ ચાલ અને સહ્યતાથી બોલ્યો. “રસ્તમ આ? હું છે—તે આએ જવાંન બાંનુને—હું તરાંમના નાકા સુધી—

“અરે યાર, ખસ કર! દાદી—દાદી એ શું? હું ખરેખર દલગીર છું.” રસ્તમ જાગુલી મોહોહું કુમલારી બોલ્યો.

“અરે! તમે મારે માનતા નથી?” દાદી ફજેતુ પડી ગયાથી, તકરાર કરવા લાગ્યો. “પુછો એ બાંનુને કે હું એવન સાથ શું વાત કરતો તો”

“અરે પણ યાર આંરીસ મુકી, જોમ જવાંન બાંનુઓને તરાંમના નાકા ઉપર પોહોચાડવાના ધકેલા તમારા જેવાં અધીપતીઓએ નહી આવા જોમએ, આવા!”

આ સખુનોથી દાદીતું તો નાખજ કપાઈ ગીયું ! પેલી જવાન
જોખનકાંતીની આગવથી, રસ્તમ જાણુલીના ઉપલા ટીકા સાંભળ્યા પછી,
દાદી ફજેવ પડી નીચી ઘુંડીએ જોડમ ચાલી ગયો, અને ગુલીસ્તાન
આ ખતાવ જોઈ પથરની કાંની જડ થઈ, જ્યાંની ત્યાં ડાંધાઈ જઈ કાંપતી
અને લેજવાતી ઉભી.

“ગજારાવાતુ કાંઈ કાંઈ નથી ટીકરા.” રસ્તમ જાણુલી ગુલીસ્તાનની
હાલત જોઈ ગોઠ્યો. “ખીલીશો ના. મને તમારા આપ સમાન સમજે.
તમને કાંઈ જવુંછ ?”

“હ, ખેતવાડી, પારસી શીમેલ વડ-કલાસમાં.” ગુલીસ્તાને જવાબ
દીધો. “હું એખલી જવસછ. મને રસ્તો ખચર છેછ.”

“ફીકર નહી. આજે બાઈ તમારી સાથે લતા, તેવનને તમે જોલજોલ
કે ?” રસ્તમે સવાલ કાઢ્યો, અને જાને જને હવે આગલ ગાંઢસમાયું.

“નહી છ.”

“એ કાણુ છે, તે તમે જાણુછ કે ?”

“નહી છ. હું એવનને ખીલકુલ જાણુતી નથી.”

“તાલારે ધારો, કે હું જો વચમાં નહી પડ્યો હોતે, તો આવા એક
ખુશસુરત ફાંકડા જવાન સાથ તમારી દોસ્તીનો ગાંઢ જરૂર બંધાયો
હોતે ખરો !”

“જરાખી નહી. આજકાલના એવા ચીઆવજા છોકરાઓના ટાપટીપના
બપકા ઉપર, ખુશ ખારીકીથી જોવાની દરેક સમજુ ઓરતની ફરજ છે.”

“શાખાસ દીકરા. શાખાસ !” રસ્તમ જાણુલીએ ગુલીસ્તાનને શાખાસી
આપી. “તારનાંમ શુ માય ?”

“હ માર નાંમ ગુલીસ્તાન કેકાસછ સીકનદર.”

“ખુદાતાઈ તારે સીકનદર જેવું ખુશદ કરે.” રસ્તમે ગુલીસ્તાનની
તારીફ કીધી. “દીકરી ગુલીસ્તાન સુખી રહેજે. તે દાદાર તુને સુખી,
અને ખુશી રાખે, ગુલીસ્તાન, યાદ રાખજે. કે” આ ફનીયામા

એક ઓરતને તારનાર, અને જાયાવતાર તેનો સદગુણ છે આજના જવાનોની લોભી લાલચો જોઈ, તું ભોલવાતી ના. આજે પોરીઆઓ તરીમતરાક થઈ ફરે, તે ઉપર ભુંલવું નહી હો? જે ઘણા વાંકાટીકા થાય, જે ઘણી પટપટ કરી અધરાંજોને ઘણા દસાવે; અને મનાવી. લીએ, તેવાઓથી તું દુર રહેજે. પારસી સંસારનુ, કમ્પનીઆ સુખારાવાલાઓએ નષ્ટોદ વાલ્યું છે. જેને તું સુધારો સમજેછ, તે ખરો સુધારો નથી, પણ ખરો કુધારો છે. તે ખુંતુને સમજીવવાનો આજે વખત અને આજે જગા નથી. તું સમજી અને ચાલાક છે. તુને વધારે દેહવાતી જરૂર નથી. લે. આજે રસ્તો તારા વર્ક કલાસ ઉપર જવાનો આવી લાગે. સુખી રહેજે. ખુદ તારો નીગેહ્યાન થજો. સાહેબજી ગુલીસ્તાન.”

*

*

*

*

ગુલીસ્તાન રસ્તમ જામુલીથી છુટી પડી પાધરી આલી આગમોટના વર્ક કલાસમાજ ગંધ. તે ત્યાં પુગવા એટલી તો અધીરી થઈ પડી હતી, કે રસ્તમ જામુલીથી છુટી પડતાંજ એવડી ઝડપે તેણીએ ચાલતા માંડ્યું, અને રસ્તામા ચાલતા આજુબાજુ કાંઈખી નજર કીધા વગર સનમા ફરફવા લાગી:—

“આજે શું જુલમ ! એક પોલકો સાડા ત્રણ રૂપીઆમા રૂઝીવાડી, તેવું પચીસ રૂપીઆ ખીલ કરવું ! હું જો એમ જાણુને, તો કદીખી એ પોલકો એટલાંમા સીવતેજ નહી ! મે તો આજેજ જાણીયું કે, વર્ક કલાસ-વાલાંઓ ગરીબો પાસે સોજળું કાંમ સસતામાં કરાવી, આવો મોહટો નફો તે કાંમ ઉપર કરેછ ! ”

*

*

*

*

આ ધકારાની ધુનમાં ગુલીસ્તાન બોલ બોલતાં આલીના વર્ક કલાસમાં જઈ પુગી. આલી અને મીસ બેનેટ તેણીની રાહ જોતાંજ બેઠાં હતાં..

• ગુલીસ્તાને ખીલના નાનાં તુરતજ આલીને સવાધીન કીધાં, અને પોતાનો આખા ખાસનો હીસાખ કરાવી, તેના પછસા માગી લેધને.

તે બોલી:—“ બહેન આલીબધ, ફરીથી એવા પોલકા, હું એટલાંમાં રીવસ નહી. તમે વીચાર કરો બેહન, કે જે પોલકાની સીલાઇ પચીસ રૂપીઆ તમે ધરાક પાસથી લેવો, તેના તમે મને ચારજ રૂપીઆ આપો, ? ”

“ઓ દાય ? ” આલી છછળી પડી. “ ગુલીસ્તાન તમે એમ નગર ફેરવીને કેમ બોલો છ ? તમને કંઈ વીચાર છે ? પચીસ રૂપીઆ એ પોલકાના કંઈ ઘણા થયા કે ? અને આ બધાંનાં હોજરાં કાણુ તમારે સગો વહાલો ભરે ? મહીનો થતાં વાર લાગે નહી, ને ભાડાં તોડાં, માનસના પગાર, મડમનો પગાર, માલ મસાલાનો ખર્ચ, એ બધું કીઆ ચુલમાંથી લાડ ? જાવો, જાવો, જરા વીચાર કરી બોલો ? ”

“ તે ગમે તે હોય, પણ ચાર ટીકડીમાં આખી આખી રાત બેસીને આવી મેહનત મારેથી થાય નહી. ”

આ ખટપટનુ સેવટ જે ગુલીસ્તાન માલ પરથી નીચે ઉતરી પડે નહી, તો કદી આવતે નહી. આલી આગબોટ, કદીખી તેણીને એ પોલકાની વધારે સીલાઇ આપનાર હતીજ નહી, એવું જ્યારે ગુલીસ્તાને જોયું, ત્યારેજ તે મીચે ઉતરી પડી, પણ તેવાંમા દાદર ઉપર મીસ બેનેટ સાંમે મલી.

“ કેમ, ગુલીસ્તાન તમે જાઓ છ કે ? ”

“ હા મેડમ. હું જાઉં છ, અને હું ફરીથી તમને મલનાર નથી. આલીબધને, સાઈ કાંમ સસતી કમિતમા જોઈએ છ, અને મારાથી સાઈ કાંમ સસતી કમિતમા થતું નથી. ”

“ એ બ્રલી કાંઈ તમારી નવી જ્ઞાત છે. ” મીસ બેનેટ બોલી.

“ હા. મીસીસ દીલાવરના પોલકાની સીલાઇ, એવને પચીસ રૂપીઆ લીધી, અને મને ફક્ત તેના ચાર રૂપીઆ આપી એવને પતાવી દીધું. ”

“ ગુલીસ્તાન, તમે હમણાં તો જાવો. બેશક તમારે કાંમ તો વખાણુવું જોગ છે. હું આલીબધ સાથે એ વીશે વાત કરસ. તમે કાલે સાંજના મને

મારે ઘરે મલશો? આપણુ સાથે ચાહે પીછસું? કેમ? જે વાત કરશું? હું તમને થોડી નવી લેસના નમુનાખી બતાવસ.”

“ તમારી મેહરબાની મેડમ.” ગુલીસ્તાને ઉપકાર માન્યો. “પણ તમારું ઘેર મને ખબર નથી?”

“કક્કેર રોડ. નંબર. ૩૧ ફ્રાકશનડ ટેરેસ. બાયબતા.”

પ્રકરણ ૮ મું.

ફ્રાંકલેન્ડ-ટેરેસમાં ટી-પાર્ટી.

મીસ બેનેટ ખરેખર એક ખુશસુરત ઓરત હતી. તેનું સરવ સમાન સીધું કદ, ખરેખર શોભાયમાન હતું. તેની કાલી બાંમર જેવી આંખો, અને કરચેલી આંખો લાંબા બાલ, તેની ખુશસુરતીને દીધાવનાર બે અગતના મદદગાર હતા. તેની ચાલવાની ધપછપ, બોલવાની લઢણ, અને હાથ તથા ગરદનની મરોર, કોઇનુંખી દીવ ખુશ કરી દરી લેતાં હતાં. તે કાંઈ ઘણી 'આંખાંખાં' નહીં હતી. તેમજ વધી તે કાંઈ સુકકા ખુમલા જેવી સોઢારાએલી સુકાએલી, કે કંમરમાંથી તુરીયાં મીસાલ લયકામ ગએલીયી નહીં હતી. સાંમની રીતે લેતાં મીસ બેનેટ એક ખુશસુરત, અજરાક અને ખુશ મીનજવાલી ઓરત હતી.

મીસ બેનેટ પાંખળની એક રૅલમેન્ટના કરનલની એક સુરી દીકરી હતી. કરનલ બેનેટના અચાનક મરણ પછી, તે છોકરી પોતાની ભરજવાંનીમાં એપલી મુંબ આવી વસી હતી. પાંખળમાં પોતાના લાંબા વસવાટને લીધે, મીસ બેનેટ હરદુઃખ્યાંન ઘણી સરસ રીતે બોલી તેમજ સમજી શકતી હોવાથી, મુંબમાં તેણીનાં વસવાટ દરમ્યાંન દેશીઓ સાથે મલી બેટી કાંમ લેતાં, તેણીને ઘણી મુશકેલી પડી નહીં.

મીસ બેનેટ કાંઈ વગર કેલવાએલી નહીં હતી. પોતાની કેલવાણી ઇંગલેન્ડમાં લીધા પછી, તે પોતાના બાપ સાથે પાંખળ જઈ વસી હતી. કેલવાએલી અને બહેલી હોવા છતાં, મુંબ જેવાં શહેરમાં મીસ બેનેટને પોતાના ગુજરાનનું સાધન એકાએક મેલવવું બહુ મુશકેલ થઈ પડ્યું હતું. એક ગરતેસ તરીકે, યા. એક કંમપેનીયન તરીકે કોઈ મોહટે ધરના મારસી કુટુંબમાં રહેવાની તેણીની ઘણીખી મરજી છતાં, તેની નોકરી-તે-મેલવી શકી નહીં. અને તે લામાર થઈ. લાઇલાજ થઈ. એમ સમજે, કે તે ગરીબ અને મુશ્કેલ બની. બીલકુલ નાસ્તીપાસ બની ગઈ.

ઓ, તું કંગાલ મુદ્દેસી ! ઓ તું દલીદર ગરીબી ! ! આદમીની સરજતના દોળખી દુશ્મન, તું તારા ભોગને ક્યાં ઘસડી જાએ છે, તેનો ખરો વીચાર અને ખરો ખ્યાલ, ખીનઅનુભવીઓને જરાખી હોય એમ લાગતું નથી.

વાંચનાર, મીસ બેનેટની ખરી હાલતનો ચીતાર ચીતાવતાં હું આ જગો જોતો નથી, કેમકે મારી વારતાના વાંચકોની નજરે તે આપો આપ નજર પડશે.

જોતા સંજોગ, અને એવી કીસમની છાંદગી પી સંકડાંમણુ વચ્ચે સીકડાઈ ગએલી મીસ બેનેટને અને ‘ પારસી શીમેઝ વર્ક ક્લાસમાં ’ ૩. ૪૦) ના મારીક પગારે ‘ સુપ્રીન્ટેનડન્ટ ’ ની નોકરીએ રહી જવાની ફરજ પડી. પણ એક લશકરી બાપની અને ખાંનદાંની કુલની દીકરી, ૩. ૪૦) ના માસીક પગારમા સમ્મે પૂરવું સુખ કેમ મેલવો શકે ? તેણીને લાચારીએ તેણીને ૩. ૪૦) ઉપર શુકર ગુજરી કરવાની ફરજ પડી હતી.

મીસ બેનેટ ફરજની. અને ગંદગની મારી શીમેઝ વર્ક ક્લાસમાં ૩. ૪૦) માં રોકાઈ ગઈ, પણ તેણીની નજર તેણીના છુપાઈ બેઠેલાં, યા ટાપલાં હેઠલ સંતાઈ રહેલાં સુખની પાછલજ હતી. તેણીને ઉમેદો તો ઘણી હતી. તે ધમ્મતી હતી, કે ઉંચી કીસમના છેલ્લાંમા છેલ્લાં ‘ મ્યુઝીક ’ તે ગાએ ! તે ચાલતી હતી, કે તેણીના હાલમાં પીઆંતો અને મેનડોલીન તે વગાડે ! તેની ઉમેદ હતી, કે ઉંચી કીસમના ચીતારોથી પોતાનું દીવાનખાતું તે સંગારે ! તે ધનતેજર હતી, કે તે આપેરા અને નાટકોમા જાએ, અને ઉંચી બનાવટની ફેશનવાલા પોશાકો પહેરે ! તેની મરજી ઘણી હતી કે તે ‘ ટીન્પારડી ’ ના મેલાવડાં બ્યવારત્તવાર કરે અને સાંજના ઘોડાની ગાડીમાં લતાર મારી આવે. પણ—

પણ શું ? પણ ગરીબી અને મુદ્દેસી તેના આ સુખોની વચ્ચે આવી આડી પંડી હતી. તે ખુબસુરત તો એવી હતી, કે તેણીને જોતાંજ જોનારાંઓ અંજાઈ જતાં, પણ તે લાચાર પોતાની ગરીબીને લીધે હતી.

પણ તેથી શું થયું? એક ખરી ખુબસુરત ઝોરત જો પોતે-પોતે-
પોતે એમ ચાહે, કે પોતાને સુખી કરવું, તો શું, તે પોતાની ગરીબીને
પોતાના ધરના ઉંચર ઉપરથી હાંકી કાઢાડી નહી શકે?

પણ એ સીધાંત અને એક તકરારની શીલસુશીને હીયાંજ પડતી મુશી
મીસ બેનેટ સાથ, જરા આપણુ આગલ ચાલીએ.

*

*

*

*

ટેડવેસે વખતે, ગુલીસ્તાન મીસ બેનેટની મુલાકાતે ફ્રાંકલંડ ટેરેસમા
આવી હતી.

ફ્રાંકલંડ ટેરેસ કાંઈ મોહટી ઇમારત નહી હતી. તે એક માલતી નાંહતુ
પણ સાદું અને સમકલું મકાન હતું. તેની ચારે બાજુએ ફરતો નાંહનો જેવો
કંમપાંઉન્ડ હતો. આ કંમપાંઉન્ડને દુલોના ઝાડ અને ક્યારાથી સંગારી,
સોખાંડની રેલીગોથી ઘેરી લીધો હતો. ગેટ ઉપર

મીસ બેનેટ

એવું એક નાંહતુ પાટિયું મારયું હતું.

આ પાટિયાંની સરતે કેકાસજીની ગુલીસ્તાને મીસ બેનેટનું ફ્રાંકલંડ
ટેરેસવાલું મકાન, સોધી કાઢાડયું હતું.

“ઢાણુ? મીસ ગુલીસ્તાન! ઓ! હું તમારીજ વાર જોતી હતી.
હું સમજી કે માત્ર ઘેર શોધતાં તમને મુશકેલી——

“ નહી મેડમ. નાકા ઉપરથી હું દાખલ થઈ, તેવીજ મારી નજર
તમારા નાંમના પાટિયાં ઉપર પડી.”

“બી-એટ-હોમ, માઇ ડીયર. સીટ-એટ-ઇઝ !” મમ હસીને પોતાની રીત પ્રમાણે બોલી.” કેમ ગુલીસ્તાન આ માઈ મકાન લમુને ગમેછ કે ? આએ મારો પીઆંતો, આએ મારાં મ્યુઝીક, આએ મારો હોલ—

“એખલા એક જીવને જોઈએ તે કરતાં મને તો આએ બધું બધું જ વધારે લાગે છે.” ગુલીસ્તાન હોલની ચારો તરફ નજર કરી બેઠી. “તમારો એખલો જીવ અને આટલી બધી ખટપટ ? આએ આખો બંગલો તમારા એખલા જીવને એશક થણો છે ! એનું બાહું શું છે મીસ બેનેટ ?”

“સો રૂપીઆ.” મીસ બેનેટ તુરતજ જવાબ આપ્યો, અને ગુલીસ્તાન તે સાંભળી વીચારમા પડી.

“બાપરે ! રૂ. ૪૦૦નો પગાર, અને સો રૂપીઆ બાહું ! એ ઇંગ્લેન્ડ લોકના એવાજ ખરચ તો ! આવો ખરચ કોણ રાખે. વેહવારીઆ કે દીવારીઆ ! હોસે, પાસે બાપનો કાંઈ છાંડો હોયો વગર કાંઈ એમ હોય ?”

“તમે શું વિચારમા છેઓ ગુલીસ્તાન ?” મીસ બેનેટ સવાલ કીધો. “તમારા જેવી જવાન અને ખુશસુરત બાંતુને એક વર્ક કલાસમા સખત મહેનત કરતાં જોઈ મારો તો જીવ બરી જાએછ.”

“હું એજ કારણ સર તમારી પાસે આજે આવીંછ.” ગુલીસ્તાને જવાબ દીધો. “સખત મહેનત તે કેવી ! પેલો દીલાવરની બાંતુએ જોઈ કાલવાલો પોલકો પુરો કરતાં મને એટલી સખત મહેનત કરવી પડીછ મીસ બેનેટ, કે હું તમને શું કેહું, ફક્ત તમે તો તે વેતરી કાતરીને મને આપીયો, અને મે તે એવો તો સરસ સીવીયો, કે દીલાવરની બાંતુ, તેમજ તેની કંમપેનીયન પેલી મીસ બાલફર, એકબી ખામી તે પોલકામા દેખાડી શકી નહી. એકબી કરચલી નહી. એકબી ડાઘ કે ડુધ નહી. કંમર બેવડ બની ગઈ ! બરડાનો કાંઠો વલી ગીયો ! આખી રાત જાગીને તે પોલકો મે પુરો કીધો, અને તેના ફક્ત ચાર રૂપીઆ ! પણ તમે તો જાણોછ, કે આલીખએ તેજ પોલકાની સીલાઈ પચીસ રૂપીઆ બાંતુઆઈ પાસે લીધીંછ ! હું હવે એવાંનું કાંમ એવે સસતે બાવે

કદીખી કરનાર નથી. હવે મારી આંખ ઉઘડીછ, મીસ જેનેટ. એ વર્ક-ક્લાસવાલાંએ ગરીબો પાસ સસતું અને સોળું કામ કરાવી, ધરાકો પાસ મોહટું કામ મેલવેછ. મીસ જેનેટ, હું તમારી પાસે ખીજાં કામ સર આવીછ.”

“હું તમારે વાસ્તે કાંઈખી કરવા ખુશી છેઉ ગુલીસ્તાન. તમારી હાલત ઉપર મને દયા આવેછ. અરે રે! તમારા જેવી ખુશસુરત ઉપર આવો જુલમ!”

“મને કોઈનું સીવવાનું કામ પરમાઈ મલે, એવી તમે ગોઠવણુ કરી આપો.” ગુલીસ્તાને અરજ કીધી. “હું વર્ક-ક્લાસ જેટલો મોઘો ભાવ લેવસ નહી. પેલા ગઘ કાલના પોલકા જેવો પોલકો હું દસ રૂપીયામાં કોઈનેખી સીવી આપસ.”

“ગુલીસ્તાન, તમારે સાઈ હું મારાથી ખનશે, તેટલુ કરવાની તમને ક્યુલાત આપુંછ.” મીસ જેનેટે ગુલીસ્તાનને સધીઆરો આપવા કહ્યું. “હું જાણુછ જેહન, કે તમારો સંસાર ઘણો ગરીબ છે. પણુ ગરીબી અને સુફલસીને મારી હટાવવાની તમારી કોશેસો ખીલકુલ નખલી અને નીરખળ છે. એવી રીતની જીંદગીને તમે ક્યારે સુખી કરશો? એવી રીતે સીવી સાંધી શું તમે તમારો ગરીબ સંસાર સુખવાસી કરવા ધારોછ ગુલીસ્તાન?”

“મીસ જેનેટ, મારી હાલત ઘણીજ ગરીબ છે.” ગુલીસ્તાને જવાબ દીધો. “આલીખનુ કામ કરવા મે ના પાડીછ, અને આજે મારી પાસે સીવવાનુ કાંઈ નથી. જો મને સીવવાનું નહી મલશે, તો કેવી રીતે હું નીભી શકસ, તેની હું શીકરમાં પડીછ.”

“જરા હિંમત રાખો.” મીસ જેનેટે ગુલીસ્તાનની પીઠ ઉપર હાથ મુકી કહ્યું. “તમારા જેવી હાલતનો મને પુરેપુરો અનુભવ મલી ચુકેલો હોવાથી, તમારા દુખ અને ચીંતાનો મને પુરેપુરો ખ્યાલ આવી શકેછ. પંજખથી જાહારે હું એખલી મુખમમાં આવી વસી, અને જે થોડું ઘણું મારી પાસે હતું તે સઘળું હું ખરચીપરવારી ખઈ, તાહારે

મારી હાલત તમારા જેવી, બચકે તમારા કરતાંખી ખરાબ થઇ પડી હતી. એક રાત મારી એવી ખરાબ આવી હતી, કે મને સૂઈ પાંડના દુકડા ઉપર યુગ્મરો કરવો પડ્યો હતો. મેં જોયું, કે એથી વધારે ખુરો વખત મારે સાડી ખીન્ને શું સંતાઇ રહ્યો હતો ?”

“ મીસ બેનેટ તમારી જાંઘળી કાંઠાંણી આવી છે, એમ આજ સુધી હું જાણતી નહીં હતી.” યુક્તીસ્તાન મીસ બેનેટની કાંઠાંણી સાંભળી અજબ થઇ બોલી. “ માયરે—તમેખી કેમાં મારા જેવાંજ નસીયના લીલાં દેખું ! પણ મીસ બેનેટ, આજે હું તમુને આવી સુખવાસી હાલતમાં જોઇ ઘણીજ ખુશી છેઉ.”

“ થેંક યુ યુક્તીસ્તાન ” મીસ બેનેટ જવાબ દીધો. “ એ સધત્રા પરતાંપ મારા એક મીત્રના છે. બેશક હું તેનેજ આ મારી સુખી જાંઘળીને માટે આભારી” છેઉ. હું જો કે સુપ્રીન્ટેનડન્ટ તરીકે વર્ક-કલાસમા નોકરી કરુંછ, પણ તે ફક્ત મારો વખત પસાર કરવા સાડ. મારી સુફલેસી, મારી ગરીબી, મારી દલીહરતા દુર કરવા માટે ખર્ચ કેહું, તો હું માસ તે મીત્રની મેહરબાનીને આભારી છેઉ યુક્તીસ્તાન.”

મીસ બેનેટના આ સખુનોની કાંઠાંખી મતલબ નીરદોશ યુક્તીસ્તાન સમજી શકી નહીં. તોપણ તેણીના સખુનો સાંભળી યુક્તીસ્તાન કાંઠાં ખાંખી શંકામાં પડી. તે શંકામા પડતાંજ કાંઠાં હાંડા વિચારમાં તે અટવાવા લાગી. મીસ બેનેટનુ તમામ બોલયું, યુક્તીસ્તાનના કાનમાં, એક ધુધરીઆ સાંપની પુછડીમાથી નીકળતાં ચમકાવનારા હ્રેશ્વતનાક અવાજ મીસાસ ગણુગણુવા લાગ્યું. યુક્તીસ્તાનની આ વિચીત્ર હાલત મીસ બેનેટે એક પલકમાં જાણી લીધી, અને તેજ વખતે તેણીની ગાંઠેલીમાથી તેને જગરત કરવાં, મીસ બેનેટે તેણીને હાથ પકડી લીધો. જોવો મીસ બેનેટનો હાથ યુક્તીસ્તાનને લાગ્યો, તેવીજ તે પોતાની ગાંઠેલીમાથી ચમકી, મીસ બેનેટ તરફ જોવા લાગી.

“ ગુલીસ્તાન હવે આપણુ એ વાત પડતી મુકીએ. તારે સાફ કાંઈ સીવવાનું હું, તુંને મેલવી આપસ. તું ગમરા ના. ચાહે તૈયાર છે, તે પીછ, હું મારી મીત્ર મેડમ ડારકી ઉપર તુને એક ચીઠી આપુંછ. મેડમ ડારકીતુ સીવવાનું ખાતું કેટમાં રાગપાઈ રો ઉપર છે. મોહટે ઘરના પારસી બંધરાંઓનું તે ખાસ કામ કરનાર ફેશનવાલુ ખાતું છે. મેડમ ડારકી તુને જરૂર કાંઈ કામ આપશે, એવી મને ખાતરી છે, કેમકે તે મારો સખુત પાછો ફેરવે એમ મને લાગતું નથી. ”

“ મીસ બેનેટ તમારો ઉપકાર હું કદી ભુલસ નહી ” ગુલીસ્તાને ખુશી થઈ જવાળ દીધો, અને જાને જન ચાહે પીવા માટે હાલમાંથી ઉઠી ટેબલ ઉપર ગયાં.

*

*

*

*

મુકરણુ હ મું.

ચંપાયાગમાં એક ઉડતી નજર. સુધરેલા સંસારમાં
એક ડાકમું!

હુનીઆં! મતલબની હુનીઆં!

ચંપાયાગમાં આજે સાંજ પડતાંજ ધાંમધુમ મચી રહી હતી.

ધાંમધુમ, તે કાંઈ જેવી તેવી ધાંમધુમ! મોહોડી ધાંમધુમ!

આખો ચંપા યાગતો કંમપાંડિન્ડ રોશનીથી ઝકઝકી રહ્યો હતો. યાગના
ગેટ ઉપર રોશનીના આરકાં લટકાવ્યાં હતાં, અને 'વૈવ્ર-કંમ' એવા મોહટા
રંગીન હરફોના લેખનો એક સુંદર તખ્તો ઉભો કીધો હતો. ગેટની આગળજ
એક રોજુકદાર માચરા ઉપર એક સુંદર બેન્ડ, મધુર સરોડ વગાડતું હતું.
યાગની અંદર કુશોના કુડાંમાં, તેમજ ઝાડને પાવરે પાવરે રંગ ભેરંગીન
બનીઓની રોશની ચલકી રહી હતી. આખા યાગમાં જપાતીસ રંગભેરંગી
નાંદના ફાંનસો, હવામાં લટકી રોશનીથી દીપી રેલાં હતાં.

ચંપાયાગનો કંમપાંડિન્ડ એક પરસતાંનના યાગ જેવો બીવી રેલો હતો.
પણ ખુદ અંદરના મકાંનનો સીંગાર કાંઈ તેથી ચોછો નહીં હતો. જેવી સુંદર
રોશની અને દીલ મોહક રચણાથી યાગને સંગારેલો હતો, તેવી જ રીતે,
બલકે તેથીજી વધારે સરસ રીતે અંદરના મકાંનને સંગારેલું હતું.

પણ એ બધી ધાંમધુમની મતલબ?

મતલબ વગર, હુનીઆંમાં કોઈથી સીજ થતીજ નથી. મતલબની
હુનીઆં છે, એ વાત કાંઈ નવી નથી. ચંપાયાગના માલેક ખાંનખાદાધુર
બેદરામશાહના સુંદર મકાંનમાં આજે થતી ધાંમધુમે, આખી મલખાર હીલ
ઉપર અનેક અટકલોને ચરચા આંપી હતી.

આજે ખાંનખાદાધુર સાહેબ પોતાના મહેલમાં પોતાના મીઠમંડળને
એક પારટી આપતા હતા.

કારણ, યા વગર કારણ, જ્યારેજી આવી પારટીઓ અપાય છે, ત્યારે
તે પારટી આપવાની મતલબ ઉપર અનેક ચરચા અને અનેક ટીક થાય છે.

કે.ષ. સફર હુલાઓ ખાં ખાં સાહેજની આ પારટીને માટે એવા ટીકા કરવા લાગ્યા, કે બેહરામશાહ, ખાનખાહાધુરના જેતાખથી નહીં ધરાતાં સી. એસ. આઈ. થવા માગે છે, હો કાંઈ કહેતું કે ‘સર’ થવાના ફાંફાં મારે છે!

કાંઈ દોહોડ ચતુરો, જેઓ ફક્ત ચાંદરાત ચાંદરાતેજ હસવા માટે જનમ્યા હતા, તેઓ એવું કહેવા લાગ્યા, કે ‘અરે ચાર એ પારટીમા મોહટી મતલબ દાંખરાનીએ છે, કે “માથાં ઉપરવાલી આગલી બધરીને પેટની એ ઉખરા જેવી પોરીઓને કાંઈ સધ્ધર બિલ્લુંને ગરે ચોરવી દેવી.”

કાંઈ કહેતું કે “બુદાનુ નરીયું ફસફેયું લાગેજ, કેમકે ગાંમમા તો એવી ખુમ છે, કે આખો ચંપા બાગ અને બુદાની તમામ બીજી મીઠકતો મારજેજ પડીજ, અને આવી પારટી કાંઈનું ગણું ફાંસવાજ કાઢીજ.”

ગમે તે હોય પણ આજે રાતના ચંપા બાગમાં મોહટી ધામધુમ વચ્ચે ખાનખાહાધુર બેહરામશાહ એક પારટી આપતા હતા, એ વાતતો ખરી હતી.

હેડવેસે વખતે નોતરેલા પરોણાઓની હાર કટાર ચાલુ થઈ. દીલાવર ખાંનના બેહરામશાહ પોતાની ખુશસુરત બાંતુ, બાંતુખાઈની સાથે હોલના ફરવાળ ઉપર પરોણાઓને ‘રીસીવ’ કરવા ઉભા હતા.

સાડા નવનો અમલ થયો નહીં, તેટલાં તો લગભગ ખાંનખાહાધુર, તેમજ મીસીસના પાંનસોથી વધારે દોસ્ત આશનાઓથી ચંપા બાગની ખુલ્લું ધમારતનો ગંજવર હોલ ગાજી વાજી રહ્યો.

આ પરોણાઓમા, આજના બેહકેલાં હંમ્મગો જેવા જેવી તક, કદીખી કાંઈ ખીજે ઠેકાણે મક્કે, તેમ નહીં હતી. જ્યારે આવો ધપધપ મેલાવડો જોઈ મીસતર અને મીસીસ બેહરામશાહ મગરૂરાં લેઈ લચકાઈ મચકાઈ બોલતાં, કે મારે આજનું ‘ગંધરીંગ’ ‘ક્રિમ ઓફ પારસી સોસાયટી’ છે, ત્યારે છાપાનો એક પ્રતિનિધી, જે ચેંગામેંગો થઈ એક બાજુએ આ પારટીનો રીપોર્ટ લેવા ઉભો હતો, તેણે પોતાનું અવલોકન ચલાવ્યું.

“આલો જોઈએ તો ખરા, આ પારટીમાં કાણુ કાણુ છે—તે—

ખાંતુ પરોણાઓમા, સમગ્ર, અને મધ્યમપણું જલવાનારાંઓ જ્યારે ઘણાંજ થોડાં હતાં, ત્યારે ઇંતર અને તચાક વર્ગનો મોહટો ભાગ તેની નજરે પડતો હતો. કેટલીક ખાંતુઓ ૩૫ થી ૪૦ વરશની ઉંમરની હોવા છતાં, તેઓ ૨૫ થી ૨૮ વરશ જેટલી જવાંન અપવા, એટલી દો ખાંતી હતી, કે તેમની તે નજવીજો તુરત માલમ પડી જતી હતી! તેઓ ઘણીજ નામુક, ઘણીજ હસમુખી અને ઘણીજ ખુબસુરત દેખાવાના ફાંશાં મારતી હતી! કેટલીક જવાંન ઉંમરતી ઉંમરની ખાંતુઓ, જવાંનીના બહારમા પોતાની ખુબસુરતી ઉપર મલકાતાં, કોઇની દરકાર કરતી નહીં હતી, ત્યારે કેટલીક ઉછાછલીઓ, આસપાસ ભમતા કોઇ સ્ત્રીકાસદરેને પકડવા ‘નખરાંની જલ, લેઇ આવેલી દેખાતી હતી! કેટલીકો ખરેખર નિરદોશ હતી, કેટલીકો આ ‘હંમ્મગ’ ને ધિક્કારથી જોતી હતી, અને કેટલીકો ફક્ત આ મેલાવડાની મોજ અને મહાવો લેવા આવી હતી.

જેવો મામલો ખાંતુ મંડલનો, તેવોજ મામલો ગ્રહસ્થ મંડલનો દેખાતો હતો. કેટલાકો બેશક ઇજ્જતદાર અને માનને લાએક હતા, જેઓ ખાં ખાં દીલાવરખાંનને માત્ર આપવા આવ્યા હતા. કેટલાક ખરા ખાંતીદાંની, પણ તુમાખી હતા! કેટલાક કેલવાએલા, પણ ટચાક હતા! કેટલાક પોતાના પ્રમસા ઉપર કુજારા હતા! કેટલાક ગજવે બારી, પણ મગજે ખાલી હતા! કેટલાક સોબણુ સાબણુના ભમ્યા! કેટલાક આપતાં ઉપર કોઇતું મારનારા! કેટલાક સાસુ સસરા યા બહરીને માંથે પડેલા! અને કેટલાક ‘દેખનેમે ધણુ, ઔર ચલનેમે સીરવઇ’ જેવા ઇચમછ હતા!

પણ પરોણાઓની વીગતને લંબાન કરવાનું મોકુફ કરી હવે જરા આગલ નજર કરીએ.

મીસીસ બેદરામશાહની ઝોંઝખાંન વધુ આપવાની જરૂર નથી. તેવન દેખાવમાં કેટલાં ખુબસુરત છે, તે વાંચનારે જોઇ લીધું છે. પોતાના ખાવિંદની સાથે, પેલાજ સુંદર પોલીકામાં સજ્જ થઇ, ઉંચી કિસમની સાડી પેહડી, તેવન હસી હસી પોતાના મીત્રોને આવકાર દેતાં હતાં.

પણ, મીં બેદરામશાહ? તેવનને એલખવાની ખાસ જરૂર છે.

દીક્ષાવરખાંનના આ તાલેવંત ચેરાગની ઉંમર હોલ ૬૩, વરશની છે. આવી મોહટી ઉંમર છતાં તેવન આવડની ગાંઠ જેવા તત્તાર અને તત્તરખંધ નજરે પડે છે. તેવનના મોહારદાર ખાંતુપાછથી તેવન કાંધ ઉંમરમાં ઘણા મોહોટા નેથી ! આ માટી બધઅર વચ્ચે પ્રકત રડ, વરશનોજ ફરક છે ! તેવનના આલ જે કે ખીલકુલ સફેદ થઇ ગયા છે, પણ અવારનવાર તેવન એવી સફાઇથી તેને 'કલપ' ચઢાવે છે, કે જનણે ૩૫ વરસના જવાંન પદ્મા તમે તેવનને જોઇજો લેવો ! ખાંતુપાછ તેવનના ખીજી વારના ધણીઆણી છે. પોતાની પેદલ્લી ધણીઆણીના મરણ પછી, ત્રણ વરશની મુદત બાદ, આં આં બેહરામશાહ, અમદાવાદના એક જાણીતા, પણ જમાનાની ગીરદેશમાં આવી ગએલા પારસી બેહરનોશજી મામલતદારની રૂપાલી દીકરી, ખાંતુ સાથ, શાદીના ગાંઠથી જોડાયા હતા. આ ખીજી વખતના લગણુથી બેહરામશાહ શેઠને ત્યાં કાંધળી વધુ ફરજંદની વરૂંધી થઇ નહી, અને તેથી, ખાંતુ પોતાના સાવકાં દીકરા દીકરીઓને વધુ પ્યાર અને હેતુથી ચાહાતી હતી.

બેહરામશાહની આગલી બધરીને પેટના ત્રણ ફરજંદમાં, એક દીકરો, અને એ દીકરીઓ હતી. એ દીકરાને વાંચનાર સારી રહેસ-એલજે છે. તે જવાંન કાંધજ નહી, પણ આપણી વારતાના પહેલાં પ્રકરણમાં, અધિપતિની ખુરસી ઉપર બેઠેલો દાદીયા છે, જે પાછલથી કેકાસજીની ગુડીસ્તાંનને પેડર રોડના લતા ઉપર મલ્યો હતો, અને રસ્તામ બામુજીને બેતાંજ તે તેણીને હોડી ગયો હતો.

જવાંન દાદીયા ખુરી સંગતનાં પરીણામનો ભોગ થઇ પડ્યો હતો. તેના તમામ સંદુણો, દુરુણોમાં બદલાઇ જવાતુ મુજ કારણ તેના સોજતીઓની સંગત હતી.

બેહરામશાહની વડી દીકરીનું નામ, આજના ચસકેલા સુધારા પ્રમાણે, 'એમીલી' હતું, જેથી દોરત આશનાવઓમાં, આ એમીલીબાઇ, 'એમી'ના નામથી જાણાયલી હતી. પણ જેટલું ચસકેલું એ નામ હતું, તેટલીજ

ચસકેલી અને બેહેકેલી આ વેલાતી નામવાલી 'ઁમી' હતી! તે ૨૫ વરસની બરજવાંનીના બહારમાં ખીલેલી એક ખુબસુરત છોકરી હતી. લાડમાં ઉધરેલી, તથા માતપીતાની નજર અને અંકુશની ગેરહાજરીને લીધે, ઁમીને કાઠખી પુછનાર કે પરછનાર નહીં હતું. તેણીએ જોઈતી કેવણી તેા લીધી હતી, ધણુ ઁમીના જોવાં 'એન્યુકેટેડ સુટસ' તેા ઘણાંખી નજરે પડે છે!

ઁમીની નાંહની બેહન જર તેથી જુદાજ ખવાસ અને ખાસીયતની છોકરી હતી. એકજ માઆપનીઆ બે દીકરીઓના ખવાસ અને ખાસીયતમાં ઘણો મોહતો ફરક હતો. ખુબસુરતીમાં જર પોતાની મોહટી બેહનથી સેહજખી ઉતારતી તેા નહીજ હતી, પણ તેથી ઉભટી સંદગુણોમા દરેક રીતે તે ચહડીઆતી હતી.

મતરાઇને નાંમના રોદરા નથી કાણુ ગાતું? પણ બેહરામશાહના કુટુંબમા જુદાજ મામલો હતો. આ મોહટે ખાંચરેની મતરાઇની હાલત ગાંમની મતરાઇ કરતાં જુદીજ કિસમની હતી. દીલાવરખાંનની ખાંતુની ખુબસુરતીની ઉપર, તેણીની પાતરીસ વરસની જરા સેહજ વધુ ડંમર છતાં, બસા બસા જવાંતો બંમરાની કાંતી બંમરી ખાતા હતા. કેલવાએલ ઁમીલીખાઇ, આ કાંતક જોઇ શકતી નહીં હતી. પોતાની મતરાઇની ખુબસુરતી, તેણીને મનથી તેના સુખના 'કવાયમા હાડકાં' મીસાજ હતી, કેમકે જે જે સોહામણા જવાંતોને ઁમીલી પોતાના નખરાંથી મોહાવા નાખતી, તેઓ એક યા ખીજાં કારણને લીધે, ખાંતુ ઉપર અટોચાટો થઇ જતા હતા. એજ કારણને લીધે 'ઁમી' પોતાની મતરાઇ તરફ કપટ અને વેરની નજરથી જોતી હતી., ખાંતુને તે પોતાની હરીફ સમજતેની તરફ સદા નાફરમાન, અને બેદરકાર રહેતી હતી.

"ખાંખાહાધુરનું ખાંતુ આખાદ રેહ! લેઓ સોહેઓ, આપણા ખાંખાહાધુરનું ખાંતુ આખાદ રેહ!"

આવી રીતે અરસપરસની મુખારકખાદીઓ દીવાંનખાંનામાં સંબલાતી હતી. આ મુખારકખાદીઓ વચ્ચે જવાંન દાદીયા દીવાંનખાંનામા પોતાના પુર દમામ અને ઠાઠમા દાખલ થયો.

દાદીઆને દીવાંનખાંનામા દાખલ થતો. જોઈ, ખાંતુઓનાં મંડલમાં કય કય જાગી. કેટલીક જવાંન ખાંતુઓ તેની ઓલખ કરવાનાં ફાંફાંમા પડી ! કોઈ તેને પરણી જવાની ઉમેદમાં, કોઈ તેને મલવાની ઉમેદમાં, તો કોઈ તેની પીછાંણ કરવાની ઉમેદમાં ફાંફાં મારવા લાગ્યાં !

સખખ ? સખખ તે એક ઉગતો સુરજ હતો. તે દીલાવરખાંનના ખાંદાંનનો રોશન ચેરાગ હતો ! ખાં ખાં બેહરામશાહની બેમુમાર દોડતો તે એખલો વારસ હતો ! આવાં સધ્ધર તાંજ અને તડકડતા ખીલુને જે કોઈ બાગ્યશાહી પરણુશે, તે કોઈ દાહાડો ‘લેડી દાદીઆ’ ખનશે, એવી ઉમેદમાં સઘડાં ઉઠનાતાં ઝટકાતાં હતાં !

આ કચકચાટ ખાંતુ મંડલમાં ચાલી રેલો હતો, અને સરવે કોઈ દાદીને જોઈ રેલું હતું, તેવામાં એક સરવ સમાન સીધી, સત્તર વરશની સોહામણી અને ગુલાખને શરમાવે એવી એક ખુબસુરત ખાંતુ, તે ખાંતુઓનાં મંડલમાંથી બાહાર નીકલી પડી, દાદીઆ પાસે ઉતાવડે કદમે હસતી હસતી જઈ ઉભી, અને તેનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડી બોલી:—

“દાદી, હાઉ—લેટ—યુ—આર ? એટલો મોડો તું કાંહાંથી આયો ?”

“કેમ જર ? તુંને કાંઈ મારી શીકર કરવી પડી ?”. દાદી હસતાં બોલ્યો. “પણ તું કોણને શોધેછ ? અરે તારાં ધ્યાંન કાંહાં છે ? અરે તું વાત તો મારી સાથ કરેછ, ને દરવાજા ગમ કોણને જોયેછ ?”

“દાદી, તેં મારા જીંદુને જોયો ?” આ સોહામણી પુતલી કોઈજ નહી પણ દાદીની નાંહાની બેહન જર હતી. “જોની હજી તે આયો નથી ? બધાં આયાં ને તેજ નહી ?”

“પણ નહી આયો, તો શું થયું ? આલ બાવાને એક પ્લેટ આધસ કરીમનો ખરચ ઓછો થશે.” દાદીએ જરની મશકરી કીધી. “અરે પણુ લેજ પેલું સીમેશી કોણ આવેછ ? મીં રસ્તમ બંધુલી અને તારો જોહાંબીર !”

“હલો ! દાદીઆ !” રસ્તમ બંધુલી તથા જોહાંબીર દાદીઆ ઉપર નજર પડતાંજ બોલ્યા.

“હલ્લો, ડીયર.” જેહાંગીર જરનો હાથ પકડી બોલ્યો.

“હું તમારી ક્યારની વાર જોતીતી જહાંગીર.” જરે જેહાંગીરને કહ્યું.

“જરખાંતુ તમારાં માએજ કાંહાં છે? દરવાજા ઉપર કોઈ મલ્લે નહીં! નહીં મલ્લે ખાનખાહાધુર, કે નહીં મલ્લે ખાંતુખમ?”

“જી, માએ, હમખાંજ પેલાં મીસીસ ખેનકોટક સાથે વાત કરતાં ઉભાંતાં, તેટલાંમાં, સીપલાહના શીરીનખામ તેવનને લેખં, રીફ્રેશનન્ટ રૂમ તરફ ગીયાં.”

“કંઈ નહીં, હું તેવનને સોધી કાઢારસ?” રસ્તમ જામુલીએ જવાબ દીધો. “અરે! પણ આખિ કોણુ? મીં તેમુજજી ટગમગુ? ઓ! વેરી ગ્લેડ તુ સીયું.” રસ્તમ જામુલીની નજર પોતાના જુજરોગ દોસ્ત તેમુજજી ટગમગુ ઉપર પડતાંજ પુછ્યું. “તેમુજજીખમ! મામ કરવ્ને હાં, મે ખીલકુલ તમુને ઓલખીયા નહીં.”

“ધને વરસે મલ્લે, તે એમજ તો.” મીં ટગમગુએ જવાબ દીધો.

“પણ રસ્તમખા, તમારા સીંગાપોરના કેવા સમાચાર?”

“સમાચારમાં સમાચાર એ, કે સારો જેવો છાંડો અને ધની જેવી તનદરોસતીના એવન ગાસડા ખાંધી સીંગાપોરથી મુંખજ આપાંછ.” દાદીખાએ મીં ટગમગુને જવાબ દીધો.

“હા, હા, એમજ લાગેજી તો.” ટગમગુએ ડોકું ધુનાવ્યું. “લે ચાલ રસ્તમખા, હવે માર્શ માને, તો કોઈ સાથ ચાર ચોખા પાડી નાખ દોસ્ત.”

“કમ, મીં ટગમગુ, હવે રેહી રેહીને ધરડે ઘડપણ કાજ કરવાને! ધંધો માંડ્યોજ કે શું?” રસ્તમે મજાક કીધી. “પણ આએ તમારી સાથે કોણુ? તમારી દીકરી કે?”

“અરે અરે એ શું બકેજી? રસ્તમખા બેહકાચો કે?” મીં ટગમગુ ફગલાંખં જમ શરમાખને બોલ્યો. “અરે એ તો મારી ‘વાખફ’ છે.”

“વાખફ!” રસ્તમ ડાચું વકાસી અજબ થમ બોલ્યો. “હું તો તમારી દીકરી સમજ્યો. ઓ આખ બેંગ યૌર પારડના!”

“ઈસ્તમખા, તમે જાણતા નથી? એવન ગીએજ વરસે પરણીયા.”

“મને બાલકુત્ર ખખર નહી.” ઈસ્તમે ખુઝાસો નકીધો, અને ઘરડે ઘડપણુ (૭૦) વરશની (૭૫) વરશની જવાંન છોકરી પરણી લાવેલો પારસી. ઈસ્તમ જાણુત્રીના ટીકાથી પાંણી પાંણી થઇ ગયો.

આ વાતચીત મીઠું ટશુમશુ સાથ ચાલતી હતી, તેટલાંમાં જરયાંતુ, જે મીસીસ ટશુમશુની સાથ એક બાજુ દુર ઉભી રેહી વાતચીત કરતી હતી, તેનું ધ્યાન એકાએક ચાલીસ હજારની મેહરી ઉપર પડતાંજ તે બોલી:—

“મેહરખમ! બોહો! કેમ ક્યારે આયાં? મે તો તમુને હમનાંજ બેવાં? દાદીયા, દાદીયા, આપરાં મેહર—

“કોણ? મેહરખમ? કેમ છેઓ! ખુશ તો ખરાં? બાંતુખમને ખલીયાં કે?” દાદીએ પુછ્યું.

“નહીરે બા! તાહારની સોજીંછ પત દેખાતાંજ નથી.” ચાલીસ હજારની મેહરીએ હાંફતાં હાંફતાં જવાખ દીધો. “હું તો કાલી ગેઇ. મારા ચુસીને કેહું, કે બાંતુખમને સોંધી કાહારો, તે તેવન તો કેહજે મને સરમ લાગેછ!”

“એવા સરમાહુ ઝાડ તમારા ચુસી છે, તો તેવનની. એ આદત તમારે છોરવરી બેઇએ.” ઈસ્તમ જાણુત્રી, મેહરીને ચોક્કખ્યા વગર હસતાં હસતાં બોલ્યો. “તેવનને પાસાંમા બેસારી બેસારી શીખામણુ દેવો, ને નહી સમજે, તો પછી અમરાવીને ચમટો બરો.”

“હ હા.” મેહરીએ જવાખ દીધો, અને દાદી મુછમા હસવા લાગ્યો.

“નાદાંન છોકરાઓની સરમ મુકાવવીજ બેઇએ. તમે સમજ્યાં કે મોટાંમાય? ” ઈસ્તમે ગંભીરતાથી કેહ્યું. “શરમાવાની આદત એક વખત પરી ગેઇ, તો મોહટપણુમા તે જતી નથી.”

“હારેખ્યા હા.” મેહરખમએ જવાખ દીધો. “તે સાઈ તો હું જાંહાં પારટી ફારટીમાં જાંકંછ, તાંહાં મારી સાથેજ લેતી જાંકંછ. લેવો તેવનજ જમરાયા આવેછ.”

ગુસતાદ, ઉરફે, ગુસી, જે બાંનુબધની શોધમાં ફરતો હતો, તેને પોતા તરફ, આ હાલી મવાલી આગલ આવતો જોઈ, રસ્તમયાએ પુછ્યું:—

“ કેમ બાવા, બાંનુબધ પકડાયાં કે? ખીલુ છુટું કે? ”

“ એટલે? ” ગુસી રસ્તમને જોલખતો નહી હોવાથી બોલ્યો.

“ અરે મારા બધ સરમાવોછ શાના? ” રસ્તમે પુછ્યું. “ એમ આવો, એમ આવો! બોલો જોઉ તમે કેમ ઇસકોલમાં આવોછ? તમે કાયા રટનડામાં છેઓ? ”

ગુસી રસ્તમના આ સંવાદથી ફગલાઈ ગીયો, અને શરમતો મારીયો બોલી શક્યો નહી. તોપણ હીમત કરી તેણે પુછ્યું:—

“ મારા સાહેબ, એ શું બોલોછ? ”

“ આએ જોયું કેની? ” રસ્તમે પોતાની આંખુઆંખુ ઉભેલાં તરફ નજર કરી કેલું. “ અરે પણ માસતર તમે ગબરાવો ના! આજના જવાનો જરા શરમાઉ તો હોય. પણ માસતર ગુસી, તમે મને જવાબ નહી દીધો? તમે ધનાજ ગોગન લાગોછાં આપરા ધરમનુ ફરમાન તમે ખીલકુલ સમજતા નથી. તમે સહવારના પોહોરમા તરો કસતી કરોછ કે? મોહટાંમાય, તમારે એ છોકરા ઉપર દેખરેખ રાખવી જોઈએ—

ગુસીનો કાંદો હવે ખીલી ગીયો. તે સમજી ગીયો, કે રસ્તમ તેની મગ્ગક કરતો નહી હતો, પણ એક ઘણીજ કમનસીબ ભુલ કરતો હતો. તે ગુસ્સે થઈ બોલ્યો:—

“ અરે એમ કાકા—

“ સાયલન્સ! ” રસ્તમે જરા નરમ અવાજે કેલું. “ તમે તમારા માએ આપનુ જો કેહણુ નહી કરશો, તો—

“ અરે માસતર, તમે એ શું—

“ ચુપરાવ! ” પાછો રસ્તમે તેને જોલખતો અટકાવી કેલું. “ તમે તમારાં માયજીનીથી દરકાર નહી કરતા? ”

આએ સખુનો સામલતાંજ ચાલીસ હજારની બેઠરી તેજ ચખંતે બાંનુબધની શોધમા આએ હાલી મવાલી આગલથી ચાલી જોઈ, અને દાદી અને જર, પેટ પકડી હસવા લાગ્યાં, અને ગુસતાદે ડોહ્યા ચહલકી પુછ્યું:—

“ મારા સાહેબ એ તમે શું ફાટું ફાટું બોલો છો? કંઈ બોલો છો તેનો વીચારખી છે કે? ”

“ ચુપરાવ! યુ નોંદી બોંય! ” રસ્તમે કહ્યું. “ જુવો, તમારી આવી ચાલથી પેલી બચારી તમારી ધરડી માય કેવી—

“ અરે એ કાકા, માય સાની? એ કંઈ મારાં માય નથી! ” ગુસીએ જણાવી દીધું.

“ અરે નહી નહી! ” દાદી હવે અંતે વચમાં પડ્યો. “ રસ્તમયા, એ તો મીં ગુસીના ‘વાઘફ’ થાયછ. એ તમે તારનો શું ઘોટાલો—

“ વાઘફ? ” રસ્તમ અજબ થઈ બોલ્યો. “ અરે! પણ હું તો, એ બેઠેને કેવારનો માય દીકરાં સમજીને બોલું છું એ! હવે માલમ પડી! ”

“ અરે તમે સમજ્યા નહી રસ્તમયા—

“ અરે યાર ખસ ખસ! હું બધું સમજ્યો. ” રસ્તમે મોઢોડું કુમલાવી જવાળ દીધો. “ માફ કરજો મીસતર ગુસતાદજી. પણ મારા બધા, જરા પેદદેથીજ—ઓ લેઓ? પેદલાં રેલાં બાંનું? ”

રસ્તમ જાણુલી એટલું બોલતાંજ બાંનુની તરફ ચાલ્યો, અને જેહાંગીર, જરને લાઇ રીફ્રેશમેંત રૂમ તરફ ગયો. અંમીલી એખલી પડી ગેઇ હતી, પણ તેટલાંમાં મીં ઉઠરજી આડામુંડી નાંમના ૬૦ વરશના ખરખર પાંચમ શેઠ, જેવનને છેલ્લી દરખીમાં ત્રણ લાખનો તડાકા પડ્યો હતો, અને જેવન જખાંની ખુદરતી ખામીને લીધે સ, ને બદલે ફ, અને ર ને બદલે વ, બોલતા હતા, તેવન ત્યાં બચખુચ આવી લાગ્યા, અને મીસ અંમીલીને જોતાંજ તેવન કટકા પુકલા થઈ બોલ્યા:—

“ કુમ છેઓ મીફ. અંમીલી! ફાવી કાની તો છેઓ! મીજાજ ખુફ! પેલી મૂડંમ ‘પેનો’ ઘણો ફરફ વગાવેછ હો? ”

“ જી—હા. તમુનેખી કાંઈ મ્યુઝીકનો શોક ખરો કે? ” અંમી કંટાલી આ પુઢાની ઠેકરી કરવા બોલી.

“ અલખત! અવે તમે યું જનોછ? તમાવા ફૂંમ! જ્યાંને હું નાંહલ્લો ઉતો, તાવે હું તુવા ને ઠલગીના ગાયન દફ પવ આખી આખી વાત ગાતો—તો—કેમ બાંનું ચાલશે કે! ”

પ્રકરણ ૧૦ મું.

રંગમાં, ભંગ !

“ઓહો ! રસ્તમ તમે ક્યારે આયા ? મેં તો ધારીયું કે તમે જાણી જોઈ આજે આવવાના અખાડા કરી ગયા ! હું છેક દસ વાગ્ય વેર તમારી વાર જોતાં જોતાં ઠાકી ગઈ, અને હમણાંજ હિયાં આવી.”

“ખાંતુઆઈ, સેવકને સાડ એટલી બધી તમારી કાલજી માટે હું તમારો ખેશક આભારી છેઉં.” રસ્તમ જાણુલીએ હસીને ખુશ મીઝજો કહ્યું. “હું તો આજે આવવાના ખરેખર અખાડાજ કરતો તો હો ? પણ બલાં મનીખ, પેલો જેહાંગીર જંગવારી—

“કોણ જેહાંગીર ? મારી જરનો જંગલો ! તેને તમે ખેડ સાથેજ આયા કે ? લે એખી ચાલો ઠીકજ થયું. કેવારની જર ધુવર જેવી બની, વંસનાએલી દાર જેવું મોહોતુ લેધ ફરીયાજ કરતી’તી. રસ્તમ, મારી જરને એ જેહાંગીર વગર જરા ચાલતું નથી.”

“એમજ છે.” રસ્તમે જવાબ દીધો. “જેહાંગીરનીખી હાલત તેવીજ છે. મને લાગેછ, કે તમારી જરને ડેકાણે પાડવાનો આંજોજ વખત છે. એવો છાંડાવાલો જમાંછ તમારા ખાનખાહાધુરને ખીજો મંબવો મુશકીલ છે હો ? અને વધી ખાંતદાંનેખી કાંઈ જેવો તેવો નથી હો ? એવો જમાઈ જો હાથ લાગે, તો તમારા ખાનખાહાધુરની મુશકેલીમા કેવો તે કાંમનો—

“રસ્તમ—રસ્તમ,” રખે કોઈ રસતમના ટીકા સાંભલે, વાસતે ખાંતુ આસપાસ જોઈ જોલી. “ખુદા ખાતર એ વાત હીયાં ના કરો. કોઈ સાંભલસે તો—

“હા, હું લુલીયો.” રસ્તમ ધીમે અંવાજે બોલ્યો. “તમારા ઘણીની મોહોકાંણુના રોહરા રહવાની આએ જંગા નથી. ગમે તો ચાલો, આપણુ જરા ખાગમાં જઈ વાત કરીએ.”

“હા. ખાગમા કાંતંરવેટરી આજી ખાસ સંગાતેલી’છે.” ખાંતુ બોલી. “તાંહાં રીફેશમેન્ટખી ગોઠવીયુંછ.”

તેઓ અંતેજન દીવાંતખાંતામાંથી બહાર નીકળી બાગમા ઉતરયાં, અને બાગમા સંગારેલી કૌનઝરવેટરીમા તેઓ દાખલ થયાં. ખાંતખડાધુર બેદરામશાહે પોતાના મેજખાંતોની સગવડને ખાતર આ કૌનઝરવેટરીને આજે ખુબ ઠાઠમાઠથી સંગારી, તેમાં રીફ્રેશમેન્ટની ટેબલો ગોઠવાવી હતી.

“બે ખોટું શું કેલું ખાંતું? હું ખરું કેલુંછ, કે હવે તારા ખાંતખડાધુરનું ગાડું વધારે વાર આગલ ચાલે એમ મને લાગતું નથી.” રસ્તમ કૌનઝરવેટરીમા દાખલ થતાંજ આજુબાજુ નઝર કરી બોલ્યો. “તારે લીધે ખાંતખડાધુર બેદરામશાહની ઇજ્જત જતી, મેં બચાવીછ. ખાંતું, ખાંતું, એવો ખ્યાલ તું સ્વપનામાંજ ના કરતી, કે તારા એ ઘણીની દોસતીને લીધે મેં તેની ઇજ્જત બચાવીછ? નહી. જે કાંઈ મેં કીધુંછ, તે તારે લીધે, તારી દયા ખાધને—

“બસ! બસ કર! રસી કોઈ સાબલસે, બસ કર!” ખાંતું રસ્તમ તરફ બેઠ, તેનો હાથ પકડી, કરગરી બોલી. “અરે હું કેવી કમનસીબ!”

“કમનસીબ!” રસ્તમ ખાંતુંની આંખોની અંદર બેઠને બોલ્યો. “કમનસીબ કોણ? તું કે હું? જો તું ખરેખર કમનસીબજ હોય, તો તેમાં મારો વાંક શું? તુંને અંધી વાત યાદ તો રેહી હશેજ ડીયર? મને આપેલો તારો વચન—

“નહી, નહી. હું તે વચન હજી ભુલી ગેઈ નથી.” ખાંતું રસ્તમ બાજુલીનો હાથ પકડી લેઈ બોલી. “તું પરણ્યા અને ચાહાવાના મેં લીધેલા કસમ, મને હજી યાદ છે. પણ હું લાંબલાજ થઈ ગઈ. તાહાર પછી હું પરણીને પરવારી ગેઈછ, પણ પરણીને સુખી તો નથીજ થઈ. એક ઓરત તરીકેની મારી ઇજ્જત, એક પરણેતર તરીકેની મારા ઘણી તરફની મારી તમામ ફરજ, અને મારી દયાનત, મેં આજ સુધી મોહટી મુશકેલીએ બલવી રાખીછ. પણ રસી, ડીયર રસી, શું હવે તેનો નાશ થશે? શું મારી ઇજ્જત અને હુરમતનો તું નાશ થવા દેશે?”

“કદીખી નહી. ખાંતું, તારી ઇજ્જતને ખાતર તો મેં મોહટો ભોગ આપીયોછ.” રસ્તમે ખાંતુંના ખંભા ઉપર હાથ નાખી તેને સમજાવવા માડ્યું.

“ એક પરણેતર તરીકેની તારી ખરી ફરજ તું બજાવતી રહે. તારી ઇજ્જત અને કીરતીને હું કદીથી કલંક લાગવા દેનાર નથી. મેં જેને એક વખત ચાહી, મારા જીવથી વધારે વાહલી ગણી, તેને પાછલથી ખરાબ થતી હું કદીથી જોઈ શકુંજ નહીં. ખાંતુ, ડીયર ખાંતુ, એક વખત તું મારી હતી, આજે તું ખીજતી થઈ ! મારો તારી હાર હવે કાંઈથી હક રેલો નથી. પણ યાદ રાખ, કે તારી ઇજ્જત, તે મારી ઇજ્જત. તારું સુખ, તેજ મારું સુખ. તુને સુખી જોઈ હું સુખી થવસ. તુંને દુખી જોઈ હું દુખી થવસ. તુને કોઈથી રીતનો ડાઘ કે કલંક લાગે, તું દુખી કે ખુવાર થાય, તે કરતાં તો મારી તમામ દોલત ખુવાર થાય, તો તેની મને જરાખી પરવા નથી. તું બેકસુર છે. તું તો સુખી થવાની ઉમેદમાં પરણી. પણ તુને યાદ છે, કે મેં તુને શું વચન આપીયો હતો, અને મેં કેવા કસંમ લીધા હતા ? તે મારા આપેલા વચન પ્રમાણે હું તારા સીવાય ખીજ કોઈને હજી સુધી પરણીયો નથી. મારા લીધેલા કસંમ મેં આજ સુધી કુમારો રેહીને પાલીયાછ. તે વચનથી હું બેવચન થયો નથી. મારા લીધેલા કસંમથી હું પાછો ફરીઓ નથી. પણ તારા વચન અને સોગંદનું શું થયું ? આ ! રખે કોઈ ઓરતના સોગંદને બરસે રેહતું ! હું તો મારો બોલ પાલસ. તારા પ્યારની યાદને ખાતર, મારી દોલતનો મોહટો ભાગ તારા વૈણીને તેની મીલકત ઉપર મેં ધીરીઓછ, તે તો તું જાણેછ. તેમ જો હું નહીં કરતે, તો આજે ચંપા બાગમાંથી ગાંડગા બાંધી, તમો બધાને ક્યારનું બાહાર જવું પડતે. પણ તુને તેવી હાલતમાં જોઈ, હું કદીથી રાજી નહીં થાઉં. ચાલ ખસ. ગઈ ગુજરીનો આટલો ખુલાસો હું તારી પાસ કરવાજ આજે હીંયાં આપોતો. હવેથી એ વાત ફરી આપણુ કરશુંજ નહીં. ”

“ અરે શું કાંમ તેં એ વાત છેરી ! ” ખાંતુ રડતી આંખે રસ્તંમ તરફ જોઈ બેલી, અને બોલતાં બોલતાં તેના ખભાં ઉપર પોતાનું માથું નાખી. ડચકાં ખાવા લાગી.

“ ના રડ ! એ ! જુદા પડેલા જાન ! તું ના રડ ! ” રસ્તંમ ખાંતુને સમજાવવા લાગ્યો. “ ખાંતુ, કોઈ આવી જશે ! ખાંતુ, મુંગી રહે. ”

“અરેરે ખુદાં ! આવા ભલા, આવા નેક, અને આવા ઉદાર દીલના એક શખસની શીદાગીરીને હું કેમ ભુલી ગયું ?” ખાંતું રડતી આંખે બબડી. “મારાં સગાં વાહાણાંઓનું શું બલું થશે ? મારા બાપને અને મારાં માંયને હું શું કેહું ? તે લોકની હુજ્જત અને ગોહોસ આગલ મારું કંઈ ચાલીયું નહીં. રસી, કાંચે નંદી તું મને પરણી ગીયો !”

“પરણી ગીયો ?” રસ્તમ ઉસકેરાઈ બોલ્યો. “કેમ પરણુતે ? તે વખતે તો હું ગરીબ અને મુશ્કેલીસ હતો ? તારા બાપને તો ઉચ્ચે, ઉપારેતો, અને મોહટાં ખાંદાંનનો જમાઈ જોઈતો તો ? તારા બાપને તો પદસા જોઈતા તો ?”

“ના માર ! અરે એવા તાણા મને ના માર રસી !” ખાંતું પોતાના બંને હાથ રસ્તમના ગલાંમા નાખી બોલી.

“તાણા ? હવે તુને તાણા મારવામા મને શું લાભ થનાર છે ખાંતું ?” રસ્તમે ખાંતુંને સધીઆરે આપવા પોતાને ગલે લગાડી કેહ્યું. “કીસમંતના લેખ ! સુખી રેહજે. દુખી તો હું થયોછ ! બેવડો દુખી ! દુખી તુને ખોઈને, અને દુખી તુને જોઈને ! તારા ખાવીદે તુને સુખી કીધી નથી. તેના આ ભપકો પોકલ છે. તેની તમામ મીલકતો મારગેજ પડેલી છે, અને મોહટાં વ્યાજમા તે દુખતી જાયછ.”

“અરેરે આએ નામોસી, અને આએ ખરાખી !” ખાંતું હાંપ મારી રડી પડી બોલી. “રસ્તમ, તારી તરફ હું બેવડા થઈ, તેની આએ સજો મને થાયછ, કે શું ? હું મુઝ પરણુતી ! પરણીને એક દીવસખી હું સુખી થઈ ફરી નથી, કેમકે તુને આપેલો વચન મારી છાતીમાં હમેશ ખટકતો હતો. આજ વરસો થયાં હું પરણી, પણ પરણીને એક પરણેતર તરીકેની મારી ફરજ મેં વધાદારીથી બજાવીછ. મેં મારા ધણીનો સંસાર સુખી કરવાની દરેક તક આજ સુધી જતી મુકી નથી. હું દયાનતે સાફ રહીછ, પણ હવે—હવે—હું શું કરું, રસ્તમ—

“ખાંતું એમ ચેરાં ના કાહડ.” રસ્તમ ખાંતુંની હાલતમાં કાંઈ અજબ જોવો ફેરફાર થએલો જોઈ, તેને સમજવી લેવા બોલ્યો. “જરા વીચાર કર, દીયર ! શામ આવી જશે તો—

“ નહી, હવે. હું હીંચાં રેહવા માંગતી નથી.” ખાનુ દાવાની જોતી બની બકવા લાગી. “ હું બીચાર કરી ચુકી ! મને તારી સાથ લઈએ ! ખસ-હું તારી સાથ—”

“ નહી. કદીથી નહી. ખબરદાર, ખંતુઆઈ ! તમે ભુલી જાવો, કે તમે કોણ છો.” રસ્તમ ઘાટે અવાજે દુર ઉભો રહી બોલ્યો. “ ખાનુ, યાદ કરો, કે તમે પરણેલાં છો. મારા જેવા આદમીથી બને એવી વકી કદીથી રાખતાં ના.”

“ તું ના પાડેછ ? રસ્તમ, તું મને તારી સાથે લેઈ જવા ના કેહછ ?” ખાનુ એકદમ ચમકી ઉઠી ઉભી થઈ, અને રસ્તમની સાંમે ટીકી ટીકી બોલ્યો. “ શું ? ” રસી, તું નાં કેહછ ? ”

“ હજાર વખત ના.” રસ્તમે ડોલા કાઢાડી જવાબ દીધો. “ જે પ્યારથી મે તુને એક વખત ચાહી, તે પ્યાર પાપી નહી, પણ પાપી હતો. તું પરણીને જે મારા પરણેતર થતે, તેજ તારા પ્યાર ઉપર મારો હક રહેતે. પણ તું બીજાને પરણી, એટલે તારી મહોબત અને પ્યાર ઉપર મને કરસો હક હવે છેજ નહી. હવે તારો પ્યાર મારે કાંમતો નથી. હવે તો ફક્ત તારી ઇજાત અને હુરમતની દેખરેખ રાખવાનું કાંમ મારું છે. મે તુને એક વખત ચાહી, ફુનીઆમાં વસ્તી તમામ ચોરતોથી વધારે ખુશસુરત ગણી, અને હવે તુને કલંક લાગેશે જેવા, અને તારી નાંદા થતી સાંભલવા, હું કદીથી રાજી નવસ નહી. તુંને આડે મારગે હું કદીથી જવા દેનાર નથી. યાદ રાખ કે ———

“ ઓ ! હું આંઝે આગમાં હું બહી મરૂછ.” ખાનુ એકદમ રસ્તમને વલગી પડી બોલ્યો. “ રસી ! તું મને આ દોજખમાથી કાઢાડી લઈ જા ! હું તારી સાથે આવવા ———

“ દુર થા મારી આગલથી. આવવા તારા બીચારો ! ” રસ્તમે ખાનુથી છુટો થઈ તેને પોતાની પાસેથી દુર કરી ઠપકો આપ્યો. “ તુને આવે. આડે રસ્તે હું દોરવું ? કદીથી નહી ! તારી આવી ખુશસુરતી, અને તારી આવી જવાની સાથ, તારી આવી નાંદાની અને આવી નખલાઈને આંજના કાલાં મેંદાં કાપ નહી લાભ લીએ ? ”

“તાહારે તું મને આએ દોજખમાથી લેધ જવા ના પાડેછ ?” ખાંતુ રડી પડી બોલી. “તાહારે તો લે મારો જીવ ! લે ! મારો જીવ લે ! નહીં તો, હું મારો જીવ આપસ !”

દીલાવરની ખાંતુના મગજની હાલતમા કંઈ અજાણ્ય ફેરફાર થઈ જતો હતો. પાસે મહેલી ટેબલ ઉપરથી ફરફટાવવા માટે ગોડવેલી છરીઓમાથી તેણીએ તુરતજ એક છરી ઉંચકી લીધી ! પણ તેજ વખત તેની આંખે અંધારાં આવી ગયાં ! તેનું મગજ ચક્કર આવતું લાગ્યું ! ફરતમે તેની તેવી હાલત જોઈ લીધી, અને તેજ વખત પોતાની બગલમા તેણીને પકડી લેધ, તે પ્યારભરી રીતે ધીરજના સખુતો તેણીને સંભલાવવા લાગ્યો. એક પણ ! એક ધડી ! અને ખસ !

*

*

*

*

“અરે ખુદા !” ફરતમ જાણુલીએ એકાએક ચીસ પૂડી.

એકાએક એ શું થયું ?

એક ભંચંકાર ચીસ ચંપાયાગતા ખુશી ખુરમીથી ભરયાં દીવાંખાંનામાં મધરાતને સમે રંગરાગમા પડેલાં મહેમાનોના કાંન ઉપર જઈ પડી ! સરવે કોઇના ચેહરા એ ચીસ સાંભલતાંજ શીકા પડી ગયા ! ખુશી ખુશાલી નાખુદ થઈ ગઈ ! રંગરાગ ખંધ પડી ગયાં ! મધનાં ઉઘાછ જઈ એક બીજાનાં મોહોડાં જોવા લાગ્યાં ! થોડાક મહેમાનો અગાસી તરફ ધસી ગયાં, કેટલાકો નીચે ઉતરી પડ્યાં, થોડાકો યાગમા અને કેટલાકો કૉનઝરવેટરી તરફ દોડી ગયાં !

પણ નખોદ !

કૉનઝરવેટરીમા તેઓએ શું જોયું ?

દીલાવરખાંતની ખાંતુને કૉનઝરવેટરીમા પોતાના કીમતી પોશાક સાથ, લોહીમા તરબોર થઈ તરફડતી, જમીન ઉપર પડેલી, અને ફરતમ જાણુલીના હાથમાં ફરફટાવવાની છરી લોહીથી ઝઝરતી તેઓએ જોઈ.

.. “ખુંન ! ખાંતુનું ખુંનું !”

“પકડો એ સા—ને.” એક જને ખુમ પાડી. “અરે એ કોણ ? ફરતમ જાણુલી ! પુલીસ, સીપાઇ, કાનસેટેબલ—દોડો—દોડો—”

પ્રકરણ ૧૧ સું.

એ કલાકમાં બહારેલો મામલો ! બીજી આફત !

“ પણ શેઠ કાંદાં છે ? દોડો-દોડો ? . અરે કાષ બેહરામશાહ શેઠને તેડી લાવો ? ”

પણ બેહરામશાહ શેઠનું કાંદાં કેકાણું હોય, જે તેવનને તેડવા દોડે. દોડા-દોડ તો આદમીઓએ ઘણીયી કીધી, પણ તેવનનો પત્તા માણસોને મળ્યો નહીં.

પણ કોનઝરવેટરીમા આ હોનારત બની, તે આગમજ ખાંતબહાધુર બેહરામશાહ શું કરતા હતા, તે તરફ નજર કરવાની ખાસ જરૂર છે.

રૂસ્તમ બખ્તલી અને દીલીવરની ખાંતુ દીવાનખાંતુ છોડી બાગમાં ગયાં, ત્યારે બેહરામશાહ શેઠ મીં ઉકરજી આદામુડી સાથ વાતે ઉભા હતા.

“ પપા, ઝોલખોછ કે ? ” સીપલી ઐમીલીએ મીં. આદામુડીને પોતાના ખાપ સાથ ‘ ઇનત્રોડયુસ ’ કરાવી આદામુડીને બનાવવા માંડ્યો.

“ મીં ઉકરજી આદામુડી, જેવનને દરખીની સોરતી લાગી—

“ જી હા ! તમાવો ફેવક પોતે ! ” આદામુડીએ નમીને. સલામ કીધી.

“ પણ આમલીખધ—

“ વૉટ નૉનસેન્સ, ” ઐમીલી પોતાના સુન્નાધુર જેવાં નાંમને આવો છપરડો અને કચડખાંત નીકલેલો જોધ છીકી પડી. “ આમલીખધ શું ખરીયું ! જરા—

“ અવે જે નોમ હોય તે તમને મુખાવક ! ” આદામુડીએ ચટકો મારી હંડુ પાણી રેડવા માંડ્યુ. “ પણ જીવોની, તમે એમ ચીખાં થધ તમાવા પપાજીની સાથે મને ઝોલખાંત સાંતી કવાવોછ ? અમે તો અવાવ નવાવ ધરપા બાગમા મલીએછ ! કેમ બોલીયા નહી બેવામદા ફેઠ ? ”

“ ઝોહો ! મીં ઉકરજી ! કેમ છો ? તમને જોધને હું ખુશી છેઉ. ”

“ અને ફાએબને કેઉ, કે હુખી ધણેજ ખુશી છેઉ. ” ઉકરજીએ જવાબ દીધો. “ બેવામદા ફેઠ, તમાવી આએ મહેનતને ખુદા જશ આપે, અને ખુદા તમાવી બોલખાલ કવે ? કેમ બોલીયાં નહી બાંતુ આમલીખધ ! ”

“આમલી નહી પણ એમીલી.” જોહરામશાહે જરા હસીને ઉકર આદામુડીની ભુલ સુધારી.

“અવે ફાએળ ભુલીઓ. એમીલી.” ઉકરે પોતાની ભુલ સુધારી. “જેઅદખી મમ્મ છે જેવામક્ષા, પણ પાવરી લોક હવે હવે મડમો અને જંગલાઓના નામો વાળતાં કાએ હોઈ? હું આપવાં છવાંની નામો કાંઈ કમતી છે? અવે છવાંની નામો એવાં ફામછતાં છે, કે એમ્લીએ તો મોહનું લવાઇ નાએ! દાખલા તરીકે વોદાએ—

“વોદાએ? એટલે? વોદાએ શું જરીયું?” ખાનખલાધુરે પુછ્યું.

“વોદાએ એટલે રોદાએ?” એમીએ ખુલાસો કીધો.

“ફામાફ! વોદાએ? આપવા છવાંની પેહેલવાન ઉક્તમની માએ? દાખલા તરીકે ખીચુ નામ લેવો? ખાંતુ ગોફઅક. પવીચેહ. ગોવદારીદ, ફોદાએ, ફવંગીફ, મેહવેશીવીન!” ઉકર આદામુડીનું કીયાંની લોહી, તેના બદનમા જોર કરી રેલાથી તે છરાંની નામોનું દક્ષતર ખેલવા લાગ્યો. “એવાં એવાં હજીવો નામો ફાનામામાથી મલકે, તે મુકીને તમે હું આમલી! આપોશી! એવાં એવાં ફોકીયંત નામો વાંખીયાં.”

“જવો જવો મીં આદામુડી, તમેખી કુથા પહેલ્લે નંજરના ધાનસાખ છેઓ!” એમીલીનું ગરી ગીયાથી તેખેલી. “એવાં એવાં નામો તમુને નહી ગમતાં તેમાં હમારો શું વાંક? તમુને કેવાં નામ ગમે? સોમછ, કોમછ, ફુકીઆછ, રૂપીઆછ. એવાં રીજાં પીજાં નામો તે શું આજે સોજો કે? અરે આજે તો લેવી કેલવણી તેવાં નાંમ! જેવું ખાંદાંન તેવાં નાંમ!”

ઓં કીટકિટ ચાલતી હતી, તેટલાં જોહરામશાહ શેઠના નોકરે આવી, તેવનનાં હાથમાં એક પીટ્ટી મુકી, અને તે ચીટ્ટી ઉખેડી વાંચતાંજ જોહરામશાહ, ઉકર આદામુડીને પોતાની દીકરી સાથે મડતો નાખી, ઉતાવલે પગલે ત્યાંથી ચાલી ગીયા.

“કાંહા છે આ ચીટી મોકલનાર ?”

“લાઘચેરીમા સાહેબ.”

“તમારું નામ મીંડાંડિન ?” બેહરામશાહ દબાવે અવાજે લાઘચેરીમાં દાખલ થતાંજ સવાલ કીધો.

“હા સાહેબ.” મીંડાંડિને જવાબ કીધો. “હું પાને. લાઘ કોરટનો બેલીફ ડાંડિન. હું દલીગીર છેલ સાહેબ, કે આવી અરધી રાતે તમારી મોજ મજલમાં મને ખગલ કરવી પડી. પણ મારો તેમાં જરાએ વાંક નથી મીંડાંડિન બેહરામશાહ. સોલીસીટર મીંડાંડિન સોલીભાઈનો હુકમ એવોજ થયો, કે આજે રાતનાજ કોરટનું હુંકમનામું મારે અજવવું, એટલે હું લાચાર થયો. તમારા ઉપર ચીટી લખીને મેં એટલાંજ વાસતે મોકલી, કે તમારી વધુ ફજેતી થતી અટકે.”

“તમારી બેહરખાની થઈ.” બેહરામશાહ ફગલાઈ જઈ, બધી વાત સમજી જઈને બોલ્યા. “હું સમજી ગયો. તમે લાઘ કોરટના બેલીફ છેઓ, અને પેલાં બે માનસો તમારી સાથે આવેલાં છે. પણ શું સોલીભાઈએ તમને—

“મને હીંમાંથી ખીસવાને પણ તેવને ના કેલુંછ.” મીંડાંડિને જવાબ કીધો. “જે તમે આખી રકમ ભરી દેઓ, યા તો કોઈ સધવર જાહીનગીરી આપો, તોજ આજે મકાંન ઉપર નાખેલી જપતી હું ઉંચકી શકું.”

“આવી મોડી રાતે સોલીભાઈને મલવુ મુશ્કેલી છે.” બેહરામશાહ બોલ્યા. “તમારાં માનસો જે હીંમાં રહેશે, તો મારા નોકર નફરો કાંનાસુંની કરશે.”

“એક વખત મકાંન ઉપર જપતી નાખીયા પછી હું કાંઈ કરી શકતો નથી.” બેલીફ ખુલાસો કીધો. “એક લાખ એકાદન હજાર રૂપીઆનું હુકમનામું છે. આજે રેલું તે. એ રકમ ભરી દેઓ, તો પછી મને હીંમાં ઉભા રહેવાનું કંઈ કાંમ નથી.”

“આ વાત, જે જાહેર થઈ, તો મારી ઇજ્જત અને આંતની ખરાબી થશે.” બેહરામશાહ બેલીફને સમજાવવા લાગ્યા. “અને તેમ થયું, તો પછી

સમજીતી થવાનું જરાખી 'ચાન્સ' રહેશે નહીં. મારા ખીજ માંગનારાઓ
જો ઉઠી ઉભા થયા, તો—

“તમે જાહારે ખીજ કરજાદારને સાંચ બોલોછ, તાહારે મને જણાવવું
પડેછ, કે, આવતી કાલે ખીજ એ કે ત્રણ હુકમનામાં એકી વખતે
તમારી સામે બીક્લનારાં છે, તે વીશે તમુને હું ચેતાઉંછ. મીં સોલીબાઇને
તેની આગમજદી ખજર પડી, અને તેથીજ તેવને રાતોરાત ખાસ જોડવણ
કરી, આએ હુકમનામું બજાવવા મને મોકલીઓછ.”

“લાચાર! મીં કાંઉન તમે જાહારે મારે સાંચ કમજ કરી શકતા
નથી, તાહારે આએ વાતથી મારે મીસીસ બેહરામશાહને જાણીતાં કરવાં
જોઇએ. ખુદા ખાતર મારી ફજેતી થાય, તેવું કાંઇ ના કરતા. મારાં મહેમાનો
જો જાણુસે, તો મારી રસવાઇ થશે. સહવાર પડતાંજ છાપામાં એ ખજર
છપાસે, અને આખું ગાંમ એ વાત જાણુસે. તમે હીયાંજ રહેા, હું પાછો
આઉંછ.”

બેહરામશાહ લાઇલાજ થઇ ડગમગતે પગલે બાંનુને મલવા લાઇએરીમાંથી
બાહાર નીકલી પડયા, અને કાંઉન ટેબલપર પડેલી એક ચોપડી લઇ તેના
પાનાં ફેરવવા લાગ્યો.

પા કલાક થઇ ગયો.

કાંઉન પોતાના ધ્યાનમાંજ હતો, તેટલાં બેહરામશાહ પાછા લાઇએરીમાં
દાખલ થયા, અને ઝોરડાના બારણાં જોરથી ખંધ કરી, પાસે પડેલી
આર્મચેર ઉપર ફસડાઇ પડી, બેસી ગયા. બારણાંને ખડખડાટ સાંભલી
કાંઉને પાછું ફરી જોયું, તો બેહરામશાહનું ચીત ઠેકાણે નથી, એમ તેણે
જોઇ લીધું.

“ઓ મારું મગજ ફરેછ! મારો જીવ બગરી આયોછ.” બેહરામશાહ
અકરવકર કરતાં બોલ્યા.

“મને કાંઇ ખાસ હેકમ છે સાહેબ?” મીં કાંઉને ધીમે અવાજે
બેહરામશાહને પુછ્યું.

“ મીસીસ બેહરામશાહને મેં દીવાનખાનામાં બધે સોધી, પણ મને તે મળી નહીં.” બેહરામશાહે જવાબ દીધો. “ તે કાણુ જાણે કાંડાં—

પણુ તેટલાં બેહરામશાહના મહેમાનોમાંના કુટલાક લાઘબેરીમાં તેવનનેજ શોધતા ઘસી આવ્યા.

“ બેહરામશાહ? બેહરામશાહ શેઠ? ખાનખાલાધુર બેહરામશાહ?”

“ શું છે? કાણુ છે? કાંય કાંય? એ શું ગડગડ?” બેહરામશાહે આ ગડગડ સાંભલી ચમકીને પુછ્યું.

“ અરે ખુન થયું! ખાનુખનું ખુન ———”

“ હું ખુન—મારી ખાનુનુ ખુન! કાણુ કીધું?”

બેહરામશાહથી વધુ બોલાયું નહીં. તેવન ચક્ર ખાત્ર પટકાત્ર પડ્યા. મી. બ્રાઉન અરે તેના આદમીઓ આ આક્રમકી ખખર સાંભલી હરણુદાર થઇ ગયાં, અને સઘળું ચુપચાપ થઇ ગયું.

પણુ બેહરામશાહે હીંમત ખોષ નહીં. તેવન તુરતજ હીંમત પકડી, પોતાની મેલે હુશીઆર થયા, અને પોતાની પાસે ઉમેલાંએ તરફ જોઇ કાંઇ બોલવા જતા હતા, તેટલાં ખીજાં બે મહેમાનો દોડતા લાઘબેરીમાં દાખલ થયા, અને દાખલ થતાંજ બોલ્યા:—“ અરે ગબરાવો ના! છે! છે!”

“ હું! છે! કાણુ છે? શું છે?”

“ અરે જીવે! જીવે! ખાનુખાત્ર જીવે! જખમ ઉડો થયોજ ખરો, પણ તેવન મરી નથી ગીમાં. ફક્ત બેહોશ થયાંજ!”

“ ખુદા જેમ તારો હુકમ!” બેહરામશાહ આસમાન તરફ નજર કરી બોલ્યા. “ પણ તેવન હુશીઆર તો છેતી! કાંઇ બોલીયાં કે? કાંઇ ફેલું કે? ડાકટર છે કે?”

“ હા, હા. તેવન હુશીઆરીમા છે, પણ લોહી જવાથી નખલાં પડી ગીયાં.”

“ચાલો સાહેબો, હવે મેઢરખાની કરી મારા પંપાને જરા આસાએસ લેવા દેઓ.” દાદીઆ દાખલ થતાંજ બોલ્યો. “પપા, કાંઈ શીકર ના કરો. ખાંતુખમનો જખમ જીવ જોવો નથી. જરા સેહજાં ઉડો છે. ડાકટરે તેની લપાસ કીધી, અને કેલું કે ઝાંજો જોખમ નથી. તેવનના ઓરડામાં હું હમણાજ તેવનને મુકી આપ્યોછ. ડાકટરે કેલુંછ, કે તેવનને સુવા દેજો, અને કોઈને આગલ જમા દેતાં ના. ફક્ત મીસ બાલકર સીવાય કોઈ તેવનની આગલ નથી. મીસ બાલકરે એવનની સારવાર કરવાનું માથે લીધુંછ. તમે જરાખી શીકર ના કરો, પપા.”

“છોકરીઓ કાંહાં છે દાદી?”

“જર આ ખખર સાંભલતાંજ સીક પડી ગેમછ.” “દાદીએ જવાબ દીધો.” એમીલીને પાછું હીસતીરીયાતુ જોર થઇ આપાશ્ચ, તે પોતાના રમમા છે. જેહાંગીર પોતાના ડાકટરને તેડવા પોતાની ગાડીમાં કેવારનો ગીયોછ.”

ખાતખહાધુરના કુટુંબનો મામલો આવી રીતે બોલ બોલતાં બે કલાકમાં કેવો બદલાઈ ગયો! દાદીએ કરેલા ખુલાસા પછી બેહરામશાહની ધનતેગરી જરા નરમ પડી, પણ પેલાં સરકારી હુકમનામાની તેનેજેવી પાછી યાદ પડી, તેવોજ તે પાછો બેચેનીમાં પડ્યો.

પણ રસ્તમ જખુલી? તેનું શું થયું?

તેની ઉપર ખુંનતુ બોહોતાન મુકાઇ ચુક્યું હતું. તે ખુની તરીકે પકડાઇ ગયો હતો. બેહરામશાહના મહેમાનોએ, રસ્તમના હાથમાં પકડેલી છરી જોતાંજ, તેને ખુની તરીકે જ્યારે પકડ્યો, ત્યારે તે લોકના હાથમાંથી છટકી કે છુટી જવાની જરાખી તજવીજ તેણે કીધી નહી. તે નીરદોશ યા બેગુનાહ છે, એમ જણાવવાની તેણે જરાખી કાસેસ કીધી નહી, પણ તે ખુશીથી તેમને તાબે થઇ ગુપચુપ ઉભો રહ્યો.

ખુનની ખબર મોડી રાત છેતે. આગ મીસાલ ચોતરફ ફેલાઈ ગઈ, અને પુલીસ કોન્સટેબલો રાતેરાત ચંપા બાગમાં આવી ઉભો; અને રસ્તામાં જાણીને પુલીસે પોતાના કબજામાં લીધો.

જરને માટે જોહાંગીર જે પોતાના ખાસ ડાક્ટરને બોલાવ્યા અને હોતો, તે આવી પુગ્યો. ડાક્ટરે જરને એક 'સ્પ્રિમ્યુંલન્ટ ડોઝ' આપ્યાથી તે હુશીયાર થઈ ગઈ. દાદીની સમજાવટથી જંગબારવાલા જોહાંગીરે બેહરામશાહના માંગનારનું એક લાખ એકાવન હજારનું હુકમનામું પગારે કરવાનું પોતે માથે લીધું, અને બેલીફ મીઠાંડીન જોહાંગીરશાહની સીકયુરીટી લેઈ પોતાના આદમીઓ સાથે ચંપાબાગ ઉપરનો પોતાનો કબજો છોડી ગયો.

પ્રકરણ ૧૨ સું.

એક ચાંદબોધઓ!

“વાળ ગાળ રહેલું ચંપાળાગતુ મકાંન, જે ખુશી ખુશાલીનું મથક હતું, તે એક બે કલાકમા તો ગંમ અને આફતનુ ઘર થઇ પડ્યું. કંમખખતી પોતાના ડોલો ધુરકતી તે રલીઆંમણા મૂકાંનના દરવાજા ઉપર બેમાલુમ આવી ઉભી. પરોણાંઓ ગમગીન ચેહરે એક પછી એક વીખરાઇ ગયાં, અને એક કલાકમા બહેરતની ખુશાલી, દોઝખતી દલગીરીમા ફેરવાઇ ગઇ.

પેલો હાઇ કોરટનો બેલીફ મીઠાં જાંઉન ગુપચુપ પોતાના માણસો લેઇ ચાલી ગયો. જંગખારવાલો જેહાંગીરશાહ, જે બેહરામશાહની દીકરી જરના હાથનો ઉમેદવાર હતો, તે રાતોરાત બેહરામશાહની નોકજીલવવા પોતાના બવિશના ધારેલા સસરાના કરબનો જોખમદાર થયો, અને એવી રીતે ચંપાળાગના રંચનો ભંગ થયા પછી, સુમારે એક વાગે, આ વાળ ગાળ રહેલું આ મકાંન, મસાંન જેવું એકાંત થઇ પડ્યું.

“દીકરા દાદી, હીલાવરખાંનના ખાંદાંનની ઉપર આજે ખુદાઇ કેહર ઉતરીયોછ !” બેહરામશાહ ખુરસી ઉપર ફસડાઇ પડી બોલ્યા. “હવે મારીથી કેમ નીબી શકાશે?”

“પપા, તમો કરબદાર હતા, તે તો હું જાણતો હતો, પણ તમારી કરબદારી આટલી બધી હદ સુધી વધી ગએલી છે, એવો તો મને સ્વપનેથી ખ્યાલ નહી હતો.” દાદીએ જવાબ દીધો.

“તું એમ હારી ના ખા.” બેહરામશાહે હીંમત આપી કેલું. “આજે કટોકટ વખતે મારાં દુઃખમા તું મારે મદદગાર થા. સહવાર પરતાં મારા બધાં માંગનારાઓ ઉભા થવાના, અને બેલીફાની હાર ને હાર ચંપાળાગમાં ઉતરી પડવાની. અરેરે ! એ કેવી આફત !”

“ એ શું બોલોછ, પપા ડીયર ? ” દાદી હેમતી જમ બોલ્યો. “ શું હજી બીજા માંગનાર —

“ હમણા કેટલો વાગા ? ”

“ એક ”

“ એક ! દોડ ! એકદમ દોડ ! ! નાકા ઉપરથી ગાડી કરીતું લાંગલો સોલીભાઈ સોલીસીટરને ઘેર જા. તેને જમને કેહ, કે બેહરામશાહ રાતોરાત તમને પોતાને અંગલે બોલાવેછ. જા જલદી કર. મારતી ગાડીએ નીકલી જા. તેનું ઘેર તુને ખબર છે કે ? ”

“ હા. કાલાએ ? ”

“ તાહારે ઝડપ કર.” બેહરામશાહે કેલું. “ કામથી રીતે સહવાર પડવા આગમજ આજે આજનો નીકાલ થઈ જવો જોઈએ.”

પોતાના આપના હુકમ પ્રમાણે, દાદી તેજ વખતે ગુપચુપ બેહરામશાહી આહાર નીકલી પડ્યો, અને દાદીની પછવાડે બેહરામશાહ કપડાં પેહડી, કામ જોણે નહીં નેમ આહાર જવા નીકલ્યા.

તેવન કાંઠાં ગયા ?

પ્રુદા જાણે ? તે જાણવાની અને જણાવવાની કાંઈ હાલ જરૂર નથી. વાંચનારાંઓથી એવા ચટપટીયા છવના છે, કે અધું એકદમજ જાણવા માંગેછે !

પણ તેવન ઘણો વખત આહાર રેલા નહીં. પોણા કલાકમાં તો તેવન ગુપચુપ જેવી છુપી રીતે આહાર ગયા હતા, તેવીજ રીતે તેવન અંધા આગમ પાછા દાખલ થયા.

પણ તેવનનો ચહેરો સુદૃઢ રૂની પુણી જેવો શીકો દેખાતો હતો, અને તેવનના હાથ એટલા તો ધ્રુજતા હતા, કે પોતાના દગલાના બટનથી તેવન કાઢાડી શકતા નહીં હતા.

હવે તેવન સોલીભાઈની વાર જોતા બેઠા. દરેક મીનીટ તેવનને મન એક એક કલાક જેટલી લાંબી લાગવા લાગી. અને એ વાગ્યા. નાં દાદી પાછે ફર્યો, કે ના તો સોલીભાઈ આવી જાયો.

અંતે સવા એ વાગે એક બાડેની ગાડીમાં તેઓ બંને જન આવી પુગ્યા. બેઠરાંમલાહ આ શીતુરી સોલીસીટરને મલવા તથ્યાર થયા. લાઘવેરીના દરવાજા દાદીબાએ ઉઘાડ્યા અને સોલીસીટર સોલીમાઇ ધીમે કદમે અંદર દાખલ થયા.

“આવો મીં સોલીમાઇ.” ધીમે અવાજે ખાંખાહાધુર બેઠરામશાહે કહ્યું. “દીકરો દાદી, હવે તું જા. તારું હવે કાંમ નથી. હું સહવારના તુને મલસ. સોલીમાઇ સાથે મને કેટલીક ખાંખા ગાતો કરવી છે.”

દાદીનું દીલ જરા દુખાયું તો ખરું. તેની મરજી આ વાતચીત દરમીયાન પોતાના બાપની સાથે રેહવાની હતી. પણ તે જીજી થઇ શક્યો નહી. પોતાના બાપના સખુનને માન આપી તે ત્યાંથી ચાલી ગયો.

પણ આ સોલીમાઇ સોલીસીટર કોણ અને કેવા લાહુર છે, તે આપણને ઉપર ટપકેથી જાણવાની ખાસ જરૂર છે. કેમકે એવો વીટીપરનો નગીનો કાંઇ બધાંજ કુલોને હાથ લાગતો નથી ! એ તો, જોનો કાળ ચંદર બેઠો હોય, તેજ કુલોને એવો સોલીસીટર હાથ લાગે !

આપણા આ સોલીમાઇ સોલીસીટરની ઉંમર હમણા પચાસ વરસની છે. તેવનનું દીલ ખુદા રાખે જરા તંગ છે, અને પછસાનો સેકજ લોભ છે. પોતાના કુલોના સીના સેરવવામાં, તેમને આડે રસ્તે ફેરવવામાં, તેમના ખીસાં કાતરવામાં, અને હસી હસીને પોતાના ઘસકોના ગલ્લાં કાપવામાં, મીસતર સોલીમાઇ સોલીસીટર, એ. એ., એલ. એલ. ખી. ઇત્યાદી ઇત્યાદી ઇત્યાદી, એવા તો કુશલ અને કામેલ છે, કે તે વીશે વધુ બોલવામાં સાર નથી.

આવી ચંચરાડી અને ચાલાકીવાલા વડીલો કાંઇ મુંબઇ જેવાં શહેરમાં જુએ મરે ! લોભીઆઓ જો ગાંમમાં હોય નહી, તો ધુતારાઓ જુએ મરે ! તેમ આ મહાપરાકૃમી સોલીસીટરને લાયકનાં કુલો કાંઇ મુંબઇ શહેરમાં કમલી નહીં હતાં ! તેવાં તેવાં કુલોના પરતાપે સોલીમાઇ સોલીસીટરે પચાસ

વરશની ઉંમરમાં એક મોહટી દોલત ભેગી કરી હતી. પણ ખુશી તો એ હતી, કે આટલી દોલત ભેગી ક્રીધા છતાં, હજી સોલીબધ કુવારા હતા. તેની આટલી મંધી દોલતનો કોણની વારસ કે વકીલ દુનીયામાં હજી પેદા પડ્યુંજ નહીં હતું. છતાં આ લોભીઆના દોભની હદ હતીજ નહીં. એક મોહટી જેવી દોલતના હુંગર ઉપર ચહડી ખેડાં છતાં, હજી ખીજ વધુ દેવિત મશે, તો તે મેલવવા માટે અગરજો સેતાંન સાથેની તેને કાંઈ સાટાં ખત કરવું પડે, તો તે તેમ કરવાની તૈયાર હતો.

તેની મોહટામા મોહટી ઉમેદ કાંઈ ઉંચા ખાંદાંનની ખુશસુરત દીકરી સાથે લગનનાં ગાંઠથી જોડાવાની હતી. તેને રીતની ભાખ જોઈતી નહીં હતી, કેમકે તે ખુશ રવેસ જાણતો હતો, કે “ગાંમમાં પેસવાના સહાંસા, તાંહાં ગરમ પાણી કાંહાંથી મશે?” તેટલાં માટે જોઓ તેને પરજોશે જોવા આહતાં હતાં, તેઓને તેણે જણાવી દીધું હતું, કે રીત કે પદ્ધતિ જેવું તેને કાંઈ જોઈતું નહીં હતું. તે તો ફક્ત એક કુલવંત ખાંદાંનની ખુશસુરત દીકરી માંગતો હતો.

એવી રીતે સોલીબધ સોલીસીટર, મોહટા ખાંદાંનની અને મોહટે ખાંચરેની દીકરીના હાથની ઉમેદમા ને ઉમેદમા આજે પચાસની ભરતીમા ખરાઈ ગયા હતા. મોહટે ખાંચરેની દીકરી કાંઈ એમ અમથી મશે છે? તોણે સોલીબધને વંડીલના ધંધામા આવાં છકકાં પડતાં સાંભલી, અજેજવ બલેજવ માળાપો પોતાની દીકરીના ઉકાવ માટે સોલીશેકના ઘેરના ઉંબર ખણી ખાવા લાગ્યાં. કેટલાંક ગરીબો પોતાને ઉંચાં ખાંદાંનમા અપાવવા નીકલ્યાં. કેટલાંકોએ પોતાની ગરીબ અટકો બદલી નાખી. અને કેટલાંકોએ પોતાની મોહટી ઉંમરની દીકરીઓને નાહદલી ઉંમરની દેખાડવા સારું, ખોટા ટપકાઓ વટીક બનાવી, સોલીશેકને ગમે પોતાની દીકરી ઠોકવાની યુક્તીઓ રચી. પણ સોલીશેક એવા પંચી હતા, કે બધાંઓને છાતીએ હાથ દેવડાવીને, તેઓને દુર ને દુરજ સખી રમાડતા હતા, કેમકે તેવનનો ડોલો તો કાંઈ જુદોજ ઠેકાણે ખોજાએશે હતો.

આપણને આપણા આ ચપ્પરાક ચાંદગોષ્ઠ્યાની છાંછીની તવારીખની એટલી બધી નેધ લેવાની ખાસ જરૂર એટલાંજ માટે પડી છે, કેમકે એ વધીત્ર સાહેબ સાથે આપણને આગલ ચાલતાં ઘણુંજ કાંમ લેવું છે.

“મીં સોલીભાઈ, આજે તમે શું કીધું ?” બેહરામશાહે લાઘવેરીના ખારણાં બાંધ કરી, સોલીભાઈ સામે ઉભા રહીને પુછ્યું.

“બેહરામશાહ શેઠ સાંભલો.” પેલા સીનાફરોસ સોલીસીટરે ઠંડે પેટે જવાબ દીધો. “મારી પાસ ખીજી તકીલોના જેવી બટાઇ કરવાની રીત નથી. હું જે હોય, તે મારાં ધરાકને તડ ને ફડ કેહી દેઉં. આવતી દાસે ખીજી તમારા માંગનાંરો આજે ચંપા ખાગ ઉપર જપતી લાવનાર છે. તમે તે લોકના મોહટા કરજદાર છો, એમ મેં યોડાજ દાહાડા થયા જાણીયું. એવા સંજોગ વચ્ચે ખાંનખલાધુર સાહેબ, તમે એમ તો કહેવા નથી માંગતા, કે એકલાખ એકાવન હજારની મારી જે રકમ તમારી સરનીકલેછ, તેની દરકાર કીધા વગર હું હાથ જોરી બેસી રેહું, અને તમારો મોહટો કરજદાર આજે પાહાડ જેવો ચંપા ખાગ પોતાના કરજના પેટાંમાં તરત કરે ?”

“તમારી તકરાર લાજવાળ છે.” બેહરામશાહ લાજવાળ થઇ બોલ્યા. “તાહારે તમે જાણોછ સોલીભાઈ કે મારા ખીજી કરજદારો ઉડી ઉભા થયાછ. મીં બ્રાંઉને મને તે ખપ્પર આપી. હવે મારું કેહું સાંભલો.”

“હું સાંભલવા સાજજ આવેશો છું.” સોલીએ જવાબ દીધો. “બોલો સાહેબ, મને તમે હવે શું ફરમાવોછ ?”

“સોલીભાઈ, થોડા મહીનાની વાત ઉપર તમોએ કંઈ ચોક્કસ સરતે મને નાંતાંની એક મોહટી રકમ, મારું કરજ પતાવવા સાઈં ધીરવા માંગી હતી, અને મેં તે તમારી સરતને લીધે, તમારી તે માંગની ના પાડી હતી, તે યાદ છે ? એ તમારી સરતો મેં કયુલ નહી કીધી, તેનું તમોએ આજે મારી ઉપર વેર લીધું છે.”

“વેર જો હું લેવા માંગતે, તો આ ચંપાખાગનુ અતીઆર આશિમજ્જ સેવક લીલાઉ કરાવી નાખ્તે.” સોલીએ જવાબ દીધો. “પણ વેર શું તે હું

જાણુતો નથી. તમે મને તે વીચારવા મુખત્યાર છેઓ ખાંનખાહાધુર સાહેબ.”

“ખેર. જે બની તે બની.” બેહરાંમશાહ બોલ્યા. “જાનખાં કરવાનો આએ વખત નથી. હું તમુને અરજ કરૂંછ, કે મને મારી બધી મીલકતો મળી તે ઉપર દસ લાખ રૂપીઆ બે વરસની મુદત સારૂં ધીરો, યા કોઇ ખાસ ધીરાવો.”

“દસ લાખ !” સોલીમખ બેહરાંમશાહ તરફ ટીકી ટીકી જોઇ બોલ્યો. “પણ તેમ બને કેમ ? તમારી લમામ મીલકત ઉપર દસ લાખ ધીરતા, કંઈ જીવ જેવી મારજીત રેહ એમ લાગતું નથી ?”

“જો તેમ નહી થતું હોય, તો, તમો જે સરતો અગાઉ કરવા માંગતા હતા, તે સરતોમા કાંઇ ફેરફાર કરો. થોડો ઘણો તે સરતોમા તમે સુધારો કરો મી. સોલીમખ.” બેહરાંમશાહે કાલાવાલા કરી કેલું.

“તે સરત તો એ હતી, કે દસ લાખ રૂપીઆ હું તમુને દસ ટકાની તેરીબે તમારી પોતાની જમીનગીરી ઉપર ધીરૂં. બે વરસમા તમોએ બ્યાજ સીક્રે તેરકમ મને પાછી આપી દેવી. અને જો તમે નહી આપો, તો લખતમાં લખાએલી સરત પ્રમાણે ચાલવાની તમુને મારે ફરજ પાડવી.” સોલીમીટરે ખુલાસો કીધો. “આજે તેજ સરતે જો બે વરસની મુદતે હું તમુને નાંનાં ધીરૂં તો — આપરો કાલ કોણે જોઇછ ? બે વરસ ! આજે મારી ઉંમર પચાસ વરસની છે, બે વરસ પછી તો બાવન —

“પણ પચાસ જીતે, તમો ત્રીસ વરસના જવાંનને બાગુ બેસાડો એવા છેઓ ?” બેહરાંમશાહે ખુલાસો કીધો.

“વારૂં ચાલો ખાલી તકતક કરવામા મારો ને તમારો દાહાડો વલીયે નહી.” વકીલે તકક કરી કેલું “મારો વીચારદસ લાખ તમુને ધીરવાનો છે તમારો એ રકમ લીધા વગર છુટકો નથી. મારે રૂપીઆ આપવા છે, અને તમારે લેવા છે. કેમ વાત ખરી કે ? પણ હવે દુકમાં મને કહેવો, કે એ રકમ પાછી કેવી રીતે તમો અદા કરી શકશો ?”

“જુવો. મારું સધલું કરજ, લગભગ સાત લાખતું છે.” બેહરાંમશાહે હીસાખ દેખાડ્યો. “અધું પતાવી દીધા ખાંદ, ત્રણ લાખ જે ખાકી રેહ, તેમાંથી મારી જેટલી મીલકત હાલ બાગી તુટી હાલતમાં છે, તેને ગાલી કાઢાડી, તેની ઉપજમાં હું વધારો કરતા ધારુંછું. તે ઉપજમાંથી તમારી રકમ હું ભરી દેવસ.”

“બેશક તમે ભરી દેજો.” સોલીએ કહેલું. “પણ જો મારી રકમ તમે નહીં ભરી દીધી, તો લખતમાં જે સરત લખાએ તે પ્રમાણે તમુને ચાલવાની ફરજ પડશે હોકે ?”

બેહરાંમશાહ કંઈની જવાબ આપે, તે આગમજ સોલીમખએ પોતાના ગજવામાંથી એક ટુલસકેપ કાગજ કાઢાડી, પાસે પડેલી ટેબલ આગલ જઈ, નીરાંને બેસી તે ઉપર લખતનો ખરદો ઘડવા લાગ્યો. બેહરાંમશાહની ચટપટનો પાર રેહ્યો નહીં. સોલી વાંકી મુંડીએ લખતોજ ગયો, અને બેહરાંમશાહ ઝોરકામાં ફફડી ચટકી એમથી તેમ ફરવા લાગ્યા. અંતે લખતનો ખરદો સોલીસીટરે ધડી તૈયાર કરીધો.

“લેવો.” સોલીએ બેહરાંમશાહ પાસે જઈ કહેલું. “જુવો હમણા તાણ થવ આપાછ. હવે આએ વાંચો, અને જે તે સેવટ ઉપર આવી જવો.”

બેહરાંમશાહે ધુજતે હાથે તે લખતનો ખરદો લીધો, અને ચસમે ચઢાવી તેવને તે વાચવા માંડ્યો. વાંચતાં વાંચતાં તેવનના બેહરા ઉપર કાસમ કાસમના ફેરફાર થતા રેહ્યા. અંતે તેવનથી થોળાયું નહીં, અને બોલી પડ્યાં :—“નહી, એ વાત તો કદીની નહીં બને.”

“ચાલો તાહારે સાહેબજી.” સોલીએ લખતનો ખરદો પોતાના ગજવામાં મુકી ઠંડે પેટે સાહેબજી કરી દરવાજા તરફ ચાલવા માંડ્યું.

“સખર, સખર !” બેહરાંમશાહ લાચાર થઈ બોલ્યા. “જરા સખર મીસતર—

“બોલો, શું ફરમાસ છે ?”

“એ સીવાય, તમે ખીજ કોઈ સરત કરો, ઝંમ છે કે નહીં ?”

“ નહી બેહરામશાહ શેઠ.” સોલીએ જવાબ દીધો.

“ તાહારે એજ સરતે તમે નાનાં આપશે કે ? ”

“ એજ સરતે.”

“ લાચાર ! તમે મારી હાલતનો આવો લાભ લેવો છ ? ” બેહરામશાહ રડમસ થઇ બોલ્યા. “ હું મારુંજ નખોદ મારે હાથે વાલતો નથી, પણ મારી સાથે મારી દીકરીઓના સુખનીચી ખરાચી હુંજ કરું છ. પારં રૂપીઆ કાહારે તમે આપશે ? ”

“ લખત પર સહી કરો અને રૂપીઆ લેવો.” સોલીએ જવાબ દીધો.
“ રૂપીઆ તૈયાર છે.”

“ હીક. જનવો લખત તૈયાર કરો.” ખાંત્યાહાધુર બેહરામશાહે હેલ્લો જવાબ વિચાર કરી દીધો.

“ હીક છે માહેબ. લખત તૈયાર કરી, સહવારના નવ વાગ્યામાં રૂપીઆ લઈને હું આવસ. સાથે સાક્ષી તરીકે સહી કરવા મારો હેડ કલાર્ક આવશે. નવ વાગે લખત પર સહી કરજો, અને દસ લાખ તમુને તેજ વખતે હું આપસ.”

“ રોકડા કે ચેક ? ”

“ ઓ ! હાર્ડ-કેશ.”

પ્રકરણ ૧૩ મું.

દસ લાખનું લખત. રૂસતમ સેશન કમીટી!

જંગને મોહોડે કાંઈ ઢાંકણું છે ?

અંપા તાગમાં અપાએલી પારટી દરમીઆન અનેલી બચકાર હોનારતની વાત ખીજે દિવસે જંગલી આગની મીસાલ શૈહરમાં ફાટી ગેઇ.

દીલાવરખાંનની ખાંતુખાઇતુ ખુન થયું, એમ જન મોહોડે વાતો થવા લાગી. કાઇ ખાનખાહાધુર બેહરાંમશાહનો વાંક કાઢાડી કહેવા લાગ્યાં કે:— “ખુદાએ મરતે દહાડે વરસ વેચીયાં. દરરે ઘડપણ જુવાન ખમરી પરણવાની એજ મોહોકાંણુ તો ! પોતે છોલેલા બોકન્ડા જેવો, અને આવી ખુબસુરત રાંડને પરણી લાયો, તાહારેજ આવો ફેસતો થયો કે ની !”

કાઇ ખાંતુનોજ વાંક કાઢાડતાં હતાં:—“ નહીરે નહી ! બેહરાંમશાહનો વીસ્વાસઘાટ એ રાંડ ચલકતીએ કીધો ! પાદશાહ જેવો નેક ઘણી. પણ રાંડ અવિતરી ચલકતોને કાણુ જાણુ એ શું સુજ પડ્યું !”

કાઇ પરવારતાં રૂસ્તમ જાખુલીનેજ ગણે પડતાં, તો કાઇ બેહરાંમશાહનાં આંખાં કુટુંબની નાલેંસી કરતાં. પણ ખરી વાતતો કાઇજ જાણુતું નહી હતું. સરવે કાઇ અકલને ચુલામા નાખી સુમારેજ સટાકાં મારતાં હતાં.

ખીજે દાહાડે સહવારના ખાંતુખાહાધુર બેહરાંમશાહ જેવા ઉઠ્યા, તેવાજ તૈયાર થઇ, ખાંતુના ઝોરડા તરફ ચાલ્યા. દરવાજાના ખારણાં ખંધ હતાં, પણ બેહરાંમશાહ તે ઉઘાડી જેવા દાખલ થયા, કે ખાંતુની કંમપેનીયન મીસ ખાલફરે સાંમે આવી ઇશારત કીધી કે “ખાઇ સુતેલાં છે જગી ઉઠશે.”

બેહરાંમશાહ મીસ ખાલફરની ઇશારત સમજી ગયા, અને પોતે તેજ વખતે ઝોરડામાંથી ખાહાર નીકલી પડી, મીસ ખાલફરને તેવને પોતાની પછવાડે આવવાની ઇશારત કીધી.

“કેમ ! રાત કેમ પસાર થઇ ?” બેહરાંમશાહે મુઝમને પુછ્યું.

“ ઠીક છે. તાપ આવી નથી. આખી રાત ઉઘાયાં હતાં. પણ બોલતાં બીલકુલ નથી. ડાક્ટર હમણાજ આવી ગીયોછ, અને તે બાછો આવવા કેહી ગીયોછ.”

“ શું બીલકુલજ બોલાતું નથી ? ”

“ બીલકુલ બોલતું નથી ! પણ પોતાની હુશીઆરીમાં છે.” મીસ બાલકુરે જવાબ દીધો. “ દવાદાર આપીએછ, તે પીએછ. ડાક્ટરતુ મત એવું છે, કે જો કેસ એવીજ રીતે ચાલશે, તો જોખમ જેવું જરાએ નથી.”

“ મીસ બાલકુર, ખાંતુની સારવાર કોણ કરેછ ? ”

“ હું પોતે.” મીસ બાલકુરે જવાબ દીધો.

“ ખીન્તું કોણ ? ”

“ ખીન્તું કોઇજ નહી.”

“ મીસ બાલકુર, તમારી ઉપર મને વીસ્વાસ છે. તમારી મેહનતનો હું તમુને મોહટો બદલો આપસ. ખાંતુની સારવાર તમે સીવાય ખીન્તું કોઇ કરે નહી હો. રાત અને દાહટો એની આગલથી તમે જરાખી ખીસતાં ના, અને યાદ રાખો કે જેવાં એધન હુશીઆર થઇ કાંઇખી બોલવા માંડે, કે તેજ વખતે તમે મને તુરત ખબર કરજો. મારી એ તમુને અરજ છે, કે એ વાત ઉપર તમે ખાસ ધ્યાન આપો.”

“ જેવો તમારો હુકમ સાહેબ.” પેલી મહમ કમચેનીયને જવાબ દીધો. “ હું એવનના પલંગ આગલથી જરાખી ખીસનાર નથી, અને જેવાં એવન બોલતાં થશે, કે તેજ વખતે તમુને ખબર કરવા હું પોતે તમારી પાસે આવસ.”

“ એટલુંજ નહી, પણ એવન જહારે હુશીઆર થાય, તાહારે એવન શું બોલેછ, તે તમારે સાંભલી લેઇ મને જણાવવું.” બેહરામશાહે વધુ હુકમ કીધો. “ આ બચંકાર બનાવની ધારતીથી એવનની બોલવાંની શક્તી બીલકુલ જતી રેહીછ.”

“ હા જી. ડાક્ટરતુંખી કેહવું એવુંજ છે.” મહમે જવાબ દીધો.

“ડીક છે, તાહારે હું જાઉં. મારા કેલા ઉપર તમે ધ્યાન રાખજો. તમારી મેહનત હું ભુલસ નહીં મીસ ખાલશર.”

*

*

*

*

ખાનખાહાધુરના આ તાડીદના હુકમથી મીસ ખાલશર વીચારમાં પડી ગઈ. આ ચગેર મહમતે પોતાની ગણતી દોડાવતાં વાર લાગી નહીં. બેદરામશાહની ઇનતેજરી જોઈ, તે મનમાં બગડી “આએ શું ગડબડ દોડાવે થયોછ,” તેની મને સમજ પડતી નથી. શું પોતાની મોહારદારની ધ્યાનત ઉપર આએ પારસી શેઠીઓ કાંઈ શક્તી નજરથી જુવેછ? પણ રસ્તમ જાણુથી એમ કરે, એ માનવા જેવું લાગતું નથી. કદાચ હોયખી ! કદાચ ખાનુએ જાણુથી સાથ નીકળી જવા ના પાડ્યાથી, તેણે ઉસકેરાઈ જઈ ચુસ્સામાં આવી છરી મારી હોય, એ ખનવા જોગ છે ! લોકો કહેછ, કે રસ્તમ જાણુથીએ મોહડી રકમ બેદરામશાહને ધીરીછ, વધી દાદીયા ઉપર તો તે પોતાનો જીવ પરાણ કાઢાડી આપેછ. પણ એ બધું છતાં, બેદરામશાહ પોતાની બધરી શું જોલેછ, તે જાણુવા એટલો ખંતી અને ઇનતેજર કેમ છે? જોઈએ, એમાથી કંઈ ખી નવી વાત જે નીકળવાની હશે, તો સરવેથી પેહલથી તે હુંજ જાણુસ.”

*

*

*

બોલ બોલતા વખત થયો, અને બરાબર ઠેકવેલે વખતે સોલીસીટર મીં સોલીમાઈ પોતાના મેનેજીંગ કલારક મીં આદરજી આંબોસીને લેઇને ચંપા ખાગમા આવી ઉભો.

મીં સોલીમાઈએ લખતની અસલ નકલ પોતાના મેનેજીંગ કલારકને આપી, ખાનખાહાધુર બેદરામશાહને તે વાંચી સંબલાવવા ફરમાવ્યું, અને તેજ લખતની એક ‘ડુપ્લીકેટ’ બેદરામશાહના હાથમા આપી, પોતે દુર જઈ ઉભો રેહ્યો. મીં આદરજી આંબોસીએ તે લખત ખુલ્લું અવાજે વાંચી સંબલાવ્યા બાદ, ખાનખાહાધુર બેદરામશાહે ધ્રુજતે હાથે, — તે ઉપર સહી છાધી, અને મીં આદરજી આંબોસીએ તે ઉપર પોતાની

સાખ કીધી, અને તેજ વખતે સોલીભાઇ સોલીસીટરે પોતાના દગલાના ગળવાંમાંથી દસ. લાખ રૂપીઆની સરકારી નોટો, અને શીનીઓની ઠેકી કાઢાડી બેહરાંમશાહને ગણી આપી.

“કેમ સાહેબ, રૂપીઆ મલીઆ?”

“હા. રૂપીઆ મલીઆ.” શેઠે સઘલી રકમ ગાણી લેઈ જવાખ દીધો. “હવે એક બીજું કાંમ કરવાનું બાકી છે. તમે જાણો, કે પેલો કમનસીબ રસ્તમ જાણુલી હાલ કેદમાં છે?”

“હા. મને તેની દયા આવેછ.” વકીલે જવાબ દીધો. “બસા મનખને એ શું સુજ પડ્યું?”

“મારે તેની ઉપર કાંમ ચલાવવું નથી મીં સોલીભાઇ.” શેઠે બોલ્યા. “મારા દીકરા દાદીનો તે જીવે જાનનો દોસ્ત છે, એટલુંજ નહી, પણ ખુદ મારી ઉપર તેનો મોહટો ઉપકાર છે. જો કે તેનો આવો ગુનાહ નહી માફ થાય તેવો છે, પણ હું તેની તરફ સખત થવા માંગતો નથી. સોલીભાઇ, મારી તરફથી તમે કોરટખ આજે જજો, અને માજીસ્ટ્રેટ. આગલ તેને આજે ઉભો કરવામા આવે, તે વખતે તમે મારી તરફથી જણાવજો, કે હું કોઇખી રીતે એ કેસ ચલાવવા રાજી નથી. તોહોમતદારે મંગજની નજલાઇને આપીન થઇ આવું કાંમ કીધું હોય, એ બનવા બેગ છે. હું મારી દીકર દાદીનેખી બનશે તો કોરટમાં મોકલી આપસ.”

તે દીવસે ખરાબર ખારવાગે રસ્તમ જાણુલીને માજીસ્ટ્રેટની આગલ ઉભો કરવામાં આવ્યો. ‘ચંપાબાગ ત્રેજીડીને’ નામે છાપાવાલાઓએ આખી મુંબઇમાં મોહટું ‘સેનઝેશન’ બરપા કીધું. આજે બપોરના માજીસ્ટ્રેટ આગલ, રસ્તમ જાણુલીની બાંતુના ખુન માટે તપાસ ચાલનાર છે, એવી ખબર છાપામાં વાંચતાજ, દસ વાગામાં પારસીઓથી કોરટ ચીકાર બરાંધ ગઇ. અગીઆર વાગે મીં સોલીભાઇ કોરટમાં દાખલ થયા, અને માજીસ્ટ્રેટના દેખાવની ખરાબર પ્રાંચ મીનીટ આગમજે, દીલાવરના દાદીખાએ કોરટમાં દેખાવ દીધો.

સાડા અગીઆર વાગે માજીએ પોતાની બેઠક લીધા બાદ, રસ્તામ જાણીને માજીએ સનમુખ લાવી ઉભો કીધો. દાદોબાએ રસ્તામ તરફ ધણુબી જોયું, પણ રસ્તામે તેની તરફ એકબી વખત નજર કીધી નહીં.

કોરટનું કામ શરૂ થયું. બેઠવા તરફથી વકીલ કે ઝરીસ્ટર કોઈબી હાજર થયું હતું નહીં.

પારટીમાં ગયલા કેટલાક મહેમાનોની જગ્યાની માજીએ લીધા બાદ, ડાક્ટર ધરપકડરાંમ ધાંમધું મજા એલ. આર. 'સી. પી., એ. બી. સી. ડી. ઇ.!! એ જણાવ્યું, કે:—“ બાંનુબહેને થએલો જખમ જોખમભરી હાલતમાં નથી, અને દરદી સાજો થવાની દરેક વકી છે.”

“તાહારે તો મીસીસ બેહરામશાહ જાંહાં સુધી પોતાની જગ્યાની આવવા આજે કોરટમાં આવી શકે, તાંહાં સુધી હું આજે મુકદ્દમો મુલતવી રાખવા ધાંઈ.”

“મુલતવી રાખવાની કાંઈ જરૂર નથી નામદાર સાહેબ.” એકાએક રસ્તામ જાણી બેઠ્યો, અને કોરટ તેને સાંભલવા ધનતેજાર બની રહી. “જો કાંઈબી ધણુ જગ્યાનીની જરૂર હોય, તો હું પોતે જાહેર કરું, કે હું “ગીલટી” છેડું.”

આ સમુત્તો સાંભલતાંજ આખી કોરટ ચક્રમંત્ર થાઈ ગઈ! તોડો એક બીજાનું મોહોડું જોવા લાગ્યાં. રસ્તામે પાછું જોલકા માંડ્યું, અને સઘણું ચુપચાપ થઈ ગયું.

“હા, હું ગુનેહગાર છેડું. મીસીસ દીલાવરખાંનને આજે કોરટમાં આવવાની ફરજ પાડવા હું બીલકુલ માંગતો નથી. એક નેક જાત અને બલી બાંનુને મેં જો અપમાન કીધું, તેની સજા મને થવીજ જોઈએ. મીસીસ દીલાવર બીલકુલ નીરદોશ છે. હું પોતે ગુનેહગાર છેડું. સઘણો કસ્ટર મારો છે. આજે લાંબી મુદતથી હું મીસીસ દીલાવરના પ્યારમાં પડેલો હતો. મારા આંધલા પ્યારનાં બાંનુને મને ખુવાર કીધો. કૌનઝરવેટરીનાં હું કમખખત તેણીને લેઈ ગીયો હતો, અને તે સદગુણી આરત પોતાના ધણીની

તરફ વફાદાર રહેવા જાહેરે બજાઈ થઈ, અને મારી તરફ બેઠકારી દેખાડવા લાગી, તાહારે મેં ચુસ્સાના આવેશમાં આવી, ટેબલ ઉપર પડેલી છરી ઉંચકી—અને—અને પછી મેં શું કીધું તે તમે જાણો છો.”

તમામ કોર્ટ ફરતમ જાણુલીને આ એકરાર સાંભલી ડંગ થઈ ગઈ. ખુદ માજીસ્ટ્રેટને આ એકરારની સમજ પડી નહી. આવો ફરી ગએલો મામલો જોઈ બેહરામશાહ શેઠ તરફથી સોલીસીટર મીં સોલીમાઈએ કોર્ટને અરજ કીધી :—

“નામદાર સાહેબ, ખાંનખાહાધુર બેહરામશાહ તરફથી અતરે હાજર થવાની મને ફરમાસ થઈછ. તેવન તરફથી હું કોર્ટને જણાવવા માગુંછ, કે મીં ફરતમ જાણુલી ઉપર તેવન કાંમ ચલાવવા ખીલકુલ માંગતા નથી. બેહરામશાહ શેઠ કહેછ, કે મીં જાણુલીને કોઈ કોઈ વખતે ઉસકેરાઈ જવાની આદત હોવાથી, આવું કાંમ તેવન કદીખી જાણી જોઈ કરે નહી.”

“મારા પીતાજીની એવીજ ખાતરી છે, એમ કોર્ટને જણાવવાની તેવને મને સત્તા આપીછ. ” દાદીખાએ ઉઠીને કોર્ટને અરજ કીધી.

“એ સરવે છતાં તોહોમતદાર પોતે કયુલ કરેછે, કે તે ‘ગીલટી’ છે.” માજીસ્ટ્રેટે ચુકાદો આપતા કેલું. “એટલા વાસ્તે હું તોહોમતદારને તેની તંપાસ માટે આવતી સેસ્નમાં જોધુ છું.”

પ્રકરણ ૧૪ સું.

બધાંજ ગરીબો કાંઈ અનીતીવાંન હોતાં નથી.

ઈસ્તમ જાણુલી સેશન કમીટ થયો.

આં બનાવે પારસી સંસાર મંડલમા મોહરી ચકચાર બરપા કીધી. જ્યાં જોઈએ ત્યાં જોજ વાત ચાલી રહી. સરવેથી વધારે જાણવા જોમ, અને દુરઅંદેશીઓતુ ધ્યાન જોયવા જોમ તો ઈસ્તમ જાણુલીએ મેજસ્ટ્રેટ પાસે ફરિયાદો એકરાર હતો.

તે એકરાર જટલો ગંભીર હતો, તેટલોજ બેદખરેસો લાગતો હતો. પણ ગુન્હવાડામા ગુન્હાવધતી જવાના ખીજાંખી કારણો હતાં. દીલાવરખાનવાલાંઓ તરફથી સોલીમાઈ સોલીમીટરે કેસ ચલાવવા ના પાડી, અને દાદીમાએ પોતે કોરટમાં હાજર થઈ પોતાના સોલીમીટરના જોલવાને ટેકો આપ્યો, એ બનાવે આ ખુન જેવા મુકદમા ઉપર બેઠો પડ્યો નાખી, લોકોની ગુન્હાવળુમા વધારો કરી, તેઓને વધારે શકમંદ બનાવી દીધાં હતાં.

અને તોપણ ઈસ્તમ જાણુલીએ જુદોજ એકરાર કીધો. તેણે કયુલ કીધું, કે તે ધણા વરસોથી ખાંતુઆઇને ચાહતો હતો, અને તેની નીચ દરખાસ્ત પ્રમાણે જ્યારે ખાંતુઆઇએ તેની સાથે નાહાસી જવા ના પાડ્યું, ત્યારે તેણે ઉસકેરાઈ જઈ તેણીનું ખુન કીધું.

ઈસ્તમનો આ એકરાર ખીલકુત્ર ગલત હતો, એ વાંચનાર જાણે છે. પણ એ એકરારને આધારેજ માજસ્ટ્રેટ, તેની પોતાની જખાંતી ઉપર, સેશન કમીટ કીધો. ઈસ્તમ જાણુલીના એકરારથી, દુરઅંદેશીઓ, ખાંતુઆઇના ખુનવાલા બનાવ ઉપર શકની નજરથી જેવા લાગ્યાં, કેમકે ઈસ્તમ જાણુલી જેવો આદમી આવું કાંમ કરેજ નહી, અને એવું કાંમ કરનારો તે આદમીજ નથી, એમ તેઓ સધલાં જાણતાં હતાં.

પણ સેશન બેસવાતે હજી ધણો વખત છે, તેટલાંમા આપણુ ગુનીસ્તાંન તરફ જરા નજર કરીએ, કે તે પોતાનો વખત કેમ ગુમારે છે.

“કાણુ? મીસ ગુલીસ્તાન!” મીસ બેનેટે ગુલીસ્તાનનો હાથ વાહાવથી પકડી ‘શેકહેન્ડ’ કરી પુછ્યું. “કેમ છે ગુલ. હું સમજી, કે ‘તું’ મને લુલીજ ગેષ! કેમ, તું મીસીસ ડારકી પાસે મારી ચીઠી લેષ ગેષ હતી કે?”

“મીસ બેનેટ, તમારો ઉપકાર મારાથી લુગાંએ એમ નથી.” ગુલીસ્તાને ખુરસી ઉપર બેસતાં જવાબ દીધો. “મીસીસ ડારકી” ઉપર તમારે કાગળ હું લેષ ગેષ, અને તેવનને તાંદાંથી મને મારે લાએકતું કંઈ કાંમ મલીયુંછ. તે કાંમ ઉતાવલનું હોવાથી હું તે પુર કરી આજેજ આપી આવીછ. આંદ દાહાડામા મે જો કંઈ સીવીયું, તેના મને દસ રૂપીયા અને બાર આના મલીઆછ. મીસ બેનેટ તમારો કેમો મારી ઉપર ઉપકાર—

“એમા ઉપકાર જેવું મેં કાંઈ કીધું નથી ગુલીસ્તાન.” મડમે કેહ્યું. “પણ આંદ દાહાડે આજે તું આવીછ, તો જરા પેટભરી આપણ વાત કરી લેષએ. પેહલમાં આપરે તોજી ચાહેનું એક ગરમા ગરમ કપ પીછ લેષએ, અને પછી આપરે વાતે બેસાએ.”

મીસ બેનેટે ચાહે અને બીસકીટ સાથ, માખણ અને પાંઉની કાતરી, તથા જેલી અને જાંઘથી ગુલીસ્તાનને તનદરોરત બનાવી; અને પછી બંને જન વાતે બેઠાં.

“તારાં માયને ગુજરી ગીયાને કેટલાં વરસ થયાં ડીયર?” મીસ બેનેટે એકાએક વાત છેડી.

ગુલીસ્તાનની કાંહાંણી.

“મારા બાવા તો મને બચપણમાજ મુકી ગુજરી ગીયા હતા.” ગુલીસ્તાન બોલી. “તેવન કાણુ હતા, અને કાણુ નહી, તેવન શું હતા અને શું નહી, તેની મને કંઈ ખબર નથી. મારાં બાપ કે બેહેન નહી હોવાથી, મારાં માએનુ મારી ઉપર ઘણુંજ હેત હતું. પણ ત્રણ વરસ થયાં તેવનથી મરી ગયાં, ને હું આએ હાલતમા આવી પડી. તેવન ગુજરીયાં તાહારે મારી ઉંમર પંદર વરસની હતી.”

“ તાહારે આજે તારી હંમર અધાર વરસની.” મીસ બેનેટ બોલી.

“બહિરત મારાં માએને હજારે હજારે તેવન કાંઇ પછસાવાલાં તો હતાંજ નહી, તોપણ હમે માય દીકરાં સુખી તો હતાં. મારી તેવતને મોહરી ફરર હતી, અને તેથીજ મને શીખવવા તેવન ખંટી હતાં. મને હજુ યાદ છે, કે જાહારે હું નાહલ્લી હતી, તાહારે એક પારસી, દર બે કે તણુ મહીને હંમેસાં મારાં માય પાસ આવતો ‘તો, અને મારાં માએ સાથે તે કાંઇ બે તણુ મીનીટ વાત કરી, તરતજ પાછો જતો ‘તો. પાછલથી મને સમજ મડી, કે તે શખસ દર તણુ તણુ મહીને આવીને, મારાં માએને કંઇ પછસા આપી જતો ‘તો, કેમકે તેના આવી ગીયા પછીજ, મારાં માએ, લોકોનું જે કાંઇ દેવું હોય, તે ચુકવી દેતાં ‘તાં.”

“ પણ એ બધી મારી અટકલ હતી. કેમકે તે ઘણી કોણુ હતો, અને શું કાંમ આવતો ‘તો, અને તે આવીને શું વાતચીત મારાં, માય સાથ કરી જતો ‘તો, તે હું આજ સુધી જાણવા પામીજ નથી. ”

“ પણુ ગુસ્તીસ્તાન, તું જે તેને આજે જોય, તો આજબે ખરી કે ? ”

“ અલખત.” ગુસ્તીસ્તાને તુરત જવાબ દીધો. “ તેનો ચેહરો હું કદીબી જુઝું નહી. પણ હું આજે તેને મહું અને આલખુંબી, તો તેને હું શું કરી શકું? મારાં માય ગુજરીયા પછી, તેને મારે તાંહાં આવવાનું બીલકુલ સુકી દીધું.”

“ આજે તણુ વરસ થયાં મારી હાલત એવી ખુરી થઇ પડીછ, મીસ બેનેટ, કે તેની વાત હું તમને શું કેહું. કોણુ ધારીયું તું, કે ખાઇ પીઇ અને હસી બોલીને રાતે સુતાં પછી, બીજે દાહાડે મારાં માએ બીજાનામાં સુવેલાં માલમ પડશે. તે દાહાડે અમે જાને માય દીકરાં ખાઇ પીઇ હસી બોલી છેક મોડી રાતે સુતાં. રાખેતા પ્રમાણે સુતી વખતે હું તેવનને પગે લાગી, ગણે વલગી, અને તેવને મને પોતાને ગણે લગાડી આવરના લેઇ હેતમરી ચુખી લીધી. હું તેવનની સાંભેજ સુતી’તી. પણ બીજે દાહાડે સહવારના પોહોરમાં તેવન પોતાના બીજાણામાં મરણ પામેલાં માલમ પડ્યાં.”

“ પણ તેવન શાથી મરી ગીયાં, તે કાંઇ માલમ પડ્યું હશેની ? ”

“કંઈજ નહી.” ગુલીસ્તાન પોતાની આંખમા પાણી લાવી બોલી.
 “ડાકટરે કેહ્યું, કે જુદરતી મોતે મરી ગીયાંછ. મેં કોઈનુ દુખ કે સુખ કોઈ
 દાહાડે જોએલું નહી, તે આએ જાહાડ જેવાં દુખથી હું હેમતી ગઈ.”

“પણ ગુલીસ્તાન, તારાં માયના ગુજરીયા પછી કંઈ તેવનતુ લખેલું
 પોતેલું તુને મલીયું નહીની?” મીસ બેનેટ પુછીયું. “પેલા પારસી સાર કંઈ
 લખેલું મુંકેલું જોયું કાંએ નહી?”

“મે તેવનની કપટ અને પેટીના બધાં ખાના તપાસી જોયાં, પણ
 તેમાથી એક ખોટો આંકડોખી મને મલીયો નહી.” ગુલીસ્તાને જવાબ દીધો.
 “મારી હાલત હવે નીરાધાર થઈ પડી. બોલ બોલતાં તણુ મહીના થઈ ગીયા.
 ઘેરના બાડાં મોથે ચઢી ગીયાં, અને હું સીચારમા પડી. મે જોયું, કે મારી પાંદે,
 કે મારે માંથે વાસે કોઈ નથી. મારું કરજ બરવાની મારી પાસે ગુમસ નથી,
 વાસ્તે ઘેર ખાલી કરી નાખવું, અને કોઈ નાહલ્લી જેવી જગામા જઈ રહેવું.
 મે મારાં ઘેરનો મધો સામાન વેચી નાખ્યો, અને તેમાથી ઘેરનુ તણુ મહીનાનું
 ચઢેલું બાડું અને પરચુતણ માંગનારાઓનુ કરજ મે આપી દીધું.”

“મારાં નવાં ઘેરમા હું જઈ વસી. તાંહાં ગેઈ ખરી, પણ મારું
 ગુજરાનું હવે કાણું કરે? એટલે મને લાચારીએ સીવવાનુ કાંમ લેવું પડીયું. જે
 સીવવાનુ મને નહી મલતે, તો સેવટે રાંધવાનુ, રોટલી કરવાનુ કે વાસન
 ઉગરવાનુથી કાંમ આએ પેટનો ખારો પુરવા મને કરવુંજ પડતે.”

“કમનસીબ ગુલીસ્તાન.” મીસ બેનેટ દયા ખાઈ બોલી.

“પણ મને તેમ કરવું પડ્યું નહી.” ગુલીસ્તાને રડતી આંખે આગમ
 ચલાવ્યું. “આલીબખના વર્ડ-કલાસનું કાંમ મને મલ્યું. તેમાથી હું મારું ગુજરાનું
 જેમ તેમ કરતી હતી. પણ મે જાહારે જોયું કે આલીબખ પોતે મારી પાસે જે
 કાંમ ચાર રૂપીઆમા કરાવેછ, તેના તે પોતાના ઘસાક પાસથી પચીસ રૂપીઆ
 લીએછ, તાહારે મારાથી તે તાંમોસ થઈ શકાયું નહી. મે ગુસ્સામા આવી

વર્ક-કલાસનું કાંમ કરવા ના પાડી, પણ તમારી મેહરબાનીથી, મને મીસીસ કારકીએ સીવવાનું કાંમ આપીયું.”

“ગુલીસ્તાન, તારાં નસીબની કાંઠાંણી સાંભલી હું ખરેખર દલગીર છેક.” મીસીસ બેનેટ કમલીને બોલી. “તારા જેવી જુવાન, અને તારા જેવી ખુબસુરત છોકરીઓ આજે પછસા ટકા અને સુખમાં એક કરતી હશે !”

“ નસીબમા જે લોકના સુખ લખાયેલું, તે દુખ કાંઠાંથી જોય ? ” ગુલીસ્તાને જવાબ દીધો.

“ તું જો ચાહેતો તું આજે સુખી થઈ શકે.” મીસ બેનેટ ઇશારો કીધો. “ ગરીબી અને મુશ્કેલીની સાથે દુખ તો સદાનું જોડાયેલું છે ! દુખ, મુશ્કેલીને કદીથી છોડતું નથી ! જેઓ પોતાની મુશ્કેલીને દુર કરી શકે છે, તેઓ સુખી થઈ ફરે છે તારી ખુબસુરતી એવી છે, કે તે તુંને ધનના ઢગલા અને દોલતના ડુંગર મેલવી આપે !”

આ ઇશારા અને મારમીક ટીકા સાંભલતાંજ કમનસીબ ગુલીસ્તાન જરા ચમકી !. તેણીએ તુરતજ પોતાની રડતી આંખો તુંછી નાખી મીસ બેનેટને જરા કડક અવાજે સવાલ કીધો:—

“ એ શું બોલોછો મીસ બેનેટ ? તમારું બોલવું મને જરાબી સમજ પડતું નથી ?.”

“ એમાં સમજ પાડવાનું શું છે ડીયર ? ” મીસ બેનેટ જવાબ દીધો. “ એક વખત એવો હતો, કે તારા જેવીજ ગરીબ અને મુશ્કેલીસ હાલતમા હું આવી પડી હતી. પણ આજે તું જો, કે મારી હાલત કેવી છે ! આજે નાહલું રમકડાં જેવું મકાંન, અને આજે નાહલું જેવું સુખ ! આજે પેહરવું ઓઘવું ! ફરવું હરવું ! ખાવું પીવું ! તેમજ જીંદગીની ખીજ તમામ મોજ ! ગરીબ અને મુશ્કેલીસોને સાફ નથીજ ! જેની મરજી ગરીબીમા પડી રેહી દુખ અને વીપતીઓ વેઠવાની હોય ! તેને જીંદગીમાં સેહજ પણ સુખની ઉમેદ રાખવીજ નહી ! ! ”

“ તાહારે દુનીયામાં ગરીબ છતાં સુખી થવાનાખી ધલાજ છે ખરા ? ”
 ગુલીસ્તાને નીરદોશપણે સવાલ કીધો !

“ છેજ તો ! ”. મીસ બેનેટ બોલી. “ એક દાહાડો મારી ગરીબી એટલી
 હદ સુધી વધી ગેઇ, કે ખાવાને સાફ એક ખંડનો ટુકડો વટીક મારી પ્રાસે
 નહી હતો. ઘરનું બાકું આપવાનું તો રેલું, પણ એક જોડી દમ્પડી વટીકે મારા
 ખીસાંમા નહી હતી. જો બીજા માંગ્યાથી પછસા મલે, તો તેમ કરવાખી
 હું તૈયાર થઇ હતી. તાહારે તેવે વખતે, સખતમા સખત ઠેઠાવવાલી
 એક જોરત શું નહી કરે, તેનો તું વીચાર કર ! તેવે સમે, મારો મદદગાર
 કાઢ હતો નહી. પણ મારી સરજત જુદીજ હતી. ” કલેર રોડ ઉપરથી
 ખસાર થતાં, એક ખુશસુરત પારસી જવાંનની મારી ઉપર નજર પડી.
 મારી હાલત ઉપર તેને દયા આવી, અને મુશ્કેલીના બોળ હેઠલ મને
 કચકાઇ જતી બચાવવા, તેણે મને પોતાની મદદ આપી ! તે મજા બીલકુલ
 વખતસરની હતી ! મે તે મદદ સ્વીકારી, કેમકે તે મદદ સ્વીકારીયા વગર મારો
 છુટકોજ નહી હતો ! તે જવાંનનું નામ જમશેદ છે. ”

“ મીસ બેનેટ, હું તમારી તમામ વાત સમજી દુખી છુંકર ” ગુલીસ્તાને
 જવાબ દીધો. “ તમારી હાલત એક વખત મારા જેવીજ દુખી હતી, પણ
 હવે તેવી નથી. ”

“ હા. હવે તેવી નથી. ” પેલી મડમે જવાબ દીધો. “ આજે હું મારા
 જમશેદની મેહરબાનીથી સુખી છુંક ! વર્ક કલાસના સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ તરીકેનો
 મારો એધો ફક્ત નામનેજ ખાતર હું ચલાંઉછ. મારો જમશેદ આજે આડ
 દોવસ થયાં આયો નથી. આજેજ તેણે મારી ઉપર ચીડી લખી મોકલીછ, કે તે
 આવતી કાલે આવનાર છે ! ખરું કેહુંછ, કે મારા જમશેદ જેવા ખુશસુરત
 અને દેખાવલા જવાંન ‘ પારસી કમ્યુનીટીમા ’ ઘણાજ થોડા હશે. ”

મડમ બેનેટની ખરી હાલત નીરદોશ ગુલીસ્તાનેને કાંન પડતાંજ, તે
 તુરત ઉઠી કાંઈ ખાંઠાંણુ કાઢાડી જવાનીકલી. પણ એકાએક એમ મીસ
 બેનેટને અપમાન કરી ચાલી જવાની તેની હીમત થઇ નહી, કેમકે હજી તો

તે તેના ઉપકાર હેઠલ દબાયલી હતી. હજી તો મીસીસ. ડારકી પાસથી તે આજેજ પોતાનું ખીલ ચુકવી લાવી હતી, અને ખીલું સીવવાનું પણ લેતી આવી હતી. તોપણ તે જેમ તેમ હીંમત કરી બોલી:—મીસ બેનેટ, ખરું જોતાં તો તમારી હાલત ઉપર દાખળી આદમીને ધીકાર છુટવોજ જોઈએ, પણ મને તો તમારી હકીકત જાણી, તમારી હાલત ઉપર દયા આવેછ. મને રજા છે? હું તમારી રજા લેઉં છ મીસ બેનેટ—

ગુલીસ્તાં એકદમ જવા ઉઠી. મીસ બેનેટ જોઈ લીધું, કે ગુલીસ્તાંને તેની વાત ગમતી નહી, અને તેથીજ મીસ બેનેટ તેને વધું વાર બેસાડવું વાળખી ધાર્યું નહી.

*

*

*

રસ્તે આલતાં, ગુલીસ્તાં પીચારમા પડી:—

“ગરીબી સાથે અનીતીને ઘાડો સંબંધ છે, એમ જેઓ કહેછ, તે શું ખરું હશે? તેમ તો નહી હોય? તેમ જો હોય, તો આજે માતબરો ફરેસતા હોવાં જોઈએ. પણ નહી, બધાંજ ગરીબો જેમ અનીતીવાન હોતાં નથી, તેમ બધાંજ માતબરોખી કાંઈ નીતીવાન હોતાં નથી. પારસી સંસારમા દિલાઈ રહેલી અનીતી, પારસીઓની ગરીબીને લીધેજ હોતી જોઈએ! એ હીસાએ તો પારસીઓના શું શું થતું હશે! ખુદા તે મારી લાજ જેવી રાખીછ, તેવીજ સદા રાખજે.

• પ્રકરણ ૧૫ મું.

ઔનરેબલ મીસતર ઉરસાજી લુસ્સાજી!

આટલું તો ખરું કે મીસ બેનેટની સંસારી જીંદગીની ખરી હાલત જાણતાંજ ગુલીસ્તાન દીક્ષથી વણીજ મુઝાવા લાગી.

“અરેરે! એ હીસાએ આપણુ કાણ ઉપર વીસ્વાસ રાખીએ, અને કાણ ઉપર વાસ્વાસ નહી રાખીએ. એ હીસાએ જે આજનો પારસી સંસાર ખીલકુલ સહેલો હોય, તો તેમા નવાઇ નથી. તાહારે સોબન સાબનના દેખાવો ઉપર બરસો કેમ રાખી શકાય? આએ મીસ બેનેટ, જેવી બાહારથી દેખાયછ, તેવી તે અંદરથી નથી, એમ જણ્યા પછી હું કંદીખી તેની સંગતમાં રહેવું પસંદ કરું નહી. પણ શું કરું. પેલી મીસીસ ડારકીએ એની ચીઠી વાંચતાંજ મને સીવવાનુ કાહાડી આપીયું. એને જે ફફડાવી, તો, હું પાછી રખડી પડમ. ખેર! જે કરશે તે ભરશે! એને ફફડાવવામા સાર નથી.”

ગુલીસ્તાને ઘેર જતાંજ મીસ ડારકી તરફથી મહેલું તાકીદનુ કાંમ આખી રાત બેસી પુરું કરી નાખ્યું, અને બીજે દીવસે બપોર પછી, તે કાંમ મીસીસ ડારકીને પાંછું પોહોચવું કરવા સાર તે તૈયાર થઇ, કોટ મળવા નીકળી.

સાદાં પંચ સુતરાં, સાદા અને સદામદાર કપડાંમા, આપણી આ રસીલા પારસી દરજન એવી. તો ખુશસુરતીથી ચમકી રેહી હતી, કે બસા એતરને ધરના પેહડેલાં એવેલાં, અને એસકાટ મેસકાટમાં ચસી વસી હેલાં બધરાંઓ તેની આગલ ‘પાણી ભરતાં’ હતાં. ગુલીસ્તાનની એ સમલી ખુશસુરતી બાડેની નહી હતી. ખુશસુરત બનવાના, અને ખુશસુરતમા રખવાના જેમ આજે પારસી બધરાંઓ ફાંફાં મારી, ખીજા તીજ બલન વજતા ઉપાયો કામે લગાડે છે, તેમ ગુલીસ્તાનને કરવું પડતું નહી હતું.

- ગુલીસ્તાનને કોટમાં જવું હતું ખરું, પણ તે કોટમાં જવાની હતી, થી તૈયાર થવા સારું, તેને કલાકોના કલાકો સુધી કપડાં પહેરવા રોકાવું પડતું

નહી હતું ! ના એટલુંજ નહી, પણ ખીજાં બધરાંએની ' માફક પદ્ધતિ અને પાકડરની તેણીને કાંઈખી જરૂર પડતી નહીં હતી ! પદ્ધતિ અને પાકડર આજે નથી કોણ લગાડતું ! એવી બહુલી કાંઈ શોભી રેહ છે વાર ? એવી બાહેલી ખુબસુરતીને શુક્રીસ્તાન ધીકારતી હતી, અને સાદાઈમા તે પોતાને દીપારી રહી હતી. એટલી સાદી અને સુતરી આ. પારસી દરજનમા એવું તે શું હતું કે રસ્તે ચાલતાં દરેક જન તેણીને ટીકી ટીકી જોતાં હતાં ?

લોકો ટીકી ટીકી તેણીને જોતાં હતાં ખરાં, પણ શુક્રીસ્તાનનું ધ્યાન તે તરફ જરાખી હતુંજ નહી. તે પોતાના ધ્યાનમાજ સડસડાટ ચાલતી હતી. તેણીનું કાંમજ ઉતાવળનું હતું. મીસીસ ડારકીએ જે કાંમ તેણીને આપેલું હતું, તે આજે સાંજના પાછું પુગાડવાની ખાસ જરૂર હતી. શુક્રીસ્તાન મીસીસ ડારકીને વખતસર જઈ મલી, અને પોતાને સોંપેલું કાંમ તેણીને સ્વાધીન કરી, ખીજું નવું કામ લેઈ, તે પાછી શરતી હતી, તેટલાંમાં, રસ્તાની દાખી બાજુ ઉપરથી ખુમ પડી:-

“ ચાલ—એઈ—બાજુ—બાજુ—એ બાઈ—એ—બાઈ—-----
અરેરેરે—ઓઐ—

મોહોકાણુ ! એ ખુમખરાડા શાના ! એ અવાજ ઉપર અવાજ શાના !

તે દાહાડો ગવરનરની લેવીનો હતો. શુક્રીસ્તાન પોતાના ધ્યાનની ધુનમા, અને મીસ બેનેટની સાથ આગલે દીવસે ચાએલી વાતચીતના ખ્યાલમા ડુટ-પાથ ઉપરથી ઉતરી સાંમી બાજુએ જતી હતી, તેવાંમા ગવરનરની લેવીમા જતા આનરેબલ મીસતર ઉસ્સાજી ભુસ્સાજીની બે ઘોડાની ગાડી પાછલથી આવી લાગી ! શુક્રીસ્તાનને આ બેડીવાલી ગાડીના આવવાની જરાખી ખબર હતી નહી. તે પોતાના ધ્યાનમાજ ચાલતી રહી. મી. ભુસ્સાજીની ગાડીના કોચમેનોએ ખુમ ઉપર ખુમ પાડી શુક્રીસ્તાનને ગાડીના રસ્તા પરથી દૂર થવા જણાવ્યું, પણ શુક્રીસ્તાનના કાંન એટલા તો એકરા બની ગયા હતા, કે ઘોડાવાલાઓના પુકાર તરફ તેનું કાંઈખી ધ્યાન ખેંચાયું નહી. અને ગાડી શુક્રીસ્તાનના આંગ ઉપર ધસી ગઈ. ઘોડાઓ રોકી શક્યા

નહી. હાંકનારે એક જખરાં જોરથી ‘એ—બાઈ—’ કરી ખુમ પાડી, ડબલ લગામ ખેચી પકડી. પણ—

પણ શું ?

પણ—ઘોડાઓ ચમકી પડ્યા, અને ગુલીસ્તાનના આંગ ઉપર ધસી જઈ, તેણીને અડકી પડ્યા. ગુલીસ્તાન એક જખરી ચીસ પાડી, ખેમાંત થઈ જમીન ઉપર પટકાઈ પડી.

જમીન ઉપર તે પટકાઈ જ પડતી હતી. પણ તે જમીન ઉપર પડી, ઘોડાના પગ તલે કચડાઈ જાય, તે આગમજ સાંભી બાળુના કુટ-પાથ ઉપરથી બામદાદના અધીપતી મીઠાદાદીયાએ વીજલી ઝડપે દોડી આવી ગુલીસ્તાનને ભોંયપર પડતી પકડી દીધી, અને તુરતજ તેણીને ડાકટર કૉસીસાંઉના દવાખાનામાં લેઈ જઈ ખેસાડી, દીલાસો દેના લાગ્યો.

“એનું નખખોદ જાય ! જાણે ગંવરનરની લેવીમા જાયછ, તે ધરીયા ધરાતાજ નથી ! જાણે આંધરાની કાંતીજ હાંકેછ ! ખસ જોવાજ નથી ! તમુને ઘણું તો નથી લાગું ? ”

“ઓ—મારું જીવ ગમરાયછ ! ” ગુલીસ્તાન બેબાક બંની ગમરાએલી બોલી. “મારું માથું ફરેછ ! ચરેરે—

દાદીયાએ તુરત ડાકટરને બોલાવી ગુલીસ્તાનને જોવાની, અને જરૂર પડે તો કાંઈ દવા આપવાની ફરમાસ કરી. ડાકટર કૉસીસાંઉએ એક ‘સ્ટ્રીમ્યુલન્ટ ડોઝ’ આપી જણાવ્યું, કે કાંઈથી ગંભીર ઇલાજ થઈ નથી.

“ચેન્ક યુ ! ” દાદીયાએ ખુંશી થઈ ડાકટરનો ઉપકાર માન્યો.

ગુલીસ્તાન દવાનો એકજ ભાગ પીતાં હુશીયાર થઈ ગઈ, અને પોતાની સાંભે પોતાના બહાધુર અચાવનાર તરીકે, પેલાજ એસકી પાસ્સી-જવાંનને જોઈ, તે મનમા લજવાવા લાગી. દાદીયાએ ગુલીસ્તાનનો ગમરાટ જોઈ લીધો, અને ધીમે અવાજે કહ્યું :—

“મને જોઈ ગમરાવો ના ! તમુને જો હું પકડી નહી લેતે તો.—

“હાજી. તમે જો મને પકડી નહીં લેતે તો—મારું શું થતે, તેનું મને ધ્યાન છે.” ગુલીસ્તાન નરમ અવાજે બોલી. “હું ઘોડાના પગ નીચે ખચીત કચડાઈ જતે.”

“તોપણ શુકર ખુદાના, કે તેવું કંઈ બનીયું નથી.” દાદી બોલ્યો, “પણ તેવું કાંઈથી જો બનતે, તો મારા જીવને જોખમેથી હું તમારા જીવનો ખચાવ કરેલા ચુકતે નહીં.”

“તમારો મોઢટો ઉપકાર થયોછ.” ગુલીસ્તાન બોલી. “મને ઘનું લાંબે જવુંછ, અને હું—”

“ગબરાશો ના. જાંઠાંથી તમને જવું હોસે, તાંઠાં હું તમને સલામત પોહોચાડસ.” દાદી બોલ્યો.”

“નહીં બાઈ, તમને તજદી લેવાની કાંઈ જરૂર નથી. હું એખલી જવસ. હવે હું સારીકાની છેઉં.” ગુલીસ્તાન જવાબ દઈ તુરંત જ જવા ઉઠી.

દાદીએ જોઈ લીધું, કે તેના બોલવાથી પેલી જવાન છોકરીનું દીલ દુઃખાયું હતું. તે વધારે કાંઈ બોલવા જતો હતો, પણ તેટલાંમાં એક કૉનસ્ટેબલ, પોતાના હાથમા એક નાંહતો જોવો બાકસ લઈ, ડાકટર કૉસેસાંઉના દવાખાનામાં દાખલ થઈ, દાદીખાના હાથમાં તે બાકસ આપી બોલ્યો:—“આ બાઈના હાથમાંથી પડી ગયેલો બાકસ મી. લુસાજીની ગાડી હેલ્ડથી મલીયોછ.”

“ઓ ! થેન્ક યું” દાદીએ તે બાકસ લઈ પુલીસ અમલદારનો ઉપકાર માન્યો. “આએ તમારો બાકસ છે કે ?”

— “હા, હા” ગુલીસ્તાન આ બાકસ જોતાંજ બોલી. “અરરર ! મરેરે ! હું ગબરાઈમા ખીલકુલ ભુલીજ ગઈ. મીસીસ ડારકીનો દંડ હું કાંઠાંથી ખરતે. લાવોજી-લાવો. એ મારોજ બાકસ છે.”

દાદીએ તે બાકસ પોતાના હાથમા પકડી રાખી પોતાના ગજવામાંથી પાંચ રૂપીઆની એક નોટ કાઢાંડી ડાકટર કૉસીસાંઉને આપી કેલું:— “ડાકટર કૉસીસાંઉ, આએ તમારી ફી. હવે ચાલશોજી.”

દાદીની આંખી કાસમની ઉદારતા, અને, પોતાની ઉપર તેણે કરેલે આ નવો ઉપકાર જોઈ, ગુસ્સીસ્તાંન શરમની મારી લજવાઈ જવા લાગી. આ ખુબસુરત જવાંનની આવી રીતની પોતા તરફની વરતનુક જોઈ, ગુસ્સીસ્તાંન કાંઈ પણ અટકલ કરી શકી નહી. એટલુંજ તે જાણતી હતી, કે, ચરતમ જાણુલીએ, આ જવાંનને દાદીજાને નામે બોલાવ્યો હતો, અને તેથી તેનું નામ દાદીજા હતું. પણ તે કોણના ખાંદાંનનો નખીરો હતો, તે છું કરતો હતો, અને કાંદાંરહેતો હતો, તેની તેને કાંઈ ખબર હતી નહી.

“તમારી મેહરબાની માટે ઉપકાર થયોછ.” દવાખાંતામાંથી બહાર નીકળતાંજ ગુસ્સીસ્તાંન બોલી. “તમે જે રીતે મને બચાવીછ, તેનો બદલો મારાથી ફેરવાય તેમ નથી. પણ તમોએ જે પછસા મારે સાઈં ખરચીયાછ, તે તો મને આપવા પડશેજ.”

“ખુદાને હાજર નાજર જાણી હું સોગંદપર કેહુંછ, કે મારી મરણ તેમુને જરાખી અપમાન કરવાની કે સતાવવાની નથી.” દાદી કાલવાલા કરી કેહવા લાગ્યો. “તમે મારાથી ખીહો ના. મારી ઉપર તમે વીસ્વાસ રાખો. તમુને હું કદીખી અપમાન કરનાર નથી, બલકે તમારું જરાખી—

“તમે મને છું કેહેવા માગોછ તેની મને સમજ પડતી નથી?” ગુસ્સીસ્તાંન બોલી. “તમારી મેહરબાની માટે ઉપકાર થયો, પણ હું માંગી લેઉછ, કે મને જરૂખી અપમાન લાગે એવું તમે કંઈખી બોલશો ના.”

“હું તમારી મતલબ બોલેબોલ સમજ્યો.” દાદીએ જવાબ દીધો. “મારાથી તમે તેવી આસા ખીલકુલ રાખતાંજ ના. હું એટલુંજ માંગુછ, કે તમે મારું બોલવું ધ્યાનથી સાંભળો. હું જે કંઈ તમુને કેહેવા માગુછ, તેમા તમારી આખી જીંદગીના સુખનો સવાલ સમાએલો છે. તમે-મને-એલખતાં નથી, પણ જો એક વખત તમે જાણુશો, કે હું કેશુ છેઉ, તો શમે તેવા વીચારો મારે સાઈં તમો ખાંધી બેઠાં હશો, તો તેખી તમો ફેરવશો. ગભરાવો ના! અમકો ના! હું ખરેખર કમનસીબ છેઉ, કે તમારા દીલમા મારા બોલવાની

જરાખી અસર થતી નથી. કેવી રીતે હું તમારી ખાતરી કરું તેની મને સમજ પડતી નથી.”

“ભાઈ, મને ધનું લાંબે જવુંછ. અંધારું હવે ઓલ ઓલતાં પડશે.” ગુલીસ્તાન બોલી. “હું જાણુંછ કે—

“તમે જાણે સીધારો.” દાદીઆએ તુરત જવાબ દીધો. “હું એટલુંજ માગુછ, કે તમે મને એક વખત ફરીથી મળો, તો હું તમારી ખાતરી કરું, કે તમારા વીરવાસને હું કેટલો લાયક છે.”

“હું એક માખાપ વગરની નીરાધાર છોકરી છે.” ગુલીસ્તાન બોલી. “તમે મને શું કહેવા માગોછ. તમે મને રસ્તા વચ્ચે આવી રીતે કાંચ રંજદાસ કરોછ? કોઈ જોશે તો મારી ધજત ઉપર—

“મારો જીવ તમારી ધજત ઉપર કુર્યાન છે.” દાદી બોલ્યો. “તમારી ધજત, મારા જીવ કરતાં હું વધારે કીમતી સમજુછ.”

“તમે એ શું બોલોછ ભઈ !” ગુલીસ્તાન હવે જરા ઉસકેરાઈ જઈ બોલી. “તમને અને મને શું લાગતું વજગતું. કે મારે સ્ત્રીધે તમે તમારા જીવની પણ દરકાર કરતાં નથી ?”

“જેટલી તમારી ધજત તમને વાહાલી છે, તેટલુંજ મને મારાં માખાપનું નામ છે.” દાદી બોલ્યો. “હું તમને સુખી કરવા માગુંછ. મારા ભવીશના સુખનો આધાર મે તમારી ઉપર રાખેલો છે. પેલા મીંડ રસ્તમ જખુલી સાથે હું એ વીશે વાત કરનાર હતો, પણ—પણ હવે તમને ધનું મોડું થાયછ. તમે મને કખુલાત આપો, કે આવતી કાલે વીકટોરીયા ગારડનમા પાંચ વાગે તમે મને મળશો. પરંવદેગારના કસંમ ખાઈ હું કેહુંછ, કે તમને જરાખી અપમાન થાય તેવું કંઈની હું કરસ નહી.”

દાદીના એકરારથી, અને તેની ચાલચલણથી ગુલીસ્તાન અંતે આજેજ થઈ. અત્યાર સુધી આ ખુબસુરત જવાન માટે કંઈની ખુફાં માની લેવાનું તેણીને કારણ મલ્યું હતું નહી. દાદીની દીલસોજી, દાદીની ધપછપ, દાદીની ચાલચલણ, અને દાદીની જખાંદરાજી ઉપર ગુલીસ્તાન કાંચ નહી

વીરવાસ મેલે ? એ સવાલ ગુલીસ્તાન હવે પોતાના દીલને કજ્જા લાગી.
વીક્ટોરીઆ ગારડનમાં એકવાર દાદીને મલવાનો અને તે શું કહે છે, તે
સાંભલવાનો ગુલીસ્તાને નક્કી વીથાર કરી જવાનું દીધા:—

“ હીક છે, મીઠા દાદીયા, હું આવતી કાલે સાંજના પાંચ વાગે તમને
વીક્ટોરીઆ ગારડનમાં મલસ.”

“ મોહટી મેહરમાતી. હવે હું તમારી રજા લેઉં. આવતી કાલની
હું ઇનનેબરી સાથે આજથી રાહ જોવસ. સાહેબજી.”

“ સાહેબજી.”

પ્રકરણ ૧૬ મું.

વીક્ટોરીયા ગારડનમાં મોહોડાંણ.

ચુલાકાત પેહલલી.

“આજે મારો નવો જનમ થયો !” ગુલીસ્તાન દાદીથી છુટી પડતાંજ પોતાના મનમાં બોલી. “આજે દાદીબા, જે મને પકડીને ખેંચી લીધે નહી, તો મારો જીવ આજે ખસે નહી. માયરે !—ગતે તે વાત યાદ આવતાંજ મારી આંખે જાણે અધારાં આવેછ. ખરેખર પોતાના જીવને જેખમમાં નાખી મારો જીવ ખચાવનારનો સખુન મારે રાખવોજ જોઈએ. એવન કોણ છે અને કોણ નહી, તે હું જાણતી નથી, પણ દેખાવ ઉપરથી અને વાતચીત ઉપરથી તો કોઈ સાર માનસ હાથ એમ મને લાગેછ. એવન મને શું કહેવા માંગેછ તે હું સાંભળું તો ખરી. આવો બલો, આવો નેક અને આવો હીંમતવાન પારસી, મારા જેવી એક માય બાપ વગરની લાચાર છોકરી સાથ કંઈથી આડી ચાલ ચલાવે, એમ હું ધારતી નથી. આવતી કાલે હું એને મલસ. જરૂર મલસ.”

ગુલીસ્તાન ઘેર જતાં આખે રસ્તે દાદીનોજ વીચાર કરતી ચાલી, અને તે વીચારમાં અને વીચારમાં આખો રસ્તો તેણીએ ક્યારે પુરો કીધો, તેનું તેણીને ધ્યાન પણ રહ્યું નહી. આવતી કાલ કંઈ થણી દુર હતી નહી.

બોલ બોલતાં વીક્ટોરીયા ગારડનમાં જવા માટે મુકરર કરેલો વખત ગુલીસ્તાન સાંમે આવી ઉભો. ગુલીસ્તાનના ઘરથી વીક્ટોરીયા ગારડન થણી દુર નહી હતી. સાદી પણ સુતરી ગુલીસ્તાન પોતાના સાદા પોશાકમાં સજ થઈ, ખીજે દાહાડે ઠેડવેલે વખતે દાદીબાને મલવા માટે, વીક્ટોરીયા ગારડન તરફ જવા નીકળી. ધપકતે દીગે, અને કાંપતી છાતીએ તે ધીમે કદમે વીક્ટોરીયા ગારડનના કંપાઉન્ડમાં દાખલ થઈ.

વચલા ગેટમાંથી ગુલીસ્તાન બાગમાં જેવી દાખલ થઈ, તેવીજ તેની નજર દાદી ઉપર પડી, અને બોલ બોલતાં તે તેની સાંમે આવી ઉભો. પોતાના બાહધુર ખચાવનારને પોતાની સામે આવી ઉભેલો જોઈ ગુલીસ્તાને

સેહજ ખુશીથી મલકાઇ, પોતાની ડોકીના સેહકાથી તેને આવકાર આપ્યો. તે સેહકો થતાંજ દાદીબાએ પોતાનો હાથ લાંબો કર્યો, અને ગુલીસ્તાન, તે હાથમા પોતાનો નાનુક અને નરમ હાથ મુકી, બોલી :—

“સાહેબજી. તમને ખોટી થવું પડ્યું કે દાદીબા ?”

“ખીલકુલ નહી.” દાદી બોલ્યો. “તમોએ મારી ઉપર મેવી મેંદરખાંની કાઢીછ, કે તે હું કદીખી ભુલસ નહી.”

“પણ હું એમ એખલી મમુને મલવા આવી, તેથી તમે મારે સાડ તમારા દીલમા—

“તમે જે આજે નહી આવે, તો મારી નાસીપાસીનો કંઈ પાર રહેતે નહી.” દાદીએ જવાબ દીધો. “તમારો ખ્યાલ એક ઘડીખી મારા દીલથી હું દુર કરી શક્યો નથી. હું ધારૂંછ, આપણ કોઈ એકાંત જગામા બેસી વાત કરીએ?”

દાદીબા, ગુલીસ્તાનને બાગના બીતરમા, નવરી જગા ઉપર પોતા સાથ લઇ જઇ, ત્યાં ગોઠવેલા જાંક ઉપર બેસી બોલ્યો :—“મારું ખોલવું હવે તમે સાંભલી લેઓ, એટલે તમુને મારે વીશે વીચાર બાંધવાને બની આવે. હું કંઈ તમુને અપમાન કરવા કેહતો નથી, પણ ખરું કેહુંછ, કે તમે જે દાહાડેથી મારી નજરે પડીયાંછ, તે દાહાડેથી મારાં ખ્યાનમાથી તમારો ખ્યાલ જતોજ નથી. તમારી ખુશસુરતી એવી છે કે—

“નહી, નહી. તમે એવી વાત મારી આગલ કંઈખી કરતાજ ના.” ગુલીસ્તાન શરમની મારી લાલ થઇ બોલી. “તમે મને ઓલખતા નથી, જાણુતા નથી, અને મારે વાસતે એવો વીચાર—

“ઓલખતો નથી તેથી શું થયું ?” દાદી વચમાં બોલી પડ્યો. “તમારા દેખાવ ઉપરથીજ હું કહી શકું, કે તમો કેઈ કીસમના ખાદખી છેઓ. તમારા એહરામા, મને તમારા ગુણો દેખાયછ. તમારી આંખોમા, મને તમારો ખવાસ જણાયછ. હું જાણુછ, કે તમારી હાલત ગરીબ છે. હું જાણુછ, કે તમો સુખી નથી. પણ મારા દીલની ઉમેદ છે, કે તમુને તમારી ગરીબીમાથી

કાદારી, હું તમને સદાની, જીવેદાંનની, સુખી કરું. પણ હું કેવો ગાદિલ, કે આટલી બધી તાત તમારી સાથ કરું, અને હજી તમારું નામ પુછવાનું હું બીલકુલ ભૂલી ગયો ?”

“મારું નામ ગુલીસ્તાન કેકાસજી સીકંનદર.”

“ગુલીસ્તાન ! દાદી એક ઉંડો દમ ખેંચી બોલ્યો.” કેવું મીઠું નામ ! ગુલીસ્તાન ! મીઠી ગુલીસ્તાન, મારું બોલવું તમને જો નહીં પસંદ પડે, તો મને તુરતજ કેહજો, હું તમારી પાસ મારું માગસ. પણ તમે એટલુંજ કેહવો, કે તમે મને જો આહાવો તો—તો—હું—

“મીં દાદીયા હું તમારા—

“નહી, દાદીયા નહી.” ગુલીસ્તાનની બોલવાની રીતથી દાદી ખુશ થઈ બોલ્યો. “હું દાદીયા ખરો, પણ તમારો દાદીયા તો નહીંજ ! તમારો તો હું દાદી ! ગુલીસ્તાન, ડીયર ગુલીસ્તાન, તમે મને દાદી કરી કહેવો !”

“મીં દાદીયા—અરે— મીં દા—દી—” ગુલીસ્તાન શરમતી મારી અચકાતાં બોલી. “હું એટલી બધી તો તમારા ઉપકારમાં પડેલી છું, કે મારાથી તમને કંઈપણ—

“તાહારે તમે મને આહાવો છો !” દાદી બોલી ઉઠ્યો. “ગુલીસ્તાન ! ડીયર, ડીયર ગુલીસ્તાન, તમે મને સુખી કરો.”

ડીયર ગુલીસ્તાન ! ગુલીસ્તાનને કાંઈ આ નવી નવાઈ જેવા સખુનો, તેની જીંદગીમાં આજે પહેલેથીજ વાર પડ્યા. એ સખુનોની એજમતી અસર, ગુલીસ્તાનના ખાલેસ જીગર ઉપર એવી તો ઉંડી થઈ, કે દાદીની તરફ તે વધારે માન અને આદાની નજરથી જેવા લાગી. તેણીએ જાણી લીધું, કે દાદી તેણીને પોતાના જીગરથી આહું છું, અને તે તેણીના પ્યારમાં પડેલો હોવાથી, તેણીને તે પોતાની હકદાર ધણીઆંણી કરવા માંગે છે.

“ગુલીસ્તાન, પ્યારી ગુલીસ્તાન,” દાદી બોલ્યો. “બાપ, બાપ, હું મારી થશે ?”

ગુફીસ્તાન, પોતાનો જવાબ પોતાને મોહાડે બેઠી શકી નહીં, પણ ધપકતી અને ધુન્નતી દાતીએ, તેણીએ પોતાનું માંથું શરમાઈને નીચું કરી નાંખ્યું, અને દાદીએ તેજ વખતે, ગુફીસ્તાનની કંમર ઉપર પોતાનો હાથ વીટાલી, પોતાના હાથમા તેણીનો હાથ પકડી કહેલું:—

“હા. તું મારી થશે. તું જો ચાહે, તો મને સુખી કરી શકે? ગુફીસ્તાન, તારા વગર હું કદી સુખી થવસ નહીં. તારી ખુશસુરતીએ માત્ર જીવન ઉપર એવો છાપ મારીએલો, કે હું તુને મલવા ખાતર રાત દીવસ ધનંતેજર બની રેલા હતા. હું હવે તુને મારી પરજીવર બનાવસ. ખરી વાત છે, કે તારી સાથના મારા લગનથી મારા દોસ્ત આસનાવોમા ચકચાર થશે. પણ બહારે મારી બહારી તરીકે તારા જેવી ખુશસુરતને તેઓ આગલ હું રજુ કરસ, તાહારે. તેઓ બેશક મારી અદેખાઈ કરશે. ગુફીસ્તાન, તારાં કોઈ સગાં વાહાલાં છે? ડીયર, કેહ, તારાં સુખ અને સગવડને ખાતર હું શું કર?”

“મીઠા દારી, આપણ બંનેની હાલત વચ્ચે આસમાન અને જમીનનો ફેર છે.” ગુફીસ્તાને ધીમે અવાજે જવાબ દીધો. “તમે મોહટા લોક, હું એક ગરીબ! તમે માતખર, હું એક મુશ્કેલીસ! તમે વાડી ગાડીના ફરનાર, હું સીવી સાંધી પુર કરનાર ———

“ખરી વાત. હું તો બધું લુકીજ ગીયો!” દાદી બોલ્યો. “પણ મોહટાંઓની મોહટાઈ ઉપર બરોસો રાખવો, એ લુક છે. ઘણીકવાર તેવી મોહટાઈ પોકલ હોય છે! પોતામા માત્ર ઉપર તમારો મારીને મોહકું લાલ કરી ફરનારાઓ, આજે કટલાએકો મોહટા લોકમાં ખપેલા ગાડી ઘોડે ફરવામા ધનંત જેવું શું છે? આજે ગાડી ઘોડા એટલા સસતા થઈ પડ્યાછ, કે વહેવારીઆ કરતાં દીવાલીઆઓ આજે ગાડી ઘોડા વધારે ચકાવેછ, પામસો રૂપીઆમા આજે ગાડી ઘોડો! કારંટમાં હફતા બરનાઓ, સાધારણ દસાબીઆઓ, તાઈતબોલી અને ધાંચીમોચી જેવાઓખી આજે ગાડીઘોડાના ઘણી થઈ બેઠાછે તેઓ સરવે સુખીખી, હોય, પણ તારા જેવી મોહરદાર મેલવીયાથી જેવો સુખી હું થવસ, તેવું તો સુખી કોઈજ નહીં. વસતે ગુફીસ્તાન, મારા બન, .

તારી અને મારી હાત્રતના સવાલનો મું વીચાર નાં કર. હું મારા જીવને ધણી, અને તું મારા જીવની રાણી—

પણ એટલાંગા દાદીની વાતમાં એકાએક ખંભા પડી. ગુલીસ્તાન અને દાદીના કાંન ઉપર એકાએક કોઇની ગુસ્સાભરી ચીસનો એક અવાજ પડ્યો! તુરંતજ તેઓએ પાછું ફરી જોયું, તો તેઓની પીઠ પછવાડે, આલીખમ આગબોટના વર્ક ક્લાસની સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ મીસ બેનેટને ઉભેલી જોઇ.

“કોણ? જમશેદ! ઓ! જમશેદ! ઇઝ ધીસ યુ!” મીસ બેનેટ ગુસ્સામાં ચીસ પાડી બોલી. “અને આએ કોણ? ગુલીસ્તાન! કેમ રે! લચ્છી! નાપાક! કસકુતમ!”

“જમશેદ? કોણ જમશેદ?” ગુલીસ્તાન હેખતી જમ દાદી આગતથી ખીસી જઇ, ઉભી થઇ બોલી. “નહી, નહી! એમ બનેજ નહી! એ જમશેદ હોયજ નહી! એ તો મીં દાદી છે.”

“અંજણી થા! અંજણી થા! કેમ તું તો નાએ જીભ લગાડતી હતીની?” મીસ બેનેટ પોતાનો ગુસ્સો ગુલીસ્તાન ઉપર ખાલી કરવા માંડ્યો. “તું તો ગરીબીમાં રહેવાનુંજ પસંદ કરતી હતીની? આએ કોણ તારી માયના માટીને સાથે લેઇને ફરવા નીકલીછ?”

“અરે ખુદા! આએ શું જીવમ!” ગુલીસ્તાન આવી કીસમનો મામસો જોઇ રડમસ થઇ બોલી.

“ગુલીસ્તાન મારું સાંભલ! મારું બોલતું ધીરી પડીને—

મીસ બેનેટના તુફાનની કાંઇથી દરકાર કીધા વગર, દાદી ગુલીસ્તાનને ધીરજ આપી કાંઇ કહેવા જતો હતો, પણ તેના સખુનો સાંભલવાના પડતા મુઠાં, તે એકદમ રડતી આંખે દાદીની આગતથી ચાલી ગઇ. “ગુલીસ્તાન! ગુલીસ્તાન! જરા ઉભી રહે! ગુલીસ્તાન મારું સાંભલી જા! ગુલી—

દાદી, શુભીસ્તાન પછવાડે દોડવા જતો હતો, પણ મીસ બેનેટને જ વખતે તેને પકડી લેઈ વલગી પડી, બોલી:—“બેવડા! દગ્ગબાજ! હું કદીથી આંચે રાંડ પછવાડે તુને જવા દેનાર નથી.”

“છોડ! છોડ! સ્તેલા!” દાદીએ મીસ બેનેટને તેના ફિરચ્ચન નામે પુકારીને કહ્યું. “સ્તેલા, મને જવા દે—અરે ને ચાલી જાએ છ, મને જવા દે—

“કદીથી નહીં!” સ્તેલા બોલી. ઉમો રેહ! એમ બેચતાં કરતાં લોક જોસે તો ફેસનો થશે.”

“ફેસનો!” દાદી રંછદા થઈ બોલ્યો. “ફેસનોં તો તેં કાધો, અને હવે ખીંટું શું તું કરવાની છે? ખસ તાર કાર કર! આજથી તારી અને મારી વચ્ચેનો સંબંધ તુટેલો જાણ.”

“હું નહીં ધારણી હતી જમશેદ, કે તું આવી રીતે મારી તરફ બેવડા થશે.” મીસ બેનેટ જમશેદ ઉન્ડે દાદીને આવી રીતે ડટાંઉ થાયલો જોઈ, ત્રમ પડી રડમસ થઈ કહ્યું. “તેં મારી ઉપર આજે ઘેર આવવા સાડ ચીઠ્ઠી જે નહીં લખી હોતે, તો આંચે બનાવ બનતે નહીં.”

“મે ચીઠ્ઠી લખી તેથી શું?”

“આજે કેટલા કેટલા દિવસ થયાં તું મારી તરફ બેદરકાર થયોછ, તે હું જાણુંછ. તેનુ મુલ કારણ આંચે ચાપલુસીખોર કુકડી છે. આજે તું ફાંકલનંડ ટૅરસેમા આવવાનો હતો. મે પાંચ વાગા સુધી તારી વાર જોઈ, અને આજેથી જાહારે તું નહીં આવ્યો, તાહારે હું મારા જીવની મુઝવણ દુર કરવા હીંયાં આવી, અને મે આવો દેખાવ જોયો. એમા મારી શું કસુર કસુર? તો પ્લેલી ચરકુલી છોકરીની છે કે લોડોના માટીડાને ———

“ખામોશ! તારી જીમને અંધ કર.” દાદી ડોલા કાઢાડી બોલ્યો. “તારા કરતા તેની ઇજ્જત વધારે કીમતી છે. દુર થા મારી આગલથી. મને તાર હવે મોહોડું જોતું નથી.”

“એમ છે? તાહારે તો ઠીક છે.” સ્ત્રોત્રા બોલી. “મને છોડી તું સુખી થવાનો નથી. યાદ રાખજે, કે તારી આબરની ધુરધાની કેમ કરવી તે હું જાણું છું. હજીબી વીચાર કરજે, તારા જેવી અધીપતીઓ એમ મારા જેવી મડેમાને વચન આપી બેવચન થાય, તો પછી તેઓ સાથ કેમ કાંમ લેવું, તે હું સારી રૂબેસ જાણું છું.”

“બેવચન! એટલે?” દાદીએ ગુસ્સામા પુછ્યું. “શું તારી જોલામગીરી કરવાનું લખત બખત મેં તુને કરી આપ્યું છે?”

“જોલામગીરીનું લખત નહી, પણ પરણવાનું વચન ખરતી?”

“જુડી વાત છે.” દાદી બેલ્યો. “તારી સાથ મારાથી પરણાએજ કેમ? જુદીન કોમની બધરી પરણી પારસીઓમા હું મારો ફેમતો કરાઉં, એવો હું મુરખ નથી! મેં તુને પરણવાની કયુલાત આપીતીજ નહીં. શું તું એવી વડી રાખતી હતી, કે હું મારો ધરમ છોડી તારી સાથ પરણવાનો હતો? જુદા તારી જેવીથી બચાવે! એટલું તો મેં અત્યાર અગાઉ જોષ લીધું છે, કે ધાંત્રેજી લગનનોથી પારસીઓના સંસાર કદીબી સુખી થનાર નથી. તારી આજની ચાલથી મારા સુખનું સત્યાનાસ તેં વાલીયું છે. જા તારે ઊર્ણ કર.”

*

*

*

આ દેખાવ, અને આ તકરાર લંબાવવાની જરૂર નથી. મીસ બેનેટ દાદી ઉરફ જમશેદને મનાવી લેવાની ઘણીબી તજવીજ કીધી, પણ દાદી ગુલીસ્તાન ઉપર દીવાનો થયલો હોવાથી, મીસ બેનેટના નાંજ અને નખરાંએ, તેના નીરાસ થએલાં દીક્ષ ઉપર જરાબી અસર કીધી નહી. અને આ બંને દોસતો, જે એક વખત દુધ અને સાકર મીસાલ મલી ગએલાં હતાં, તે તેજ એને પાણી મીસાલ છુટાં પડેલાં એકબીજાને દેખાવા લાગ્યાં.

*

*

*

*

નીરાસ અને ઉદાસ, દુખી અને દલગીર દીમે. મીસ બેનેટ ફાકલેન્ડ ટૅરેસવાલા પોતાના મકાન તરફ ઉકે મોડી રાતે નવ વાગ્યા પછી,

દાદી ઉરફે જમશેદથી તે છુટી પડી ગઈ. આજે તે રલીઆમણું મકાન, સેણીને ડોલા ધુરકતું હોય એવું બીહામણું દેખાવા લાગ્યું. તેણીના નોકરે આવી ખાંના માટે પુછ્યું, પણ મીસ બેનેટ ખાંતું લેવા ના પાડી, ફક્ત એક કાશીનું કપ પીવાની પોતાની મરજી જણાવી. બીજે દીવસે સહવાર પડતાંજ મીસ બેનેટને ટપાલ મારફતે નીચલું કાગળ મળ્યું.

“તમારા ઉપકારનો બદલો હું અપકારમા કદીખી વાલું એમ તમે ધારતાં ના. મારી ચલિયલણુ માટે તમે તમારા મીં જમશેદને પુછી તમારી ખાતરી કરજો, કે જે કાંઈ ગેઈ કાલે સાંજના બન્યું છે, અને જે કાંઈ તમે તમારી નજરે જોયું છે, તેમા હું તમારી તકસીરવાર કટલી છેઉ.”

લાં તમારી આભારી અને દુખી ગુલીરતાંન.

“હોયખી !” રનેલા વીચાર કરી બેલી. “આએ છોકરીનો હું ધારજી તેટલો કસુર નહી હશે. કાંય નહી જમશેદ તેણીને વીકટોરીયા ગારડનમા—

પ્રકરણ ૧૭ મું.

ખાંનુની ખીમારી.

રૂતમ જામુલીએ ચંપા ખાગતી કાંતઝરવેટરીમા મીસીસ બેહરાંમશાહનું પુન કરવાની તજવીજ કીધા પછી, તેવનનું શું થયું ?

સરજયનોએ એકમતે એવું જાહેર કીધું, કે:—“ખાંનુખાઇને થાએલો જખમ ઘણો ઉંડો છે, અને તેવનની જીંદગી જોખમમા છે. કદાચ કેસ સુધરેલી, પણ હાલ કંઈ કેહવાઈ શકાય નહી.”

જખમ થતાંજ ધારતીથી ખાંનુખાઇની બોલવાની સહી ગુમ થઇ ગઇ હતી, પણ ડાક્ટરોએ તે વીશે એવું મત આપ્યું, કે જખમ જો સુધરતો જશે, તો ખાંનુખાઇની તબીયતખી સુધરશે.

એ ઉપરથી ખાંનુખાહાધુર બેહરાંમશાહે મીસ ખાલફરને ખાસ તાકીદ કરી હતી, કે તેણીએ રાત અને દાહાડો ખાંનુ આગવથી ખીસવું નહી, અને જેવી ખાંનુ બોલતી થાય, તેવીજ તેવનને એકદમ ખબર આપવી.

તોપણ બેહરાંમશાહ પોતાની પરણેતરની તબીયત ખાતર ઘણાજ ઇતેમર રહેતા હતા. તેવન દરરોજ સહવાર અને સાંજ ખાંનુ ની ખબર પુછવા તેણીના ખીછાણા આગવ જઇ, કલાકના કલાક સુધી ત્યાં બેસી તેણીનો એહરો દીકી દીકી જોયા કરતા, અને મીસ ખાલફરને અનેક સલાહો કરી જણાવતા, કે:—“જેવી એ કાંઈખી બોલે, તેવીજ તું મને ખબર આપજ.”

અંતે એક દહાડો ચંપા ખાગમાં સરજયનોની કમીડીએ ખાંનુખાઇનો કેસ તપાસી મત આપ્યું, કે:—“જખમ રૂમતો જાએ છે. ખાંનુખાઇને શક્તી ધીમે ધીમે આવતી જાએ છે. હવે ધારતી રાખવાની જરાખી જરૂર નથી. તેવનની ગુમ થાએલી સુધ્ધી જેમ જેમ તેમને શક્તી આવતી જશે, તેમ તેમ સુધરતી જશે.”

ડાક્ટરોનું આ મત ખરું પડતાં ઘણા દહાડા લાગ્યા નહી. મીસ ખાલફર એક દહાડો સહવારને પોહોર ખાંનુના પલંગ પાછડ ઉભી હતી, તેવાંમા

ખાંતુ પોતાની લાંબાવખતની બેભાંનીમાથી જગરત થઇ, ધીમે અવાજે કાંઈ બડબડવા લાગી, અને મીસ બાલકરે કાંન ધરી તે સાંભલવા લાગી.

“૩સી — એ ૩સી — અરેરે ૩સ —

મીસ બાલકર આ સખુનો સાંભલી” તુરતજ ખાંતુને પોતાની મદદ આપવા જતી હતી, પણ તેવામા ખાંતુએ પાછું પોતાની બેભાંનીમાજ બોલવા માંડ્યું, અને મીસ બાલકરે પલંગ પાછલ ઉભી રહી તે સવલું સાંભલવા લાગી.

પોતાની એવી બેભાંન હાલતમા દીલાવરની ખાંતુ શું બોલી, તે જાહેર કરવાની આ જગો નથી. એટલુંજ કહેવું ખસ થશે, કે ખાંતુ જે કાંઈ બોલી, તે સાંભલી મીસ બાલકર હેમતી ગઈ! તેની અકલ્પ અંતે હોશ ઉડી ગઈ! કૉનઝરવેટરીમાં બનેલા પેલા બચંકાર બનાવનો તમામ બેદ અને ભરમ, મીસ બાલકરે સાંભલી લીધો, અને એ ખુનના આખા બનાવનો ખરો બેદ, બીલકુલ નવાંજ રૂપમા તેણીની નજરે પડ્યો.

આ કાંઈ જેવી તેવી વાત નહી હતી! મીસ બાલકર જેવી દાવદૂરી અને દરેલ ઝોરત, દીલાવરખાંતુ જેવાં મોહટે ખાંચરેનાં કુટુંબને એક બેદ જાણી ગુપચુપ બેસી રહે, તેદ્રી નહી હતી! આ બેદ જાણ્યા પછી, કેમ કાંઈ લેવું, તેનો તેણીએ તુરતજ વીચાર કીધો. વીચાર કરતાં તેણીને ઘણો વખત લાગ્યો નહી. તે તેના સેવટ ઉપર આવી, અને સેવટ ઉપર આવતાંજ ધીમે કંદમે ઝોરગાતું બારણું ઉઘાડી; બેહરામશાહને આ ખબર કહેવા દોડી.

“એક ખુશીની ખબર કહેવા હું આવીછ સાહેબ.” મીસ બાલકરે બેહરામશાહની આગલ જઈ કહેવા લાગી. “મીસીસ બેહરામશાહ હુશીયાર થયાંછ, અને થોડુંથોડું બોલેછ.”

“બોલેછ?” બેહરામશાહ અજબ થઈ બોલ્યા. “તે સંભલયું?”

“નહી સાહેબ.” મીસ બાલકરે જવાબ દીધો. “મે તેવનું કાંઈ બબડતાં સાંભલીયાં — — —

“પણ શું સાંભલ્યું?”

“અસલ વાત એમ છે કે. — — —

“મો-હું-છટ ! તેવન શું બોલીયાં તે કહેની ?”

“કાંઈજ નહી.” મીસ બાલકરે ઠંડે પેટે જવાબ દીધો, અને બેઠરાંમશાહ ઉસકેરાઈ જવા લાગ્યા.

“મીસ બાલકર, આંતુબધને તમે શું બોલતાં સાંભલીયાં ?”

“કાંઈજ નહી સાહેબ. તેવન કાંઈ બોલીયાં ખરાં, પણ તે મારા સાંભલવામાં ખરેખર આયું નહી. જેવાં તેવન બોલવા લાગ્યાં, તેવીજ એ ખબર તમુને હું જણાવવા હીંયાં આવી.”

“તાહારે તેવન શું બોલીયાં તે તારે કાંને પડયું નથી. ચાલો ચાલો હું પોતે આયો.”

મીસ બાલકર આ ખબર પોતાના શેઠને આપી પોતે સટકી ગઈ, અને બેઠરાંમશાહ આંતુની પાસે ઉતાવલે કદમે આઘ્યા. અને ઘણી ઘણીઆણી વચ્ચે શું વાત ચાલ થઈ, તે જણાવવાની આ જગા નથી.

તે દહાડાથી દીલાવરની આંતુની તખીયતમાં રોજ ખરોજ સુધારો થતો ગયો. પેલો ઉંડો જખમ ઝડપથી રૂબરૂ થતો ગયો. તેવનની ગુમ થાએલી સઘલી શક્તીઓ આપોઆપ સુધરતી ગઈ. બેઠરાંમશાહ રોજ કલાકના કલાક સુધી પોતાની ઘણીઆણીના બીજાંણા આગલ ખેતી, ખબર અંતર કહાડવા લાગ્યા, અને મીસ બાલકર ‘સસેકા ત્રીન પાંઉ,’ જેવો વેશ ધારણ કરી, કાંઈ બણતીજ નહી હોય, તેમ શેઠાણીની મહાવજત, વાહાલ અને પ્રીતથી કરવા લાગી.

પણ આંતુ ? તેનું શું ?

જ્યારે દીલાવરની આંતુ બીલકુલ ન્સાજ થઈ, ત્યારે તેણીની આગલી ખુશી અને ખુરમી, તેણીને આગલો દોર અને દમામ, તેણીનાં આગલાં નાંજ નખરાં, અને શોખ, એ સરવે તેણીએ તજ દીધાં. એશ અને આરાંમ તેણીને કડવાં ઝેર સમાન લાગ્યાં. ફુનીયાંની મોજ અને મજલ, તેણીને મન તેના દુશ્મન દેખાવા લાગ્યાં, અને એકાંતવાસમાજ તે પોતાની જાંઘીનું તમામ સુખ સમજવા લાગી.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

પારસીતું પેલાતી વાળું !

“મીઠાં માએ ડીયર, મરેરે! આએ તાકી નવી સારી કેવી સોલી રેહીછ! કેવી મજેહની લાગેછ! અને એ પેહરીને જાહેરે તું ઓરઠામા દરેછ તાહારે જાને નરી પરી જેવી લાગેછ જો!”

“અરે મરેરે! પરી હું પરી જેવીખી લાગી કે? જા જા સુનઇ, તુંને સીપલી થવાની ટેપ છે, તે હું કાંઠાં નથી જાનતી? એ સારી તો જી બરાયા મારા બાવા ખાસ મારાં વરસને સાજંજ લાયા! તુંખી અંમથા સીપલી થતી! ‘નેવરી તારો બપઠા તે શું કમતીછે? સુનઇ, સામ્યું કહુંછ, ટેપલ ઉપર અધ્ધા માટીડા તુનેજ ટીકાયા કરતા ‘તા’ અને પેલા સોલીમઇ સોલીસીટર, બમરાતી કાંની તારી ઉપરજ બમીયા કરતા ‘તા.’”

“તે બચારો મારી ઉપર અછો અછો થતો ‘તો ખરો, પણ મીઠાંમાએ, તેનો ડાલો તો પેલાં જોખરાંઅઇમાં જોખાયો તો.” સુનઇ સીપલીએ જવાબ દીધો. “પણ મીઠાં, હવે બાવાજીના ઘેરપર જેમ અને તેમ જલદી ‘મીઠો ગારો’ મુકી સાસરે વધો. આએ તેતરીસ તો તુંને પુરાં થયાં!”

“નહીરે શીરીનું! અરે શું ગણતી કરેછ?” મીઠાં જરા છછણી પડી જોલી. “હજુ તો મને બતરીસમું* ‘વૉકીંગ’ છે, અને ‘તેતરીસમું’ ‘સીટીંગ’ થશે! પંચ સખર સખર! પગ તલે બરે, ને લંકા હોલવવા કાંઠાં ચાલી! પાતરીસ વરસની ઉરસા જેવી વધી ગેઇ, ને હજી બચારી ઘરડી માસને માથે પરી રેહીછ, તેની વાત તો કરતી નથી, નૂ મને શીખામણું દેવા આવીછ.”

* બતરીસમું વરસ ચાલે છે (વૉકીંગ!). અને તેતરીસમું બેસવાનું છે (સીટીંગ!). એમ જણાવવાની મતલબથી છાલકી મીઠાંએ પોતાની ઇચ્છા કશવણીનો ઉપયોગ કીધો હતો.

“મીઠાં, તું એમ બચ્ચાંની કાંતી છેરાઈ ના પર !” સીપલીઆઈએ પોતાની સખીને મનાવી. “તુને બતરીસમું પુરું થઈ, તેતરીસમું બેઠું, અને મને પાંતરીસમું પુરું થઈ છતરીસમું બેસવાનું છે ! મુવાં સારાં નરસાં જોતાં વરસોની ભંમ બરુઈ ગેઈ, ને બોલ બોલતાં હવે બાલ સદેઈ થવા માંડસે, તોખી આપરે તો આજકાલની છોકરીઓમાંજ ગનાવાનો દાવો કરવો હોકે ?”

“મનેખી એજ ફકર છે. પણ સુંના, શું હું બતરીસ વરસની લાગુછ ? આપરે તો બાવીસમું ચાલેય, એમજ બધાં આગલ અડાવતાં જમએછ, અને કોઈ ટપકો માગેછ, તો મારા માય કેહછ, કે કોઈ કાજની કરનારી લેઈ ગેઈતી, તે તેને બોબાવી નાખીયો.”

“લે. તેમાં તેં નવું તે શું કેલું. બતરીસ ને બાવીસ વચ્ચે ફરક કેટલો ? દસજ વરસનો કેની ! મને તો બા પાંચ પાંચ વરસે એકએક વરસ ઉગેછ !” સીપલી બોલી. “હું તો આજ કાલની છોકરી કેહવાઉ ?”

“અરે મારું તો થઈ જતું ‘તુરે, ! પણ નાપાક સેતાંન પર લીયાંનત પરે, તે સેતાંન ચરબો થઈ ગીયો.” મીઠાં બોલી. “પેલા કેહ તેમ લગનમા વધત પડીયાં.”

“મરેરે ! એમખી વલી થયું કે ?” સીપલી અજબ થઈ બોલી. “પણ, તે વલી કાણ ?”

“કાણ ? વલી મારા બાવાનો અધીપતી !” મીઠાં બોલી. “દાદી દીલાવર ! જોની માણસ ધારેછ કંઈ, ને ખુદા કરેછ કંઈ ! વાતચીત કરવાનું બધું નક્કી થયું ‘તું, તેટલાં જોયું કેની કેવો બનાવ બનીયો તે ?”

“એમ કે ! એજનજ ભંમભંમે છટકું તો ઠીક માંડયું ‘તું, પણ ઉંદર છટકી ગીયો !” સીપલીએ મશકરી કીધી. “પણ ખરાર જો ! આપરે તો હીંયાં બેઠાંજ, ને પેલાં લોકો તાંહાં શું કરીયા કરેછ ?”

આ વાતચીત ચાલતી હતી, તેવામાં, ‘આમદાદ’ ના માલેક મીં બેજનજ ભંમભંમ, સોલીમખ સોલીસીટર, જસી ડીબર, મંનચી મરઘો,

મીસ ટાએલાંબધ મીસીસ ટચદાંબધ અને મીસીસ જોખરાંબધ વીગેરે બેજનજી બંમભંમનાં પરાણાંઓ દીવાંનખાંનામા ઠાપલ થયાં.

આ હાઉસનં ઝાઉસનનો લંખાંન હેત્રાલ આપી લાંખુ કરવા કરતાં એટલુજ કેહવું ખસ થશે, કે જેવાં આ હાલીમવાલી કંમપનીના સંખાસદોના નામો હતાં, તેવાંજ તેમના કાંમે હતાં. ખામદાદના માલેકની આ માનીતી કંમપનીની 'કુમીટી' જ્યારેખી 'એજુખા' ને ત્યાં, કે કોઇનેખી ત્યાં ભુલી પડતી, ત્યારે નીંદાના બખરમા, નીરદોશોની કમખખતીના મોહટા સોદા થતા હતાં.

ખોડખાંપણના ભરેલાંએજ હંમેશાં ખીજાંએની ખામીએ શોધી દાહાડવામા જરાખી કયાસ કરતાં નથી. પોતે સતરસો એખથી ભરેલાં હોવા છતાં, નીરદોશોની એખો જાણુવા તેએ અનેક ગપસપ ઉભી કરવા ચુકતા નથી. કમલાના દરદીએને બધું પીલુંજ દેખાય છે ! પણ સખર ! મારી વાત લાંખી થઇ જશે.

ખોખરાંબધની ખુખસુરતી ઉપર પેલા સોલીબધ એછો એછો થતા હતા. સુનધ સીપલીની ખાટી મીઠી મતલખ આ અધોર વકીલને પોતાની જાલમા પકડવાની હતી ખરી, પણ વકીલની નજર ખોખરાંબધમા ખોખાએલી હોવાથી, તેવન ખોખરાંબધને પોતાની ચાલાકીના ખેત્રો દેખાડવા રોકાયા હતા.

મંનચી મરધાના ધણીઆણી ખોખરાંબધ સાથ સોલીબધ વાતે લાગ્યા હતા, પણ સીપલી સુનધથી તે દેખી શકાયું નહી. પા કલાકની વાત પર ખાંનાની ટેબલ ઉપર સોલીબધ સાથ તેણીને યાએલી મીતરાચારી ઉપરથી સુનધ સીપલી પોતાના બવીશ માટે તરેહવાર અટકલ કરવાં પડી હતી. પણ હવે ખોખરાંબધ ઉપર સોલીબધને બમતો જોઇ, સુનધ સીપલી અદેખી પડી જવા લાગી. સુનધની આ તાંન તોડ મીઠાં તુરતજ સમજી ગેઇ, પણ સુનધ મીઠાંના કાંતમા કંઇખી કુંક મારે, તે આગમજ બેજનજી બંમભંમ બોલ્યા:—

“ દીકરી મીઠાં, તાર કંઇ નવું ‘મ્યુઝીક’ ચલાવની ? કંઇમા દીકરા ! ”

“હા, હું માંહ, ને તમે બધાં ટાહેલાં કરો.” મીઠાંએ જવાબ દીધો.

“વાર તાહારે ગાતી નહી, તો કંઈ વગાડ ?”

“લેવો ! તેમ્ની વરી તેજ. હું વગાડું ને તમે બધાં પાહોરી જવો ! હું તમ્હારી ગત સમજુછ.”

“પણુ બેજુબા, જીભરાઇ તમારી મીઠાં આટલું બધું મહેતુ ગાએછ, તે તેના ગાયનની તારીફ તમારાં નુસખાં કાંઈ નહી છપાવતાં.” ટચકાંબાઇએ ટચ મારી. “મરેરે ! કેહજો આજે તો બધા છોકરાઓ ગાતી વગાડતીજ છોકરી માગેછ ! તમે માનસો બેજુબા, મારે ભોજેતરીએ પેલી ધનખમ્મ ધાનાજીરે રેહછ, તે બચારી બાડુંતો ભરેછ, સાત રૂપડી, અને દીકરીને ‘ પંતડાપાત ’ શીખવેછ !”

“ટચકાં માએ, તમે સો ટચતી વાત કીધી હં !” મંત્રવી મરધો બોલ્યો. આજે ઘેરે ઘેર પીયાંતો ને હારમોનીયમ થઇ ગીયાંછ. નખજોડના ગેયત્રાંઓ કુતરાંનાં ભેજાં ખાતાં હોસે કે શું, તે આખો તખ્ત પેં-પું—પેં-પું કરી. માયું ભેજું ખાઇ જાએછ ! સેહજ સાજ હોય તો સમજ્યાં. બેજુબા, તમારાં પેપરમાંએ બાબદ ઉપર સખત લખાંન થવાં જોઇએ.”

“અરે પણુ એવનનો અધીપતી તો ગાયનની સખત તરફદારીમાં છે.” સોલીમઇએ જવાબ દીધો. “તાહારે વીરૂષ લખાંન કેમ કરે ?”

“શાંતી તરફદારી ! વગાડવાની કે ગાવાની તરફદારી ? સુનઇ સીપડીએ સવાલ કીધો.

“ગાવાની તરફદારી.” સોલીમઇએ જવાબ દીધો. “હું કોઇનીબી ઉલટ તોડી પાડવા માંગતો નથી. પણુ એ ગાયનના હુંનર સંબંધી આપરા લોકની ઉલટ સારે રસ્તે વપરાય એવી મારી ખુશી છે. આજે ખોટી તારીફ કરવી અને ‘ મસકો લગાડવો ’ એ અદસ્થપણું ગણાયછ. હું તેને ઠગ વીદીયા સમજુછ. આજે આપરાં લોક ધતું કરીને, કોઇની હુંનર, હુંનરને ખાતર શીખતાં નથી, પણુ વડાઇને ખાતર શીખેછ ! કોઇની

હુંનરમા પુરેપુરી કામેલીયત મેલ્લી કામેલ થવા માંગતાં નથી, પણ ફક્ત કામેલ છે, એવું બાહારથી દેખાડવાનું હોલ ધાલવા ખાતર, હુંનર શીખેછ. માફ કરજો બાંતુઓ, હું કંઈ તમારે સારું કેહનો નથી, પણ ધનું કરીને એવોજ મામલો આપરાં લોકમા આજ કાલ ચાલી રહેલોછ.”

“એ તો ટપલો મારી સાહેબજી કરવા જેવી વાત તમે કરોછ સોલીભઇ !” ટચકાંબઇએ નાખતુ ડીચકું ચહડાવી જવાબ દીધો.

“એ તો બા મખમલની તોપી છે ! જેને બરોબર આવે, તે પેહડી લાંચે !” સોલીભઇએ ખુલાસો કરીધો.

“મને સમજ નથી પરતી, કે પારસી બાંતુઓ ગાવા કરતાં વગાડવાનું શા કારણ વધારે પસંદ કરેછ ?” જસી ડીયરે સોલીભઇને પુછ્યું.

“ખરી વાત તો એ છે, કે વગાડવા કરતાં ગાવું સુશકીલ છે.” સોલીભઇએ જવાબ દીધો. “જેકે વગાડવાનું કાંમથી ખાસ વખાણવું તો જોઇએ, પણ જેટલા લાભ ગાવાથી થાયછ, તેટલા વગાડવાથી થતા નથી.”

“તાહારે તો એ લાભ અને ગેરલાભથી લોકોને ખબરદાર કરવાનું કાંમ, બેજુબા, તમારા અધીપતીને લાગેકતુ છે.” મંનચીએ ઇશારો કરીધો.

“અરે પણ તેજ ખીચારો વધનમા પડીયોછ.” બેજનજી મંનચીએ જવાબ દીધો. “મારાં બામદાદની મને મોહટી શીકર પડીછ. હાદીએ પેહલી તારીખથી પોતાનું રાજનામું મોકલી આપીયું, અને તેના રાજનામાની ખબર ઓશીસમા ફેલાતાંજ, નખ્ખોદ ગીયાં ડુકટાઓ પગાર વધારવા નીકરી પડીયા. પેલો સબ એડીટર ચાંક, જેના નાખપરથી માખ ઉડતી’તી નહીંતે દોહોડસો રૂપીઆનો પગાર માગેછ ! પણ એ વાત રેહી. શીડીઆઓ જરા જરા આઇસક્રીમ લેશે ! બોખરાંબઇ કેમ જરા આઇસક્રીમ લેશે કે ?”

“આઇસક્રીમ ! એવધરે માચાઆએ !” બોખરાંબઇએ નખરું કર્યું, અને સોલીભઇનું જીગર ફાટી ગીયું ! “મારા તો હાંતજ નીકરી પડે ! રાત પરી આઇસક્રીમ શું ખરીયુંછ !”

“વારં તારે કાશી—

“કાશી—નહીજી ! માફ કરો ! રાતે કાશી પીવાએ, તો પછી મુઠ ઉંધજ નહી આવે, તો કાંઈ મરૂ ? મારા મંનચીનેથી કાશી તો ગમે નહી. ”

“એરે, તાંઈાં જીવો ! પેલા મંનચેરજી મરધા, દસ વાગામાં તો મુરપઝરનમા ખચારા પરીવાછ ! ” સુનઈ સીપલીએ ખોખરાંખમનું ગેરવવા ઠેકડી કીધી.

“એમ કે પેપરમીટખમ ! ” મંનચી મરધાએ તુરતજ ઝખડીને જવાબ દીધો. “ મારાં જેવા એક મારગીને જોઈ તમારી મદ્દના જીવને ચટપટ થઈ કે ? તમારાં જેવાં કાચ્યાં કુમારાં ડોસાંઓને રાજી રાખતાં મને આવરતું નથી ! આજના વખતમા જે ઘણો પતપતારો કરે, તે તમારાં જેવાં ખમરાંને ઘણો માનીતો થઈ પડે ! આપરે બા તેવાં પતપતીઆં નથી. ”

“ તાહારે ખીજાં કોણ પતપતીઆં છે ? ” સુનઈ સોલીને સંમજવવા બેલી, અને ખોખરાંખમ મંનચી ઉપર ચીરડાઈ ગયાં.

“ તાહારે તમારો ઉંધાવાનો વખત થયો હોસે મંનચીબા. ” મીઠાંએ કેલું.

“ હું એમ ધારંછ. ” મંનચીએ જવાબ દીધો. “ એ તો મારા જેવા વગર સુધરેલાઓ રોજ રાતના સડકારા ઘોંટાઈ જાય, અને સહવારના પોહારમાં સડકારા ઉઠે. તમારાં જેવાં સુધરેલાંઓ, આંઠ વાગા વેર ખાટલા બાંજી અડાઈ ને ઘોંટાઈ રેહ ! હમારી ને તમારી સરખામણી કંઈ થાય વાર ? ”

લે ચાલો, તાહારે મંનચેરજી શેઠ, હવે વધારે ઉજ્જગરો કરવો સારો નથી. ” બેજીઆએ પોતાના પરોણાની ખેહશીલ ખરખાસત કરતાં કેલું. “ શેઠીઆઓ, સોધારવા આગમજ ટેબલ ઉપર કાશી તાંધાર છે, તે પીવા ચાલશો ! ”

“ સરતનલી ! ” જસી ડીયર બોલી ઉઠ્યો.

“ ચાલો ચાલો, કાશી પીઈ લઈએ. ” સુનઈ સીપલી નખરાં કરી બોલી.

“ મીં સોલીખમ, ચાલશો કે ? ”

“નહી સુનમ! જોખરાંબધના પગમા ઝઝણી ભરાયછ, તેથી હું તેવન સાથ હીયાંજ બેસુછ.” સોલીસીટરે જવાબ દીધો. “હમારે સૌંદર્ય એ કય તમે હીયાં મોકલાવશો?”

“વીચ પ્લેઝર.” મીઠાં બોલી.

“જેયું કે ની!” સુનમએ મીઠાંના કાંનમા જતાં જતાં ડુંકું મારી. “એ એને એખલી પડવા દેતોજ નથી, એ વલી કેમ જતનુ વકીલાતપણું હોસે!”

દીવાંનખાંનામાથી સઘલાં ઉઠી ટેબલ ઉપર કાશી પીવા ગમાં, અને દીવાંનખાંનું જેવું ખાલી પડયું, કે જોખરાંબધ, વીચાર અને વમાસણુમ પડી બોલ્યા:—

“તમે માફ મન ડગમગતું કરી નાખીયુંછ સોલીસીટર! તમારે જે ખુલાસો કરવો હોય, તે જટ ને પટ બોલી દેઓ. એ લોકને કાશી ખીંધ પાછ ફરતાં વાર નહી લાગશે.”

“વાત જરા લાંબાંજ છે, અને એકદમ પુરી થાય એમ નથી.” સોલીસીટરે જવાબ દીધો. “તમારો વર થતો, જેવો બાહારથી ઠંડુ માતલું દેખાયછ, તેવો તે અંદરથી નથી.”

“એટલે?” જોખરાંબધ ડોલા ફેરવી બોલ્યાં.

“એ એટલે એટલો! તમે નહી સમજો તેને હું શું કરું? કેહવત છે, કે પતાલ પાણી ચલાવનાર હંમેશાં મોરી કારડી રાખેછ.”

“એમ! હમણાં હમણાં કંઈ એવન ઘણાજ બદલાએલા લાગેછ ખરા!” જોખરાંબધનો વીચાર ડગમગવા લાગ્યો. “મારા વર એવા કેહયાગર છે, કે ઉઠ કેહું તો ઉઠે, અને બેસ કેહું તો બેસે! મકદુર શું, કે મારા સખુનથી જરાખી આડા જાએ, પણ—”

“એ પણ ને બધું—અરરરર, પેલાં લોક આયાં!” સોલીસીટરે ખાલી ઘાંધલ કીધી, અને જોખરાંબધ ગભરાઇને અધીરાં પડી દીવાંનખાંનાની બાહાર જોવા લાગ્યાં.

“ નહીં ! નહીં ! ” જોખરાંબધએ ખાતરી કરી કેલું. “ હજી તો કારી પીએછ. પણ તાહારે, તમારી વાત તો અધુરીજ —

“ ચરરર ! તમે એમ નાદાંન કેમ બનોછ ? ” સોલી બોલ્યો. “ આએ જગા કેંઈ ખાતરી વાત કરવાની છે ? અરે હું તમુને તમારી નજરે નજર તમારા વરની બેવકુદ્દાષનો બેલ દેખાડવા માગુછ. હવે ટુકમા પતાવી દેઓ. હું તે વાત જાનુછ ! તમે તે વાત જાનવા માગોછ ? ”

“ છ હા ! ” જોખરાંબધએ જવાબ દીધો.

“ તમે આપરી વચ્ચે થએલી વાત ખીલકુલ છુપી રાખશો ? ” સોલીએ કેલું.

“ શું મારા મંનચીનેળી નહીં કેહવ ? ”

“ અરે ભલાં મનખ, નકામે વખત જાએછને ? મંનચીની તો મોહોકાંલુ છે, અને વલી તેને શાંતુ કેહવા માગોછ ? અરે પાહાડ ફાટે એવી બેવકુદ્દાષ —

“ વાઈં ચલો, તાહારે હું તેવનનેળી નહીં કેહવસ. ” જોખરાંબધએ ખાતરી આપી.

“ જો એમજ હોય, તો કાલે બપોરે બે વાગે તમે મને એમલાં કરાઈં મારકીટ આગલ મલશો ? ” સોલીએ અચકાઈ અચકાઈ પુછ્યું.

“ કાલે બપોરના ? ”

“ હા ! કાલેજ ! કેમકે પરમ દાહાડે તો મને ડુરસદ નથી. પરમ દહાડે સેશનમાં ફરતમ જાણીનો કેસ છે. ”

“ કેટલે વાગે ? ”

“ ખાખર દોહોડ — રટેનડરડ તાઇમ નહીં હો કે ? મુંખના દોહોડ વાગે ! હું મારી ગાડી સેઇ આવસ, ને પછી જીવો, કે તમારા ધણીની બેવકુદ્દાષ અને બેવકુદ્દાષનો બેલ, હું તમુને કેવો નજરે નજર દેખાડુછ. અરે એક કલાકમા હું તમારી ખાતરી કરી —

“હું આવસા સોલીભધ હું, જરૂર આવસ.” જોખરાંખધ જોખરી થધ જધ બોલ્યાં. “તમે મને જરૂર મલજો. એ નખજોડ ગીયાનો મને ઘાટ ઘડવોજ પરશે: જોયું કેની, આજે મારાં દેખતાં પેલી કુકરી સુનધ સાથ કેટલો લવારો કીધો તે ?”

“હા, હા !” સોલીએ સુરંગ મેલી. “કંઈ લવારોજ મોહાને ઘણો હોવો જોઇએ ! તમારા જેવી બલી, તમારા જેવી ભોલી, અને તમારા જેવી ખુબસુરત આરત તરફ કેટલી બેઠરકરી !” જોયું કેની ? જાણે સુનધ તે કોઇ આસમાન પરથી ઉતરી આવી હોય ! અરે તમારા જેવી ખુબસુરત અને લાએકીવારી ખપરી મને મલતે, તો તેને મારી ધાંટીમાંનો જીવણી હું આપતે ! લેવો, કાંકી આવી. તમે જાણે કંઈ જાણતાંજ નથી, એમ દેખાડજો હો કે ! નહીતો છાવો—સાચ્યું કેહુછ, જોખરાંખધ, હું તમારી તારીફ નથી કરતો, પણ—પણ—

“વલી શું યાદ આયું ? બોલોની બોલોની સોલીભધ ?” જોખરાંખધ સોલીની તારીફથી કુલી જધ, હસતે મોહોડે બોલ્યાં.

“એ તો સરજતની વાત છે.” સોલીએ જવાબ દીધો. “તમારે સાંજ હું બોલતો ‘તો, કે તમે જો કુમારાં હોતે, તો હું જરૂર તમારી સાથ પરણી જતે ?’”

“તમે તો જાને ચરી ગીયાછ સોલીભધ !” જોખરાંખધ જરા ટીખખાં થધ બોલ્યાં. “કંઈ હોસ રાખો !”

આલો, આલો અખારા કરો !” સોલી બોલ્યો. “કાશી આવી ! ને લેવો, તમારા મરઘાજીબી આયા.”

“ખખરદાર ! સોલીભધ, મારા મનચીને એમ બોલવાનો તમને—” જોખરાંખધ વધારે બોલે તે આગમજ મનચી મરઘો, બે હાથમા બે કારીના કપ લેધ દીવાંખખાંનામા હાખત થયો, અને તેજ વખતે સોલીભધ બોલ્યો.

“આલો, ખસ કરો ! તેવન આયા ! છાવો એવો છે, કે તરતજ પામી જશે, અને બાહુ ખધી દેરવધ જશે.”

“આવો મીસતર મંનચી! આઘ મે મંનચી બા ! તમારા મીસીસને શું પગમા ઝઝણી આવવાની કંઈ ટેપ છે? હજી એવનની ઝઝણી પુરી થતીજ નથી?”

“જરાબી નહી?” મંનચી બોલ્યો. “પણ હમણા કેમ છે, ડીયર?”

“નહી” જરા પવનનો બુક પકરી આવો તો—” બોખરાંબધએ અનમતીયો જવાબ દેષ કાશીનુ કપ લાંબું.

“ગાડી મંગાડ?” બેનુબાએ પુછ્યું.

“અંધ આવે મંનચી.” બોખરાંબધએ મોહટે સાદે પોતાના કેલાગરા વરને તેડ્યા. “મને જરા તમારો હાથ આપો તો? સાંભરોછ કે? કાંતમા કશ્ક તો નથી—

“ત્તહીરે ડીયર, હું જરા સુનધ સીપલી સાથે—

“લે આલો. બેનુબા હમને રમ આપશેછ?”

“ખુશીથી.”

“હમે રમ લેષએછ બેનુબા.”

“વેહલાં પધારો.”

“અને મોડી રાતે આપર આ વેલાતી વાળું એક ખીજાને મક્કી બેટી છુટું પડ્યું.

પ્રકરણ ૧૯ સુ.

તાતેલે તવાથો !

ખીજે દાહાડે ખંપોરના એ વાંગે, તે આગમજુ તો ખોખરાંબધએ પોતાના માનીતા અને કેલાગરા વરની ઉપર જાડના જાડ તોફી પાંચવામાં જરાખી કસુર કીધી નહી. સોલીમધ સોલીરીટરે ખોખરાંબધની નાર આખાદ એવી તો પકડી હતી, કે ત્રીથી ખોખરાંબધના દરદની તેને પુરેપુરી ખજર પડી ગઇ, અને તે ઉપરથી દરદીને જોઇતી દવા આપવામાં, તેણે પોતાની ચખરાકી અને ચાલાકીનો પુરેપુરો, છુટથી ઉપજોગ કીધો હતો.

અને તે દવાની અસરખી આખાદ તેવીજ રીતે થઇ ગઇ. ખોખરાંબધનું વેદમનુ દરદ, સોલીમધની દવાથી એવું તો ઉભરી નીકળ્યું, કે જટપટ તેવને સોલીમધના હાથમાં પોતાના કેસનો પુરેપુરો 'ચાર્જ' આપી દીધો, અને એ રીતે આ કેલવાએલા કાયદા શાસ્ત્રી-નાડી વૈદે-એક વેદમી આરતના જીગરમાં, તેના ધણી તરફ વેદમના જલમ દરદનું ભડકું સલગાવી, પોતાની પાપી ધારણામાં એટલે સુધી તો તે ફાવી ગયો, કે પેલી અક્કલહીણુ આરતે પોતાના વેદમના જોશમાં, સોલીમધ સાથે ખીજે દાવસે એ વાંગે તે જ્યાંખી લેઇ જાય, ત્યાં જવા માટે 'એપાઇન્ટમેન્ટ' વટીક કીધું.

તે એપાઇન્ટમેન્ટ આંતગી રખાવવાની સોલીમધએ ખાસ સાહવએતી લીધી હતી, અને તેમ કરવા માટે ખોખરાંબધ પાસ તેને કબુલાત પણ લીધી હતી, કે મનચીને તે વીશે કાંઇખી ખજર પડવા દેવી નહીં.

અલખતાં, ઇનસાફને ખાતરુ કહેવું જરૂરનું છે, કે ખોખરાંબધ ખુબસુરત તો હતાં, પણ જેટલાં ખુબસુરત હતાં, તેટલાં તેવન હાવકાં અને દરેલ નહીં હતાં. અને તેમ નહીં હોવાની મોહકાંણુમાંજ સોલીમધની ચખરાકીનાં તેવન ભોગ થઇ પડ્યાં હતાં.

પંથુ જ 'એપાઇન્ટમેન્ટ' તેવને સોલીમધને મલેવા માટે કીધું હતું, તે શા માટે હતું?

તે હું કાંઈ જાણતો નથી. પણ મોઢટા મોઢટા મહાન કવીઓ, ખમરાંઓ વાંશે કેહી ગયા છે, કે ખમરાંઓમા ખીજ કાઢખી લાગણીઓ કરતાં, વેહમ અને અદેખાઈની લાગણીઓ જરા વધારે ધારદાર અને તેજ હોય છે, અને તેથીજ તે જરાજરામાં ‘ધાસંલેટ’ના તેલની મીસાલ સેદજ ચીંગારી લાગતાં સમગ્રી ઉઠે છે.

સોલીમંઈ શીખેલો, બણેલો, અને કેજવાએલો હતો, અને તેથી તે ખમરાંઓના ખવાસના ગુણદોષના અભ્યાસનો શોખીન હોવાથી, આ ખીના તે જાણતો હતો, અને તેથી તેણે એ અખતરો ખુબસુરત ખોખરાંખમ ઉપર અજમાવ્યો હતો ! તેણે એક પરણી ઓરતના જીગરમા, તેના ધણી તરફ વેહમ અને અદેખાઈનું બડકું સલગાવી મેલ્યું હતું. એ બડકાંની અગત, તે નખલાં મગજવાલી ઓરતથી સાંખી શકાઈ નહી. તેણીએ પોતાના ધણીની એવજાઈ પકડ્યા, તેની ફજેતી કરવા, અને પોતાના વેહમને દુર કરવાની મતલબથી, સોલીમાઈને ‘અપાંઈન્ટમેન્ટ’ આપ્યું હતું. તે ‘અપાંઈન્ટમેન્ટ’ ખોખરાંખમને ગન ખીલકુજ નીરદોશ હતું. કેમકે સોલીમાઈને, તે એક માતખર કેલવાયલા, બણેલા, અને તે ઉપરાંત સોલીસીટર સમજી, તેવનના બોલવાને તમામ રસત, અને તમામ બહું ગણતી હતી. તે, અપાંઈન્ટમેન્ટ માંગવામાં સોલીમાઈની ખરી મતલબ થું હતી, તે નીરદોશ ખોખરાંખાઈને કાંઈખી ખખર હતી નહી.

પણ એ અપાંઈન્ટમેન્ટની ખાખદ લંખાવવાની જરૂર નથી. સોલીમાઈ જેવાં કાલાં મેંઠાં, સંસાર મંડલમાં થોડાં કે ઘણાં પ્રમાણમાં દરેક કામમા હોયછે, એમા તો શક નથીજ. પણ મજકુર ‘અપાંઈન્ટમેન્ટ’ કરવાં ખોખરાંખમને શા સખખોસર ફરજ પડી હતી, તે વાંચનારને જાણાવવાની જરૂર તો છેજ.

*

*

*

*

“હીખર ! એ વલી તારી દાર વસનમ કેમ ગઈ ?” મંનચીએ ઘેર પુગતાંજ પોતાની ખમરીને ખ્યારથી સવાલ કીધો. “ખાઈ પીઈને રડું મારી સોખને !” તેમ, ખાઈ પીઈને—

“કેમ મુશું નૃથી રહેવાતું કે?” જોખરાંબાઈએ તોપ ફેડી. “પેલી સોપલી શીરીન સાથ તાઘ તાઘ કરી પરવારીયા કે?”

“જોહો! કેતું છાંણું હુખચવાનું કારણ તો એ દેખું?” મંનચીએ જવાબ દીધો. “શીરીન સાથે, ડીયર, મે તેજકત જે બોલજ વાત કીધી, પણ તું પેલા સોલીસીટરને પકડી બેઠી, તેનું કંઈ નહીં કે તારા જગમાં ઝઝણી બરાઈ, તેની પેહલ્લી ખખર જણવાનો હક મને, કે તે સેલીસીટરને.”

“જોહો! શું મોહટો જમ્યાવ કીધો!” જોખરાંબાઈ બોલું હસી બોલ્યાં. “મને ઝઝણી આવી તેથી તમને મારે પેહલ્લાં કેહેવું જોઈએ કે? ને મે નહીં કેલું તેથી તમે મારા દેખતાં કાઠ પારકી પોરી સાથ એટલા બધા નાચીયા કે?”

“પણ તાહારે તે શું ધોરીયું?” મંનચીએ ગુરસે થઈ ખુમ પાડી. “પેલા સા—સોલીબાઈને લેઈને કલાકના કલાક બેસી રહી, ને કાશી પીવાનીથી તુને કુરસદ નહીં મળી, તે કીયા મોહટા ‘કેસ’ તું ‘કાંનસાંન-કુનસુન’ ચાલતું ‘તું.’”

“સોલીબાઈ? જવો જવો, ફરીથી કાઠનું નામ બોલો તો મોહોનું સંભાલીને બોલજો!” જોખરાંબાઈએ સોલીની તરફેણ કીધી. “ચારણી કઠવરાંને હીણું! તેમ વલી સાધુનું ડોલ ધાલવા નીકલીયાઈ!”

“એએએ! કંઈ સુંગારો આવેછ ખરો હો!” મંનચી મનમાં વમાસવા લાગ્યો. “પેલા સા—એ કંઈ જમાવી હોય એમ લાગેછ!” મારીયા ઠાર! તેમજ બાઈનો ‘પસટીમ’ ચઢી ગીયોછ!”

“કેવો ફગલાઈ ગીયો!” મંનચીને વીચારમા પડેલા જોઈ, જોખરાંબાઈ મનમા ગણતી કરવા લાગી. “અરે સોલીબાઈ, તારા તે હું શું ગુણ ગાંઠ! હવે આએ માટીડાને સુધારીને હું કેકાણે લાવસ ખરી!”

“ડીયર કેમ કંઈ—

“ડીયર કાણ મુઘઈ?” મંનચીને જોખરાંબાઈ હવારી બાધો. “તમે શું શું કારાં ધોરાં કરોછ, તેની મને ખખર પડીછ, સમજ્યાં! તમે એવું મોહોનું લેઈને મારી સાંચ પરણાવા આયાતા કે?”

“ જોખરાંખમ, તમે મારે સાંભલી લેજો.” મંત્રચીએ કહ્યું. “ તમે ગાંમનાં લોકને જોખરાં કરવા જતાં, તમને કોઈએ ખેડકાવીને જોખરાં કરી નાખેલાં લાગેછાં ! મારે સાંભલ દીયર, ને જરા કંડી પડીજે, અને ‘ સેતાન કામો ’ કર ! એ નવી વાત શું છે ! ‘ ચારણી કડવર ’ ! અને ‘ સાધુનુ ડોલ ! ’ એ શું ! જીવો દીયર જોખરાં ! તપાસીને કાંમ કરજો હં ! ‘ લેને ગદ પુત ને જોખ ચ્યાવા ખસમ, ’ જેવી વાત નહી થાય, તેનું ધ્યાન રાખજો ? ”

“ હું મારે કાંમ સમજીછું.” જોખરાંએ ટુકો જવાબ દીધો. “ કાલ સાંજ સુધીમા બધું જણાવ જશે ! ”

“ ઠીક છે ! ” કાલની સાંજને તો હજી વાર છે, પણ—

“ પણ શું ? તમે શું નાખને જીભ લગાડોછ કે ? ” જોખરાંએ એકદમ તપી જઈ પુછ્યું.

“ એટલે ? ” મંત્રચી ઉઘાડ જઈ જોલ્યો.

“ એટલે ? એ ધંધેટક કેમ જાણોછ ? તતપિપ કેમ થઈ ગીયા ! એવાં ઉંડા પાણીમા કરોછ કે ? ”

“ દીયર, જોખરાં ! જરા ધીરી પડ ! ” મંત્રચી નરમ પડી જોલ્યો. “ ખુદને હાજર નાજર જણી, તેના કસમ લેછ કેહુંછ, કે હું ઉંડાં પાણીની વાત ખીલકુલ જણ્યોતો નથી. તુંને જેથી કંઈ ખબર પડી હોય, તેનો ખુલાસો કર. હું સોગંદ ખાઈ કેહુંછ, કે તારો વેહમ દુર કીધા વગર હું રેહનાર નથી. હું જોઉંછ, કે તારો મીઠાંજ ખીલકુલ ઉખડી ગીયોછ, અને તેથી હું તારા મનનું સાંભાધાન કરવા તયાર છેઉ.”

“ જો તમે ખરાજ સોગંદ પાલનાર હોવો, તો મારાં ગરાં ઉપર હાથ મુકી કેહવો, કે હું જે પુછું, તેનો જવાબ તમે સાચ્યે સાચ્યો આપશો.”

“ તારાં ગરાંપર હાથ મુકી કેહુંછ, કે ખરેખરીજ વાત હું તુંને કેહવસ.”

મંત્રચીએ જવાબ દીધો. “ ચારી જવાંનીના સોગંદ ઉપર કેહુંછ, કે—

“ તાહારે તમે શું કંઈ જાણતા નથી મંનચી ? ” જોખરાં બીલકુલ નરમ પડી બોલી. “ આવતી કાલે બપોર પછી તન અને ચારની વચ્ચે તમને કાઠ સાથે કાંઈ ‘ ઍપ્પોઇન્ટમેન્ટ ’ છે ? ”

“ આવતી કાલે ? નહીં બીલકુલ નહીં ? ” મંનચી ગુસ્સામાં પડી બોલ્યો. “ પણ તું ખુલાસો કરી દેની ! વકીલની કાંની આડા તીકા સવાલ શાના કરેછે ? ”

“ રખે પેલા સોલીભઇએ મને દાવપેચમાં લેવાની મતલબથી બમાવી હોય ? ” જોખરાં હવે ગુસ્સામાં પડી. “ મંનચી, મારા વાહલા ધણી, હું તારી આગલ બધી વાત ખરેખરી કેહી દેઉં. પણ એક સરતે, કે તે વાત સાંભલીયા પછી, તું મારી ખાતરી કરી આપે, કે તું નીરદોશ છે. ”

“ તેના તો મેં સોગંદ ખાધા. ” મંનચીએ જવાબ દીધો.

મંનચીના કસમથી જોખરાંબધની ખાતરી થઇ, કે સોલીભઇ સાધુના વેશમાં ઠગારો હોવો જોઇએ. એવી તેની ખાતરી થતાં જોખરાંબધએ પોતાની સાથે તે રાત્રના સોલીભઇને થએલી સઘલી વાતચીત અને ગાડવણનો ખુલાસો કરી, તેઓ વચ્ચે જે “ ઍપ્પોઇન્ટમેન્ટ ” થયું હતું, તે જોખરાંબધએ પોતાના ધણીને જણાવી દીધું. એ સાંભલી મંનચીના ગુસ્સાનો પાર રહ્યા નહીં. તે ગુસ્સાથી લાલચોલ થઇ ગયો. સોલીએ કેવી મતલબથી જોખરાંબધ સાથે ‘ ઍપ્પોઇન્ટમેન્ટ ’ કીધું હતું, તે, તે તુરત સમજી ગયો. તેણે તુરતજ કસમ ઉપર કસમ ખાઇ પોતાની ધણીઆણીની ખાતરી કીધી, કે તે બીલકુલ નીરદોશ છે. પોતાની ધણીઆણીને આડે રરતે દોરવી જનાર, આ સાધુના વેશે સંસાર મંડલમાં ફરતા ઠગારાને સજા કરવાનો તેણે પકડા ઠેકાવ દીધો.

મંનચી જે આજ સુધી પોતાની બધરીની ધાકધુકમાં ચસી વસી રહ્યો હતો, તેણે પોતાના સંસાર, અને પોતાના ધરની ઇજ્જત બચાવવા, એક

ટાગરો રચ્યો. સોલીમધના ખુના ખટોલાની તેને કાંઈક ખમર હોવાથી, તે હીંમત ધરી આ બગધ્યાંનીતે ઉંઘાડો પાડવા, બાહાર પડ્યો. આ ઠગારા સાથે કેવી રીતે કાંમ લેવું, તેના નક્કી સેવટ ઉપર તે એકદમ આવી જઈ બોલ્યો:—તાહારે ડીયર જાન, તમે એ ‘ઍપાઇન્ટમેન્ટ’ રાખજો ! હું તમુને અરજ કરું છું, કે તમારા ફ્રેન્ડ સોલીમધ સોલીસીટરને તમે આપેલું ‘ઍપાઇન્ટમેન્ટ’ કાલ બપોરે પાલજો.”

“પણ, તેથી તમે નીરદોશ છો એમ કેવી રીતે તમે સાબેત કરશો ?” બોખરાંએ સવાલ કીધો.

“તેના હું તુંને ખુલાસો કરસ.” મંનચીએ જવાબ દીધો. “એવા ઠગારાએને ઉંઘાડા પાડવામાં આપણુ સંસાર મંડલની સેવા બખવશું. પણ એ જરા હીંમતનું કાંમ છે. કેવી રીતે કાંમ લેવું તે હું સમજી છું. તે કાંમમાં મને તારી મદદની મોહરી જરૂર છે. તું જો હીંમત હારી, તો હું મારું નીરદોશપણું સાબેત કરી શકનાર નથી. બસ, તું તારું આવતી કાલનું ‘ઍપાઇન્ટમેન્ટ’ રાખજો.”

“પણ હું એક-અંજણા માટીડા સાથે એખલી જાઉં !” બોખરાંબધના ગુરા ગગડવા લાગ્યા.

“તેમાં શું છે ? માટીડાએને ‘ઍપાઇન્ટમેન્ટ’ આપવાં, અને ‘ઍપાઇન્ટમેન્ટ’ કરવાં, એ તો આજના સુધરેલા વખતનો સુધારો છે ! તમે શું બચતાં ‘તાં નહીં’ કે—

“પણ હું એખલી ને—

“નહી, નહી.” મંનચીએ સમજ પાડી. “મારી વાહાલી, તું એખલી જશે, પણ યાદ રાખ કે બીલકુલ સલામત રહેશે. તારા બાલને પણ એલજાંમ પુગવા હું દેનાર નથી. તારી અને તે બદમાસની નજરે હું નહીં પડસ, પણ તમે બંનેની પછાડે તો નક્કી રહેવસ ! હું શું કરવા માગું છું,

તે જાહારે તું જાન્યુશો, તાહારે માઢી ખાતરી છે, કે તું 'એપોઇન્ટમેન્ટ' રાખવા ના પાડશે નહીં."

મંનચીએ એ પછી પોતાની ઇજ્જત, અને પોતાના ઘરની સલામતી માટે રચેલો ટાગડો, પોતાની બધરીને સમજાવી, કેવી રીતે સોલીમઇ સાથે કામ લેવું, તેનો સઘલો બંદોબસ્ત રાતોરાત તેણે કરી લીધો. જાખરાંબધના ધ્યાનમાં મંનચીની તમામ હીકમત એકદમ ઉતરી ગઈ. તે આવતી કાલે તું સોલીમઇને આપેલું 'એપોઇન્ટમેન્ટ' પાલવા તતપરે જની રેહી, અને સહવાર પડવાની વાર જોતી, મોડી રાતે નીંદમાં પડી.

પ્રકરણ ૨૦ સું.

એક પ્રકરણ કે જેને મારાથી નાંમ આપી શકાતું નથી !

મંનચી મરઘો હવે સંસાર મંડલની નીતીની તવારીખના તખ્તા ઉપર, એક એવો ભાગ બહુ બતાવવા તૈયાર થયો છે, કે જેથી, ફક્ત નાંમ અને બાહ્યના દેખાવ ઉપરથી જુલાવો ખાઈ જનારા અગધ્યાંતીઓની ગણતી ઘોટી પડે. આ તો પેલી જગ આશંકાર કેહવત પ્રમાણે થયું કે “ જાડેસે ડરના નહી—ઝાર પતલેસે લડના નહી ! ” બધા ડરમાંથી કાંઈ લેવટા મલતા નથી ! ”

મંનચી, આંગડ તો પેહલ્લા નાંચરનો હતો. સોલીબધએ તેના સુખમાં હુલ બરવાની એક નીચ યુક્તી રચી હતી. તેમ કરવામાં તેણે જે પેહલ્લી ગણતી કરી હતી, તે મંનચી મરઘાની બાહ્યરની ઢપછપ, અને તેના નામને આભારી હતી ! અલખતાં, સોલીબધ, મંનચીને બોલો મટાક સમજીનેજ ખરડેલા પગ ગલીયા ઉપર લેઈ ગયો હતો. તે એમ સમજીયો, કે ખોખરાંમધ જેવાં ખુશસુરત સાંતુનો, મંનચી જેવો એક કુજરો અને સફર ગનડેરીવાલા જેવો મણી હોવાથી, ખોખરાંમધને ભમાવી બાંભેરી, તેવન ઉપર તે પોતાની ચખરાકીથી ફાધી જશે. પણ તેણે ફેકેલા પાસા ઉલટા પડ્યા ! મંનચી, એક સુધારાવાલા અને કેલવાએલા શખ્સને, એ દાવપેચમાં કેવી કીસમની રમત રમાડે છે, તે જોવાનું, અને તે જોઈ લેઈને વીચારવાનું કાંમ, દાંતેશમંદ વાંચનારનેજ હું સોંપું છું.

મંનચીએ પોતાના દાવપેચનો તમામ સાર પોતાની બધરીને સમજાવી, પોતે સદ્વાઈ પડતાંજ, ધરમાંથી નીકળી ગયો.

વાંચનાર, જરા સખર કર. આજે દરેક કામમાં બધાં ‘ ઍટીકેટ ’ નો સવાલ ઉભો કરેછ ! ‘ ઍટીકેટ ’ નો ભાગ થતાંજ દોહડે થઈ જાએછ ! તો મારા જેવો અદના લખનાર ‘ ઍટીકેટ ’ નો સવાલ કાંએ નહી ઉઠાવે ? વાંચનાર મેહરખાંનો ઉતાવલાં બની વારતાનાં વલાંની ખીના એકદમ જાણી લેવા, મારી ઉપર દયાન કરે, તો તેથી ‘ ઍટીકેટ ’ નો ભાગ થાએલો ગણાય !

વારતે મનચી મરઘો કાંઠાં ગયો, અત્રે શું ગોઠવણો કરીને તે ઘરમાંથી ગયો, તે અતરે જણાવવાની જરૂર નથી.

પણ એ વાગતાં કાંઠ જાણ વારે લાગી નહી. જોખરાંબધ જે આગલી રાતના તાતેલા તવાથા જેવાં તાતીને ગરમ થાંધ ગયાં હતાં, તે હવે બરંદ્ર જેવા કંડા, અને ધી જેવાં નરમ બની ગયાં હતાં. તેવન સોલીબધને હવે દોઢથી ધીકારવા લાગ્યાં, અને બરાબર બપોરના દોહોડ વાગતાંમાં ઘરમાંથી બાહાર નીકળી ‘અંપાંઈન્ટમેન્ટ’ પ્રમાણે એ વાગા આગમજ કરાઈ મારકીટના ઓટલા ઉપર, તડકાંમા તપતાં અને તવાતાં જમને ઉભાં.

“તું મુલોરે નહી અંપાંઈન્ટમેન્ટનો કરતો !” જોખરાં અધીરી પડી મનમાં બોલી. “શું થયું ? હજુર ઠેકાણું નહી મલે !”

પણ તેવામાં સામી બાબુથી એક પાલખી રોકી શીગરાંમ આવી લાગી, અને અંદરથી સોલીબધ સોલીસીટરે ડોકયું બાહાર કાઢાડી, આસપાસ નજર કરી, જોખરાંબધને જોઈ બોલ્યા:—“હલ્લો ! ચાલોની ? વાર કોણની જોવોછ ? કમ ધન-કમ-ધન !”

ઘોડાવાડાંએ કુઠી પડી ગાડીનું બારણું ઉંઘાડયું, અને જોખરાંબધ જરા લજવાતાં, જરા શરમાતાં, જરા અચકાતાં, ધીમે કદમે ‘નહી કંઈ નહી છ ! કંઈ નહી છ !—કંઈ નહી છ !’ કરતાં ગાડીમા બેઠાં. બારણું તુરતજ બંધ થયું, અને ગાડી સપાટાબંધ ચાલવા માંડી.

તણેક મીનીટી આ બેઠબરી મુસાફરી ગુપચુપ ચાલુ રેહી. અત્રે જોખરાંબધ માથાં ઉપરની સોડ તાંણી બોલ્યાં:—મીસતર સોલીબધ, આપણને કાંઠાં જવુંછ ?”

“જોખરાંબધ, તમને અંપાંઈન્ટમેન્ટ યાદ રેલું ખરું ? હું મકુંજે તને ભુતી જશો ?”

“અરે કંઈ ખદાએ ખદાએ કરો !” જોખરાંબધએ જવાબ દીધો. “એ વાત કંઈ ભુતી જવાય તેવી છે ! એ કંઈ જેવી તેવી વાત છે, સોલીબધ ? પણ સોલીબધ, આપુંને કાંઠાં જવુંછ ?”

“જોવોની જોખરાંજમ—પણ—છે તે—આપુંને કંઈ થવું લાગે નથી જવું.” સોલી લટર પટર જવાળ દેવા લાગ્યો, અને જોખરાં સમજી જઈ ડોકું હીલાવવા લાગી. “છે તે કરીને, ખેતવાડીની પેલી ગમ, અને તારેદેવની એની ગમ !” પણ ડીયર જોખરાં—

“સોલીમંદ, જરા સખર કરો !” જોખરાંજમ એકદમ વચમાં જોલી પડી. “તમે ડીયર, ખીયર જોલોછ, તે મને ગમવું નથી ! હું મારા મનચીની ડીયર છઉ. મને ‘ડીયર’ કેહવાનો ખીજાને શું લક ?”

“ઓ માછ !” સોલી ફગલાઈ જઈ જોલ્યો. “હું સમજ્યો ! તમે અપમાન લીધું ! પણ તમે જુલોછ. એ તો ઇંગ્લેન્ડમા એમજ જોલાય ! ડીયરને મીનીંગ તમે કંઈ જુદોજ કરોછ ?”

“તમે ગમે તે જોલો, પણ એવું કંઈ ના જોલતા !” ફરીથી જોખરાં જોલી.

“ખુદ જાણેછ, કે તમુને જરાખી અપમાન કરવાની મતલબથી હું એમ જોલ્યો નથી.” સોલી જોલ્યો. “હું તો મારા ખરા ચાહથી—

“પણ મરેરે ! ખેતવાડી આયું કે નહી ?”, જોખરાં જોલી. “કોટમાંથી ખેતવાડી જે તરાંમમા જઈએ તો—

“હું તો તમારાં બહાં સાફ આજે ખામખા, માફ કારટનુ કાંમ મુકીને આયોછ.” સોલીએ વાત ચલાવી. “તમે જરાં ધીરાં પડો. તમારા મનચીની તમારી તરફની ખેવફાઈ કેવી છે, અને તમારો ધણી થતો કેવાં પતાલ પાણી ચલાવેછ, તે તમુને તમારી નજરે દેખાડવા હું લેઈ જાઉંછ.”

આવી કૌસમની વાતચીત કરતાં તેઓની ગાડી, નાપમાન તરફન એક એકાંતલતા ઉપર જઈ પુગી. ત્યાં એક એકાંત કંમપાઉન્ડમા સોલીમંદએ પોતાની સીગરાંમ લેવાડી, અને તે કંમપાઉન્ડમાં આવેલાં એક નાહલ્લા જેવ બંગલા આગલ તે ઉભી રખાવી. આ બંગલો સોલીમંદનો પોતાતોજ હતો, અને તેના જેવા ઠોલ્લીઆ તેના દેસ્તો, તેને ‘કલ્પ’ તરીકે

ઉપોગ કરતા હતા. સોલીમધ તુરતજ ગાડીમાંથી ઉતરી પડ્યો, અને ખોખરાંબધ પણ તેની પછવાડે ખીંહાર નીકડી આસપાસ નજર કરવા લાગ્યાં.

“આએ ખેતવાડી કે?”

“નહી, એ તારદેવની પેલી ગમ—

“પણ આએ કંઈ ખેતવાડી નથી!” ખોખરાંબધએ જવાબ દીધો.

“એ તો કાંઈ નવરી જગા છે? એ તો કાંઈ ખીચ જગા લાગેછ?”

“લે ચાલો, અડી વાગાજ.” સોલીમધે પોતાનું સુનાનું ધડીઆલ જોઈ કહ્યું. “પેલાં લોકો હવે આવી લાગશે, અને તમારો મનંચીખી તેની વાહાલી ‘નસીખન’ ની સાથે—

“નસીખન! નસીખન કોણુ રાંડ?” ખોખરાં અજબ છાંપ ડોલા ફાડી બોલી.

“હા હા! નસીખન! વાહાલી નસીખન! આગલ તો ચાલો!” સોલીમધે જવાબ દીધો. “લે ચાલો ખાંતુ, આપરે માલ પરજબ, હાલમા બેસીએ. તેટલાં ચાહુંખી આવશે, અને તમારા ઓવાઇ નંવાઇના મનંચીખી આવી લાગશે.”

ખોખરાંબધએ સોલીમધની પછવાડે ચાલવા માડ્યું, અને સોલીમધ, ખંગલાના માલ ઉપર ખોખરાંબધને પોતાની સાથે લઇને ચઢીયા. ઉપર જતાંજ, તેઓ એક નાંહના, પણ સારી રીતે ‘ફરનીશ’ કાઢેલા ઓરડામાં દાખલ થયાં. આ ઓરડામાં ચોપટના પાડીયાં, રમવાના સોટકાં, પાસા, આર્મ-ચેર, વીગેરે કલખતે લગતો સામાન ગોઠવેલો હતો. તે ઓરડાંની પડોસમાંજ આવેલા, એક ખીખ ઓરડામાં જવા સાથે, આ ઓરડામાંથી એક બારણું ફરેલું હતું. તે ઓરડો કલખતો મેમખરે ‘બંડ-શમ’ તરીકે વાપરતા હતા. આ કલખતો ખખરચ મોહટે બાગે સોલીમધ ચૂકાવતો હતો, અને પોતે એ કલખતો એક આગેવાન

મેમખર હોવાથી, કલમના નોકરો તેને 'મોહટા શેઠ', તરીકે ઓળખીને માન આપતા હતા.

પણ એ મોહટા શેઠ ફક્ત નામેજ કાંઈ મોહટા નહીં હતા ! જેવા નામે તેવન મોહટા હતા, તેવા કાંમે પણ મોહટા હતા ! આ દુર એકાંતમાં આવે એક જંગલો તેવને ખાસ પોતાની નીચ મતલબ માટેજ રાખ્યો હતો. "તેનાં આવાં નીચ કરમોથી, કલમના નોકરો જે રાત દીવસ ચાંજ રેહતા હતા, તેઓ કંટાલી ગએલા હોવાથી, તેઓ જો કે ખાહારથી આ મોહટા શેઠને, છ સાહેબ ! આયો સાહેબ ! અને લાયો સાહેબ ! કરતા હતા, પણ અંદરથી શેઠનો આટો લસન કરવાની રાત દાહાડો તક જોતા ખેઠા હતા.

એવા સંજોગો વચ્ચે સોલીમખ ખાખરાંજીને લેખને પોતાની કલમમાં, ખપોર જેવે નવરે વખતે, દાખલ થયો. તેના નોકરો એક પારસણ્યાખ સાથે 'મોહટા શેઠને' આવેલા જોઈ, દાયાં બાયાં થઈ ગયા. અને સોલીમખ સોલીસીટર, પોતાના મનની નીચ મતલબમાં અરધો ફાવેલો પોતાને સમજી, મલકાવાં લાગ્યો.

પણ ખસ—

ધણ લંબાન કરવું ઠીક નથી ! સખખ ? સખખ, "રાત ટુંકી છે—અને ફારસો લાંબો છે !"

"ખેસો ખાખરાંજી !" સોલીએ કહ્યું. "આએ હાંસમાં તમારો મનથી પોતાની માથુક નસીખન સાથે આજે સાડા તન વાગે આવનાર છે. આએ જંગલો એના ખારીયા ખાંપરીયા દોસ્તોની કલખ છે ! અને એ કલખ, એ લોકે એજ કારણ સર રાખીછા !"

"તમે શું નરમ ધી જેવી વાત કરોછ સોલીમખ !" ખાખરાં જોડી. "મારો મનથી એવો છેજ નહીં. પણ ધારો, કે તે તેવો હોય, તો તેમાં મારો શું વાંક ? એ તો માટીડા, પરીયા ! નજરનું બધું ઝર છે. !"

"માટીડા તો ખરાજ તો વલી." સોલીએ જવાબ દીધો. "ખહરાંને હઠેલીમા આંદ દેખારતાં માટીડાને ક્ષાર કેટલી ! પણ ધુર નાખી, એવે આડે રસ્તે

કુમારા હોય ને જાએ તો ! પણ પરણેલાઓ એવે રસ્તે ઉતરી પડી, પોતાનું જ નખખાદ વાલતા નથી, પણ પોતાની સાથે, પોતાના હાથની ધરતીના સુખની પાયામાલી કરેછે ! આખરાંબધ, મને તમારી ધનીજ દયા આવેછે ! અરે આજે જે બનાવ હીંયાં બનાર છે, તેની જાહેરે મને ખચર પડી, તાહારે મારી છાતી તમારે લીધે ફાટી જવા લાગી ! તમુને હીંયાં લાવવામા જો--"

"પણ સોલીભધ, તમારી આંખમા પાણી છે ?" જોખરાં પાછી વમલમા પડી. "તમે મને મેહરજાંત કરી કેહવો, કે આજે હીંયાં શું બનાવ બનનાર છે ? કોઇનું ખુન તો નથી થવાનું ની ?"

"તાહારે સાંભલો." સોલીએ વાત રસ ઉપર ચઢાવી જોખરાંને ખરોખર રસ્તે ઉતારી. "હમણા કેટલા વાગ્યા ? સવા તંન ! સાડા તન વાગે મંનચી અને નસીજંત હીંયાં બનાર છે. પંદર મીનીટ બાકી છે. હમણા ને લોક આની લૂગતાં હોસે ! વાસતે તે લોકને નજરે જોવાં, આએ પાસેના ઝોરડામા આપરે સંવાઇએ ! એ ઝોરડાના ખાણાં બંધ કરી, આપરે તેમાં બરાધ ખેસીએ, અને આએ ઝોરડામા બનતો બધો તમાશો, હું તમુને ઉપરની તીરકંસમાંથી દેખાડી આપસ."

"અરે હા ! ચાલો ચાલો ! સોલીભધ, તાહારે તો જલદી કરો." જોખરાંબધ ચટપટમાં પડી જોલી.

સોલીભધ આ ખુબસુરત ઝોરડાને લેધ પેલા પડોસના ઝોરડામા દાખલ થયો, અને દરવાજા બંધ કરી, તેને ચાવી લગાડી, પોતાના ખીસાંમા મુકી.

વાંચનાર જાણે છે કે આ ઝોરડો બેડ રૂમ છે. એ ઝોરડામા વપરાસ જોગાં ફરનાચરમા અનેક ચીજો વચ્ચે એક મેલાં કપડાંનો કરંડીઓ હતો, કે જે કલબના વપરાસમા વપરાતા મેલા તુવાલ, નેપકીન અને ખીજાં તેવાંજ કપડાં નાખવા માટે વપરાતો હતો.

"હવે ડીયર જોખરાં, તમે હીંયાં નીરાંતે બેસો !" સોલીભધ ઝોરડાના દરવાજા બંધ કરી જોલ્યો.

“ તમને ફરીથી કેહું છું, કે મને ડીયર કરી તમે કેહતા ના.” બોખરાં બોલી.

“ તારે શું કેહું ? ડીયર નહીં તો વાહલી બોખરાં કેહું—

“ અરેરે સોલીબધ, તમારી સુધ કાંઠાં ગેછ ? ” બોખરાં ચીરડાંને બોલી.

“ વાહલી બોખરાં, જરા ધીરાં પડો ! જરા બેસો—

“ પણ બેસીને હું શું કરું ? હું નથી બેસવાની ! તમે મને શું બેસવા અને બેસારવા હીંયાં લાયાછ ? ” બોખરાં ઉસકેરાં જઈ બોલી. “ મારો મનથી કાંઠાં છે ? પેલી તેની રાંડ કાંઠાં છે ? તે લોક હીંયાં આવવાના હતાં, તે કાંઠાં છે ? ”

“ હવે એમ તાતા તવાથા જેવાં ના થાવોની બાધ સાહેબ ? ” સોલીએ જવાબ દીધો. “ જરા ધીરાં થાવો ? ”

સોલીબધ, બોખરાંનો હાથ પકડી નેણીને બેસારવા જતો હતો, તેટલાં બોખરાં તે તરછોડી નાખી બોલી.

“ બસ તમે દુરથી વાત કરો ! મારા આંગને હાથ લગાડવાની તબવીજ ને કીમીછ, તો ખુમ પાંડી હમણાજ—

“ અરે એમ ઘોડે ચઢકશો તો કેમ થશે ? ” સોલીએ જવાબ દીધો.

“ સોલીબધ તમે મને ઠગીને હીંયાં લાયાછ.” બોખરાં બોલી. “ તમે આએ જગાને ખેતવાડીની એની ગમ અને તારદેવની પેલી ગમ કેહવોછ, પ્રણુ એ તો નાયગાંમ છે ! તમે મને ભમાવીને દુર લાયાછ. આએ એક શકભરી જગા છે, અને એક આખરદાર ચોરતે એક ઘડી પણ આએ જગા ઉપર રેહવું નહીં જોઈએ. ચાલો દરવાજો ઉઘાડો. મને જવાદો નહીં તો—

“ સખર ! મારું સાંભલી લેઓ. ખાંડનીમા જે માંથુ નાખે, તે ધપકારાથી ખીંહે નહીં ! મેલાં પાણીના ખબોચીઆંમા જે પથર નાખે, તે ખરડાવાથી ખીંહે નહીં ! તમે મારી મતલબ પાંખી ગીર્યાંછ, ખરેખર, હું તમને

ખોટી વાત કેહી હીંયાં તેડી લાયોછ. આએ મારી પોતાની કલ્પ છે. ખોખરાં હું તુને ચાહુંછ. ખુદના કસંમ લેછ કેહુછ-

“ મુવા ચોર! આગ લગાર તારા કસંમ ઉપર ! ” ખોખરાં હીંમતથી બોલી. “ ખુદના પાખ નાંમપરથી તુને ઓવાંરી નાખુ ! મુવો કેહજે હું તો સોલીસીટર છેઉં-એમ. એ. છેઉં મુવા તું એમ. એ. થયો, ને સોલીસીટર થયો, તે એવાં કાંમ કરવા કે? મુવો, એમ. એ. થયો, તેના કરતાં એમ. એ. હી. કાંય નહી થયો ? ”

“ ખખરદાર-એ વાલીઆટુડી, છેક ફાસ જાએછ કે-” સોલોનો કંઠે ખીલવાથી તે બોલ્યો.

“ ચાત્ર મુવા આસી ખાએલા ? તું મને શું કરવાતો હતો ! ” ખોખરાંએ તાંનમા જવાબ દીધો. “ મુવા એ તારો દમ હીંયાં નહી ચાલશે ! એ તારી ચખરાટી ઉપર જે કાંઈ લોભાય, તેને તે દેખાડ ! મુવા ગુલાંમ ! ખેશરમ ! વડીલોના નામને એજ લગાડનારા ! લોકાના ઘેર ભાંજનારા તારા જેવા મુવાએને તો ખાસરે ખાસરે મારી, મોહોને મેસ લગાડી, ગધેડે ખેસાડી, ગાંમમા ફેરવવા બેઠાંએ, કે ફરીથી એવી ખુરી દયાંત તે લોક કાંઈની માથ બેહનો ઉપર કરે નહી.”

“ બોલ ! બોલ ! તારે બેઠાંએ તે બોલ, પણ તું મારા હાથમાંથી કાંઠાં જવાની છે ? ” સોલો હાંડે પેટે બોલ્યો.

“ લે મુવા રાણી મરવા, હુંમી હીંયાંજ બેડી.” ખોખરાંએ દમ કીધો. “ મુવા, દુર રેહજે ! નહી તો આએ ખાસરે ખાસરે મોહોતું રંગી નાખસ ! ”

“ ખખરદાર ! હવે ધતું થયું ! એ ખુખસુરત પણ જીતી, તું મારા હાથમાંથી કાંઠાં જવાની--

એમ બોલતાંજ સોલોસંઘ ખોખરાંના આંગળ ઉપર ધસી ગયો, અને તેણીને કંમરમાંથી પકડી પોતા તરફ ખેંચતો હતો, પણ તેવામાં એકાએક--

“ એ કાંઈ આવોરે ! ”

સોલીએ યુમ પાડી, એને તેજ વખતે ચોરડામા પડેલા પેલા મેલા કપડાંના કરંડીઆતુ ધાંકણું ઉઘાડી, મંતચી પોતાના હાથમા એક છ ખારની બરેલી રીવોલ્વર લેઈ, આદાર કુદી પડી બોલ્યો:—

“ઓ મુજી ! એક પારકી જોરત ઉપર આવી જખરી ! છોડ એને, નહીં તો જાણ કે તારો જાન ગીયો.”

“કાણુ ? મંતચી ! મ—મ—માફ—માફ—માયું છ ! ” સોલી પથરની કાંતી જડ થઈ જવાંતો ત્યાંજ ઉભો રેહી બેઠો.

“આએ પીસટોલથી તારું માયું ફેડી નાખવા વગર હું હીંયાંથી જનાર નથી.” મંતચીએ કહ્યું.

“મંતચીઆ, હું તમારી માફ માયું છ,—

“તારા જોવાએને માફ મંગાવવામા સાર નથી.” મંતચીએ જવાબ દીધો. “આએ તારી ચાલના બદલામાં તારાં હાડકાં પસરાં એવાં તો ખોખરાં કરવા જોઈએ, કે તું જીવે જાગે તારાં સુધી યાદજ કરીયા કરે ! ”

“નહી નહી ! ખુદ ખાતર મારી ઉપર સ્કેડમ કરો મનચેરજી શેઠ.” સોલી બોલ્યો. “હું સારી કાંતી સમજી છું, કે તમુને ક્રેટલો ગુસ્સો લાગે હશે. પણ જો તમે મને મારી આએ હીલુપસતીમરી ચાલ દરગુજર કરો, તો હું ગુનેહગારી તરીકે તમે કેહવો તે ધરમખાતાંમા આપવા દસ હજાર રૂપીઆનો એક હપણાંજ ભરી આપું છ.”

“લાવ દરવાજાની કુંચી આપ, અત્રે લખ પચીસ હજારનો એક ! ” મંતચી બોલ્યો.

સોલીએ તેજ વખત ગજવામાંથી દરવાજાની કુંચી મંતચીને સ્વાધીન કરાધી, અને દર્જલાના ગજવામાંથી એક બુક કાઢાડી, એક રૂબડ સ્ટાઇલો—ગરાશીક પેન વડે તુરતજ પચીસ હજારનો એક ભરી તે મંતચીને સ્વાધીન કરાધો.

સોલીબાઈ સોલીસ્ટરની પાપી જાંઘીના હરામ પ્રકરણને કેવી રીતના મથાલાં હેડત મુકવું, તેનો વીચાર કરતાં, વખત લાગે, અને વાંચનારને વારતાના બીતરમા આગલ વધતાં વીજાંખ માપ, એમ સમજ

મંનચી મરઘાએ સાડેલાં છટકાંની ટુક વીગતનો ખુલાસો કરી આપણું આગલ વધશું.

મંનચી મરઘો જેવો બાહારથી લોકોને દેખાતો નહોતો, તેવો તે અંદરથી હતો નહીં. ખુશસુરત ખોખરાંબધના આ ધણીનું નામ, જે કે 'મરઘો' હતું, પણ એ મરઘાએ, પોતાના સંસાર સુખની ધુલધાંની કરનાર કાલાં મેઢાંને કેવે કેજે પેહોયાડ્યો છે, તે વાંચનારે જોઈ લીધું છે. સોલીસીટર જેવા પક્ષીદો, દુનીયામાં પોતાની પક્ષીદીબરી રહેલા માટે, તન ચીજ ઉપર હંમેશા બરસો રાખે છે. પેહલું, પોતાના પંધસા ઉપર, ખીનું, પોતાની ધરપચ અને જખાંનદરાજી ઉપર, અને ત્રીજું, સાંમા ધરધણીના ખવાસ. ઉપર ! એ રીતે જેતાં સોલીસીટરએ, પોતાના શીતુરનો ફાંસો, ખોખરાં ઉપર નાખવા આગમજ, તે ખુશસુરત પણ સહેજ જાહેલ ઓરતને પોતાના ફાંદામા ઘેરવાની મતલબથી, તેણીના દીલમાં વેહમ અને અદેખાઈ પેદા કીધી, અને તેમ કીધા બાદ, તે જાહેલ ઓરતની કેટલેક દરજ્જે, તેણે વીરવાસ મેલવી લીધો. એક વખત વીરવાસ હાંસલ કીધા પછી, તે હરાંમખોર પાપીએ, તે જોલી ઓરતની ખુશસુરતી બલાઈ, અને બલા ખવાસોની તારીફ કરી, તેણીના મન ઉપર કાબુ મેલવી, મંનચીની ખાનગી હીજ્યાતો દેખાડવાને બાંહાંજી તેણીને આડે રસ્તે ઉતારવામા જે કે તે પહેલાં કાવવા લાગ્યો, પણ તેનું સેવટ કાંઈ છુપુ રેહ્યું નથી.

મંનચીને આ ધાંમધુમીઆ સોલીસીટરની ધરપચને! કાંઈક ખ્યાલ હતો. પણ સંસાર મંડલમાં તે આવી કીસમનું કાલું મેંદું હતું, એવી તેને જરાખી ખબર નહીં હતી. ખોખરાંને મોહોડેથી જ્યારે એ પાંચ-ઠ-મંદ 'ની ખબર તેણે સાંભલી, ત્યારે તે ચગોર મરઘો ! તેની તમામ મતલબ સમજી ગયો, અને પોતાની મોહોરદારની ઇજતની સલામતીની કીરતી, કોઈ ખુવારીને ખસકે અથડી ખરાખ ચામ, અને પોતાના સુખી ધરના

સંખવાસને કાંઈથી સડો લાગે, તે આગમજ, આ 'નેકનામ નગીના' ને સેવટ સુધી પાર ઉતારવાના તે એકદમ ડેડાવ ઉપર રાતોરાત આવી ગયો.

સહવાર પડતાંજ મનચી પોતાની ઘણીઆંણીને પોતાની ગોઠવણો જણાવી બાહાર પડ્યો, અને સોલીભાઈનો એક દોસ્ત-જે સોલીનાજ જેવો ખોરીઓ ખાંપરીઓ હતો—તેને મલી તેની કલખનો પતો મેલવી તે નાયગાંમ તરફ મારતી ગાડીએ જઈ પુગ્યો.

આ ખરેખર કાંઈ 'કલખ' નહીં હતી, પણ ખાવી પીવા અને નાય રંગ માટે રાખેલું-એક મકાન હતું. ખરું જોતાં તો નાય રંગના ખોટાં 'ઓઠાં' દેહલ, આ મકાન સોલીમઘએ રાખ્યું હતું. કેમકે, નાયરંગ તો એ મકાનમા જવલેજ થતા હતા, પણ કોઈ કોઈ વખત, સોલીના દોસ્તો આંણી પીણી કરવા, આગમજથી ગોઠવણ કરી ઉતરી પડતા હતા.

અને તેટલાં વાસતે એ મકાનનો સઘડો નીમાવ ખરચ, સોલી પોતે નીમાવેતો હતો. એ મકાનની મુલાકાત સોલી હંમેશ લેતો હતો. હીંયાં ને પોતાના ધંધાને લગતાં કેટલાક ખાંચી-કાયદા વીરધ-કાંમે, જે પોતાની ઓફીસમા તે કરી નહીં શકેતો, તે આ એકાંત મકાનમા પોતાના કુલો સાથ મલી ખજાવેતો હતો. હીંયાં તે ખોટા સાક્ષીઓ ઉભા કરવાની પોતાના કુલોને સદ્લાહ આપતો. તેમજ ખોટા સાક્ષીઓને શિક્ષણ આપવા તે બોલાવેતો હતો. હીંયાં, તે ખોટાં દસતાવેજે ઉભા કરવા માટે 'દોરજરી' કરનારને મલતો, તેમજ 'પરજરી' કરનારાઓની તે મુલાકાત લેતો. એવાં કાંમે માટે રાખેલાં આ મકાનને, તેણે સંગારી સોહામણ કીધું હતું, અને તે મકાનના કાંમપાંઉડના ગેટ ઉપર

સો લી ટૅર.

એવું એક પાંટિયું મારેલું હતું.

સોલીમઘ એ મકાન કાંઈ એજ કાંમ સર વાપરતો નહીં હતો. પણ

એ કાંમ ઉપરાંત પોતાની હરાંમ જીંદગીના દીવસો હરાંમ પ્રલ્લતમાં ગુમરવા માટે, સોલીમઇ સોલીસીટર આ મકાનમા આવતો જતો હોવાથી, એ મકાનમા એક પારસી બાવરંચી, એક મસાલ, અને માલી, મલી ત્રણ નોકરો તેણે રાખેલા હતાં. એ સઘલા નોકરો સોલીની આંવી ધીકકારવા જોગ ચાલથી, તેની તરફ લાંબો વખત થયો, એદીલ અને નાફરમાન થઇ રહ્યાં હતા. 'સોલીટરમા' મંનચી તેજ દીવસે સહવારના મારતી ગાડીએ જઇ ચહડ્યો, અને સોલીના બાવરંચી, કાવલા કાકાને મલી, સોલીમઇની વાત છેડી, અને સોલીનુ નામ સંમ્મલતાંજ તે અધાર ઉંમરનો પારસી બડકો ઉઠ્યો:-

“કેમ! વલી સોલીશેઠનુ તમુનેચી કંઇ કાંમ પડ્યું? કેમ તમેચી કંઇ ઉંડાં પાણીમા ફરોછ કે શું? પણ બાઇ જુવેની, ‘સો દાહાડો સાસુના તો એક દાહાડો વહુને.’ તેમ એક દાહાડો પાંસરાં એવાં તો સેકાઇ જસે કે,-

“પણ કાકા—તમે સોલીશેઠના નોકર થઇ, એવી લાંબી ટુંદી વાત શાંતી કરોછ? એવનને હું મલવા માગુછ?” મંનચીએ જવાબ દીધો.

“અરે મુવા નોકરના થતા!” કાવલા બોલ્યો. “એવા શેઠની નોકરીમા કોઇ દાહાડો ખતાંએ જવાનો સોદો! શેઠ કોણુનો? શેઠ એવાં હોય કે? નામ તારે સોલીસીટર! બપેદા કરે બાર ગામનો! અને કાંમ કરે એવાં, કે બોલવામા સાર નહી!”

“પણ કાકા—જરા લેઠ બોલીને બોલો.” મંનચીએ સવાલ કીધો. “એવન હીંયાં કેટલે વાગે આવવાના છે?”

“પણ તમુને શું એવને હીંયાં તેરેલા કે?” કાવલાએ અજબ થઇ પુછ્યું.

“નહી? તેરેલો તો નથી, પણ હું પોતે આવેલો!”

“તાહારે તમારો મેલાપ થશે નહી.” કાવલાએ ડોકુ ધુનાવ્યું. “એવન તો આજે મોહોટાં રોકાણમા પડવાના! કેમકે આજે સહવારનાજ મને કેહરાવેલું, કે તેવન કોઇ લક્ષ્મીને લેઇ, બે, અડી વાગાને સુમારે હીંયાં આવવાના છે.”

“લકડું! લકડું શાંતુ! ” મંનચી અંજલો થઇ બેઠો.

“અરે વરી એનાજ જેવી કોઇ રખડતી રઝડતી હિસે ! ” કાવલાએ જવાબ દીધો. “ પણ તમને શું કાંમ છે ? ”

આ વાતચીત થતાંજ મંનચીએ પોતાની મતલબ કાવલાને ખોલીને જણાવી, અને બેદીલ બનેલો કાવલો, સોલીમખાને દેકાંજી લાવવા માટે, મંનચીને તેના કાંમમા મદદ આપવા તકયાર થયો. તે તુરંતજ મંનચીને માલ ઉપર લેઇ ગયો, અને માલ પરની સમ્પત્તી જગા તેને દેખાડી. કાવલાએ ઉંચો થઇ જવા મંનચીને કબુલાત આપી, અને મંનચી સોલીના આવવા આગમજ, સુવાના આગમમા મુકેલા મેલાં કપડાંના કરંડીયામા પીસડેલ લેઇ ભરાયા પછી, શું સેવટ આવ્યું, તે વાંચનારે જોઇ લીધું છે.

એ બનાવ પછી, કાવલાએ સોલીમખાની નોકરી છોડી દીધી. સોલીમખાની મોહોટી રૂસવાઇ થઇ તેને મોહોટી જેમલત લાગી. હજી તો આવતી કાલે સેશનમાં કેસ ચલાવવા માટે હાજર થવાનું હતું ! હજી તો તેને બેરીસ્ટર સાથે ‘ કૉન્ફરન્સ ’ કરવા જવાનું હતું, પણ તે આગમજ આ નામોસીમરયા બનાવથી, તેના મગજની હાલત એવી તો અચીર બની ગઇ, કે તે પોતાનું આવતી કાલનું કાંમ પણ ભુલી ગયો. પણ—

પણ—તમને યાદ તો હશે.

“ નકટાં ગાંમમા નકટાં વસે ! ”

અને, ખાસડાં ખાઇને ખડખડ હસે ! ”

વધુ લખવાની જરૂર નથી. એ પછી શું બન્યું તે વાંચવાની, વીચારવાની, ખ્યાલ કરવાની, અને દુરઅંદેશીથી મારી વારતાના આ એક અગતના બનાવ ઉપર મત બાંધવાનું કાંમ હું મારા મેહરબાન વાંચકોને સોંપું છું.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

સેશંન જજનો ચુકાદો.

“અંપા બાગંતી કૉનઝરવેટરીમાનુબનેલા પેલા ગંમખાર બનાવને લગભગ બે મહીના થઇ ગયા.

અંતે મુંબઇની પારસી પ્રજાની ઇન્ટેન્ડેન્ટરી વચ્ચે એત્રેલ માસની સેશંનનો દીવસ નજદીક આવી. લાગ્યો.

ઇસ્તમ જામુલીના કેસની તપાસ એજ સેશંનમા ચાલનાર હતી. બેહરામશાહની બાંતુની તખીયત તેણીને થએલા જખમ પછી સુધરતી ગઇ છે, અને હવે તેણીના જીવવાની દરેક આશા છે, એવું મત સરજાયેલોની એક કમીટીએ ‘કનસલ્ટેશન’ કરી જાહેર કીધાની ખબર, ઇસ્તમ જામુલીને તેના બંદીખાંનામાં પડતાંજ, તેણે પોતાના સોલીસીટરને પોતાની પાસે બોલાવી મંગાવી કહ્યું:-

“સોલીસીટર સાહેબ, સેશંનમા મારો કેસ નીકલવાનો દાદાડો હવે આવી લાગોછ.”

“હા. પણ જજ કીએ દાદાડો બેસનાર છે, તે દીવસ હજી જાહેર થયો નથી,

“તાંહારે તે આગમજ મારે તમારી સાથ કાંઇક અગતની વાત કરવીછ.” ઇસ્તમે વાત આગલ ચલાવી. “સેશંનમા મારે મારો ખચાવ બીલકુલ કરવો નથી. હું પોતે એકરાર કરનાર છોક કે હું ‘ગીલ્ટી’ છઉ. પણ કોરટ મને સખ કરે, તે આગમજ મારી તમામ મીલકતનો હું મારે-મનપસંદ નીકાલ કરવા માગુછ. તમે શું ધારોછ સાહેબ? હું તેમ કરી શકું કે નહીં?”

“અલખતા! તમને તેમ કરવાનો હક છે.”

“એમજ જો હોમ, તો મારી તમામ મીલકત બેહરામશાહ દીલાવરખાંનની ધણીઆણી બાંતુબાઇના નામ ઉપર હું કરવા માગુછ.

તે નેક અને ભલી આઇની તરફ મે મારાં મનની ઉસકેરાએલી હાલતમા, જે નહીં માફ થાય એવી ચાલ ચલાવીછ, તેના પસતાવા તરીકે, હું મારી તમામ દોલત અને મીલકતનો ભોગવંતો, તેણીને આપવા માગુછ. વાસ્તે એવી મતલબનુ એક પાકું લખત તમે તમચાર કરો, અને તેમા સાફ સાફ ખુદશા ખોલોમા એવું દરશાવજો, કે મારી તમામ મીલકત ઉપર પુરેપુરો હક, તે ભલી અને નેક આંતનોજ રહે, અને તેણીના ખાવીંદના કાષ્ટખી કરજદારોનુ તે મીલકત ઉપર કાંઈખી ચાલે નહી. એટલુંજ નહી, પણ ખાનખાહાધુર ખેહરાંમશાહની કટલીક મીલકતો ઉપર મે જે નાનાંની મોહટી રકમો ધીરેલી છે, તે સઘલી રકમો તથા તેનુ વ્યાજ, જે ઉપર મારો હક છે, તે સઘલું દીલાવરની આંતુને મલખું જોઇએ. પણ આ મારી બહેસ માટે એક ખાસ કરાર જે હું કરવા માગુછ, તે એ છે, કે એ મારી તમામ મીલકત ઉપર મજદુર આંતુઆઇનો હક, તેની જીંદગી સુધીજ રહે, અને એ મીલકત કાષ્ટનેખી ગીરવો કે ધાન મુક વાનો, તેમજ જેચી નાખવાનો જરાખી હક તેણીને રહે નહી, અને આંતુ-આઇની કામ રખાએ, એ સઘલી મીલકત, ખાનખાહાધુર ખેહરાંમશાહના એક પુરા દીકરા દાદીયાને, યા દાદીયાના વારેસોને મમે. વકીલ સાહેબ મારી મતલબ તમે બરોબર સમજ્યા કે ? ”

“ હું સમજ્યો મીઠ રસ્તમ. ” વકીલે જવાબ દીધો.

રસ્તમ જખુલીની મતલબ પ્રમાણેનુ એક લખત તેના સોલીસીટરે સેશન શરૂ થાય તે આગમજ તૈયાર કીધું, અને રસ્તમ જખુલીએ તે ઉપર પોતાની સહી અને સાખ કીધી.

*

*

*

‘મુમઇના પારસીઓની ધનંતેજરી વચ્ચે એપ્રેલ માસની સેશન શરૂ થઇ, અને અંતે રસ્તમ જખુલીની ‘ત્રાયલ’નો દાહાડો આવી લાગ્યો.

લોક ચરચા નવેસરથી ઉસકેરાઇ. કેસને દાહાડે હાઇ કોર્ટ તરફ પારસીઓના ધારાને ધારાં નવ વાગ્યાથી જઇ બેગાં થવા લાગ્યાં. અનેક

અટકશે થવા લાગી. અનેક વાતે, ઘેરે ઘેર, અને કલમે કલમ ચાલી રહી. કોઈ કાંઈ કહે, કોઈ કાંઈ વીચારે. પણ ખરી વાંત તો કોઈજ અટકલતું નહીં હતું.

કોરટનું દીવાનખાનું અગીઆર વાગા 'સુધીમા' ચીકાર ભરાઈ ગયું. જેઓ લાગવગવાલા હતા, તેઓ એક યા ખીજી રીતે કોરટના દીવાનખાનામાં બેઠક મેલવી શક્યા. બાકીનાઓ કોરટની બહાર ધક્કા છક્કા ખાતા ઉભા રહ્યા. સાડા અગીઆર થતાંજ જજ સાહેબે આવી બેઠક લીધી, અને પહેલા મુકદમા તરીકે રસ્તામ જાજુલીની તપાસ ચાલી.

રસ્તામ જાજુલીને 'ઝંકમા' હાજર કરવામા આવ્યો. દીલાવરખાનના કુટુંબનું કોઈ પણ કોરટમાં દેખાતું નહીં હતું. ના તો દાદીઆ દેખાયો, કે ના તો ખાનખાહાધુર બેહરામશાહ નજરે પડ્યા. સોલીભાઈ સોલીસીટર, બેહરામશાહ શેઠ તરફથી મુકદમાની ઉપર દેખરેખ રાખવા નીસ્ટર અલલતપ્પુ બારીસ્ટરને લેઈ હાજર થયો હતો.

પુલીસ કોરટમા ચાલેલા મુકદમા પછી રસ્તામ જાજુલીના દેખાવમા મોહટો ફેરફાર થઈ ગયો હતો. તેના ગાંઠ ફીક પડી જેસી ગએલા, આંખમા ખાડા પડેલા, બાલ જે કાલા ભંમર જેવા હતાં, તે હવે છુટા છવાયા સફેદ થઈ ગએલા, અને તેનું કદાવર કદ, અને સોહામણો એહરો, ઝમોલાઈ ગએલાં દેખાતાં હતાં. ઝંકમા લાવી બેસાડતાંજ લોકોની નજર જેવી રસ્તામ જાજુલી ઉપર પડી, તેવાંજ તેઓ કચ કચ કરી રહ્યાં. સરવેની એકજ કીસમની દીલસોજી રસ્તામ તરફ હતી, કે તે છુટી જાએ.

પણ એ દીલસોજીના અનેક કારણ હતાં. પહેલાં તો રસ્તામે આવું કરપીન કાંમ કીધું હોય, એમ હજીખી લોક માનતુંજ નહીં હતું. રસ્તામના રશીકો, આ બનાવને બેદના પરદામા વીટાલાએલો સમજતા હતા. તેઓ એટલુંજ બોલતા કે:— "રસ્તામ ખુન કરેજ નહી. રસ્તામથી આવું કામ થાયજ નહી. જે ગરીબોના દુખની દાજથી દાજ આવર નવાર તેઓને છુપી રીતે મદદ કરે. જે કંઈક મરીબોને ગુપ ગુપ માસીક પગારની

સખાવત કરે ! કંઈએક મુઢલીસોને નીભાવી લીએ ! એવો એક દુરંદેશી શખસ આપું કાંમ કરેજ નહીં.”

ઈસ્તંમના રરીકોના આવા વીચારો કોરટમાં છડેયોક બોલાતા હતા, અને લોક લાગણી, તે સાંભલી ઈસ્તંમ તરફ ખુદરતીજ ખેંચાતી હતી. ખીશ્યારે લોકોની ઠેઠ મચી રહી હતી. ધારાના હીમાએતીઓયી કોરટની કચેરી ભરાઇ ગઇ હતી. સઘણું ચુપચાપ હતું, તેવામાં ઈસ્તંમ જાગૃતીની ઉપર મેલાએલા આરોપ માટે કલાર્ક-ઓફી ફાંઉને સવાલ કીધો.

“ ઈસ્તંમ જાગૃતી. તારીખ ૧૧ મી ડીસેમ્બર ૧૯૦૬ ની રાતે ચંપામાગની અંદર, ખાંનમહાધુર બેહરામશાહ દીલાવરખાને આપેલી પારટીવાલી રાતે, મીસીસ ખાંનુઆઇ બેહરામશાહ દીલાવરખાંનનું, ખાગ માહેશી કોનઝરવેટીમાં ખુન કરવાનો આરોપ તમારી ઉપર મુકવામાં આવેલો છે. તમે શું કહેો છો ? ” ગીલટી, “ નોટ ગીલટી.”

“ ગીલટી.”

“ ગીલટી ? ” બેન્ચ ઉપરથી સેશન જડને ફરી સવાલ કીધો.

“ હાં, માઇ લૉડ. વાંક બધો મારોજ છે. મીસીસ દીલાવર ખીલકુલ નીરદોશ અને નીશંકેલક છે, એમ હું આ કોરટ આગલ એકરાર કરૂછ. મે તેનું ખુન કરવાની કોશેસ કરી હતી. મે તેને છરીથી જખમ કીધો હતો. હું ગીલટી છઉ. ”

ઈસ્તંમે પોતાનું બોલવું પુરું કીધું, અને હાજર રહેલાં લોકો, તથા કોરટના તમામ અમલદારો એક ખીખાંના મોહોડાં જોવા લાગ્યા. તેઓ માહેલા કેટલાક તો ખુદ ઈસ્તંમને ઓળખતા હતા, અને કેટલાક તો તેના માત્રા હતા અને કેટલાક તેના ગુપ્ત અને સખાવતની વીગતેયી ખબરદાર હતા. તેઓ એક ખીખાંમાં બડબડતા સંભલાયા કે:-
“ ખીચરાનું મગજ ઠેકાણે નથી હો ! ”

પણ તેવામાં સોલીભાઇએ રોકેલા મી. અલક્ષતપ્પુ ખારીસટરે દડીને કોરટને અરજ કીધી:-

“ ખાન્યાહાધુર બેહરાંમશાહના કુટુંબ તરફથી મને અરજ કરવાની ફરમાસ થઇ છે, કે આ મુકદમામા જે આરોપ તોહમતદાર ઉપર મુકવામા આવેલો છે, તે ઉપર તેઓ કરસુ દયાન તેમજ ફરીઆદ કરતા નથી. તોહમતદાર મુબઇની પારસી કામના એક જાણીતા ગ્રહસ્થ છે. તેઓ મોહટી દોલતના માલિક છે, અને તેવન કેટલીક છુપી સખાવતના કરનાર તરીકે અત્યાર આગમજ જાણીતા થયલા છે. દેખવું છે, કે આવાં એક માન અને મરતખાવાલો પારસી, આવું કામ કરે નહી. દીલાવરખાનના કુટુંબ તરફથી મને કહેવામા આવેલું છે, કે તોહમતદાર કાંઈ કાંઈ વખતે ગુસ્સામા આવી જ્યારે ઉસકેરાઈ જતા હતા, ત્યારે તેવન પોતાની ખરી હાલત બુલી જતા હતા. ખાન્યાહાધુર બેહરાંમશાહ તેમજ તેમના ધણીઆણી ખાંતુઆઇ કાંઈખી રીતે તોહમતદાર તરફ દુશમનાઈની નજરથી જોતાં નથી, પણ તેઓ તેની દયા ખાય છે, અને હું નામદાર કારટને અરજ કરજુ, કે તોહમતદાર ઉપર મહેરખાનીની રાહે દયા કરવી. તોહમતદારે પોતાની ચાલ મટે સંતોશકારક ખુલાસો કીધો છે, એટલુંજ નહી, પણ પોતે કીધેલાં કામના પસતાવા તરીકે, પોતાની તમામ મીલકતનો ભોગવતો, તેણે મીસીસ દીલાવરને આપ્યો છે, અને તેવનની હાલતની બાદ તેનો હક બેહરાંમશાહના એખલા વારેસ મીં દાદીયાને બહેસ કીધો છે.”

જુરીએ તોહમતદારના એકરાર ઉપરથી ‘ગીલટી’ મતે જાહેર કીધું, અને સેશન જડજે ધણોક વીચાર કરી દુરઅંનદશીથી નીચલો ચુકાદો આપ્યો:—સ્તમ જાણી. તમારી ઉપર મુકવામાં આવેલાં બોહોતાંન બાબે તમે એકરાર કરો છો કે તમે ગીલટી છો, તમારા એકરાર મુજબ જુરીએ તમને ગીલટી કેડવ્યા છે. મારું કામ હવે તમને સજા કરવાનું છે. તમને સજા કરવા આગમજ મને ધણો વીચાર કરવો પડ્યો છે. જે સંજોગો વચ્ચે આ મુકદમો રજુ થયો છે, તે તરફ જોતાં હું એવું ફરમાઉં, કે આ કારટની મરજમાં આવે ત્યાં સુધી તમારે સાદાં કેદખાનની સજા ભોગવી.”

ઈસ્તંમ પોતાની સરજતને વીના આનાકાનીએ શરણ થયો. ખીજો ધલાજ હતોજ નહી. તુરંગમા તેને મોકલવાનો હુકમ થયાથી, તેને ત્યાં પહોંચેજ કરવામા આવ્યો. એ તેના કરમના લેખ હતા. એ તેની સરજત હતી.

કેદખાતે પડ્યા પછી ખીજો દીવસે સુમારે એ વાગે તુરંગના દારોગાએ એક નવજવાન પારસી છોકરીને લાવી ઈસ્તંમ આગલ હાજર કીધી. ઈસ્તંમ પોતાની કોઠડીમા ઉઘે મસતકે પડેલો હતો. પોતાના આ એકાંતવાસમા એક કરતાં ખમે જનના પગલાંના અવાજે સાંભલી ઈસ્તંમે તુરતજ દરવાજાની આદાર નજર કીધી, તો તેની અન્નેએખીતો પાર રહ્યો નહી. તેણે ચમકીને તુરતજ પુછ્યું.

“કોણ? ગુલીસ્તાન! દીકરી ગુલ? તું હીંયાં?”

હા. તે ગુલીસ્તાનજ હતી. ઈસ્તંમને સગ્ન થએલી સાંભલી, તે ત્યાં આવી હતી. ધુંજતી, કાંપતી, દલગીર, અને રડમસ આંખે ઈસ્તંમની કોઠડીમા તે દાખલે થઇ, અને તેની સાંમે તે નીચી નજર કરી ઉભી રહી.

“જી હા, હું ગુલીસ્તાન છેઉ” તે કમનસીબ છોકરીએ જવાબ દીધો. “મીં ઈસ્તંમ, મારા આંખાથી જે તમારું દીલ દુખાયું હોય, તો હું તમારી માશી આંહુંછું. જાહારથી મે સાંભલીયુંછ, કે તમુને આવી રીતની સગ્ન થઇજ, તાહારથી તમુને મલવા મારો જીવ વલખાં મારી રેહ્યો હતો. એક નજરે ફરી તમુને જોવા, તમારાં દુખમા તમુને દીલાસો દેવા, મને કોણ જાણે કોણ હીંયાં ધસડી લાયું તેની મને જરાખી સમજ પડતી નથી.”

“શીકર નહી, શીકર નહી, દીકરા ગુલ. તું ગભરા ના.” ઈસ્તંમ ગુલનો હાથ પોતાના હાથમા પકડી બોલ્યો, અને તેજ વખત તેની આંખમા પાણી બાપી ગયાં.

“તમારી આંખમા પાણી છે મીં ઈસ્તંમ?” ગુલીસ્તાન રડમસે થઇ બોલી. “મારા આંખાથી તમુને—નહી જી, હું જાઉંછ—હું માફ માંગુજ—પણ—જી, મે તમુને નકામા—

“ નહી. નહી. એમા માફ શાની માગેછ?” રસ્તમે પોતાનો ડીમો તાણી લઈ ગુલીસ્તાનને કહ્યું. “ હું મારી સરજત ઉપર સંતોશ કરેછ.”

“ સરજત ! ” ગુલીસ્તાન અજબ થઈ બોલી. “ તમે ગમે તે કહેા, કોઈ ગમે તે બોલે, પણ પરવરદેગારના સોગંદ ખાઈ, હાથમા કસતી અને ગરીબાણુ પકરી હું તો કેહુંછ, કે તમે ગીલડી નથી.”

“ તું એમ માનેછ ? ગુલીસ્તાન તું એમ ધારેછ ? ”

“ હું ધારતી નથી, પણ હું માનુછ, કે તમે એવું કાંમ કરો તેવા છેઓજ નહી.” ગુલીસ્તાને બાર મુકી કેહ્યું. “ તમે તમામ નીરદોશ, અને તમામ નીશકલ્લંક છેઓ, એમ હું પુરેપુર માનુછ. મને ખુદરતી એમ લાગેછ, કે તમે એ કાંમ કીધું નથી. આએ અજબેઅ જવા સંજોગોનો ગુચવાડાખરેજો ગાંડ છોડવી, તમારું નીરદોશપણુ કોરટમા સામેત કરવા કોઈખી બાહાર પડ્યુ નહી, અને તમે આએ જગામા આવી પડ્યા.”

“ ચાલ ચાલ ગુલમાયુ હવે ખસ કર.” રસ્તમે વાત ફેરવવાની મતલબથી કેહ્યું. “ હવે એ મારી વાત પડતી મુક. કંઈ ખીજ ખખર ? પેશો દાદીઆ તુને મલેછ કે ? ”

“ તે દાદાડથીજ હું તમારી ઉપકારી થઈછ. ” ગુલે જવાબ દીધો. “ તમારો મારી ઉપર કેવો ઉપકાર થયો મીં રસ્તમં. મારે લાયકનુ કંઈખી કાંમ હોય તે મને કહેવો, હું તમારે સાર ખુશીથી અજવસ. તમારા દોસ્તોના નામ જે મને આપો, તો તેઓને જઈ, હું પગે હાથે પડી તમારા છુટકારા સાર—

“ એમ ના બોલ દીકરા ગુલ. એમ ના બોલ. ” રસ્તમે ગુલને સમજાવ્યો. “ તું એ વાતમા નહી સમજે દીકરા.”

“ તાહારે તો મે ખીજ ભુલ કીધી. મે વગર સમજવે તમારે શરીથી દીલ દુખવીયું મીં રસ્તમં.”

“ હવે તું મારે સાર કંઈ કરતી તો રહી, પણ તુંજ કેહ કે તારે સાર હું શું કરું ? ” રસ્તમે ગુલની પીઠ ઉપર હાથ મુકી પુછ્યું. “ હું આએ હાંસલે

ધુગોછ ખરો, પણ નાગો ભુખો નથી દીકરા. મારી પાસે ખીચ્યાર જર છે. તું કેહ કે તુને શું જોઈએછ ? ”

“ નહી, નહી. એક ચરંધીખી નહી. તમારૂં ખીચ્યાર જર મને શા ખંપતુ મીંડે રસ્તમ ? ” ગુલ સેહજ અપમાન લઈ ખોલી. “ તમે શું એમ સમજોછ મીંડે રસ્તમ કે આએ જગા ઉપર હું તમારી આગલ પછસાની મતલબથી આવીછ ? હું તેવી નથી છ. ખુદા જાણેછ તેવી દયાનતથી હું તમારી પાસે નથી આવી. ”

“ ના, રડ, ના રડ, ગુલમાય ના રડ. ” રસ્તમે દીલાસો દીધો. “ મે તારૂં દીલ દુખવીયું ખરું, પણ હું દલગીર છેઉ. ના રડ દીકરા. ખુદા તુને સુખી રાખે. ખુદા તુને ખુશી રાખે. ખુદા તુને કોઈનીખી મોહાતાંજ નહી રાખે. ”

“ સાહેબજી. હું તમારી રત્ન લેઉછ. ” ગુલે રસ્તમને શેકહેન્ડ કરી આલવા માંડયુ, અને રસ્તમ ડધાઈ જઈ, તેણીને જોતો ઉઘો. રસ્તમનો ઘણો વીચાર-ગુલને ઉભી રાખી વાત કરવાનો હોવા છતાં, તે તેણીને અટકાવી કે કોળાવી શક્યો નહી, અને તેટલી વારમાં તે જવાન છોડી તેની કાકડીમાંથી નીકળી ગઈ.

રસ્તમ જાણુકી ગુલ્લીસ્તાંનના ઉમદા ગુણો, તેની ખોલવાની છટા, અને દયાનંતદારી ઉપર આશ્રીત કરતો પોતાની એકાંત કોઠરીમાં પોતાની સરજતને શરણ થયો.

તુરંગના દરવાજામાંથી બાહાર પડતાંજ ગુલ્લીસ્તાંને પોતાના ઘર તરફ ઉતાવલે પગલે ચાલવા માંડયું. પણ તેટલાંમાં એક નવોજ બનાવ બન્યો. ગુલ્લીસ્તાંન ઘણે લાંબે નહી ગઈ તેટલાંમાં કોઈનો જાણીતો અવાજ, પીક પાછલથી તેણીને કાંને પડ્યો. આ અવાજ તેણીએ ઓળખ્યો.

“ ગુલ્લીસ્તાંન ! ગુલ ! ગુલ્લીસ્તાંન ! ”

હજી તો પાછલ ફરી ગુલ્લીસ્તાંન પોતાનું નામ પ્રકારનારને જોવા જતી હતી, તેટલાંમાં એકાએક પછવાડેથી તેણીને કાંઈ કોઈએ પકડી લઈ કહ્યું:—

“ હલો ! ચુલીસ્તાં ! તમે કાંહાં જવો છો ડીઅર ? ”

એ કાણ ?

તે દાદીના હોનો. ચુલીસ્તાંને પાછું ફરી જોયું, તો દાદીના હાથમાં તેણીએ પોતાનાં હાથને પકડાએલો જોયો. તે હાથને ખરો પ્યાર અને મહોત્તની લાગણીથી દાદીના પકડી ઉભો, અને પોતાની વાહલી માથુકની ચશંભના ચલકાટ ઉપર મરતો આ ખસમ, અચાનક ફરી એકવાર ચુલીસ્તાં સાથે મીલાપ થવા માટે પોતાને નસીબદાર સમજવા લાગ્યો.

પ્રકરણ રસ મું.

“કોટમાં ! સરની સ્કુલ પાસ ! ત્રણ વાગે !”

દાદી ! એ વસી જોયમાંથી કાંઠાંથી ટુટી નીકલીયો !

ગુલીસ્તાન તેને જોતાંજ ડઘાધ ગધ ! જોટલી બધી ડઘાધ ગેધ, કે તે પોતાનો હાથ દાદીના હાથમાંથી જોતી લેવો, કે રહેવા દેવો, તેનો વિચાર કરવાનીખી સુધ તેનામા રેહી નહી. તેણેજુ અંતે તેણીને જોડ્યા વગર ચાલ્યુંજ નહી.

“મીઞ જમશેદ, એક નાવારેસ અને નીરાધાર છોકરીને હવે વધારે સતાવવાનું છોડી દેઓ.”

“નહી, નહી. મને ખુલાસો કરવા દેઓ ગુલીસ્તાન.” દાદી કરગરી બોલ્યો. “તમે જણોછ, કે તમારી અંદર મારો જીવ બરાયોછ ! તમે જણોછ કે હું તમને કેટલો ચાહુંછ ! મારો ચાહા અને મારો પ્યાર એથાગ છે. ગુલીસ્તાન, ડીયર ગુલીસ્તાન લગનના પવીત્ર ગાંઠથી હું તારી સાથ જોડાંછ મારો હાથ તમને——

“મારો પીછો છોડે ! ખુદા ખાતર એમ રસ્તે રસ્તે મને ઘેરતા ના કરો.” ગુલીસ્તાન રડમસે થઇ બોલી.

“નહી, કદીખી નહી.” દાદી બજીદ થવા લાગ્યો. “મારાંમા તુને મુકી છુટવાની શકતી નથી રેહી. તારું ઘેર શોધી નકાહાડવાની હું કેટલા કેટલા દાહાડા થયા તજવીજ કરુંછ. તારીથી છુટો પડ્યા પછી, હું એક કલાકખી તુને લુલી નથી ગીયો! ગુલ. પણ આજે આવી અચાનક રીતે આપણને પાછાં મેલવવાની ખુદાની મરજી હશે, તાહારેજ આપણ મત્રીયાં કેતી ? ગુલ હું આજે તુને સ્મરજ કરુંછ, કે મારી ઉમેદનો નાશ ના કર. મારું તમામ સુખ, અને મારું બવીશ તારે આધારે પડેલું છે.”

આ સખુનોએ, આ કાકલુદીએ, અને આ ખુખસુરત જવાનના એકરારે ગુલીસ્તાનની હાલત પાછી આમાડોલ કરી નાખી. તે સમજી નહી શકી,

કે દાદીને શું જવાબ દેવો. તોપણ નો ધીમે કદમે આગલ ચાલવા લાગી, અને દાદીએ તેની સાથે સાથે ચાલવા માંડ્યું.

“પણ ગુસ્સું, તું આએ તુરંગને રસ્તેથી આવતી મને દેખાઈ ?” દાદીએ સવાલ કીધો. “તું શું મીઠું રસ્તો જાણુલીને—”

“હા. હું મીઠું જાણુલીને મલવા ગેઈ હતી.” ગુસ્સીસ્તાંને હીમતથી જવાબ દીધો. “એવનના જેવાં બધાં અને નેક ઘણાંજ થોડાં માણસ મુંબઈમાં હશે. એટલુંજ નહીં, પણ હું તો એવનને મીલકુલ નીરદોશ માનુછ.”

“હા. નીરદોશ તો ખરો.” દાદીએ જવાબ દીધો. “મગજની મસતીમાં આવી, એક આદમી પોતાની ઉપરનો તમામ કાબુ ખોઈ દેઈ જે કાંમ કરે, તેમાં તેની ઝાઝ કસુર નહીંજ કેહવાય ! પણ ખાતુ-ખાદને જખમ એનેજ કીધો, એમાં તો જરાખી શક નથી.”

“પણ એ અધી વાત કહી મને તમે શું સમજાવવા માંગોછ ?” ગુસ્સીસ્તાં કંટાળી બોલી. “કેમ તમે મારો પીછો નથી છોડવાના ?”

“નહીં. નહીં. ગુસ્સીસ્તાં એમ ના બોલ.” દાદીએ ખુલાસો કરવા માંડ્યો. “મારું બોલવું સાંભલી લે. પેલી મીસ બેનેટની સાથ મને મીત્રાચારી હતી, એ હું ના પાડતો નથી. જવાનીની જાહેલીમાં જે રસ્તો ઘણાક બહાણ જવાનો લેતા રહેછ, તે રસ્તે હું કમખખત પણ ઉતરી પડેલો હોવાથી મીસ બેનેટની સંગતમાં હું ફરી પડેલો હતો. પણ ખરા પવીત્ર પ્યારની અગંનમાં સપડાયા આગમજનાં એ બધાં વલખાં હતાં. તારી તેજ ચશંમમાં ચલકતો ચલકાટ જે દાહડાથી મારી નજરે પડીયો, તે આગમજની મારી એ હાલત હતી. તારી મારી ચાહાઉછ. તુંને જે દાહડે ઘોડાના પગ તરફ કચડાઈ જતી મે બચાવી, તેજ દીવસે સહવારના મીસ બેનેટને, તેણીને ઘેર ખીજે દાહડે મલવા સાઈ, મે ચીડી લખી હતી. પણ જે દાહડે સાંજનાં મીસ બેનેટને મલવા સાઈ મે ગોડવણું કરી હતી, તેજ દાહડે સાંજના આપણું વીકટોરીયા ગારડનમાં મલવાનું ‘અપાઇન્ટમેન્ટ’ થવાથી, હું મીસ બેનેટને ઘેર જઈ શક્યો નહીં. તે ઉપરથી તે ચકમંદ ખની, અને

મારી રાહ જોઈ અંતે કંટાળી, વીકટોરીયા ગારડનમાં તે શરવા નીકળી પડી, અને મને તારી સાથે જોઈ તે છેડાઈ પડી. તારા પ્યારની આશા, અને તારા જોડી એક ખુબસુરત મોહોરદાર મલ્લવાની ઉમેદમાં, હું એટલો તો સંતોષી બની ગીયો; કે એ મીસ એનેટની જરાપી દરકાર કીધી નહી. હું ઍપાઇન્ટમેન્ટ પ્રમાણે તેણીને મળી શકનાર નથી, એમ તેણીને લખવાનીથી મે દરકાર કીધી નહી, અને અંતે સેવટ તેવુંજ આયું. વીકટોરીયા ગારડનમાં બનેલા બનાવ પછી, હું તેણીને મુકી છુટોછ. આ મારે પ્રમાણીક એકરાર છે.”

“હા. પ્રમાણીક તો ખરો.” ગુલ સંધલું સાંભલી બોલી.

“તાહારે ગુલ, મારો એકરાર તું માનેછ !” દાદી ખુશી થઈ બોલ્યો.

“પણ એ સંધલું જાણીયા પછી, તું મને ધીક્કારતી તો નથી.?”

“નહી. નહી. હું તમારું બોલેલું બોલેબોલ માંતુછ દાદી.” ગુલીસ્તાંનના ધ્યાનમાં દાદીના પ્રમાણીક એકરારે પાછો ખીજવાર છાપ મારયાથી તે બોલી.

“હું તમને ધીક્કારતી નથી.”

“તાહારે તું મને ચાહેછ, એમ હું માંતુછ.” દાદી હરખાઈ જઈ બોલ્યો. ગુલ ડીયર, ડીયર ગુલ, તું મને અંતે સુખી કરશે.”

“એ રસ્તાં ઉપર એમ શું ચેરાં કાઢારોછ દાદી.” ગુલીસ્તાંન લજવાઈ જઈ બોલી. “કાંઈ જોશે તો —

“પણ હવે-હવે ડીયર, હવે-હવે—

“હવે શું ?”

“હવે હું તારાથી વધુ જુદો પડી શકું એમ નથી.” દાદીએ પોતાની હાલત જણાવી. “ગુલ, હું તુને મારી મોહોરદાર બનાવી તુને સુખી કરી, હું પોતે સુખી થવા જાગુંછ.”

ગુલીસ્તાંન હવે વીચારમાં પડી. પોતાના સુખની ધડી, પાછી તેણીની નજર સાંમે એકવાર ફરી આંખી ઉભેલી જોઈ, તે મનમાં મલકાઈ બચીશના સુખનો વીચાર કરતી ઉભી.

તે શું જવાબ દીએ ?

લગન ? લગનની સગવડો અને લગનના અરાખા ગુફીસ્તાંન શું જાણે!
તેણીએ કોણના લગન વસાવેલાં, અને કોણને લગન વસાવતાં જોયલાં, કે
લગનના કારભાર અને અરાખાથી તે જાણીતી હોય ? દાદીના સવાલનો તે
શું જવાબ આપે ? તે હા કહે કે ના કહે ? તેને સમજ નહીં પડે, કે શું
જવાબ દેવો.

તોપણ એક વીચાર ગુફીસ્તાંનને જે સુજાડ્યો, તે એ હતો, કે તે કોણ
સાથ લગનના ગાંડથી જોડાવા તકતાર થઈ હતી? જે ઘણી તેની સાથ પરણવા
તકયાર થયોછ, તે કોણ છે, તે શું કરે છે, અને તે કોણનો નખીરો છે, તે
વડીક તે જાણતી નથી. ત્યારે એવા એક અજાણીયાને એકદમ પરણવા
ગુફીસ્તાંને કેમ હા પાડે ?

પણ ગુફીસ્તાંન મનમાં ચઢક ઉતર કરતા તરંગો દાદી તુરત સમજી
ગયો, અને તેજ વખત તે બોલ્યો:—“હું સમજું છ ડીયર, કે તું શું વીચાર
કરેછ. ખરી વાત છે, કે તું મને હજી ઓળખતી નથી, અને———

“અને તેમજ તમે મને બરોબર ઓળખતા નથી.” ગુફીસ્તાંને જવાબ
દીધો. “તમે જાણી જાણીને એટલુંજ જાણોછ, કે હું એક ગરીબ નીરાધાર
માય બાપ વગરની છોકરી છે. મારું ગુજરાન મને બરી સીવી કરવું પડેછ,
અને ફીતમા જોશો તો તાબેદારી અને પ્યાર સીવાય ખીજું મારી પાસે કંઈ
નથી. મીઠ દાદી, તમે મને પરણો, તે આગમજ તમારાં સગાં વાહાણાં
અને ખેરીઓને જરા મલી———

“છટ છટ ! હું મારી મરજીનો માલેક છે. ” દાદી બોલ્યો. “મારી
બધરીને હું પસંદ કર, કે મારાં સગાં પસંદ કરે ? ગુજ, મને તારા સખત
ઉપર વીસ્વાસ છે. આવતી કાલે આપણુ પાછાં મલીએ તો ઠીક. મને વચન
આપ ડીયર, કે કાલે આપણુ જરૂર મળશું. ”

“મલશું ? કાંહાં ? ”

“કોટમા. સરની રકુલ પાસ ! બપોરના તણુ વાગે ? ”

પ્રકરણ ૨૩ સું.

દાદીનો નાસો ખાસો ! “ આજે ચાંદરાત છે ! આજે આપણુ
અદરાર્યા ! ”

ગુલીસ્તાંનને સમજાવી લેતાં દાદીને કાંઈ કશું મુશ્કેલી પડી નહીં.

આખર કદરે પણ બધરાં તે બધરાં ! અચારાં ભોલાં તો ખરાં ! જરા લાંબા !
ટુંદા હાથ કીધા ! જરા લાંબા થયા ! જરા કીકા થયા ! જરા નરમ અવાજ
બોલીયા ! જરા આંખો મલમલાવી વસણાએલી દારના જેવું કાચું કરી ‘ મારા
સમ ’ ‘ તારા સમ ’ કીધાં, કે પીગલીને પાણી ! આહાહાહા ! બધરાંની જાતને
મનાવી લેતાં વાર કેટલી ?

પણ બધાં બધરાં જેમ ભોલાં બટાક હોતાં નથી, તેમ બધ
માટીડા પણ કાંઈ તેવા પુત્ર કટાક હોતા નથી ! દાદીને ગેરમનસાદ થતો
અટકાવવા જણાવવું જરૂરનું છે, કે ગુલીસ્તાંનને જોતાંજ તે તેણીના પ્યારમા
ફરી પડેલો હતો. છ’ત્રેજે જેને Love at first sight કહે છે, તે
જનાવ દાદીના આગમા આગાદ બનેલો હતો.

આગલે દાહાડે આપેલી કપુત્રાત પ્રમાણે, ગુલીસ્તાંન પોતાના ભવીશના
ખાવીંદને મલવા સાફ તતપર થઈ રહી હતી. દાદી જેવો ખુબસુરત ભરથાર
મેલવવા કાંઈ બધીજ છોકરીઓ ભાગ્યશાલી હોતી નથી ! અલગતાં આ
આમદાદના અધીપતીની ખાંનગી છાંદગી જણ્યા પછી એવો ખાવીંદ મેલવવા
કોઈખી રાજ થાય નહીં, એ ખરી વાત છે ! પણ હવે તે ખીલકુલ સુધરી ગયો
હતો. એટલુંજ નહીં, પણ સુધરી જવા માટે દાદીએ ગુલીસ્તાંનને વચન અને
ખાતરી આપી હતી, અને તે વચન તેણે પાલ્યું હતું, કેમકે મીસ બેનેટથી તે
હવે છુટો પ્રડયો હતો, અને ગયા મહીનાથી આમદાદના અધીપતી તરીકેના
પોતાના ઓધાનું તેણે રાજીનામું પણ આપ્યું હતું.

ગુલીસ્તાંન પોતાના વાહાંલા દાદીને ઍપાઇન્ટમેન્ટ પ્રમાણે ઠેકવેલે વખતે
સરની સ્કુલ આગલ મલવા આવી હતી, અને દાદી તેણીને ત્યાં આવી

મલતાંજ, દરીઆ કીનારા તરફ, ગુલીસ્તાન સાથ તેણે ચાલવા માંડ્યું.

આહા ! અંજના જેવી ગુલીસ્તાન કદીખી ખુશ્સુરત લાગતી હતી નહી. ખુશ્સુરતીની તે જોયા રાણી હતી. જેઓ રાણીમા ખપવાના ફાકત ફાંફાં મારતાં હતાં, તેઓ તો આ રૂપાલી રૂપસુંદરી આગલ પાણી બરતાં હતાં.

“ ડીયર ગુલ, તારી કેવી મેહરબાની.” દાદીએ વાત ચલાવી. “ હું સમજીયો કે તું કદાચ નહીં આવશે, પણ તુને જાહેર મે આવેલી જોઈ, તાહારે હવે મારી ખાતરી થઈ, કે તું મને ચાહેછ. તુને જાહેર મે પેહલ્લી વાર જોઈ, તાહારેજ હું માર દીલ ખોઈ બેઠો, કેમકે કોઈખી ઝોરતની ખુશ્સુરતીએ એવો છાપ મારા દીલ ઉપર કદીખી નહીં મારીયો હતો. તુને જાહેર મે ખીજ વાર પેલા આનરેખલ મીં ઉસાજ મુસાજની ગાડીના ઘોડા હેઠલ કચડાઈ જતી જોઈ, મારી જીંદગીને જોખમે મે ખયાવી, તાહારે મને એવી બશારત થઈ, કે આમે ઝોરત મારી સુખ દુખની સાથી થવાની છે. જાહેર ત્રીજ વાર વીકટોરીયાગારડનમાં આપણ મલીયાં, તાહારે હું મારા દીલની નતમામ્ ફકીકત તુને કેહવા જતો હતો, પણ તેવામાં આપણ છુટા પડી ગયાં. હું તારી શોધમાન હતો, પણ તેવામાં ગઈ કાલે અચખુચ આપણ ચાથી વાર મલીયાં, અને અતે મને થએલી બશારત પ્રમાણે, આપણ એકમેક સાથ જોડવા સારંજ મલીયાં. ગુલ, બોલ, તું શું મને ચાહાતી નથી ? ”

“ દાદી, તમારું દીલ તમુને શું બશારત કરેછ વાર ? ” ગુલીસ્તાને દાદીના ચહેરા તરફ પેહલ્લીજ વાર પ્યારભરી નજરથી જોઈ પુછ્યું.

“ તેં મને યાદ કીધોતો ? ” દાદી બોલ્યો.

“ ના પુછો, દાદી તે વાતજ મને ના પુછો ? ” ગુલ બોલી.

“ તમારો અને તમારોજ વીચાર મને હંમેશ આવતો હતો. હું કેવી રડીછ ! અને હું કેટલી રડીછ ! તે વાત કોણ જાણેછ ? ”

“ ના રડ, ના રડ, મારા જાન, ના રડ ! ” દાદીએ મુલને સમજાવી કેહ્યું. “ તારી તમામ દલગીરીનું મુલ કારણ હુંજ છે. ”

સુરજ કેવારનો અસ્ત પામ્યો હતો. અંધાર થઇ જવાથી લોકોની આવજવ ખીલકુલ બંધ પડી હતી. દાદી ગુલ્લની સાથે દરીઆ કીનારે સ્ત્રીમીંગળાથ આગલની નવરી જગ્યા ઉપર બેસી, ધીમે અવાજ પોતાના ભત્રીશના સુખના પત્રાંન ઉપર પલાંન ગોઠવવામા ખુબ ધ્યાનથી રોકાયેલ હતો. અંતે આ પ્યાર કરતાં જોડાંની વાતચીત પુરી થઇ, અને છુટાં પડ્યા આગમજ, દાદીએ પોતાની ભત્રીશની માથુકતે કમંરમાથી પકડી એક હેતભરયું સુંબન કરી પુછ્યું:- “હવે ગુલ્લ, આપણા લગનનો દાહાડો જલ્દી નક્કી થવો જોઇએ.”

લગન ! લગન, એ બોલ સાંભલતાંજ ગુલ્લ વીચારમા પડી. દાદીના સવાલનો તે કાંઇખી જવાબ આપી શકી નહી. લગન તે ખીચારી ક્યાંથી કરે ? માનમાં સીવી સાંધીને પોતાનું પેટ ભરે, ત્યાં લગનની સાંમથી માટે જોઇતાં કપડાં તે ક્યાંથી ખરીદે ?

આ વીચારો ગુલ્લિસ્તાંનના મગજમા દોડાદોડ કરી રહ્યો. અત્યાર સુધી એ વીચારોનો તેણીને ખ્યાલ પણ નહી હતો, પણ જ્યારે લગનની માંગણી થઇ, અને દાદીએ લગનનો દીવસ નક્કી કરવા કેલું, ત્યારેજ ગુલ્લિસ્તાંનના મગજમા આ વીચારોના ખ્યાલથી ગમરાટ ફેલાઇ રહ્યો. પણજાહીએ પોતાની માથુકતો આ ગમરાટ જોઇ લીધો, અને તેણીના મનનુ સમાધાન કરવા કેલ્યું:- “ગુલ્લ, આપણુ આવતી કાલે પાછાં મલશું. મને તારી સાથ આપણા લગન સંબંધી વધુ ગોઠવણુ કરવી છે. ડીયર, કાલે સાંજના ચાર વાગે તું મને ખોરીઅંદરના સ્ટેશન ઉપર મલશે ?”

દાદીનો વીચાર થયો, કે હવે તે પોતે પોતાનું નામ નીશાન અને ઠરઠેકાણું, ગુલ્લિસ્તાંનને જાહેર કરી પોતે જાહેર થાય. પણ અનેક સખબોને લીધે તે તેમ કરતાં અચકાયો. “કદાચ મારાં મોહટાં ખાંદાંનનું નામ નીશાંન સાંમલી આમે શરમાલ ખવાસની છોકરી પોતાની ગરીબ અને મુશ્કેલી હાલતને લીધે પ્યાયકી જઇ મારી સાથ પરણવાને ના પાડે તો ? ખરી વાત છે. લગનનું નક્કી થયા વગર મારે એ બેદ ખોલવે

નહી જોઇએ. વધી. આવી મુશ્કેલી હાલતમાં વસતી એક છોકરી સાથે હું
પરણનાર છું, એ વાત જો મારાં માય ખાપના કે દર દોસ્તદારોના કાંન
ઉપર ગેઇ, તો તે બધાં ફાંચડ મારવા નીકલશે. મારતે હાલ તુરત એ
ખુલાસો કરવો ફાકત છે.”

દાદીએ, એવા વિચારમાને વીચારમાં ગુલીસ્તાનને દરીએ કીનારેથી લઇ,
બેરીખંદરના સ્ટેશન તરફ ચાલવા માંડ્યું, પણ તેવામાં ગુલીસ્તાનને
એકાએક, એક ઉંડી હાંપનો દંમ ભરીતી સાંભળી તે બોલ્યો:—

“એ શું છે! ગુલીસ્તાન વધી તું શું યાદ આણું! ડીયર, તારી
આંખમાં આંસુ છે?”

“નહી કંઈજ નહી. આવે વખતે મારાં માએ જો હોતે, તો તેવનની
મદદ મને કેટલી કાંચની થઇ પડતે!” ગુલીસ્તાન પોતાની રડતી આંખો ધુસી
બેલી. “માએ નહી તો એક બાધ હતે, યા કેઇ દોસ્તથી હોતે તો—

“દોસ્ત! ગુલીસ્તાન, મારા જાન, શું હું તારો મદદગાર. નથી? હું
તારો દોસ્ત નથી? તારાં સુખ અને દુખનો સાથી, તારી જીંદગીને
સોજતી, શું હું નથી?” દાદીએ ગુલીસ્તાનને કહ્યું.

“ખરી વાત! મને માફ કરજો દાદી!” ગુલીસ્તાને તેજ વખતે
દાદીનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડી, ઉપકાર અને પ્યારભરી લાગણીથી
તે દાખી બોલી. “હવે તો મારી બધી આજ્ઞા તમારી અંદરજ છે.”

“ગુલીસ્તાન, મારા જાન, મારું કેહું સાંભળી લે.” દાદીએ કહ્યું.
“આજથી મારાં સુખ અને દુખનો તું ભાગીદાર ઠીડી મુઠીછ. મારું
મરવું અને જીવવું તારી જીંદગી સાથે જોડાયેલું છે. જાંઘાં સુધી તું
પરણીને મારી હકદાર બધરી નહી થાય, તાંહાં સુધી મારાથી બનતી દરેક
મદદો તારી સગવડ માટે કરવાની મારી ફરજ છે. તારા દીલમાં તું જરાખી
ઓસકાતી ના. ગરીબોં કાંઈ નાખી. દેવાદા નથી. માતખરો પોતાની

શુભાનીની ગુંચવણમાં અટવાયાજ કરવાના. સધલાંજ તવંગરો કાંઈ નીતીવાંન હોતાં નથી, તેમજ સધલાંજ ગરીબો : કાંઈ અનીતીવાંન પણ હોતાં નથી.”

“જેમ તમારી મરજી. તમારી સલાહ પ્રમાણે મારે ચાલવુંજ જોઈએ દાદી.” શુલીસ્તાંને જવાબ દીધો.

“તાહારે ડીયર શુલીસ્તાંન, આવતી કાલે ચાર વાગે—

“હું તમુને મલસ, દાદી.

તેઓ બંને જન છુટાં પડ્યાં.

શુલીસ્તાંન પોતાના મકાન તરફ ચાલી. દાદીનો ઘણો વીચાર થયો, કે, તે પોતાની પ્યારની પુત્રીને તેને ઘેર સુધી પોહોચાડે, યા તો તેણીના ઘરનું ડેહાણું પુછે, પણ તેમ કરતાં તે અચકાયો, અચકાયો એટલાં મારે, કે શુલીસ્તાંનને મખાદા તેથી અપમાન થાય.

*

*

*

*

ખીજે દીવસે ડેડવેસે વખતે શુલીસ્તાંન પોતાના ભવીજ્ઞના ખાલીદને મલસા, એરીખંદરના સ્ટેશન આગલ ગઇ. દાદી તેની વાર જોતોજ સ્વર્ગ ઉભો હતો.

“આવો આવો મોહટાં લોક ! એમજ તવજ્ઞાવીયા કરશે ‘કે કેમ ?’”

“દાદીયા ———

“દાદીયા નહી, પણ

“હું જુલી ! દાદી. મારા તો તમે દાદીજ !”

“હા- શુલીસ્તાંન.” દાદી બોલ્યો. “હું તારો દાદી. તારો સદાનો દાદી. શુલીસ્તાંન, આજે આપણ માર્કસ કંમપનીમા જઈએ. મારાં દીલની રાણીને હું આજે થોડીક “પ્રેઝન્ટ” આપું છું ! કેમ ડીયર, કયુમ કરશે કે ?”

“હું તમારી મરજીને આધીન હેઉ દાદી.” શુલીસ્તાંને જવાબ દીધો.

તેઓ ખંતે જાન એક લાડુલી ગાડીમા બેસી માર્કસ કંપનીમા ગયાં. માથી દાદીએ કેટલુંક ઝવેરાત ખરીદી ગુલીસ્તાનને પોતાની મોહોરદાર તરીકે તે બેટ આપ્યું, અને છુટા પડતી વખતે દાદીએ એક ખંધ પરખીડું ગુલીસ્તાનના હાથમાં મુક્યું.

“ એ શું છે દાદી ? ”

“ મારા જાન, આજે આંદરાત છે. આજે આપણુ અદરામાં, એમ તારે બાણુવું. માર્કસ કંપનીમાથી ખરીદેલી ચીજો, મારી મોહોરદારને મે આજની આંદરાતને મુજારક દીવસે બેટ કાઢીછ. આંખે ચીદી તું ઘેર જઈ કંધાડજો. એમાં જે રૂપીઆ છે, તે મે તુને પેહરાવીયાછ. ! ”

“ રૂપીઆ પેહરાવીયા ? ” ગુલીસ્તાન ગમરાટમા પડી બોલી. “ તાહારે એમા રૂપીઆ ઉમેરીને મને તમુને પેહરાવવા પડશે. ”

“ તે પેહરામણીના બદલામા હું તારી પાસ કંઈ ખીજુંજ માંગુછ, ગુલીસ્તાન ? ”

“ ખીજું ? ખીજું શું આપુ, દાદી ? મારી પાસે ખીજું શું હોય ? ”

“ એક મીસ કીસ ! ”

* .

*

*

*

એક કીસ લઈ દાદી છુટા પડ્યો. ગુલીસ્તાન હરખમરી ઉમેદે ઘેર ગઈ ઘેર જતાંજ તેણીએ દાદીતુ આપેલું પરખીડું ઉખેડી જોયું, તો તેમાથી સો સો રૂપીઆની દસ નોટ નીકલી.

“ એક હજાર રૂપીઆ ! ”

હા. દાદીએ આપેલાં પરખીડાંમાથી એક હજાર રૂપીઆ નીકલ્યા હતા. એ એક હજાર રૂપીઆ દાદીએ ગુલીસ્તાનને પહેરામણી તરીકે આપ્યા હતા.

એ પછી દાદી ગુલીસ્તાનને રોજ અવાર નવાર મલતો રહ્યો. તેઓ કોઈ વખત કોટમાં યુનીવરસીટી ગારડનમાં, તો કોઈ વખત દરીઆ કીનારે સ્પીમીંગ ખાથ આગલ દરીઆની બાજુ તરફ મલતાં, તો કોઈ વખત વીકટોરીયા

ગોરડાનગા મલતાં હતી. દાદી જેવાં માતઅર કુલનો છોકરો, આવી રીતે ગુલી-સ્તાનને એકાંત જંગે મલવાનું પસંદ કરતો હતો, તેનું મુખ્યકારણ એ હતું, કે તેની ગરીબ માથુકના સંબંધની ખબર, પોતાના આપ બેહરામશાહથી તે છુપાવવા માંગતો હતો.

આવી રીતે છુપાતાં બરાતાં દાદી અંતે કંટાલી ગયો. અંતે તેણે ઠેકાવ કીધો, કે વધુવાર આવા નાસાગોસાના દાવ ચાલવા દેવા નહી, અને એકાદ પખવાડીઆંમા ગુલીસ્તાન સાથે પ્રરણી જવું.

દાદીએ અંતે પોતાનો એ વીચાર, ગુલીસ્તાનને જાહેર કીધો, અને તે બહી નીરદોશ છોકરીએ દાદીના કેહ્યા પ્રમાણે ચાલવાની કબુલાત આપી.

દાદીએ પોતાની ગરીબ અને મુશ્કેલ બધરી સાથના પોતાના સંબંધની ખબર, પોતાના માય આપ તથા સંગા વાહલાંઓથી છુપાવવાની બેશક ધણીજ સંભાલ આજ સુધી લીધી હતી. પણ તેની તમામ સંભાલ અને સાહાયેતી છતાં, અત્યાર આગમજ એક બનાવ એવો બન્યો, કે તેની ખબર દાદીને આ વારતાના સેવદ સુંધી પડી નહી.

વાંચનાર પુછશે કે તે શું હતું.

હું અતરેજ તે જાહેર કરવાની જરૂર ધારું છું. દાદી જ્યારે ગુલીસ્તાનને માર્કેસ કંમપનીમા આંદરાતની સાંજે ઝવેરાત અપાવવા માટે લઈ ગયો, અને તે દુકાનમા દાદી, ગુલીસ્તાન સાથે વાત ચીતંમા મશગુલ હતો, તેવામા દીલાવરની આંતુબાઈની કંમપેનીયન, પેલી મીસ બાલદરનુ એકાએક તે રસ્તેથી જવું થયું, અને તેણીએ, દાદીઆને ગુલીસ્તાન ઉપર અહો અહો થનો બોલ્યો હતો. મીસ બાલદર આ દેખાવ જોઈ સંતોષ પામી નહી. દાદીઆ કાણુની સંગતમા ફરે છે, અને કાણુ સાથે આવી રીતનો તે વહેવાર રાખે છે, તે જોવા માટે, રસ્તા ઉમર એક મકાનને આંઠે તે ઉભી રહી, તો તેણીએ ગુલીસ્તાનને તુરત જોલખી. વાંચનાર જાણે છે, કે ગુલીસ્તાન, દીલાવરની આંતુને તેનો પોલકો આપવા, અને વર્ક ક્લાસનુ ખીલ ઉઘડાવા અંપા બાગમા ગઈ હતી, અને મીસ બાલદર સાથે ત્યાં તેને ઠાંધક વાતચીત થઈ હતી.

દાદી કેવાં અને કેટલાં ઉંડાં પાણીમા માફ કરે છે, તે આ બનાવપરથી
મીસ બાલકરને શેઠી કાઢાડતાં વાર લાગી નહી. તેણીએ આ બંને જનોની
પુકે ચાલવા માડ્યું. દાદી ગુલીસ્તાનથી છુટો પડી મલબાર હીલ તરફ
તીકલી ગયો, અને મીસ બાલકર, ગુલીસ્તાનની પુઠ્ઠી પકડી તેન
સહાનનો પતો મેલવ્યો.

પ્રકરણ ૨૪ સુ.

દીકરીને વેચવા નીકલેલા બાપાજી !

આ ગરુગંડ ઘોઠાવાની અંદર ત્રણ મહીનાની મુદત બોલ બોલતાં પસાર થઇ ગઇ.

બાપરે ! બાપરે ! કંઇ વખત આવીશો નાએ છ' ! નાંણે પાણીનો રેસો ! ચંપા બાગમાં પારડી અપાવાને ત્રણ મહીના થયા હતા. બાંતુબાઇ ઉપર રસ્તાં નાંણુલીએ જે નીચ હુગસો કોનઝરવેટરીમાં કીધો, તેનેથી ત્રણ મહીના થઇ ગયા હતા. પેલા સોલીમઇ સોલીસીટર સાથે બાંતુબાઇએ બેઠરામશાહે, અરધી સતના, ખુતે બેસી ખત કીધાનેથી તેટલીજ મુદત થઇ ગઇ હતી.

હા. એ સઘલાં બનાવો બન્યાને ત્રણ મહીના થઇ ગયા હતા. સઘલું નવું જુનું થઇ ગયું હતું. લોક ચરચા ઠંડી થઇ ગઇ હતી. પણ એ ત્રણ મહીનાની મુદતમાં બેઠરામશાહ શેઠના કુટુંબમાં શું શું ફેરફારો થઇ ગયા છે, તે નાંણુવા જરૂરના છે.

દીક્ષાવરની બાંતુને રસ્તાં નાંણુલીના હાથથી થાએસો જખમ ધારતી બરેસો હતો, પણ સરખપોની બાહોશી અને ચાલાકીભરી માહાવજતથી તે રૂમઇ ગયો હતો. બાંતુ જે કે બીજકુજ હવે તાંદરોસ્ત હાલતમાં હતાં, છતાં નખત્રાઇનું જોર હજી સેહજસાજ હતું. પણ આ બનાવ પછી, તેવને બાહાર જવું આવવું બીજકુજ બંધ કીધું હતું. તે એટલે સુધી, કે તેવન ઘરમાં પણ પોતાના ઝોરડામાંથી બાહાર નીકલતાં નહીં હતાં, અને નખત્રાઇનું બાંહાણું કરી પોતાનું ખાવાનુંથી તેવને પોતાના ઝોરડામાંજ મંગાવી એખલાં ખાતાં હતાં.

પેસો રંગતો પંચી દાદી ! તે ખાઇ પીછ પેલી ખુખસુરત દરજન
 ગુલીસ્તાનના પ્યારમાં માથાના બાજથી તે પગના તલીયાં સુધી એવો તે
 ડુબી ગયો હતો; કે તે રાતના ઉંઘમાંથી ગુલીસ્તાનના સ્વપ્ના
 જોતો હતો ! એટલુંજ નહી, પણ દીવસના જોગતી હાલતમાંથી
 તે ગુલીસ્તાનના સ્વપ્ના જોયા કરતો હતો ! ટુંકમાં ગુલીસ્તાન-લેલી-નો
 દાદી-મજનું હતો ! ગુલીસ્તાન-ગુલીખાં-નો દાદી-યુસુફ હતો ! ગુલીસ્તાન-
 રોદાળો-નો દાદી-બલ હતો ! ગુલીસ્તાન-મનીજેહ-નો દાદી-એજન હતો !
 ખીચું તે કંઈ જાણતોજ નહી હતો. ઘરખારની ખટપટમાં પડવાની તે
 જરાયી દરકાર કરતો નહી હતો. ઘેરમાં શું ઉંધુંચતું થઇ જાય છે, તે
 તેની બાજા જાણે ! બુદ્ધિપાના વખતમાં તે પોતાના આપની મુશકેલીમાં
 મદદ કરવા રાજી હતો, પણ સોલીખઇ સાથે ખુને એસી ખત કરતી વખતે
 તેના આપે તેની ખીલકુલ સદ્વાદ લીધી નથી, એવું જ્યારથી દાદીએ જાણ્યું,
 ત્યારથી પોતાના આપના કાંમમાં માથું મારવાનું તેણે પડતું મુક્યું હતું. -

પેસો માતખર જંગખારવાલો જેહાંગીર, એહરામશાહની ખુખસુરત
 દીકરી જરના પ્યારમાં લપટાયલો હોવાથી, જો કે તે હજી જરની મુલાકાતે
 અંપા બાગમાં આવતો જતો હતો, પણ હજી સુધી જેહાંગીર એહરામશાહ
 આગલ જરના હાથની આગણી, ખાંતુની માંદગીના સખખને લીધે, કીધી
 હતી નહી. તોપણ આ માતખર જવાંન, જરખાંતુને પોતાના દીલથી ચાહતો
 હતો, અને જરને એવી દરેક ઉમેદ હતી, કે જેહાંગીર જે દાહાડેથી તેના હાથની
 માંગણી તેના આપ આગલ કરશે, તે દાહાડે તેનો આપ ના તો કહેશેજ નહી.

આમલીખઇ ઉરફે એહરામશાહની વડી દીકરી અમીલીની
 હાલત, ધોબીના પથર જેવી હતી ! જવાંની અને ખુખસુરતીમાં ઉધરી
 રહેલી અમીલી પોતાના ખવાસ અને સ્વભાવને લીધે હજી દર પડી
 હતી નહી ! માતખર જવાંનો તેણીની સગલમાં એ ચાર દીવસ ફરતાંજ,

તેણીના સ્વેમાવની પરીક્ષા કરી લઇ, તેઓ તેણીને પડતી મુક્તા હતા. એવી રીતે ઐંગ્લીઝી, આગેવાંન પારસી કુટુંબના કુમારા છોકરાઓની સંગતમાં પરણવા અદરાવાની મતલબથી ફરતાં, ખાંનગી મંડોલામાં ઐંગ્લીશને મશકરીમાં 'Number Seventy Seven' ના નામની ઉપમા મલી ગઇ હતી !

સોલીમખં સોલીસીટર એ ત્રણ ગાસની મુદતમાં બેહરામશાહના ચંપા બાગમાં એવો તો પલાંઠો મારી કરી ગયો હતો, કે ધરતો ધણી હું અને બાહાર નીકલું, પ્રમાણેનો તેનો જમામ કારનાર ચંપા બાગમાં ચાલતો હતો ! તે ચંપા બાગમાં ગમે ત્યારે આવતો, અને ગમે ત્યારે જતો હતો. તે ગમે ત્યારે, તેડે, વગર તેડે, જમતી વખતે આવી ટેબલ ઉપર બેસી, ધરના માણસના જોવીજ હાકમી ચલાવતો, અને ઐંગ્લીશ તથા જરની સાથે કલાકોના કલાક સુધી બેસી-ટાએલાં કરતો હતો. ખુદ ધરધણી બેહરામશાહ પણ તેના ગુલામ જેવા થઇ ગયેલા જણાતા હતા, અને જેમ સોલીમખં કહે, તે પ્રમાણે તેવન હાજી હો કરતા હતા.

પણ જવાંન જેહાંગીર, સોલીમખંની આવી અવીવેકી અને ધાધખોરા જેવી વરતનુકર્તે લીધે, તેની તરફ ધીકારની નજરથી જોતો હતો. પણ તેનું શું ચાલે ? તે કાંઈ ધરધણી નહીં હતો ? લુચ્છો સોલીમખં એ સધતું સમજતો તેમજ જાણતો હતો. તે સારી રવેસે જાણતો હતો, કે તેની આવી વરતનુકર્તે ધરના દરેક જન તેની તરફ ધીકારથી જુવે છે, પણ તેની જરાખી દરકાર કે કનવાર કીધા વગર, તે ખીલકુલ અંજાણો થઇ ફરતો હતો, કેમકે તેની ખાતરી હતી કે આ 'કુકટાંઓ' તો શું, પણ ખુદ ધરધણી બેહરામશાહ પણ તેને ચંપા બાગમાં આવતો ચાટકાવી શકે એમ નહીં હતું.

એવી રીતેના માંમલો ચંપા બાગમાં ત્રણ મહીનાની અંદર ફેરવાઇ ગયો હતો.

દેખાઇતું હતું, કે માતૃપર જેહાંગીર, આ ખંધા અને જમાને ખાધેલું સોલીસીટરની આવીં કીસમની આપખુદી સાંખી શકે એમ નહીં હતું. આજ સુધી જેહાંગીરે આ સોલીસીટરની સરકશી ઉપર અખાડા કીધા હતા, પણ હવે તેણે વધુવાર એવો માંમલો ચાલતો અટકાવવાનો વીચાર કીધો. તેણે વધારે ખટપટમા જવું ઠીક ધાર્યું નહીં, પણ જરના હાથની માંગણી કરી, આ વાત પડતી નાખવાનો ઠેડાવ કીધો. જેહાંગીરે એક દાહાડે પોતાનો આ વીચાર જરને જણાવ્યો, અને જરની રજાથી, જેહાંગીર, બેહરાંમશાહ શેકને મલવા તેવનની લાઇબેરીમાં ગયો.

જેહાંગીરે પોતાના દીક્રની ઉમેદ અને મનનાં વીચારો ધીરજથી બેહરાંમશાહની આગલ જાહેર કીધા, અને બેહરાંમશાહે તે ધણીક ધીરજ, ધણીક મુંઝવણ, ધણીક દલગીરી, અને થોડી જેવી ખુશાલી વચ્ચે સાંભલી લઇ, અને જેહાંગીરને કહ્યું:—“ જેહાંગીરશાહ, તમારા વીચાર સાંભલી હું ખુશી થયો છ. અને જરખાંતુનીથી તેવીજ ખાએશ છે, એમ સાંભલીનેથી હું ખુશી છેઉ તમારા જેવા ખાંદાની આદમીના હાથમા મારી દીકરીના પાંખરાં આપવામા મને આનાકાંની શાંતી હોય ! પણ—

“ તાહારે મુસ્ખી, તમારી પરવાનગીનીજ ખોટી છે.” જેહાંગીરે જવાબ દીધો. “ પણ શું ? ”

“ પણ હું શું કહેવા માગુંછ, તે હું તમને સમજાવી શકતો નથી જેહાંગીર.” બેહરાંમશાહ દલગીર એહરે બોલ્યા. “ ડીયર મીન જેહાંગીર, તમે મને વચન આપો, કે જે વાત હું તમને કહું, તે તમે ખાંતગી રાખશો.”

“ મારા પોતાના કસમ ખાંધ કહુંછ, કે તમે જે કુહશો, તે હું કાઇનેથી જણાવનાર નથી.”

“ જરને તમે ચાહોછ તે હું જાણુંછ જેહાંગીર.” બેહરાંમશાહે કહ્યું. “ અને જાહારે તમે તેને એટલા ખધા ચાહોછ, તાહારે તો તેનો પ્યાર મેલવવા ખાતર તમને થોડો ધણો બોગ આપવો પડશે.”

“ભોગ ! ભોગ એટલે શું ! સાહેબ, તમે શું બોલો છો, તેની મને કંઈ સમજ પડતી નથી ?”

“ધારો—ધારો કે—ધારો—કે—”

બેહરામશાહની જીભ ઉંપડી શકી નહી, અને જેહાંગીર ખોતાની ચટપટ ચટકાવી શક્યો નહી.

“ધારે શું ? ખાંતખાહારદુર સાહેબ. તમે મારી પાસ શું ધરાવો છો ?”

“ધારો કે જરખાંતુ જેવી બધરી મૈત્રવવા સારું તમુને—તમુને કંઈ મોહટી રકમ આપવી પડે તો—

“રકમ આપવી પડે ! એટલે !” જેહાંગીર અજબ થઈ બોલ્યો. “એઅદમી માફ છે, તમે સાહેબ શું જરખાંતુને વેચવા માગો છો ? બેહરામશાહ શેઠ તમે શું બોલો છો તેનો કંઈ તમુને વીચાર છે કે ?”

“નહી, નહી. તમે મારું બોલેલું સમજો તો ખરા.” બેહરામશાહ સમજી પાડવા લાગ્યા. “તમે ઉસકેરાઈ ના બોલો જેહાંગીર. તમે એમ સમજો, કે તમે તમારા સસરાને બાણે મદદ કરો છો.”

“દોસ્તોના હકમા, એક વખત અરધી રાતે, એક ધરખમ રકમ તમારા કર્જદારને આપવા મેં કાહાડી આપી છે.” જેહાંગીરે જવાબ દીધો. “પંચ લગનનું સાદું કરવા સારું એવી તમે મારી સાથ સરત કરો, તો તેવું લગન તરફ હું ધીક્કારની નજરથી જોવસ.”

જેહાંગીર, બેહરામશાહ પાસથી ફરડીને ઉઠવા જતો હતો, પણ તેવામાં બેહરામશાહ બોલ્યા:—“જરા સખર કરો જેહાંગીર. મારી બધી હકીકત તમે હજી બાણતા નથી. કમનસીબે મને તમારી પાસ એવી માંગણી કરવાની ફરજ પડી છે.”

તાહારે સાહેબનો જવાબ એજ, કે, મારે તમુને એક મોહટી નાનાંની રકમ આપવી, અને જરખાંતુ સાથ પરણી જવું ?” જેહાંગીરે સવાલ કીધો.

“માઈ જેહાંગીર, તું મારાં દુખની વાત શું બાણે ?” બેહરામશાહે કમલીને જવાબ દીધો. “અરે મારી દીકરી તુને જેવી ચાહે છે તેનો તુને કંઈ વીચાર છે ?”

“હા. મને તેનો વીચાર છે.” જેહાંગીરે કહ્યું. “તેના સુખને સાઈ અને તેની બહેતરીને સાઈ હું મારી પોતાની દોલત, મારાં માએ તરફથી મને મહેલો વારસો, અને મારા આપનો તમામ ફાલો, હું ત્રસ્ટમા આપવા તૈયાર છે. પણ જે તમે તમારી દીકરીના બદલામા મને ભોગ આપવા—

“જે તેમ તમે કરવા રાજ નહી હોવો તો—

“તો ? તો શું ?”

“તો દસ લાખ રૂપીઆ મને કોઈ શરાફની પાસ તમે ધીરાવો ?” બેહરામશાહ લાચાર થઈ બોલ્યા.

“ધીરધાર કરવાની વાત તમારા પેલા વ્યાજખાંડ સોલીસીટર સોલીમખાં સાથ કરો. !” જેહાંગીરે તાંનો મારી કહ્યું.

“સોલી, પેલો બદમાસ-લોહર—

“ગમે તે હોય, પણ આજે તમારા ઘેરમાં તમારા કરતાં તેનું રાજ વધારે ચાલેછા !”

જેહાંગીર, બેહરામશાહ આગલથી ફફડી ચટકી ચાલી ગયો, અને બેહરામશાહ ડીગમુઢ થઈ ગયો. જર, જેહાંગીરની ઇનતેઝરીથી રુહા જેતી હતી, તેવામાં ધરનાંકારમારીએ આવી તેણીના હાથમાં એક કાગળ મુક્યું, અને જર ને ઉઘેડી વાંચવા લાગી.

ડીયર જર—

દલગીરી સાથ તુને જણાઉંછ, કે તારા બાવા સાથની વાત ચીતનું પરીણામ તારી અને મારી મરજી વીરૂધ આયુંછ. હવે એ ખીનાની વીગત લાંબાવી દીલને વધુ દુખવવાની કરસી જર નથી. તોપણ ડીયર જર, મારા સાચા પ્યારની નીશાંત તરીકે, હું કસમ ખાઉંછ, કે જાંહાં સુધી તું કુમારી રહેશે, તાંહાં સુધી હું કદીખી પરણનાર નથી.

લા. તારો વાહાઈ

જેહાંગીર

જરેની નાસીપાસી, અને ઉદ્ધારીનો પાર રહ્યો નહી. જેહાંગીરનો કાગજ વાંચતાંજ તે જરખેજર રડવા લાગી, અને ફરી ફરી તે કાગજ વાંચી પોતાના દીકરને મનાવા લાગી. પણ સપ્તલું ફેકટ.

પણ એવામાં તેણીની નજર તે કાગજમાં લખેલી છેલ્લી લીટીઓ પર પડતાંજ, તે મનમાં સંતોશ પકડી બોલી:—

“એ કાકળી સાથે પરણવા ના લગ્નજ, એ કસમ ખાયજ. તાકારે તો મોઢે કે વહેને એ મારોજ થવાનો.”

અકરણુ રૂપ મું.

ધરંભાંજી જોરી ! કરતુકનુ કાલખુદ !

“કમ-ધન, કમ-ધન, મીસ બાલકર? કેમ મીસ બાલકર, આવડી મોડી રાતે આવવાની કંઈ તમને જરૂર પડી?” બેહરામશાહે પોતાની લાઠીએરીમા એકાએક મોડી રાતે મીસ બાલકરને આવેલી જોઈ સવાલ કીધો.

“બાંતુબધની તખીયત—

“બાંતુબધની તખીયત ઠીક છે.” મીસ બાલકર બોલી. “હું તમને રાત પડી તજદી આપવા માટે દલગીર છું. હું તો નાહદલા શેઠ સાહેબાસ આત્રીછ.”

“નાહદલા શેઠ !” બેહરામશાહે અજબ થઈ પુછ્યું. “કોણ ? દાદાબા—તેનું શું ?”

“મેહરબાની કરી જરી ધીરજથી માહે સાંભલશે તો સાહે.” મીસ બાલકર બોલી. “આસરે અડી કેવળ મહીનાની વાત ઉપર, મોહટાંબાધએ પોતાને સાહે એક પોત્તકો, પારસી ફેમેલ વર્ક ક્લાસમાં સીવડાંવેસો હતો, તે પોત્તકો એકપારસીની છોકરી, ચંપા બાગમાં પોહોચાડવા સાહે લેઈ આવી હતી.”

“પણ તેનું શું ?”

“જરા ધીરજથી સાંભલો સાહેબ. સમાચાર મોહોકાણના છે !” મડમે બેહરામશાહના ટાંકા ઢીલા કરવા કહ્યું.

“મોહોકાણના સમાચાર !” બેહરામશાહ ઉરકેરાઈ બોલ્યો. “વલી કંઈ નવી આફત—

“જરા ધીરજથી સાંભલો.” મડમે આગલ ઝાણાવ્યું. “તે છોકરી જરા દેખાવલી અને ચખરાક હતી. જેમ કાલે હું કોટમાંથી ચર્ચગેટ સ્ટેશન ઉપર જતી હતી, તેવામાં દાદી શેઠને એ છોકરીની સાથે મે માર્કસ કંપનીની

દુકાનમાં ગેયા ! મે જાણ્યું હોસે ! મે એક બાળુ છુપાઇ દુરથી જોયું, તે દાદીશેઠને કેકલીક જનસો વેચાતી લેખ તેનું ખીલ ચુકાવતાં મે જોયા ! મે જાણ્યું હોસે ! વધારે ખંતી થઇ મે જોયું, તે તે બધી જનસો દાદીશેઠ પેલી છોકરીને આપી, અને તે તેને લીધી ! મે જાણ્યું હોસે ! પણ પછી મારી ધીરજ રહી નહી. તેઓ ખંતે જન દુકાનમાંથી બહાર નીકલીયાં, અને મે તે લોકની પુઠ પકડી. દાદી શેઠ આજે છોકરી ઉપર એટલો તો અછો અછો થઇ જવા લાગો, અને પેલી છોકરી દાદી શેઠ ઉપર એટલી બધી તો ઝોલધ ધંધરધ જવા લાગી, કે મારાથી તે જોવાઇ શકાયું નહી ! પણ તેવામાં તેઓ ખંતે જન છુટાં પડીયાં. છુટાં પડતી વખતે મે જે કાંઇ જોસો દાદી શેઠને જોલતાં સાંભલી, તે ઉપરથી મે જાણ્યું, કે પેલી છોકરીના પ્યારમાં દાદી શેઠ પડેલા છે. ”

“ છોકરીના પ્યારમાં એક રખડતી રઝડતી, અને સીવી સાંધી મેટ ભરતી છોકરીના પ્યારમાં દીલાવરખાંનના ખાંનદાનનો દીકરો પડે ! મીસ બાલકુર તમે કંઇખી સહરાધાત કીધા વગર જોલજો. ” બેહરાંમ-શબ્દ માંથુ ફરી જવાંથી તેવન જોલ્યા. “ મારો દીકરો એટલો બધો બેવકુફ અને, એ મારા માનવામાં આવતું નથી. ”

“ તેવન જાહારે તે છોકરીથી છુટા પડતા હતા. તાહારે હું એક માડુતી વીકટોરીઆને ઝોઠે ઉભી રહી તેવનનું જોલવું સાંભલતી હતી. હું કપુત્ર હરંછ, કે મે ધનું જોડું કાંમ કીધું ! પણ તમારી ધજત અને તમારાં નામને ખાતર મે એવી હીંમત કીધી ! હું ધણીજ દલગીર છેડ સાહેબ, કે દાદી શેઠ આજે છોકરીને પોતાનો પ્યાર આપવા અગાઉ, પોતાના ખાંનદાનની ધજતને કાંઇખી વીચારે કીધો નહી. મે જે કાંઇ કાંતેકાંત સાંભલીયું, તે હું તમને કહી શકતી નથી ! તે કેહવાની મારી હીંમતજ થતી નથી. ”

“શું? એટલું બધું?” બેદરાંમશાહ ખુરસી પરથી ઉઠી ઉભી થઈ બોલ્યા. “તાહરે તમે શું સાંભળીયું મીસ બાલકર? બોલો! બોલી દેઓ! જોખી તમે સાંભળીયું હોય તે બોલી દેઓ!”

“ઘાદી શેઠે તે છોકરીને પરણવાનો કેલ્સ આપીમોછ!” મીસ બાલકરે કહ્યું. “તે દીવસે આંદરાત હોવાથી ઘાદી શેઠે પેલું અવેસત તે છોકરીને સેટ આપીયું હતું.”

“ઓ! મુવો તું પેટેનો પડતો!” બેદરાંમશાહ એક હાથ મારી, નીરાસ થઈ બોલ્યા. “મારી ઇજ્જતની હુરમાતી કરવા શું તે જનમ લીધો! પણ એ દુકરી છે કાણ?”

“એ છોકરી ખુશ્નુરત છે. દેખાવલી છે. લાએકીવાલી છે. સાલેસ છે.” મીસ બાલકર બોલી. “ઘાદી શેઠ તે છોકરીથી છુટા પડ્યા, પણ હું તેનાથી છુટી પડી નહી. હું તેની પુઠે પુઠે છેક તેને ઘેર સુધી જઈ તેનું ટેકાણું જોઈ આવી છ!”

“તે કાંઠાં રેહછ?” શેઠે સવાલ કીધો.

“મજગાંમજ” મડમ બોલી.

“તેનું નામ?” શેઠે સવાલ કીધો.

“ગુલીસ્તાન! ગુલીસ્તાન કેકાસછ સીકનદર!”

“ગુલીસ્તાન! ગુલીસ્તાન કેકાસછ સીકનદર!” બેદરાંમશાહ વીચારમાં પડી બોલ્યા. “અહાં હવે બધી મને ખરાબર સમજ પડેછ! એમજ! આએ છોકરીના પ્યારમા એ પડેગોજ હોવો જોઈએ, કેમકે હું કેટલુંક થયું એ દુકટાની ચાલચલન અને સ્વભાવમાં ધણોજ ફેરફાર થયેલો જોઈછ! અગઉના જેવો ભટકવેરો અને પગે સાવરણી હવે દેખાતીખી નથી! ખરાબર જમવાને વખતે ઘેરમાં એ રોજ દેખાયછ! નહી તો મહીનાના તીસે દાહાંડા ખાહાર જોમરતો તો! ક્યે જતો આવતોખી નથી! પારટીકે ડીનરના તેડાંનીખી દરકાર કરતો નથી! કમખખત ફૂકતો આએ કોઈ ચલકટી ચાલચાંબને જોઈ, તે

ઉપર મોલી પડી, રમે મારાં ખાંદાંનને નામોસીમાં લાવી નાખે ! પણ નહીં. હું તેમ કરવા દઉં, તો એ પરણશેની ! બોલાવ એને અંદીયાં ! જોડ એ શું કહ્યું ? ”

“ અરરર ! સાહેબ ! સાહેબ ! ” મડગ ફગવાઈ જઈ બોલી. “ એ તમે શું કરો છો ! તમે જો ઉસકેરાઈ જશો, તો નાહલા શેઠ વધારે બહુદ થશે ! મારી નાદાંનની અક્ષત ઉપર જો બરસો હોય, અને જો આજે નામોસી-બરીમાં લગન અટકાવવાનો, અને આજે છોકરીથી દાદીશહેને છુટા પાડવાનો તમારો વીચાર હોય, તો એ કાંમ તમને મારી મુનસરી ઉપર સોંપો. ”

“ જો એ પીડાં બાહારે બાહાર પતી જતી હોય, તો ધનુજ સાર થાય. ” બેહરામશાહ ખુશી થઈ બોલ્યા. “ મીસ બાલકર, તમારી ઉપર મને વીરવાસ નહીં કાંચ હોય ? કોઈની રીતે દાદી, આજે છોકરીના ફંદમાથી છુટો થાય, એવું તમે કરો. ”

“ ઠીક છે. પણ એ વાત મોહાટાંબાઈને કાંને ખીલકુલ જવી નહીં જોઈએ સાહેબ ! ” મડમે કહ્યું.

“ ઓ નો ! નંવર ! ખીલું કંઈ ? ”

“ હા. પણ એ કાંમમા તમારી અને સહેજ મદદ તો જરૂર જોઈશે ? ”

“ કુવી રીતે ? ”

“ આવતી કાલે સાંજના ચાર, સાડા ચારની વચ્ચે, દાદી શેઠ અને અંબીલી સાથે તમે આપરી નવી લેન્ડોમા ફરવ નીકળજો. દાદી શેઠ અંબીલીની પાસે બેસે એવી ગોઠવણ કરજો, અને ગાદી સર જમશેદજીની ઇચ્છાતાલ આગતથી, કોટ તરફ સાડા ચાર વાગાને અમલે પસાર થાય, એવો હુકમ કાચમેનને કરજો. ”

“ એજ કે ? અરે એમા શું મોહડુ કાંમ છે ! ”

“ તાહારે દાદીશહેને સુશીરતાંનથી છુટો પાડવું, કાંઈ મુશકીલ કાંમ નથી ! ”

પ્રકરણ ૨૬ સુ.

ધાનમા ધુલ ! ' કરમની કાંઠાંથી, કોઇએ નહીં નાંખી ! '

પોતાના દુખના દાહાડા વહી જઇ સુખના દાહાડા આવવાનો સમય થયો હોય, એમ ગુલીસ્તાન પોતાના મનમા સમજી મગન થઈ રહી હતી.

" એક પખવાડીઆંખ હધે તો મારાં જગન થશે ! એક પખવાડીઆંખ પછી હું મારા માનીતા દાદીની મનમોહન માહાજુબ તરીકે જાહેર થવસ અને એક પખવાડીઆં પછી મારો દાદી, મને પોતાના સગાં વાહાલાંઓ, અને દોસ્ત આસનાઓમાં પોતાની પરજીવર ધણીઆણી તરીકે ' ધનત્રોડયુસ ' કરશે. "

" એ કેવી ખુશાલી ! આએ મારી પરજીતી વખતે પેહરવાની સાડી કે આ માઇ ! કેટલી મોઘી ! અને આએ કસખી કોર ! એ કેવી સરસ લાગે છે ! આએ પોલકો જોઇ મને પેલો દીલાવરની ખાંતુખતો પોલકો વાઢ આવે છે અને તે પોલકો પેહલેથીજ ગમતો'તો, અને તેથી મે તેવોજ મારે સાડે બનાવીયો ! હવે બાકી શું રહેલું છે ? "

ગુલીસ્તાન પોતાના જમનના કપડાં તમ્યાર કરવાની ગડગડમાં પડેલી હતી. દાદી સાથે આજે કાંઇક વધુ ખરીદી કરવા માટે, તે સહવાસ્તી બાહાર ગએલી હતી. ત્યાંથી પાછી ફરતાં, બપોર થયાથી, તે ઠાકી પરાજી નેવી પાછી ફરતી હતી, તેવીજ તેની નજર, સામેથી આવતી મીસ બાલકર ઉપર પડી. ચંપા બાગમા ગુલીસ્તાને મીસ બાલકરને એક જખત જોએલી હોવાથી, તેણીને તુરતજ ઓલખી, પણ ગુલીસ્તાન તેણીને કાંઇથી જોએ બોલાવે, તેટલાં મીસ બાલકરજ ગુલીસ્તાન તરફ જોઇ પુઠવાં માડયું:—

" માફ કરજો હું, પણ તમારો એહરો મારા ખ્યાનમાં આવે છે ? "

“ તમે મીસ બાલદ્વર કે ? ” નીરદોશ ગુલીસ્તાન આ શીતુરી ઓરતના ઢોંગ સમજ્યા વગર બોલી. “ દીલાવરની બાંતુબધના કંમપેનીયન ? મે તમુને ત્યાં બાગમાં એક વખત જોએલાં । હું તાંહાં બાંતુબધનો પોલકો લેધ આવેલી તે તમુને યાદ છે. ? ”

“ ઓ યસ—યસ,—હા. હા ! તમે મીસ ગુલીસ્તાન ! ” મીસ બાલદ્વરે હસીને જવાબ દીધો. “ હવે મે તમુને બરાબર ઓલખીયાં કેમ, તમે સારી કાંની છેઓ કે ? ”

“ હા, હું તો સારી કાંની છેઉ મીસ બાલદ્વર, પણ તમારાં બાંતુબધ કેમ છે ? ” ગુલીસ્તાને ખબર પુછી. “ તેવનનો જખમ રૂજાયો કે ? ”

“ ઓ યસ. જખમ બીલકુલ રૂજાયો. ” પેલી મડમે જવાબ દીધો. “ પણ તખીયત જરા નરમ ગરમ ચાલેછ. હું તમુને રોકતી તો નથીની ? ઓ ! તરકું એટલું તો સખત પડેછ, કે મારાથી તો ચલાતુંખી નથી ! ”

“ હું હીયાંજ રહેઉછ । ” ગુલીસ્તાને ખુશસો કીધો. “ પણ તમુને જો ઉતાવલ નહી હોય, તો ગરીબની બુપડીમાં જરા ચાંસાએસ લેવા આવો, તરકાર્થાં તમે કંટાલી ગએલાંખી છેઓ, વાસ્તે—

“ નહી. કાંઈ બીજી વખતે હું— ” મીસ બાલદ્વરે ઢોંગ કરી આનાકાની કીધી.

“ પણ બીજી વખત તમે કેમ આવી શકશો ? ” ગુલીસ્તાને તેને બોલતી અટકાવી કહ્યું. “ મારું ઘેર તો તમે જોયુંખી નથી, તાહારે આવશો કેમ ? ચાલો, ચાલો, જરા ફેરો તો મારી જવો ! ”

નીરદોશ ગુલીસ્તાન, આ દુગારી મડમને પોતાની સાથે પોતાને ઘેર લઈ ગઈ, અને ત્યાં પોતાની ગુજસ પ્રમાણે તેની પરોણાંગત કરવા લાગી. મીસ બાલદ્વરે ગુલીસ્તાનને વાતચીતમાં એવી તો ઘેરી લીધી, કે તેઓ બંને જનને કેટલીક ઘાંબા વખતની ઘાડી દોસ્તી હોય, તેમ તેઓ એક શીખ સાથે સુખ દુખની પાત કરવા લાગ્યાં.

“ ઝોરો ! આએ કસખી કોરની સાડી ! ” મીસ બાલરે ગુલીસ્તાનના ઘોલીઆ ઉપર, એક કસખી કોર સાથની કીમતી કોખી કેપની સાડી પહેલી જોઈ પુછ્યું. “ કેવી સરસ કોર છે ! અને શું સરસ આએ કપડું છે ! ”

આએ કીમતી કસખી સાડી જોતાંજ મીસ બાલરની ખાતરી થઈ, કે ગુલીસ્તાન પોતાની લંગનની તછપારી કરતી હતી. પણ તેજ વખત એક નવા ખ્યાલ તેણીને આવ્યો, કે દાદી જ્યારે ગુલીસ્તાન સાથ પરણી તેણીને પોતાની ઘણીઆણીજ કરવાનો વીચાર લઈ બેઠોછ, તો ગુલીસ્તાનને આવી નાંદાંની અને ગરીબડી જગ્યામાં હજી સુધી કેમ પડી રહેવા દીધી હશે ?

એ વીચાર આવતાંજ, આ ઠગારી મઝમે તે ઉપરથી એક જુદોજ અને વાંચખી સાર કાઢાડ્યો. તેણીએ એવી તરક કીધી, અને તે ખરીજ તરક હતી, કે ગુલીસ્તાન હજી સુધી દાદીની ખરી હાવતથી બેખબર હોવી. જોઈએ, અને દાદી કોણ છે, તેથી તે બેશક અંજણીજ હોવી જોઈએ. તેમ જો નહીં હોતે, અને દાદી દીલાવરખાંનના બેહરાંમશાહનો દીકરો છે, એમ જો ગુલીસ્તાન જાણતી હોતે, તો તે કદીખી પોતાની સાથ આનુબંધની ખબર, એમ વગર ઇનતેજરીએ તેણીને પુછતે નહીં.

એ બધા વીચારો પેલી ઠગારી મઝમના મગજમા બોલ બોલતાં ઉભા થયા, અને બોલ બોલતાં પસાર થઈ ગયા. પોતાની ખાતરી થતાંજ તે બોલી:—

“ કેવી મજેની સાડી છે ! પારસી બધરાંઓની બધી ખુશ્મરતી ખરું પુઠાવો, તો તે શોકની સાડીમા છે ! ખચીત આએ સાડી ગુલીસ્તાન તમને ઘણીજ સોભશે ! ”

“ તમે એમ ધારોછ મઝમ ? ” ગુલીસ્તાને મીસ બાલરનું મત સાંભલી પુછ્યું.

“ ખચીત, હું એમ ધારોછ. ” મીસ બાલર બોલી. “ તમારાં કેટલાંક પારસીઓના બધરાંઓ પોશાક અને માથેનાં બાલનાં બાબમાં કાંઈ પણ સમજ

વાપરીયા વગેરે હંમેશાં છપરદો કરેછાં ! ખરી વાત તો એ છે, કે કરેક આદમીના ચેહરા ઉપર જે રંગ શોભે, તે રંગના કપડાં તેઓ જો પેહે, તોજ તેમની શોભામા વધારો થાય ! તેમજ જેવો જેના ચહેરાનો ઘાટ, તે ઘાટને છાજે, એવી માથાના બાલની ફેશન કરવી જોઈએ ! નહીં કે જે રંગ આંખને સારો લાગે તે શોખને સારું પેહેરવો, અને એક જને એક ફેશન બાલની રાખી, તો બીજાંઓએથી તેનીજ નકલ કરવી ! પણ તેવી દેખાદેખીથી ખુબસુરત બનવા જતાં, ઘણી વાર તેઓ પોતાની બદસુરતીમા વધારો કરી, બેરકુશમા ખપેછ ! પશુ આજે સાડીના રંગથી ગુલીસ્તાન તમારો ચેહરો શોભી રહેશે.”

“ એ તો રેહું, પણ હવે જરા કંઈ લેશો મંડમ ? ” ગુલીસ્તાને પુછ્યું.

“ નહીં નહીં. ” મંડમે આનાકાંની કીધી. “ મને કંઈ બમતું નથી ! આજે લત્તા તરફ એક કમનસીબ સંજોગ વચ્ચે મને આજે આધવાની ફરજ પડી, તેથીજ મારું હીંયાં આવવું થયું, અને તેવાંમી અચખુચ તમારે મેલાપ થઇ ગીયો.”

“ ખચીત તેમજ હોવું જોઈએ મંડમ. ” ગુલીસ્તાન મંડમની હાલત તરફ દયા કરી બોલી. “ આટલી મુદત થઇ હું હીંયાં રેહુંછ, પશુ મેં તો તમુને આજેજ આજે તરફ જોયાં ! પણ આજે લત્તા તરફ આવવાનું કારણ ? ”

“ કારણ-મારું કમનસીબ ! ” મીસ બાલકરે દગલખાછના સામાનનો કાચલો બોલવા માંડ્યો. “ કારણ-તમારા પારસી પોરીઆઓની મોહોકાંણુ ! આજ કાલ તમારા પારસીઓ પોતાની કામની છોકરીઓને પડતી મુઠી, જોરી જોરી મંડમની પછવાડે લાગાછ ! શું કેહું મીસ ગુલીસ્તાન, મારી એક નાહલ્લી બેન છે ! તે એવી તો ખુબસુરત છે, કે તેની જટલી તારીફ કરે તેટલી ઓછી ! તે છોકરીની ખુબસુરતી જોઇ, એક માત્ર પારસીનો દીકરો તેની ઉપર મોહી પડ્યો. તેની દોસ્તી કીધી, અને તેથીને પછસાની લાલચ દેખાડી, તેની સાથે પરણવાની ગાઠવણ કીધી ! યા તો પેલો પારસી પોતાનો

ધરમ છોડી ખ્રીસ્તી ધરમમાં વટલે, યા તો મારી બેહન પોતાનો ધરમ છોડી પારસી ધરમમાં જાએ ! પણ પારસી ધરમમાં જુદાદીનોને નહીં લેવાની ગડબડ મારી બેહને જાણ્યા પછી, તેઓજાને એવા ઠેકાણ ઉપર આપ્યાં, કે બંનેજને પોત પોતાના ધરમમાંજ રેહી, એક બીજા સાથે ઘણી ઘણીઆણી તરીકે વસવા માટે, એકાદ હમારાં દેવલમાં પોતાના લગન રજીસ્ટર કરાવવાં ! મારી ગરીબ બેહન ! તે બીચારી પેલા ચંડાલ પારસીના મીઠા બોલો ઉપર લોભાઇ, પોતાનો તમામ વીસ્વાસ અને તમામ પ્યાર તેને સવાધીન કીધો. પણ તેનાપાક અંતે બેવફા થયો ! તેણે પોતાનો આપેલો કાલ પાલીઓ નહીં ! મોહટી મોહટી આશાઓ તેણે મારી બેહનને આપી, તેની ઝજતનો નાશ કીધો, અને અંતે તે મુજ પારસી પોતાનીજ કોમની એક ખુશ્નુરત છોકરી સાથે પરણી ગયો ! ”

“ અફસોસ ! મીસ બાલદર, તમારી બેહનની વાત જાણી હું ખચીત દલગીર છઉં ! ” ગુલ્લીસ્તાંન આંખમાં પાણી લાવી બોલી.

“ મારી ગરીબ બેહન ! ” પેલી શીતુરી મડમે બોલવા માંડ્યું, અને ગુલ્લીસ્તાંન તે બ્યાંન દઇ સાંભલવા લાગી. “ આએ બનાવ્થીને તો ફાટીજ ગેઇ ! તેની તમામ આસાનો તે ચંડાલે નાશ કીધો, એવું જાણતાંજ તેણીનું દીલ તુડી ગયું, અને તેલા ગંમમાં તેણીને, ‘ હાર્ટ દીઝીસ ’ થયું ! તે બીચારી મરવા પડીછ ! એક વખત તેની ખુશ્નુરતી એવી હતી, કે બલાબલાઓ તે જોઇ બંમરી ખાતા હતાં ! આજે ફક્ત હાડકાં અને ચાંમડાં સીવાય કંઇ તેના આંગ ઉપર દેખાતું નથી. ”

“ એવા ચંડાલોને તો કોરટમાં ઘસડી કાઢેલા પ્રમાણે સજા કરાવવી જોઇએ. ” ગુલ્લીસ્તાંન ગુસ્સે થઇ બોલી.

“ તે બનાવને આજે કેટલાક મહીના થઇ ગયા પછી, આજે સહવારના સર જમશેદજીની ઇસપીનાલ આગલથી પસાર થતાં, તે ચંડાલ પારસી ઉપર, મારી અચખુચ નજર પડી. ” મીસ બાલદર બોલી. “ મે

નક્કી ઠેગવ દીધો, કે તેની પુઠ પકડી, તેને ઊંધાડો પાડવો. તેને આંખેજ તરફ કેથે જતો જોઈ, હું તેની પુઠે લાગી, પણ અંતે મારી નજર ચુકથી તે કેથે નીકલી ગીયો, અને તેની શોધ કરતી હું આંખે તરફ નીકલી આવી. ”

“ તમારી બેહનની હાલત ખરેખર દયા કરવા જેવું છે. ” ગુલીસ્તાન બોલી. “ એવા નાપાકોને મોહોને મેસ ચોપડી, ગમેડે મેસાડી, મોહલે મોહલે ફેરવવા જોઈએ, કે દીકરીના મા બાપો! એકાં ફાલાં મેંદાંને પોતાકા ઘેરમાં ધાસતાં અચકાએ. ”

“ તમે જો તે પારસીને નજરે જુવો, તો તમે કદીથી એવો વીચાર કરો નહી, કે તે મુજબ એવો કરપીત હોસે. ” મડમ બોલી. “ કેવો જવાં ! કેવો ખુશ્મુરત ! કેવો દેખાવલો ! ઉમરળી કાંઈ ધણી નહી ! પચીસેક વરસ હશે, પણ આવો તે કરતુકી છે, એમ કોઈથી તેને જોઈને, કેહેજ નહી ! ”

“ અરે રખે કોઈ દેખાવ ઉપર સોભાતું ! ” ગુલીસ્તાને ટીકા કીધા.

“ જવાં છોકરીઓએ આજના વખતમાં ખાસ તપાસી ચાલવું જોઈએ. ” મડમે જવાબ દીધો. “ આજના વખતમાં એવા ચીન ચલાકીઆઓ, બીરદોશ છોકરીઓની પુઠે ભંમતા ફરતા હોય, તેના તેઓને શું ખર્ખર ? ગુલીસ્તાન માફ કરજે, હું કંઈ તારે વાસ્તે કેહતી જીથી, પણ હું તો એક દુનીયાંની વાત કેહુંછ. ”

“ મીસ બાલકર હું જાણુંછ, કે તમે શું મતલબથી બોલોછ. ” ગુલીસ્તાને જવાબ દીધો. “ પણ મારો ધણી તેવો નથી ! મે તેની ચાલ ચલણ અને ખવાસ જોઈ લીધાંછ. થોડા વખતમાં હું એવા ધણીની ધણીઆણી થવંસ કે ———

• “ અહો ! તાહારે આંખે સાડી તો તમારાં લગનની દેખું ? ” પેલી શીતુરી મડમ ખુશીનું ડોલ ધાલી બોલી. “ તાહારે તો તમને હું મુઆરબાદી આપુછ. પણ એહો ! ખેચુ માર થયા ! ગુલીસ્તાનું હજી તો મને દોઢમાં

જવુંછ, અને તાંહાંથી હું ઘેર જવસ. મને હવે હીંમતી કાટમાં જવાનો રસ્તો—

“ મીસ બાલકર તમે ગમરાવો ના. ” ગુલીસ્તાંન વચમા બોલી પડી.
“ તમને જે અડચણ નહી હોય, તો કાટ. સુધી હું. તમારી સાથ આઉં. ”
મને કાટમાં મારા કાપડીઆની દુકાને જવુંછ. ”

“ ધનુજ સાર. ” મડમે ખુશી થઇ જવાય દીધો. “ હું આજે તરફ કાંઈ દાહાડેથી આવેલી નહી હોવાથી, મને ખીલકુલ રરનો ખખર નથી. ”

ગુલીસ્તાંન તુરતજ તથ્યાર થઇ, મીસ બાલકર સાથે કાટ તરફ જવા નીકળી. મીસ બાલકર જેવી શીતુરી અને પ્રપંચી ઓરતના ફરેખને બોલી ગુલીસ્તાંન પોહોચી શકી નહી. ગુલીસ્તાંને ગલીને નોકેથી ગાડી કરવાની તજવીજ કીધી, પણ મીસ બાલકરે અનેક બાંહાંણા કાહાડી, સરની ઇસ્પીતાલ સુધી ચાલી જવાની મતલબ દેખાડી, ત્યાંથી એકાદ ગાડીમાં બેસવાની ખાએશ જણાવ્યાથી, ગુલીસ્તાંને મડમ સાથ આગલ ચાલવા માંડ્યું.

વાત કરતાં, હસતાંબોલતાં, તેઓ સરની ઇસ્પીતાલ પાસ આવ્યાં પુગ્યાં, અને ત્યાંથી એકાદ ગાડી કરવાની તજવીજમા પડ્યાં. ગુલીસ્તાંન પોતાના ધ્યાનમાંજ હતી, અને મીસ બાલકર, લાંબી નજર કરી ખાંનબહાધુર બેહરાંમશાહની ગાડી, તેવન સાથ કરેલી ગોઠવણુ પ્રમાણે, એજ વખતે ત્યાંથી પસાર થવાની રાહા જોતી હતી.

પણ એવામાં એકાએક મીસ બાલકરે ચીસ પાડી, અને ગુલીસ્તાંનને હાથ બાજુમાંથી પકડી લેઇ તે બોલી:—

“ પેલો ! પેલો ! જો-જો—

એકાએક એ થું થયું !

મીસ બાલકરને દીવાની જેવી બનેલી જોઇ, ગુલીસ્તાંન. હેબતી બેઠા અને તે કાંઇખી પુછે, તે આગમજ મીસ બાલકરે ખાંનબહાધુર બેહરાંમશાહની ગાડી, જે તે વખતે તે રરા ઉપરથી પસાર થઇ, આગમજથી કરેલી ગોઠવણુ

માણે કોટ તરફ જતી હતી, તે તરફ આંગણી કરી દાદીને તેની બેઠન
મીલી સાથે હસીને વાત કરતો ગુલીસ્તાનને દેખાડી કહ્યું—

“ જોયો કેની ! પેલો ચંડાલ ! પેલો મુછ પારસી ! જો પેલી બે
બોડાની ગાડીમાં પોતાની બધરી સાથે બેસી તે કેવી મજાહ કરેછ ? ”

ગુલીસ્તાને તે ગાડી તરફ નજર કીધી, તો તેણીએ થું જોયું !

તેણીએ જોયું કે દાદી કોઈ ખુબસુરત બધરીના, પાસાંમાં બેસી
હસી હસી વાતો કરેછે ! દાદીને જોતાં જ ગુલીસ્તાને તેને આશ્ચર્ય !

હા ! તે દાદીજી હતો ! દાદીને તેણીએ પીછાડ્યો ! તોપણ હીંમત
સાધી ગુલીસ્તાને પેલી શીતુરી મડમને પાછું પુછ્યું :—

“ કાણ ? કાણ ? ”

“ અરેરે ! તેજ ! તેને તેં નહી જોયો ! ” બાલકરે, ઢોંગ કરી પુછ્યું.
“ પેલી બે બોડાની ગાડીમાં ? ”

“ હા ! મે જોયો ! તે કાણ ? ” ગુલીસ્તાને ધુબતી, ધપકતી છાતીએ,
અરધી બેઠાંમાં હાલતમાં દખાતે આવળે બોલી.

“ પેલો ચંડાલ ! મારી બેઠનને ફસાવનાર ! મારી બેઠનને ફુસલાવનાર !
જો પેલી તેની બધરીને જોઈ કે ? ”

“ ઓ ખુદા ! હું મુંઝ ! ”

અને તેજ વખત ગુલીસ્તાને એક ચીસ પાડી પુર-પાથ ઉપર
બેઠાસ થઈ પડી.

પ્રકરણ ૨૭ સું.

‘મને તમારી વહુ બનાવો ! તમારા દીકરાને તમે સંમજાવો !’

ત્રણ મહીનાની એક લાંબી મુદત, છેલ્લાં પ્રકરણમાં બનેલા બનાવને થઈ ગઈ.

એ ત્રણ મહીનાની મુદતમાં બેહરાંમશાહના કુટુંબમાં જાણવા જોગ બનાવો બની ગયા છે. ચંપા બાગમાંથી સુખની સોહાંમની સીકલ સદાની નાખુદ થઈ ગઈ છે, અને તેને બહાર દુખ અને દલીલતા, વીચાર અને વમાસણ, ધારતી અને હેબત, પોતાના નહેસ કદમ, એ સુખવાસી અને એક વખતના હસતાં રમતાં મકાનમાં, ધર ઠરી પડ્યાં છે.

વાહાલી અને નમાની જર, જેહાંગીરની જુદાઈના બુડાપામાં જુરતાં, અને પોતાના દીલની ઉમેદોનો નાશ થયાથી, એ ત્રણ મહીનામાં એવી તો નખાઈ ગઈ, કે તેથી તેની તખીયત અને તંદરોસ્તીમાં મોહોટો ફેરફાર થઈ ગયો. બેહરાંમશાહનો નાલાએક જવામ મુદ્દા પછી, જેહાંગીરે ચંપા બાગમાં જવાનું એકદમ બંધ કીધું, અને જર સાથેની જેહાંગીરની મુલાકાતો તે દીવસથી બંધ પડી. આ બનાવથી જરની તમામ ખુશી ખુશાલી ઉડી ગઈ, અને તે સાલેસ પણ નમાની છોકરી, પોતાના બીજાના તમામ સુખની આશા મુકી, ચંપા બાગમાં પોતાના આરકામાંજ પોતાની જીંદગીનું તમામ સુખ સમજવા લાગી.

દાદીનો હાલ તેથીજી બદલર થઈ ગયો હતો. તેને લાગેલો મોહોબતનો ગંમ, તેના જીમરને કાતરી ખાવા લાગ્યો. તેને ખુબસુરત અને સોહાંમનો એહરો, સોરાઈ મુકાઈ જવા લાગ્યો. તેના એહરા પરનો ચલકાટ, ઝંઝો પડી ગયો, અને પોતાની જીંદગીથી હવે તે કંટાલ જવા લાગ્યો.

ખાનેલાહાધુર બેહરાંમશાહ પોતાની વાહાલી અને નમાની દીકરી જર, અને પોતાના એક પુત્ર વારસ દાદીના આવાહાલ જોઈ, રાત દાહાડો સંતાપ કરતા હતા. પણ બેહરાંમશાહના દુખ અને સંતાપના કાંઈ એજ કારણ નહી હતાં. તેવનની જીંદગીના બીજા ખાંતગી બનાવોને લીધે, હવે તેવન અગાઉના જેવા રંગીલા અને મોજીલા હતાજ નહી. તેમ તેવનના ધૈર્યીઆણીના બાબમાં બનેલા છેલ્લા બનાવ પછી, તેવનની હાલતથી તેવીજ હાલહવાલ થઈ ગઈ હતી.

દીલાવરના ખાંતુને મન દુનીયાં મરી ગઈ હતી. તેવનની તમામ દુનીયાં, તેવનનું તમામ સુખ, અને તેવનની તમામ મોજ, તેવન પોતાના એરડામાંજ સમજી ઝેંટાં હતાં. આવી ઉધરતી જવાંનીમા, અને ખુબસુરતીના ખીલી રહેલા બાહારમા, જ્યારે પોતાનાં સુખના દાહાડા ભોગવવાને વખત તેવનની સામે આવી ઊભો, ત્યારે નહી ધારેલા સંજોગો વચ્ચે, જે બનાવો તેવનના બાબમાં બનવા પામ્યા, તે બનાવની અસરથી, તેવન છત્તે ધણીએ રંડાપો ભોગવતી ઝારતો મીસાંલ, પોતાનાં એરડાંને વલગી રેલાં. ફરવું હરવું, ખાવું પીવું, હસવું બોલવું, તેવમને મન ઝેર જેવાં કડવાં તાણાં લાગ્યાં. તેવનને મન તેવનની તમામ દુનીયાં તેવનના એરડામાંજ સમાએલી તેવન જેવા લાગ્યાં.

પણ આપણા આંમલીબધ હરેં આંમલી ! તેવનની તો વાતજ કરવી નહી ! અંપા બાગમાં જ્યારે કદમે કદમ પર, દલીદ્રતા, દુરંદુશા, અને હેજતનાક ઉઘાસી પોતાનાં બર્માનક દરશણ દેખાડતાં હતાં, અને બેહરાંમશાહ, દાદીબા, ખાંતુબધ અને જર, જ્યારે પોતાના દુખમાં દાહાડા કાહાડી ગંમુ ખાઈ જીવતાં હતાં, ત્યારે આપણા આંમલીબધ હરેં આંમલીને સરવેથી મોહોટી ધારતી, અને સરવેથી મોહોટી શીકર, પોતાની ફશનો અને કપડાંની હતી ! આંખા અંપા બાગમાં આ એકજ જીવડો નફકરો વસતો હતો !

તેણીને પોતાના ખાપના સંતાપની, કે બેહનના દુખની જરાથી કનવાર હતી નહીં ! પોતાના એક પુરા ભાઈની સેહજથી ચીંતા જોઈ કરતી હતી નહીં ! ખાવું પીવું, અને ક્યાં જવું, અને કોણને મલવું, શું પેહડવું અને શું નહીં પેહડવું, એ મુખ્ય ફીકરોને લીધે ખુબસુરત આમલીબઈ મીઠાં મધ જેવાં હોવા છતાં, કડમાં ઝેર જેવાં લાગતાં હતાં.

એ બધા સંજોગો વચ્ચે, પેલા કુનેહભરી કારંભાજીવાલા સોલીટરને દીક તડાકા મડયા જતા હતા. આગલ જણાવ્યા પ્રમાણે સોલીબઈ પોતાનું ‘ધરખાર’ ચંપા બાગમાં કરી પડ્યા હતા, અને રક્ષતે રક્ષતે થોડુંક થયું, તેવન ખરડેલા પગ ગલીયા સુધી લેઈ જવાની કંઈક વેતરણ અને તજવીજમાં પડ્યા હતા ! તેવનને વીચાર બેહરાંમશાહની બેમાંથી એકાદ દીકરી સાથે પરણી જવાનો થયો હતો ! પણ કોણને પસંદ કરતી, તે વીચાર હજી તેવને નક્કી કરેલો નહીં હોવાથી, તેવન પોતાનો દાવપેચ હજી પુરો કરતા નહીં હતા ! હજી તો તેવન આ બંને બુલબુલોમાંથી વધારે પસંદ કરવા જોગ કોણ છે, અને વધારે તારીફ લાયક કોણ છે, તેની તપાસ પોતાની કસોટી ઉપર કરતા હતા :

ચંપા બાગના આવા સમાચાર હતા. સરવે કોઈ પોતાના દુખમાં પડેલાં હતાં. એવામાં એક રાત્રે સુમારે દસ વાગે, મીસ બાલકુર “તક જોઈ બેહરાંમશાહને મલવ, તેવનની લાઇએરીમાં ગઈ.

હા. લાઇએરીમાં. આજ મુદત થઈ તેવનની ઉંઘ અને ભુખ ઉડી ગએલાં હોવાથી, બેહરાંમશાહ મોડી રાત સુધી પોતાની લાઇએરીમાં વીચાર અને વમાસણ કરતા, કાંઈ વખત વાંચતા, તો કાંઈ વખત કલાકનું કલાક બેસી રહેતા હતા. એ તકનો લાભ લઈ, એક રાત્રે મીસ બાલકુર બેહરાંમશાહ સામે લાઇએરીમાં જઈ બેસી.

“કેમ ? મીસ બાલકુર ! આવી મોડી રાત્રે ?” બેહરાંમશાહે અજબ થઈ સવાલ કીધો.

“હા સાહેબ. આવી મોડી રાતેજ તમારી સાથ મને ખાસ વાત કરવા આવવું પડ્યું.” મીસ બાલકરે જવાબ દીધો.

“જે કાંઈ કહેવું હોય, તે દુકાન કહી દેઓ.” બેહરાંમશાહે કહ્યું. “મારો જીવ ઉદાસ છે.”

“તમે ઉદાસ છેઓ તેમાં મારી શું કસુર!” મીસ બાલકરે કહ્યું. “તમારી ઉદાસી માટે શું તમે મને કપકો આપશો?”

“કપકો! મુવાં તમે બધાં! જાંઠાંનમમાં જાવો તમે એકેએક! મને કોઈની દરકાર નથી!” બેહરાંમશાહ ગુસ્સે થઈ બોલ્યા. “હું ખીલકુલ મરવા પડીયોછ! આએ શું આફત! આએ કેવી મુસીબત! મારું હસતું રમતું ઘેર કોઈ મુજના સરાપથી મસાંન જેવું એકાંત અને બચકર થઈ પડ્યુંછ!”

“તેમાંખી શું મારો વાંક છે?” મડમે ઠંડે પેટે પુછ્યું. “અરે સાહેબ, દુવા માંગો, કે તમારા દાદી શેઠને, એક ગરીબ, સીવી સાંધી પુરું કરનારી ઊંકરી સાથ પરણી જતો મે અટકાવીયો! હું જો મારી હીકમત લગાડતે તહી, તો તમારી નામોસી અને મુસીબતનો પાર રહેતે નહી!”

“એશક, મીસ બાલકર. તમારું કેહવું ખરું છે.” બેહરાંમશાહે વીચાર કરી જવાબ દીધો. “પણ તમે જાણોછ, તે પોરીનું પછી શું થયું?”

“નહી સાહેબ, હું તેના વીશે કંઈ જાણતી નથી.” મીસ બાલકરે જવાબ દીધો. “પણ હું એટલું જાણુંછ, કે દાદી શેઠ હજી તે ઊંકરીની શોધમાં ફરેછા.”

“અહ! હશે. પણ તમે શું કેહવા માગોછ?” બેહરાંમશાહે પુછ્યું.

“દીખાચો કરવાની કંઈ જરૂર નથી સાહેબ.” મીસ બાલકરે બોલી. “મે, તમારી અને તમારાં કુટુંબની ઇજત બચાવવા, દાદી શેઠને પેલી ઊંકરીથી છુટા પાડ્યો, તે કાંમના ખુલાસામાં તમારી પાસથી હું મારું ઇનામ લેવા આવીછ.”

“ધનામ ? તે ના કાણે કેલું ?” બેહરાંમશાહે જવાબ દીધો. “પણ તે આવી મોડી રાતના માંગવાની શું જરૂર પડી ? માંગોની, તમને શું ધનામ જોઈએ ?”

“તમે સાહેબ મારું ધનામ આપવા લાઇયાર થયા છો ખરા, પણ હું તે માગું તાહારે ગમરાતા ના !” મીસ બાલકરે કહ્યું. ”

“શું તમે કંઈ મોઢટો બુક બરવા માંગો છો કેમ ? બેહરાંમશાહે તકાદાથી પૂછ્યું. “માંગો, પણ હવેમાં રેહી માંગવું બહેતર છે. શું જોઈએ ?”

“તમારા દીકરાનો હાથ !” મીસ બાલકરે દ્રઢ અને ગંભીર અવાજે બોલી. “તમારા દીકરાની હકદાર ધણીઆણી હવે મને બનાવો.”

“શું ? મીસ બાલકર, તમે દીવાનાં તો નથી અર્થાં ?” બેહરાંમશાહે અમકી હઠી સવાલ કીધો. “કેમ તમે મારી મશકરી કરવા ઉભાં છો ?”

“મશકરી નહી, પણ હું ખરેખર જ કહું છું.” મીસ બાલકરે ખુલાસો કીધો. “તમારા છોકરા સાથે કોઈબી ભોગે પરણી તેની ધણીઆણી થકાનો મે પાકો ઠેગવ કીધો છું.”

“તારું બેટ્ટું ઠેકાણે નથી ! તું મેંડ થઈ છી !” બેહરાંમશાહે ગુસ્સાથી કહ્યું.

“નહી. હું મેંડ નથી. પણ તમે જો મારી માંગણી ના પાડશો, તો તમને મેંડ થવું પડશે !” મીસ બાલકરે મારમીક ધશારો કીધો. “મારું કેલું તમે સમજ્યા કે સાહેબ !”

“હા, હું સમજ્યો !” ધપકતી છાતીએ બેહરાંમશાહે કહ્યું. “પણ તું શું મને જોમ કહવા માગેછ, કે દાદીથી પેલી પારસી છોકરીને છુટી પાડવાની તમામ ગોઠવણ, તું દાદીને જાહેર કરી દેશ ? જા, જા. હમણાં જ બધને કાંચ નહી કેહી દેતી ! જા જબને સાફ તેને કેહજે, કે તારા બાપે જે બધું કાવતરું રચીયું ‘તું ! તું શું મને જવાબ આપીછ ? નીકલ

હીંચાંથી, નહીં તો ધક્કા મરાવી મારા બંગલામાંથી બહાર કહડાવસ. નીમખેરાંમ !”

પણ ફાટ ! બેહરાંમશાહની ધમકી જેમ જેમ વધતી ગેઈ, તેમ તેમ મીસ બાલકુરે તે સાંભળી, મનમાં અને મનમાંજ હસતી, શુપચુપ બેહરાંમશાહ સામે મલકાતે એકરે ઉભી રહી, અને બેહરાંમશાહ જ્યારે બોલી રેલા, ત્યારે તે ફરીથી બોલી:—

“ હવે તમે મને શું જવાબ આપો છ ? શું તમે આજે બધી ધમકી જે મને આપી, અને જે બપડી તમે કીધી, તે શું ખરી છે ? ”

“ તાહારે તું ” શું એ માંગણી કરેછ તે ખરી છે ? ” બેહરાંમશાહે પુછ્યું. “ એ લગન બનેજ કેમ ? તું એક જુદીન, અને હમે પારસી—”

“ અને તોપણ તમારા છોકરા જેવા ધણાક પારસીઓ, મારા દેશમાં મારા કર્તાઓ હલકા વરગની ઓરતો સાથ પરણી ગએલા છે. તમે કદાચ પેલાં જુનાં ડોઝાં માહેલા એક હશે, કે જેઓ એવાં લગનોની વીરૂધ વીચાર બાંધી બેઠા છ. પણ તમારી કામનો કેલવાએલો વરગ તો એવાં લગનને ઉતેજન આપેછ ! ખુદ તમારો સુધારવાલો છાપો એવાં લગનની તરફેન કરેછ.”

“ તેઓ ગમે તે કરે. પણ કામની ખુવારી કરવાનો ચર્ચિ પારસી તવારીખમાં તે લોકને નામે નોંધાશે. એ વાત બંનેજ નહી. ” બેહરાંમશાહ બોલ્યા. “ હમારા ખરા કેજવાએલા જવાનો એવાં લગન નામંજુર કરેછ. અને હમારો ખરો છાપો એવાં લગનની વીરૂધ છે. વલી મારો દીકરો દાદી હું નહીં ધારતો કે એ વાત કખુત્ત કરે. ”

“ તમારી તકરાર ગમે તે હોય; મને તેની દરકાર નથી. ” મીસ બાલકુરે જવાબ દીધો. “ મે જે તમારી સેવા બજાવીછ, તેના ઇનામ તરીકે તમને તમારા દીકરાનો હાથ મને આપવો પડશેજ ! તે જો ના કેહ, તો તમને તેને સમજાવવો પડશેજ ! મને ના કહેવા અગાઉ તમે ખુબ વીચાર કરજો શેઠ ! ”

મીસ બાલકુરની આવી જાણ અને જોરાવરી જોઈ બેહરાંમશાહ દેખતી

મયા. હવે તેવનને માદ આવી, કેં આ ઓરતની જોરાવરીમાં કંઈ બેઠું સમાએલો છે ! તે બેઠું શું છે, તે તેવન તુરતજ હવે સમજી મયા. તે બેઠું જો આ ઓરત જાહેર કરે, તો બેઠરાંમશાહ—

ઓ ! તો બેઠરાંમશાહનું શું થાય, તેનો ખ્યાલ તેવન કરી શક્યા નહીં !

“હું સમજી સાહેબ કે તમે શું વીચાર કરો છો !” મીસ ખાલફર

બોલી. “હું બધી વાત જાણું છું, મને બધી વાત ખબર છે !”

“બધી વાત ?” બેઠરાંમશાહે નરમ પડી બધું પુછ્યું.

“હા, બધી ! તમારે તમામ !” મીસ ખાલફર આ બેઠીકે ધસારો કરી બેઠરાંમશાહ તરફ ટીકી ટીકી જોવા લાગી. “કેમ હવે શું કહેવો છો ?”

“ઓ-આપ ! વધીયું નખખોદ ! મુવો ઠાર !”

બેઠરાંમશાહ કપાલ કુટ્ટી ખુરસી ઉપર રસડાઇ પડ્યા. પણ તુરતજ પાછા તેવન એક વાઘ મીસાલ ઉછલી ઉડી ઉભા, અને ખાલફરનો હાથ પકડી બોલ્યા:—

“બોલ, તું શું જાણે છે ! મને હવે વધારે રીઝવું નથી ! બોલ તું શું જાણે છે !”

“તમારાં ધણીઆણીને ઉંઘમાં બોલતાં મેં સાંભળે છે !” મીસ ખાલફરે ટુંકો જવાબ દીધો. “તેવને ઉંઘમાં સઘસો બેઠું ફાડી દીધો છે !”

“અરેરેરે ! આએ શું આફત !” બેઠરાંમશાહ ધારતી ખાંધ ખુરસી ઉપર પાછા રસડાઇ પડી બોલ્યા.

“ખાનખાહાધુર સાહેબ, ” મીસ ખાલફર બોલી. “મારું સાંભલો. તમારા દીકરાને હું ખરા પ્યારથી ચાહું છું ! મેં ઠરાવ કીધો છે, કે હું તમારા દીકરાની ધણીઆણી બની, તેના સુખ તેમજ દુખની લાગીદાર બનું છું. મતલબને ખાતર તો પેલી ખુબસુરત ગુલીસ્તાનની સંગતથી તમારા દીકરાને છુટો પાડવાનું કાંમ મેં માંથે લીધું, પણ મારી તે મેહનત તમામ ખરબાદ ગઇ. કેમકે હજી તમારો દીકરો ગુલીસ્તાનની યાદ જીલતો નથી, અને તેનું રહેવાનું ઠેકાણું

ઝોધી કાઢાડવા, અને તેને મલવાની ઉમેદમા આજે ત્રણ ત્રણ મહીના થયા તે ફાંફાં મારેછે પણ તેની મને જરાખી ફીકર નથી. હું તમારા દીકરાને ખરા પ્યારથી આહુછું ! હું તેને સુખી કરસા ! હું તેની તાબેદારી કરસા ! તમે સાહેબે મારા વીચારો જાણી લીધાછ, વાસ્તે એ કાંમ તમુનેજ પાર પાડવું પડશે ! તમે દાદી શેઠને સમજાવી શકસો ! જો તે નહીજ સમજે, તો પછી તેને બધી વાતને બેદ બરમ ખોલીને કેહશો, તો પછી દીલાવરખાંનના ખાંનદાનની ઇજાત અને હુરમતના બચાવ ખાતર, મારી સાથ પરણવા વગર તેનો છુટકોજ નથી ! હવે સાહેબ, હું તમારી રજા લેઉછ. તમે એ વાત ઉપર નીરાંતે વીચાર કરજો, હું તમારો જવાબ લેવા આવસ.”

પ્રકરણ ૨૮ મું.

એક ભુલા ચુકાનો મા આપ !

અરરરર ! આ શું આફત ! આ શું હોનારત ! અને આ કેવો ગમળ, આ પારસી શેઠી આ ઉપર આવી પડયો, કે એક બે બદાંમની કીમતની ઇંત્રેજ હુકટી, બેહરાંમશાહ જેવા માતૃખર પારસીને, પોતાની હઠેલી મા પોતાની મરજી પ્રમાણે નચાવે, અને આવી રીતની જામરી અને જાસતીથી, પોતાની મતલબ પ્રમાણેની કબુલાત આપવાની તેને ફરજ પાડે !

અને તે કબુલાત ! તે કાંઈ જેવી તેવી કબુલાત નહીં હતી ! બેહરાંમશાહે પોતાના એક પુરા દીકરા દાદીના લગન મીસ બાલકર સાથે કરી આપવાં, એવી તે કબુલાત હતી. અને જો તે કબુલાત પ્રમાણે મીસ બાલકરના લગન, જો દાદી સાથે બેહરાંમશાહ નહીં કરી આપે, તો દીલાવરખાનના કુટુંબને નામોસી અને ખુવાદી મા ફુખી મરવું પડે એમ હતું.

પણ વાંચનાર. પ્રુછશે, કે મીસ બાલકર એવો તે શું બેદ બેહરાંમશાહની ખાંતુનો જાણતી હતી, કે પોતાની એક બે બદાંમની કીમતની નોકરને, આવી બેહુધી અને બેશરમ માંગણી તેવને કરવા દીધી.

તે કાંઈ એવો બેદ હતો, કે જે મીસ બાલકર જો જાહેર કરે, તો દીલાવરનું ખાંતદાન મુવાર અને ખરાબ થઈ જાય. તે બેદનો ભરમ ફાડનાર મીસીસ દીલાવર પોતે હતાં ! તેવને કાંઈ જાણી જોઈ એ બેદ જાહેર કીધો નહીં હતો, પણ પોતાની ખીમારી ફરમ્યાં, બેહોશીમાથી અરધી જાગૃત હાલતમાં આવતાંજ, તેવન કાંઈ બડબડીયાં હતાં, અને તે મીસ બાલકરે સાંભલી લીધું હતું. દીલાવરના ખાંતુ શું બોલ્યાં હતાં, તે હજી જાહેર થયું નથી, પણ તેવન કાંઈ ઉંઘમાં બડબડીયાં, અને મીસ બાલકરે તે સાંભળ્યું, એમ જાણતાજ બેહરાંમશાહના ટાંકા હીલા થઈ ગયાં. તેવનના બદનત્રાં સાંધાકાંપવા લાગ્યા, અને તેવનનું બેજી ભાગીને ભુકો થઈ જતું હોય,

એમ તેવનને જ્ઞાપ્યું. ટુકમા તેવન એવા તો આવરા આવરા થઈ ગયા, કે તેજ વખતે તેવનની સુધસુધ હડી ગઈ.

પોતાના મગજ ઉપરનો કાચુ બેહરાંમશાહે જોઈ દીધો. અરધી રાત તો લગભગ થઈ હતી. ઘડીઆલમાં હુમલાજી આરતી ટકારી વાગતી તેવને ગણી. પુરતજ તેવન ઉઠ્યા, અને આંગ ઉપર ડગશે પેહડી બેઠ, પોતાના હસકેરાએલાં મગજને ઠંડુ પાડવા, ચંપા આગમાંથી બાહાર નીકળી પડ્યા.

કંઈખી ખ્યાલ કે વીચાર વગર વેરડન રોડ ઉપરથી નીકળી, દરીઆની કંડી કહેછી મેલવવા, તેવન દરીઆ કીનારે એખલા જઈ, એકાંતમાં વીચાર અને વમાસણ કરતા બેઠા.

“જુદહીન સાચનાં જગન !” તેવન મનમાં વીચારવા લાગ્યા. “એક કાંત્રેજ મડમ મારી વહુ ! જે મારી ધારેલી ગોઠવણ પ્રમાણે હું બેરોન્ટ બનું, તો મારો દીકરો સરનો ખેતાબ પામે, અને મારી વહુ ‘મેહી’ બને ! આએ આરત જે દાદીને પરણે, તો ભવીશમાં તે બેડી-દીલાવરખાંન બને ! પણ પારસીઓ કંઈ સુગા બેસવાના હતા ! ના કેહાયા એ રાડ કંઈ સમજે એમ નથી ! અને મારાથી ના કેહવાય એમખી નથી ! પણ જે ના પાડુ તો ! તો-એ કંઈ ચુપ બેસે એમ નથી ! અરેરે આએ કેવી બજામાં હું સંચડાઈ ગયોછ, તેની મને જરાખી સમજ પડતી નથી.”

બેહરાંમશાહના આ ધકારાની ધુન, જે કોઈ અટકાવે નહી, તો સહવાર સુધી પુરી થાયજ નહી એમ હતું. પણ તેવામાં રાતની અંધારી વચ્ચે, તેવને દરીઆ કીનારા તરફથી એક ઉંચા કદના શખસને, નીચી મુઠીએ ધીમે ધીમે પોતાની તરફ ચાલી આવતો જોયો. તે શખસ, પોતાના વીચારમાં અને વીચારમાં ચાલી આવી બેહરાંમશાહની પાસેજ ફસડાઈ પડી બેસી ગયો, અને પોતાના બંને હાથો ઉપર પોતાનું માથું નાખી દઈ, તેણે ઉંડો દમ બેચી, એક નીતસીમરી હાથ પારી.

બેહરાંમશાહે તેની તરફ ટીકાટીકા બોલ્યું, તો તે કોઈ રજપુત હોય, એમ તેના પેહરેશ પરથી તેવનને દેખાયું. તેના પોશાક ઉપરથી તે કોઈ

ભુક્ત્યુકાનો માંખાપ હાય એવો દેખાતો નહી હતો. તેના પગમાં વારનીસના બુટ, રાતના અંધારોમાં ચકચકતા હતાં. તેનો ટાઇટ અને તત્તરખંધ પયજામો, તે ઉપર કાસો શર્ટ-કોટ, કોલર અને નેકટાઇ, અને માથે મરોરદાર રજપુતી દપનો ટુપટો આંધેસો જોઇ, બેહરાંમશાહે પુછ્યું:—

“ આપ કોણ છો ? ”

“ એ કોણ ? આવી મોઢી રાતે ! આવાં અંધારામાં મારી કદર ખાનાર કોણ છે ? ”

• પેસો રજપુત એટલું બેલતાંજ એક છત્રાંગ મારી ઉઠ્યો, અને બેહરાંમશાહની સામે જઇ ઉભો. બેહરાંમશાહ આ રજપુતની આવી હોવાવાલ જોઇ તુરત ઉઠી ઉભા થયા, અને તેઓ બંને એક બીજાને ટીકી ટીકી જોતા ઉભા. અને બેહરાંમશાહે પુછ્યું:—

“ તમે કોઇ સારાં માનસના ફરજંદ દેખાવો છો ? ”

“ જી હા. ” પેલા રજપુતે તુરતજ જવાબ દીધો.

“ તમારી ધપછપ, તમારો પોશાક, તમારો સોહામનો ચેહરો, અને તમારી—તમારી—હાલત—

“ આપ મારી હાલતની ખગર પુછતાં અચકાવો છો કેમ ? ” પેલા રજપુતે જવાબ દીધો. “ મારી તમામ હકીકત જટપટ હું આપને કહી દઉં છું. હું જાતે રજપુત છું. મે, બી.એ. સુધીનો ઇંગ્રેજ કેન્નવણીનો અભ્યાસ કરીધો છે. રજપુતાનામાં મારાં માં બાપ મોહટાં જાગીરદાર હતાં. હું તેમનો એખગોળ વારસ હોવાથી, તેમની સુધકી દોલતનો હું એખગોળ માલેક થયે. મારી તમામ દોલત સાડા ત્રણ લાખની હતી. હું મુંબાઇમા વેપાર કરવા મારે દેશથી આવ્યો. મે મુંબાઇમા મોહટો વેપાર કરીધો. ”

“ શાંતો વેપાર કરીધો ? ” બેહરાંમશાહે ઇનતેજર બની પુછ્યું.

“ હાથી દાંતનો ! ” પેલા રજપુતે જરા ઘપી જઇ જવાબ દીધો. અને જુગારીઆઓએ ફેંસાવ્યો. આજ પાંચ વરસ થયાં હું મુંબાઇમા વસુ

છુ. અનેક તાર મે હજારો રૂપીઆ મેલગ્યા, પણ લાખો ખાયા. આજે બે દીવસ થયાં હું કરજ કરી મારું કીસમત અજમાવતાં, હું નીશક્ત થયો છું. સાડા ત્રણ લાખમાથી છલ્લા પચાસ હજાર રોકડ ખાયા, ઉપરાંત ત્રીસ હજારનું કરજ થયું.”

“તમે તમારું સરવે કાંઈ ખોધ ખેદ ?” બેહરાંમશાહે દયા ખાધ પુછ્યું.”

“સરવે કાંઈ. એક કોડીખી ખીસાંમાં રહી નહી. પેલા જુગારીઆઓએ એક દોડડોખી મને વધુ ધીરવા ના પાડી, મને ચરખી રાતને સમે ધરમાંથી હાંકી કાઢાડ્યો. હું સામેથી રીધોજ આલ્યો આકે છું. મારું ધર નથી. મારું હાંમ નથી. મારું મગજ નથી. આ દરીઓ જોઈ મે એકજ નિશ્ચય કીધો, કે જેખી કોઈ શમ્સ આ ઠેકાણે મને પેહલ્લો મલે, તેને લુટવો, અને જો કોઈજ ન મલે, તો આ દરીઆસાગરને મારો લોગ આપવો. મે તમુને જોયા નહી, કેમકે હું મારા વીચારમા પડ્યો હતો. તમારો આભાર થયો સાહેબ, કે તમેએ મને ખોલાવ્યો.”

પેલા રજપુતની કાંઠાંણી સાંભલી બેહરાંમશાહ ધારતીથી ગભરાટમાં પડ્યા ખરા, પણ તે ધારતી અને ગભરાટ, આ રજપુતના હાથ ઉપર લુટાવાને માટે નહી, પણ કોઈ ખીજજ સગળને લીધે તેવનને થતો હતો. આવી અરધી રાતે, આવી કીસમતના એક રજપુતનો મેલાપ થયાથી, અનેક વીચારો અને અનેક ખ્યાલો બેહરાંમશાહના મગજમા ચલકે ઉતર થયા લાગ્યા. જાણે સેહતાંને આ આદમીને રાતોરાત બેહરાંમશાહની સાંમે મોકલી આપી, તેવનની દાંદ લીધી હોય, એમ તેવનને લાગ્યું.

“તાહારે, તમે મને લુટવા ધારોછ ખરા ?” બેહરાંમશાહે પુછ્યું.

“ધારું છું ? શેહજી વક્ષી એમા ધારવાનું તે શું છે ?” પેલા રજપુતે નક્કી જવાબ દીધો. “અને શા માટે હું તમુને નહી લુટું ? તમારે હાથે હીરાની વીટી ! તમારાં ખીસાંમા જાકીટ તો હશેજ ? જોડે તમારો કાટ ખોશ્ત ? હા. વક્ષી સોવાના ખટન પણ છે ! પાકીટ બારી છે, કે હલકી ? કેમ શેહજી, આવી

મોડી રાતે, આંત્રી ધ્રુવાજીવ બરેલી પાકીટ લઇ, આ દરીએ/કીનારે આપ કોણની રાહ જુઓ છો ? શેઠ, શેઠ, આપ દેખાવો છો તો કાંઈ સારા ખાંદાંની, પણ અરધી રાતે આ જગે, સાહેબે કોઈને મુલવા ભેટવાનો સાંમન તથ્યાર કાઢો છે કેમ ? કેમ બોલતા નથી શેઠ ? બાપજી, ખાસ કરજો, મને તો તમારાં દોલ હીલાં લાગે છે હો ? ”

“ તું કોઈ જાજરો ઠાલીઓ છે ? ” બેદરાંમશાહે બોલ્યા.

“ મારો ખવાસ મોજીલો છે. ” પેલા રજપુતે જવાબ આપ્યો. “ અને તમારા જેવા સાહેબના જ્યારે ખીસાં ખાલી કરે, તે આગમજ તમુને જરા મારે રમુજ તો આપની જોષએની ? કેમ બોલ્યા નહી ? વાસ્તે હવે જલદી કરો, અને જે કાંઈ તમારી પાસે હોય, તે ઝટપટ મને કાઢાડી આપો. આનાકાની કરશો નહી. સાંમલો. તમે ધરડા છો, હું જળાંન છું. મોનીના સો, તો લુહારનો એક ! માટે જલદી કરો. પેહલાં લાવો પાકીટ, અને પછી ખીજી કાઢાડો. ”

“ મારી પાકીટ તુને હું ખુશીથી આપસ બચ્યા ! ” બેદરાંમશાહે કેવી રીતે આ નેકનીમ સાથ કાંમ લેવું, તેના ઠેઠાવ ઉપર આવી કહ્યું. “ તેમા કંઈ નહી તો એક હજાર તો હોસેજ હોસે ! ”

“ મોહરી મેદરખાની માહારાજ ! ” પેલા રજપુતે તે પાકીટ બેદરાંમશાહના હાથમાંથી લેઈ તપાસી કહ્યું. “ પણ એમ મારી ઉપર એકદમ પ્રસન્ન થવાનું કાંઈ કારણ બતાવશો કે નહી ? ”

“ કારણ એટલુંજ, કે મને તારા જેવા એક આદમીનીજ જરૂર છે. ” બેદરાંમશાહે કહ્યું. “ મને એક એવા હીંમતવાન આદમીની જરૂર છે, કે જે પોતાને મનપસંદ પદસા લેઈ, મારે મનપસંદ કાંમ કરે ! ”

“ ખુશીથી ! ખુશીથી ! ” પેલો રજપુત બેદરાંમશાહના હાથ ઉપર તાલી આપી બોલ્યો. “ જેવું કાંમ તેવું દાંમ ! પછી ગમે તે કાંમ હંશે, તે આ શ્રીદેવી બળવી આપશે. હમો જાતે રજપુત. ડર શું ચીજ છે, તે તો હમે જાણતાજ નથી. અને મરવું તો એક દાહારો છજ. ”

“ તાહારે બચ્યા, તું પદસા ખાતર કંઈખી કરે ખરો ! ”

“હા. પૈસા ખાતર કંઈખી કરે. રજપુત, ને ગરજપુત ! કેમ તમે મારું મોહતું શું જુઓ છો ?” પેસો રજપુતે પુછ્યું. “ખિન્નતા કેમ નથી ? કાઠતુ કાટલું કાઢાડવું છે કે શું ? રંગ તો તેવોજ લાગે છે શેઠજી ?”

“અને તેવું જો કાંઈ કાંમ હોય, તો તું કરે ખરો કે ?”

“તેમી શું છે.” પેસો રજપુત બોલ્યો. “મને મારી મેદનતનું દાંમ મલશે, અને તમારું કાંમ થશે. પણ મારાં કાંમ પ્રમાણે દાંમ આપવું પડશે. ત્રણ પાંચ કરવી નહી. જેવું કાંમ તેવું દાંમ. મારા કાંમના બાવ સાંભલી લો. કાઠના પાંસરાં કે હાડકાં બાંજવાં હોય, તો બસો રૂપીઆ. કાઠતુ ઘર ફાવવું હોય, તો પાંચ સો. આગ લગાવવી હોય, તો એક હજાર રૂપીઆ. અને ખુનને માટે પાંચ હજાર ! રોકડે રોકડા. ઉધારની વાત નહી. લાંખી કીટકીટ કરવી નહી.”

“તું મશકરી તો નથી કરતો ?” બેહરાંમશાહે વીચારમા પડી ગયા.

“એછછછ ડાકા પારેખ ! તમે એમ મને વાતમા નાખી કાઠના આવી પુગવાની રાક્ષા તો જોતા નથી ?” રજપુતે ઉલટો સવાલ કીધો.

“તું વેહમી છે. તુંને મારી ઉપર શક આવેછ.” બેહરાંમશાહે પોતાના બર્ટનની વીંટી વીંગેરે કાઢાડી આપી કહ્યું. “આજે સોમવાર થયોછ. બરાબર આવતે સોમવારે આએજ ઠેકાણે, આએજ વખતે, મને જો તું મલશે, તો આપણુ કાંઈ સેવટ ઉપર આવશું.”

“રાઘના પાહડ રાતે ગયા.” પેસો રજપુત હસીને બોલ્યો. “તમે શું મને એટલો મુરજો ધારો છો, કે પુલીસને હાથ પકડાવા તમુને પાટો મળું ?”

“તુંને પકડાવવામા મને લાભ નથી, પણ તારી પાસે કાંઈ કાંમ કરાવવામા મને લાભ છે.” બેહરાંમશાહે તેની ખાતરી કરવા કહ્યું. “તું ખાતર જમા રાખજે, કે તારો એક બાલને પણ હું નુકસાન થવા દેવસ નહી.”

“હીક્ર છે. તમારાં સખુન ઉપર છતખાર રાખી હું આવતા સોમવારે રાતના, બરાબર દસ વાગે, આ જગા ઉપર આવીશ. પણ યાદ રાખજે, કે મને જો કાંઈખી દગો થયો, તો તમો હીયાંથી જીવતા જશો નહી.”

પ્રકરણું ૨૯ મું.

મહમ વહુના ચારસી સસરાજી !

બેહરાંમશાહને હાથ લાગેલો રજપુત, કાંઈ સીકો અજ્ઞાની આપશે, એવી ઉમેદમાં તેવન તે રજપુતને મલાવા માટે, ઠેડવેલો વખતની કાગને ડેલે વાત બોલે દત્તા. તેવન એવાં સેવટ ઉપર અબ્યા હતા કે દાદીને એક જુદીની આરતને હાથ જતો અગાવ્યાથીજ દીવારખાંનના કુટુંબને નામોસીનો કલંક લાગેલો અટકશે. તોપણ તેવનનું અંતકરણ તેવનને કાઢી જતના પાપી ઇલાએ લેતાં અટકાવતું હતું. ફરી ફરી મીસ બાલકરને બોલાવી, તેણીની બેઠુંથી માગણી ઉપર વીચાર ચલાવવાની તેવને તેણીને અરજ ઉપર અરજ કીધી, પણ તે હઠીલી આરતે બેહરાંમશાહના બોલત ઉપર કાંઈ પણ ધ્યાન આપ્યું નહીં, અને પોતાના દીકની ઉમેદ પાર પાડવાની બેહરાંમશાહને માથે ફરજ નાખી, તેવનનો છેલ્લો જવાબ, જાંણવા તે છકર કરવા લાગી.

એક અઠવાડીયું પુરું થાય, તે આગમજ તો મીસ બાલકર પોતાના એક વખતના શેઠ બેહરાંમશાહ સાથે, પોતાના લગનની આબદગી ત્રણ ત્રણ વખત તેવનની મુલાકાત લઈ, તરીઆ-પાવ ઉપર આવી ગઈ હતી ! અંતે બેહરાંમશાહે સમાધાનીની સંરવે આશા ઉપર પાણી મુક્યું. કાઢી રીતે આ નામેસીબરી ચરચાને દાખી દેવાની તેવનની તમામ કાશેસ ઉંઘી વહી, અને તેવન લાચાર થયા.

સોમવાર તો બોલ બોલતાં સીમે આવી ઉભો. વખત વહી જતાં વાર લાગી નહી, અને અંતે બેહરાંમશાહ, ઠેડવેલો વખતે, પેલા રજપુતને મલવા અંપા બાગમાંથી મોડી રાતે ધીમે કદમે બહાર પડ્યા.

પેલો રજપુત પણ બની ઠની ત્યાં ફરતો બેહરાંમશાહની નજરે પડ્યો. આ વખતે તે ઠેડરાખધ. ઇંગ્રેજ પોશાકમાં સૂજ થાઈ, મોઢાંમાં એક સલમાવેલી મીઠા દાલી, ધુમારો પુકતો હતો. દેખાતી રીતે તે પોતાને

જીવ હઠેલીમા હાથ ફરતો હતો. બેહરાંમશાહને દુરથી આવતા જોઇ, તે બોલ્યો:—“ શેજી, આવ્યા કે ? આવો, આવો, બેહરખાંન આવો ? હું કેવારની તમારી રાહ જોતો હોઉં છું ? ”

“ ઓ હો ! તમે છેઓ કે ? ” બેહરાંમશાહ પેલા રજપુત જુગારીને ઠંપ્રેજી લેખાસમાં સજ થાએશે જોઇ અજળ થઇ બોલ્યા. “ હું તો તમુને કોઇ ઇંપ્રેજ સમજ્યો હો ! તમે આએ કેસમાં ફક્કડ લાગો છો ! પણ હીયાં કોઇ છે કે ? ”

“ મારા અને તમારા સીવાય ખીજું કોઇ નથી.”

“ તાહારે તો ચાલો, આપણુ આજે વાતનું સેવટ લાવી નાખીએ.” બેહરાંમશાહ બોલ્યા.

તેઓ જાને જન દરીઆ કીનારે સાથે બેઠા, અને લાંબો વખત પોતાની મતલબને લગતી વાતો કરી, તેવને પોત પોતાની તમામ ગોઠવણો કીધી, અને અંતે તેઓ છુટા પડ્યા. છુટા પડ્યા આગમજ, પેલા જુગારીઆએ પોતાને ફરમાવેલા કાંમનુ અરધું દાંમ, બેહરાંમશાહ પાસથી રોકડું લીધું, અને બાકીનું દાંમ કેમ અને ક્યારે લેવું, તેનું નક્કી કરી લીધા બાદ, પેલો રજપુત સીધે રસ્તે નીકળી ગયો, અને બેહરાંમશાહ પોતાને મકાંને પાછા ફરી, કોઇ જાણે નહીં તેમ, પોતાના ઓરડામાં ગુપચુપ જઇ નીરાંતે સૂતા.

સહવાર પડતાંજ બેહરાંમશાહે મીસ બાલદરને પોતાની લાઇબ્રેરીમાં બોલાવી મંગાવી, ફરીથી એક છેલ્લી તક, પોતાના સંસારી બેહરાંમશાહને સમાધાન કરવાની લીધી. મીસ બાલદર ખુશી થતી તેવનની સામે આવી ઉભી, અને બેહરાંમશાહે ફરી એકવાર તેણીને સવાલ કીધો:—

“ મીસ બાલદર, તમે વીચાર કરો, કે આએ મકાંનમા તમોને જાહારે પેહલી નોકરી મળી, તાહારે તમારી હાલત કેવી હતી, અને તે વખતે તમો કેવાં ગરીબ અને મુશ્કેલ હતાં. તમારી તેવી હાલતમાં તમુને મેં નોકરી આપી, તમુને મેં મારાં મકાંનમાં વસવાની જગા આપી. અને આજે તેજ પ્રણીનું તમો

ખાનુખરાળ કરવા નીકડ્યાંછ, એ શું તમારા ધરમની રીત છે. મારી તમુને અરજ છે, કે પેલી ખારસીની છોકરીથી મારા દીકરા દાદીને છુટો પાડવાનું જે દીકમત ભૂરીયું કાંમ તમે બજાવીયું, તે કાંમના તમારાં ધનામ તરીકે, જે રકમ તમુને જોઈતી હોય, તે માંગો, હું તે આપવા તથ્યાર થવસ. પણ તમારી નાકાએક માંગણીનો વીચાર ખુદા ખાતર તમે ફેરવો.”

“ખાનખાહાધુર સાહેબ, તમે એક બચ્ચાં જેવી વાત આજ આંઠ આંઠ દાદાડા થયા લઈ બેઠાછ.” મીસ ખાહુર બોલી. “મારો વીચાર હું કરી ચુકીછ. હવે તો ફક્ત તમે તમારો વીચાર કરી, મને જવાબ આપો. હા, ને, ના. જે તે કેહી દેઓ?”

“પણ મારો દીકરો ખીજીને દીલથી ચાહેછ? એ! હું કમખખત, દીણખાચમનાને તે રખતે શું સુજ પડ્યું, કે તે છોકરીથી તેને છુટો પાડવાનું કાંમ, મેં તુંને સોંપીયું!” બેહરાંમશાહ પોતાનું કપાલ કુરી બોલ્યાં. “હા મેં મારે હાથે આએ બજાવે મારે માથે બેચી લીધી. અરેરે! એ કાવતરાંનો ને ખીચારી ભોગ થઈ પડી, અને મારો દીકરો તેની જુદાઈમાં જુરી હાડપીંજર જેવો બની ગયો. હાથનક કીધેલાં હેડે વાગે, તે એ! કરો તેવું પામે, તે એ! બોલે તે પડે, તે એ!”

“પણ ખાનખાહાધુર સાહેબ, મારાં લગનથી—

“સુવો તારો ખાનખાહાધુર!” બેહરાંમશાહે ખુમ પાડી. “મારી કોમ જુદદીનના લગન મંજુર કરતી નથી. સુધારાવાલા અને જીના વીચાર-વાલાઓની લડતની વચ્ચે મારા એકપુરા દીકરાનો જીવ જશે! તું દાદી, દાદી, કરી રેહીછ, પણ દાદીને પરણી તું કદીખી સુખી થવાની નથી.”

“બહે સુખી નહીં થાઉ તો, પણ ખુશી તો થવસ.” મીસ ખાહુર બોલી. “હું તેની દોલત અને તેના દરજ્જાની વારેસ તો થવસ! એક દરજ્જાવાલા ધણીની ધણીઆણી થવું, એ કાંઈ અહેલ વાત નથી સાહેબ? દાદીની ધણીઆણી થવા ખાતર, અને તેની દોલત, અને તેના દરજ્જાની

બાગીદાર બનવા ખાતર, હું મારો બાપીકો ધરમ છેડવા તમયાર થઈછ. હું તેને સુખી કરસે.”

“ મુંઝ તું સુખીની કરતી. ” બેદરાંમશાહે કહ્યું. “ તું તેનો જીવ લેસે ! હાલ તેજીતુને હમારી દીનમાં લેવા સારું સદરો કુસ્તી ———

“ હું તમારી બોલી સારી રીતે બોલી તથા સમજી શકું છું ! ” મડમે ખુલાસો કર્યો. “ તમે પારસીઓ નાંખે, જીમ લગાડો છ, પણ હીનદુ-સ્થાનની બીતરતા મુઝકમાં, તથા ચીન તેમજ યુરોપમાં, તમારા પારસીઓ શું કરેછ, તેનો કાંઈ તમને ખ્યાલ છે ! પણ એ તકરારી સવાંલમાં હું ઉતરવા માંગતી નથી. જો મને તમો તમારી દીનમાં લેઈ શકતા નહી હોવો, તો બીજો—

“ ખાંમેશ. તારી મરજી શું છે તે હું સમજી ચુકા. ” બેદરાંમશાહે કહ્યું. “ તું દાદીને તેના દરજ્જા અને દોલત ખાતર પરચુવા માગેછ. પણ હજી તો તે દોલતનો હું જીવતો, જાગતો, ખાર દાથતો અને ખતરીસ દાંતનો ધણી, હીંયાં બેઠોછ. જો સાંભલ. મારી કપર રેહમ કર. એક લાખ રૂપીયો હું તુને રોકડ આપું છ, તું એ વાતથી હાથ ઉઠાવેછ ? ”

“ નહી. ”

“ દેહોડ લાખ આપું છું ! હમણાં જ આએ ધડી ! રોકડો ! ” બેદરાંમશાહે પોતાની તીજેરીની કગ પકડી બોલ્યા.

“ નહી. ”

“ બે લાખ લેવાછ ? ” બેદરાંમશાહે પોતાની છેલ્લી આંધર ખુમ પાડીને આપી.

“ નહી. ” મીસ બાલકરે બાર મુકી કહ્યું. “ મને ફક્ત ના કે હા નો જવાબ બોલવોછ. મારે તો લેડી દીલાવર થવું છે ! ”

“ છી—નીકલ હીંયાંથી સા— ખદમાસ ! ” બેદરાંમશાહે ખુમ પાડી.

“ હું જાઉંછ. તમારી આ વીકારબરી ચાલ કમરે હું જરાખી ગુરસે થતી નથી, કેમકે હું જાનુંછ, કે ‘ મારી ’ માંગણી અસાધારણ છે. ” મીસ

આલકર દરવાજા આગલ જઈ, તે ઉંઘાડતાં બોલી. “પણ હું પાછી તમારો જવાબ લેવાં આવસ.”

“આવજો.” બેઠરાંમશાહે નરમ અવાજે જવાબ દીધો. “હું લાચાર થયો. મારો બેઠ તારા હાથમા છે, એટલે મને તારી મજલખ પ્રમાણે કરવુંજ પડશે, એમ તું જાણેછ. હવે તું જા! નોકરને કેદવા જાજો, કે દાદીને હીયાં મોડલાવે. હું તેને સમજાવી તેનો જવાબ લેઉં. તું મને સાંજના પાછી મંજરો.”

મીસ આલકરે, તુરતજ દાદીને બેઠરાંમશાહ પાસ જવા ગાંઠે નોકર પાસ કેદવાગયું, અને તે કેદણ મજતાંજ દાદી પોતાના બાપની સાંમે આવી ઉભો.

“પપા, તમે મને તેજવીયો?”

“દાદી! તારા આંખે શું હાલ?” બેઠરાંમશાહ, દાદીને જોઈ મુઝાઈ જઈ બોલ્યા. “દીકરા, આજ મહીના થયા તુંને એવી રીતે રીખતો, અને પીલાતો જોઈ, હું વીચારમાં પડ્યોછું, કે તુંને શું છે! તું મને તારી વાત નહીં કેહ, તો કાણુને કેહશે? બોલ દાદી, કંઈ તો બોલ?”

“પપા, એ વાત ખુદા ખાતર તમે મને ના પુછો.” દાદીએ દુખી થઈ જવાબ દીધો.. “ખરી વાત છે, કે મે તમારાથી મારા દીકરીની વાત છુપાવીછ. પણ હું જાનુંછ, કે તે વાત જો તમે જાણો તો—

“તાહારે દાદી, મારી તમામ અટકલ ખરી પડેછ.” બાપે દીકરાને કહ્યું. “તું કાઈના પ્યારમાં પડેલોહોય એમ લાગેછ? પણ તેમાં શરમાવાનું કેવું? પરણવા અદરાવાનો તો આંખે તારો વખત છે? તાહારે એ વાત તેં મારીથી છુપાવી કાંએ?”

“હા. છુપાવી. મે તે છુપાવી એટલાં સારું, કે તેં તમને ગમે નહીં.” દાદી રડમસ થઈ બોલ્યો. “મેં તે છુપાવી એટલાં સારું, કે તે ખીચુરી આપણાં કરતાં વધારે ગરીબ હતી.”

“પણુ, તે કાણ છોકરી? તેણું નામ શું હતું?” બેહરાંમશાહે બીલકુલ અંજોણા થઈ પુછ્યું.

“તેનું નામ જાણી હવે તમે શું કરશો.” દાદી બોલ્યો. “અરે તે અચારી કાંઠાં છે, અને કાંઠા નહી, તેની મને કરસી ખચર મક્કતી નથી. તેનો પત્તા મેલવવાની મારી તમામ કોશિસો ધ્રુવ મલી. ખુદા માલમ તે જીવતી છે કે નહી, તેથી હું જાણી શકતો નથી.”

ગુલીસ્તાંનને યાદ કરતાંજ દાદીની આંખમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં. બેહરાંમશાહે તે જોઈ શક્યા નહી. તેવનની છાતી ભરાઈ આવી. તોપણ તેવન દાદીને મનાવી લેવાની મતલબથી, તેને સંધીયારો આપી બોલ્યા:—“દાદી, દીકરા, આવી નજલાઈ તારા જવાને છાજે નહી ! ખરી વાત છે, કે અશંભની મોહોજતમા પડેલો ખસમ, પોતાના જીવનો પરવા કરતો નથી. પણ દીકરા, તારો ગંમ જોઈ હું દુઃખી થાઉં. કોઈને ખાતર નહી, તો તારા જાપને ખાતર—

“પપા, મને છોડો.” દાદી પોતાના ખાપની ગોદમાંથી છુટો થઈ બોલ્યો. “મારી વાત તમે શું જાણો? મારી ગુલીસ્તાંન ! જાંઠાં સુધી હું તેને સોધી કાઢાડસ નહીં, જાંઠાં સુધી મને એન પડવાની નથી. તે કાંઠાં હોસે ! સુખી કે ખુશી તો તે હોયજ નહી ! તે દુખમા સળડે, ને હું મોજ માઈ? તે વીપતીમાં પડે, અને હું મોજમા મારા દાહાડા ગુજાર? ગુલીસ્તાંન વગર મારી જીંદગી મને અકારી છે. મારી આંખોનું તેજ, તે ચોરી ગેંધછ. માઈ દીલ તે લુટી ગેંધછ. મારો જીવ તેની અંદર છે, તેના વગર જીવનું મને હરાંમ છે.”

“દીકરા ધીરો થા.” બેહરાંમશાહે દાદીને સમજાવી લેવાની મતલબે કહ્યું. “માઈ કેંહું કરશે, તો બધું ઠીક થશે.”

“તે શું છે પપા? તમે શું કેહવા માંગો છ?”

“મારી પુરાણા દોસ્ત કેકોઆદનો દીકરો ખેરીસ્ટર થઈ વેસાતથી પાછો ફરીયો, તેની ખુશાલીમાં તેવને પોતાના અંગલામાં અજે રાંઘના

એક ડીનર આપીયુછ, તાંહાં મને પૈરં છે. દાદી મારી ખાએશ છે, કે આજે રાતે તું મારી સાથે એ ડીનર ઉપર આવે.”

“પપા, હું આજ કેટલું થયું ખીલકુલ કહેખી જતો નથી.” દાદીએ જવાબ દીધો. “પણ તમને મારાથી ના કેમ કહેવાય ? જેમ તમારી મરજી. મનેઆ તેહું તો છે.”

“હીક છે. તાહારે સાત વાગે આપણુ અંદીયાજ સાથે નીકલશું.” બેહરાંમશાહે કહ્યું.

લાઇએરીમાંથી દાદી નીકલી પાતાના ચોરડામાં ગયો, અને મીસ બાલકુરને તેની ખખર પડતાંજ, તે પાછી બેહરાંમશાહ સાંમે જઇ ઉભી.

“મારા દીકરાને મોહરી મુશકેલીએ મે સમજાવ્યોછ.” બેહરાંમશાહે જવાબ દીધો. “આપની ઇજત અને ખાંદાંનની આખર બચાવવા ખાતર, મારો દીકરો અંતે તારી સાથ પરણવા કમુલ થયોછ.”

“દાદી જેવા સમજુ અને ખુશસુરત જવાંન પારસી કમ્બુંનીટીમાં થણાજ થોડા હશે મીં બેહરાંમશાહ.” મીસ બાલકુર બોલી. “હવે એ વાતમાં ધીલ થવી નહી જોઇએ ખાનખાહાધુર. તમે સાહેબે શું જોડવણુ કરીધી ?”

“સાંભલો મીસ બાલકુર,” બેહરાંમશાહ ગંભીર બની બોલ્યા. “હવે તમે મીસીસ દાદી દીક્ષાવરખાંન થશો. તમારં ઇંગ્રેજી નામ બખ્યા પરથી છે, તેને બદલે બખ્યાપરથી કોઇ પારસી નામ તમને રાખવું પડશે. તમે “બચ્છ” નામ રાખશો તો હીક !”

“તમે સાહેબ તમારી કોમને અનુસરતા રેવાજ મુજબ ચાલ્યા માટે મને જોખી કેહશો, તે કરવાને હું તઇયાર છઉ.” મીસ બાલકુર ઉલટમાં આવી બોલી.

“ધ્યાંનથી મારં સાંભલી લેઓ, મીસ બાલકુર.” બેહરાંમશાહે બપડી કરી. “મારી કોમમાં હું એક આજેવાંન તરીકે ગણાઉછ. અને પારસીઓ મને સારી રીતે ચીહીને માંન આપેછ. વારને મારાંજ

કુટુંબમાં થતાં આગે ગુદાદીન લગનને મારી તરફથી ઉત્તેજન મલેછ, એવું જાહેરમાં જો હું દેખાડું, તો પારસીઓના ગુસ્સાનો હું ભોગ થઈ પડું. વાસ્તે હું એ કાંમમાં ખીલકુલ સાંમેલ નથી, એવું મારે દેખાડવું જોઈએ. સહજો ઠપકો હું દાદીને માથે નાખવા ધારૂં. વાસ્તે મીસ ખાલકર, તમે અને દાદી બંને જાને મુંબઈની બાહાર જઈ લગન કરવાં. અલખતાં એ વાતની ખબર તુરતજ મુંબઈમાં ફેલાશે. હું દાદી ઉપર ગુસ્સે થવાનું શેલ ધાલસ, અને થોડાક મહીના તમે દુર દેશમાં યા ગમે તો પરીસમાં જઈને રહેજો. વખત જતાં લોક મત દખલ જશે અને તમે બાહાર ફરજો.”

“એમાં ખોટું શું છે?” મીસ ખાલકરે જવાબ દીધો.

“મી. કુટુંબાદને તાંહાં આજે રાતના ડીનર પાર્ટી છે.” બેહરાંમશાહે બોલ્યા. “આજે હું દાદીબાની સાથે કુટુંબાદના મારખલ હોલમાં જમવા જનાર છેઉ. દાદીબા ક્યેથી જમવા જતો નથી, પણ કુટુંબાદને તાંહાં ખાસ એજ કારણસર તે જમવા આવનાર છે.”

“હું તમારી મતલબ ખીલકુલ સમજી ગેછ ખાંનબાહાધુર સાહેબ.” મીસ ખાલકરે બોલી. “લોકો એમ સમજે કે દાદી—

“સખર કરો. ઉતાવળાં ના થાવો.” બેહરાંમશાહે ટીકા કીધી. “આંઠ સાઠ આંઠ વાગે દાદી મારખલ હોલમાંથી લોકોની નજર ચુકાવી નીકલી પડી, તમુને આવી મલશે?”

• “મને એવન કાંહાં મલશે?” મડમે પૂછ્યું.

• “તમે આંઠની લોકલ ત્રેન, ટ્રાંટરોડથી પકડી, માહીમ જઈ, લેડી જમશેદજી રોડને નાકે, પુલની પાસે ઉભાં રહેજો. દાદી પોતાની મોટોરમાં અરધા કલાકમાં તાંહાં તમુને આવી મલશે. માહીમથી મોટોરને પડતી સુકી, તમે વાંદરાના રટશન ઉપર જઈ, સુરતની મેલ ત્રેનમાં નીકલી જજો. નવજોત કંસ્વાની જરૂર નથી. તમે ખરસી બોલી જાણો. ગુપ્તગુપ્ત સફરો.

ઓરવી દેઇ, કસ્તી ખાંધી દૂજો, અને સાડી પેહડતાં તો તમુને આવડેછ ?”

“હા. સાડી પેહડતાં મને આવડેછ, અને તમારી ઝંદ અવસ્તાના કલાંમોળી મારે મોહોડે છે.” બેહરાંમશાહના વહુ થતાં બોલ્યાં. “પણ ખાંતખાહાધુર સાહેબ, તમે લગનની તધઆરી એટલી ઝડપથી કરી નાળી, કે લગનના કપડાં તધઆર કરવા જેટલોળી વખત મને તમે આપતા નથી. મારે સારું સડી, સદરો, કસ્તી, એ બધું જોઇએ, તે આજને આજ કાંદાંથી લાઉ ?”

“શાખાસ ! જે મારી વહુ થવા નીકલીછ તે !” સસરાજી બોલ્યા. “લાધ દે, લધામન દે, અને વલી લાધનેવાલાખી સાથ દે ! તેમ દીકરો આપું, દેલત આપું, માંત અને મરતખો આપું, લગન કરવાના પલાનો ગોઠવી આપું, અને સાથે કપડાં ચપરાંખી આપું કે ?”

“હું તમારી પાસે તે માંગતી નથી, પણ તે ખરીદવા જેટલો. હવે વખત રેહ્યા નથી સાહેબ.” મડમ-વહુમાય બોલ્યાં.

“હા. વાત ખરી ! કંઈ નહીં તો એક જોર કપડાં અને થોડું ઘરેણું તો જોઇએ.” સસરાજીએ વીચારમા પડવાનું ડોલ ધાલ્યું. “કિડયાદ આવી. ખાંતુમદની કખટની ચાવી કેણુ પાસે છે. ?”

“તે તો હુંજ રાખુછ !” મડમ-વહુ બોલ્યાં. “તેવનની કખટની તેમજ તીજેરીની ચાવી મારીજ પાસે રેહછ.”

“અં ! હાં ! તાહારે ચાલો, હું કેહુછ તેમ કરો.” સસરાએ વહુની કદર ખાંધી. “ખાંતુની એક બે સૌજી કસખી સાડી અને સદરો કરેતી તેવનની કખટમાંથી કાહાડી લેજો, અને બને તો તીજેરીમાંથી હીરાની ખુટી, મોતીની બ્રેસલેટ, ગલાની માલા, અને બે એક હીરાની વીટાંઓળી લેઇ લેજો. તેની એક ગાંસડી કરી સાથેજ લેતાં જજો.”

“નહીં સાહેબ. મારાથી એ ચોરીનું કાંમ થાય નહીં.” વહુના ચુરુ ગગડયુ લાગ્યા. “વાત જે બહુર થાય, તો હું ચોરમા ખપુ.”

“તમે ભુત કરો છ વહુ-માય.” સસરાજીએ સમજ પાડી. “એક સસરા કદીથી પોતાની વહુ ઉપર ચોરીનો ‘ચારજ’ મુકેથી કે ? અને તમે ભુતી કેમ જવો છ. તમારા હાથમાં શું મારી મુંડી ઓછી છે કે ? અરે તે મોહમથને લીધે તો તમે મારી પર આવી રીતે ફાવી જવો છ.”

“હાજ તો.” મીસ બાલકૃષ્ણ છત્રકાષ જમ બોલી. “હું તે જાણું છ. અને મને ઉમેદ છે, કે તમે મને પાર પાડશો. હું તમારા કુટુંબને બાયક નીવડવાની દરેક તજવીજ કરસ, અને તમારા દીકરા દાદીને સદાનો સુખી કરસ. તમારી કીમતી સલાહ માટે ઉપકાર થયો છ. હવે હું રમ લેઉં છ.”

“સીધારો. સુખી રહો.” બેહરાંમશાહે દુતા દીધી. “પણ અરોઅર વખતસર માહીમ જમ પુગળે હો કે ?”

“તેની તમારે શીકર કરવી નહીં.”

પ્રકરણ ૩૦ મું.

લેડી જમસેદજી બ્રીજ.

એક પારસી શેડીઆના પારસી દીકરા સાથે, તેની દોલત અને તેના દરજ્જાના જીવ ઉપર પરણવા નીકળેલી આ મડમના હરખનો પાર રહ્યો નહીં. પોતાને મન પસંદ ધણી, પોતાને મન પસંદ દોલત, અને પોતાને મન પસંદ દરજ્જાની પોતે ધણીઆણી થશે, થશે અને થશેજ, એવી હવે તે મીસ બાલદરની ખાતરી થઈ, કેમકે સસરાજીએ હા કંઠી, અને ધણી થતા દાદીએ, પોતાના કુટુંબની ઇજ્જત માટે, તેણીનો હાથ ધરવા અતે કબુલ થયો, એ ખુશાલી કાંઈ મીસ બાલદરને મન જેવી તેવી નહીં હતી.

બેદરામશાહની સુચના પ્રમાણે, મીસ બાલદરે પોતાની શેઠાણી ખાંતુબધની કબૂત્રાથી તેવનની એક ધણીજ કીમતી કસબી સાડી, એક સદરો, અને કર્તી, તેમજ પોલકો, છુપી રીતે કાઢાડી, તેની એક નાંદની જેવી ગાંસડી ખાંધી તથા ચાર કીવી, અને ત્રીજેરીમાંથી જેઘતું ઝવેરાત પણ ઉચાપત કરી, એક નાંદાનો પતંગનો કેશ-બાકસ, જે ખાંતુની ત્રીજેરીમા પહેરેલ હતો, તેમા તે મુંકી, બેને કપડાંની ગાંસડીમા વીટાલી, અને રાતના આંક વાગાની તે વાર જેવા લાગી.

આંક વાગતા ધણી વાર લાગી નહીં. આંકનો વખત થતાંજ, પારસી વરની આ મડમ-વહુ, પેત્રી કપડાંની ગાંસડી બગલમા મારી, ખની હતી, સધલાંની નજર ચુકમ્મી, કાઢતેળી જણાવ્યા વગર, અંપા બાગમાંથી ગુપચુપ બાહાર નીકળી પડી, અને આંકરોડના સ્ટેશન ઉપર જઈ, ત્યાંથી માહીમ જતી ગાડીમા પહેલ્લા વરમની ટીકીટ લેઈને ચઢી બેઠી.

અરધા કલાકમાં તો તે માહીમ જઈ પુગી. સ્ટેશન ઉપરથી તે સીધીજ પુલ તરફ નીકળી ગઈ, અને પુલને છેડે, અધારાંના પોતાના ધારેલા ધણીને મલજા તે તુલપી રહી.

“હજી નહીં આયા ? નવ વાગી ગઈયા ! સાડા નવ, થયા ! શું મને બેહરાંમશાહે બમાવી ! નહીં, તેમ તો કરે નહીં, કેમકે તેવન જણેછ, કે મારા હાથમા તેવનની મુંડી ફૂટી છે !”

આવા વીચારમા મીસ બાલકર લેડી જન્મશેષ્ટ પુત્રના પગથીઆં આગલ અંધારાંમા ઉભી ઉભી તપતી હતી, તેવાંમા સાંમેથી કાઢને આવતો જોષ તે બોલી:—

“હલ્લો ! મારો ડીયર આયો ! ડીનરે ઉપરથી” સરવેની નજર ચોરાવી સટકી આવતાં વાર લાગી ‘હશે !’

મીસ બાલકર પોતાના ‘ડીયર’ને મલવા તથ્યાર થાય, તેટલાં તો દાદી ફફડ ધંચેછ ડ્રેસમા સજ થાયશે ત્યાં આવી પુગ્યો. તેનો પોશાકજ દલી આવતો હતો, કે તે ડીનર ઉપરથી આવેશે હતો. તેણે પોતાના સુંદર કીમતી ધવનીંગ ડ્રેસની ઉપર એક લાંબો ‘કલોક’ પેહડી લીધેશે હતો, અને રાતની અંધારી છતે, તેના પગમા પેહડેલાં વારનીસના યુટ ચલકતાં હતાં. દાદીને પોતાની તરફ ગોઠવણુ પ્રમાણે આવતો જોષ, મીસ બાલકર મનમા મલકાઈ બોલી:—

‘દાદી !’

‘યસ ! લીલી !’

એટલું બોલતાંજ દાદીએ લીલીનો—મીસ બાલકરનો—હાથ પોતાની બગલમા લેઈ, પુલની ઉપર ઉતાવલે કદમે ચાલવા માડ્યું. દસેક મીનીટ સુધી તેઓ અંતેજન ગુપચુપ ચાલ્યાં કીધાં. લીલી મનમા ગણતી કરતી હતી, કે જ્યાં સુધી દાદી મને બોલાવે નહીં, ત્યાં સુધી મારે બોલવુંજ નહીં. પણ પોતાના તે ડેકાવ પ્રમાણે લીલી ચાલી નહીં, કેમકે જેમ જેમ પુલ ઉપર રાતની અંધારીમા દાદી સાથે તે આગલ ચાલતી ગઈ, તેમ તેમ દાદીની ચુપકીદી ઉપર તે શકમંદ થતી ગઈ, અને આસપાસનો એકાંત દેખાવ જોષ, તે મનમા તરેહવાર વીચારો કરવા લાગી. તે બારી નજરે દાદીના એહરા તરફ નજર કરી, પોતાની ખાતરી કરવા લાગી, પણ તેમાથી તે નિશ્ચય થઈ, કેમકે દાદીએ

પોતાના 'કોઝોકને' કોલર ઉંચો ચઢાવેલો હોવાથી તેનું મોઢકું રાતની અંધારીમા લીલી ખરોખર જોઈ શકી નહી.

આ વખતેજુમાથી ચીંતાની ચીંગારી લીલીના જીગરમા સજાગી ઉઠી. તેણીના દીલમા ધાસ્તી પ્રગટી નીકલી. "દાદી ગુપ્તગુપ્ત કેમ ચાલે છે ! તે ખોલતો કેમ નથી ! આવી એકાંત જગા ઉપર જો તે મને મારી નાખે, તો મને બચાવે કોણ ! મારી મદદે કોણ આવે ! મારી મોઢડી લુલ્લ થઈ હવે શું કરે !"

"દાદી શેઠ તમે ખોલતા કેમ નથી ?" મીસ બાલકરે આંતે પુછ્યું. "સુરતની ગાડી વાંદરાના સ્ટેશન ઉપર આપણને મલશે કે ?"

પણ દાદીશેઠે લીલીબાઇને કાંઈથી જવાબ આપ્યોજ નહી. દાદીની આંખો ઘાટલ સુપકીદી જોઈ, લીલી વધુ ગમરાવા લાગી, પણ તે હીંમત કરી બેઠી.

"દાદી શેઠ, તમે મારી ઉપર ગુસ્સે હોઓ ? પણ મારો ચાહાં તમારી ઉપર અઢાગ છે. મારો પ્યાર હઠ વગરનો છે. તમે મને અકારીના ગણો. હું તમારી માશી માયું છું. આવી એકાંત જગા જોઈ હું બીહું છું. તમે ખોલતા કેમ નથી ? બોલો દાદી ! ડીયર દાદી ! મીસ્ટર દાદીશેઠ, હું અરજ કરું છું કે બોલો ? જો તમે એમ મુગા ચાલશે, તો હું તમારી સાથ આગલ ચાલનાર નથી. મને ધાસ્તી લાગે છે. તમે મારી સાથ દગો રમો છ, કે શું ?"

લીલી હવે ખરેખર ધાસ્તી ખાઇ ગઇ. ધાસ્તીની મારી તેણીની છાતી ધડકવા લાગી. અંધારી રાતની સીદાઇમા તેણીએ આશ્વલ પાછલ નજર કીધી, તો તેણીને તમામ અંધાર ધોર આસપાસ દેખાયું. તુરતજ લીલીએ દાદીનો હાથ બાજુમાથી બંને હાથે પકડી લીધો, અને બુમ પાડી બોલી:—

"નહી, હવે હું આગલ નથી આવતી ! દાદી શેઠ જો મારી સાથ તમને નહી પરણું હોય તો બસ, તમે ત્રા પરણો, પણ તમે મને જવાબ આપો. મીસ્ટર, દાદી શેઠ ! ડીયર દાદી ! ! મારા દાદી શેઠ—"

લીલીની સધલી આજેજી ફાકર ગઇ. દાદીએ અંધારાંમાં આગલ ચાલવા માંડ્યું, અને લીલી દાદીની પછવાડે, પોતાની મરજી ઉપરાંત ધસડાતી ગઇ. તે ઉભી રહી શકી નહી, કેમકે દાદીની બગલમાંથી તે પોતાનો હાથ છોડવી શકી નહી. તેણીને લાગ્યું, કે તેનો હાથ કોઇ લોખંડના સકંજામાં સીકાઇ ગયો છે. અતિ તેણીએ લાચાર થઇ એક ચીસ પાડી—

“ઓ કોઇ આવો ! બોલ તું કોણ છો ! દાદી તું મને કાંઠાં લેઇ જાએછ ? અરે ! તું કંઈ દાદી નથી ? ઓ ખુદા—કોઇ બચાવો—

પુલની વચોવચ જઇ પુગતાંજ લીલીએ એક જોર કરી, પોતાની સાંધે ચાલતા શખસની જેબમાંથી પોતાનો હાથ ખેંચી કાઢાડી પાછલ હતી ગઇ, અને તેજ વખતે દાદી પોતાનો ચેહરો ખુલ્લો કરી લીલીની સાંધે ઉભો.

એકજ મીનીટ !

અને લીલીની ખાતરી થઇ, કે તેણીનો સાથી દાદી નહી, પણ કોઇ બંધતોજ શખસ છે. તેણીની આંખે ચક્કર આવવા લાગ્યાં. તેણીના બદનના તમામ સાંધા ઢીલા થઇ ગયા, અને તેજ વખતે પેલી કપડાંની ગાંસડી અને કાશ-ખાકસ તેણીના હાથમાંથી જમીન ઉપર તુટી પડ્યાં. હુબતની મારી લીલીએ એક જખરી ચીસ પાડી, માહીમ તરફ તેણીએ નાહાસવા માંડ્યું. પણ તે નાહાસે શું !

તેજ વખતે એક ફટકા લીલીના માથાં ઉપર એવો લો જોરથી પડ્યો, કે તે પડતાંજ, ચક્કર ખાઇ તે જમીનપર પડી. જેવી તે નીચે પડી, તેવોજ એક ખીજો ફટકો પેલા ખુનીએ તેના માથાંની ખોપરી ઉપર મારી, તેને સદાની મુગી કરી લાખી.

*

*

*

*

વધુ શું બન્યું તે લાંબાન કરવાની જરૂર નથી. ખીજો દાહાડે સહવારના પોહોરમાં છાપામાં નીચલી ખખરોએ દેર વંચાવા લાગી.

∴ ચંપાબાગમા ચોરી!

મોહટી રકમના દાગીનાનું ચોરાવું. !

મહમ—બાલકરનું ગુમ થવું!

ખાંનબાહાધુર બેહરાંમશાહ દીલાવરખાંનના ચંપા બાગમા, મધ રાતના, તીજેરીમાથી મોહટી રકમના દાગીના તેમજ કીમતી કપડાંની ચોરી થવાની ફરીઆદ, ઑટરોડ પુલીસ ચોકી ઉપર કરવામા આવી હતી. ખાંનબાહાધુર બેહરાંમશાહ પોતાના દીકરા દાદી સૌથ મીં કોકોળાદના મારબજા હોલમા ડીનર ઉપર ગયા હતાં, અને બાર વગતાને સુંમારે પાછા ફરતાં, નોકરોએ તેવનને ખબર આપી, કે મીસીસ દીલાવરની કંમપેનીયન મીસ બાલકર ઘરમાથી વગર ચેતાવવે જતી રહી છે. ખાંનબાહાધુર બેહરાંમશાહે તુરતજ નોકરોને ઘરની તપાસ કરવા કહી, કે કાંઇ ચોરી થઇ હોય નો માત્રમ પડે. તપાસ ચલાવતાં મીસીસ દીલાવરની તીજેરી ઉંઘાડી માત્રમ પડી, અને તેમાથી ઝવેરાતનો બાકસ, તેમજ કપાટમાથી કેટલાંક કીમતી કપડાંઓ ગુમ થએલાં માત્રમ પડ્યાં. પુલીસ મીસ બાલકરની પુઠે લાગી છે, અને જુદાં જુદાં સ્ટેશનો ઉપર તાર મારફતે આ ચોરીની ખબર પણ આપી છે.”

પણ જે દાહાડે સહવારના ચંપાબાગમા થએલી ચોરીની ખબર છાપામા છપાઇ, તેજ દાહાડે સાંજે સાંજના છાપાઓમા એક જાણુવા બેગ બીજજ ખબર છપાઇ.

માહીમમા મોહકાણ!

લેડી જમશેદજી પુલ ઉપર મીસ બાલકરનું ખુંન!

“આજે સહવારમા હમોએ આપેલી ખબરમાજે મીસીસ દીલાવરના ખાંતુની કંમપેનીયન મીસ બાલકર, જે મીસીસ દીલાવરની તીજેરીમાથી

દાગીના અને કપડાં લઈ નાહાસી ગઈ હતી, તેનું ગઈ રાતના કોઈ કરપીન ખુનીએ માહીમ મેંધે, લેડી જમશેદજી પુલ ઉપર ખુન કીધું છે. મરનારની પાસથી ચોરાએલી મતા ખીલકુલ મલી આવી નથી, પણ એવું માલમ પડે છે, કે મરનારનું ખુન કોઈએ તેની પાસની મતા છીનવી લેતા માટે ઢરેલું હોવું જોઈએ, જે જગા ઉપર મરનારની લાસ પડી હતી, તેની આગલથી એક ખાલી નાંહનો કેશ-જોડકસ મલ્યો છે, જેની ઉપર મીસીસ દીવાવરનું નામ કોતરેલું છે. મરનારના માંથાની જોર્પરી ખીલકુલ ફટી ગઈ હતી, અને તેણીના કાંનમાં પેહડેલા દાગીના કોઈએ જખરીથી ખેંચી કાઢાડી લીધેલા માલમ પડતા હતા, કેમકે મરનારના કાંનના ચાખકા ચીરાઈ ગયેલા જણાતા હતા. મરનારની લાલ ઉપર તુરતજ કોરોનરે માહીમ મેંધે જ્યુરી બરી હતી. જ્યુરી એવા અભીપરાય ઉપર એક મતે આવી હતી, કે કોઈ નામ નહી જણાયલા શખસે, મીસ ખાલફર પાસની મતા મેલવવા, જાણી જોઈને તેણીનું ખુન કીધું હતું.”

*

*

*

*

આ બનાવ બન્યા પછી, સોલ માસની મુદત, ચંપા બાગમાં વસનારાંએનું જાખમા, કાંઈખી જાણવા જોગ બનાવ બન્યા વગર, વહી જાય છે. પણ—

પણ એ સોલ માસમાં ગુલીસ્તાનનું શું થયું ? તેની ખબર કોણ પુછે ? ગરીબની દાદ કોણ લીએ !

ગરીબનો ચાર ખુદા !

પ્રકરણ ૩૧ મું.

સર દરીએ ડાલતું વાંહાણુ !

હા. સોલ માસ. પુરેપુરા સોલ માસ.

એ મુદતમાં ગુલીસ્તાનું શું થયું, તે જાણવાની ખાસ જરૂર છે. એ સોલ માસની મુદતમાં ગુલીસ્તાનની છાંદગીમાં મોહટા ફેરફારો થઈ ગયા છે. એ ફેરફારો કેવા હતા, તેની વીગત આ વારતા આગત વધે, તે આગમજ જાણવા જોઈએ.

હગારી મીસ ખાલફરની ઠગાઇનો ગરીબ ખીચારી ગુલીસ્તાન ભોગ થઈ પડી. એક ડુંધાડી ગાડીમાં, તેણીએ પોતાના ઘણીને તેની પરણેલી બધરી સાથે ખેડેલા પોતાની નજરે જોયો, એટલુંજ નહીં, પણ જે શખસ ઉપર તે પોતાનો જાન આપતી હતી, તે શખસ મીસ ખાલફરની બેઠનને દગો દેનાર માલમ પડ્યો, એ વાત જાણતાંજ તે ભોરવાઈ ગઈ. મોલી, એમાંનું યં જમીન ઉપર ત્યાંની ત્યાંજ પડી.

અમાગણી ગુલીસ્તાન ! કમનસીબ ગુલીસ્તાન ! આ જગતમાં તારે ભાટે સુખ સરજેલુંજ નહીં હતું. કેમકે અનેક વાર સુખના રસથી ભરેલું ખાલું, તારા હોથ સાથે લાગતાંજ, તે તારા હાથમાંથી જમીન ઉપર પડી ગયું. દુનીયાના ફંદ ફરેજ અને શીતરથી તુ બેખબર હોવાને લીધે, તારાં અમાગ્યાં નસીબે તું ભોરવાઈ ગઈ, તેમા કસુર તારાં કીસમતનો કે કસુર તુને ભોરવનખનો, તે અટકલી શકાતું નથી.

ગુલીસ્તાન દાદીને કોઈ પારખી ઝોરત સાથે હસી હસી વાત કરતે જોઈ બડકી ગેઈ. મીસ ખાલફરના કાવતરાંને તે પોંદચી ચડી નહીં. પોતાને પરણનાર શખસ કોઈ ખીજ સાથે પરણેલો છે, એટલુંજ નહીં, પણ મીસ ખાલફરની બેઠનને દગો દેનાર શખસ પણ તેજ છે, એમ જાણતાંજ, તે એમાંનું યં, મીસ ખાલફરની પગ આગલ રસ્તા ઉપરજ પટકાઈ પડી. મીસ ખાલ-

ફર તેજ વખતે એક બાહુતી વીકટોરીયામાં ગુસ્તીસ્તાનને નાખી, તેણીને ઘેરે સેધ જઈ, તેણીનો ભરબાહુનો સવાધીન કરી, સઘલી બનેલી બીના તે લોકને જણાવી તે પોતાને મકાને ગઈ.

ગુસ્તીસ્તાનના દુખ અને નીરાસીનો શું પાર ! તેની મીઠામાં મીઠી ઉમેદોનો કેવો નાશ ! તેની આશા અને ઉમેદોનું કેવું નષ્ટાદ. તેની દલ-ગીરીનું તોણ કાણુ કરે ! તેની આંખોમાંથી વેદનાં આંસુની ધાર કાણુ અટકાવે ! તેને કાણુ સમજવે ! તેને કાણુ મનાવે ! તેની આશા અને ઉમેદના સઘલા કીલ્લા એકાએક જમીનદોસ્ત થઈ પડ્યા ! દાદીને ચાહવા માટે, અને તેની ઉપર વીરવાસ મુકવા માટે, તે પોતાને હજારો હજાર હુલા દેવા લાગી.

આદમી ધારે છે શું, અને ખુદા કરે છે શું !

એક પખવાડીયામાં તો ગુસ્તીસ્તાન પરણીને સાસરે જનાર હતી. એક પખવાડીયામાં પછી તો તે દાદીની ધણીઆણી, દાદીના સુખની ભાગીદાર અને દાદીની દોલતની માલિક થનાર હતી. અને તેટલાંમાં આ શું બનાવ ! કંમનસીમ ગુસ્તીસ્તાનના કરમની આંકાંહાંથી હતી.

રાત ભેરારી બેકરારી અને વીંચાર વમાસણુમાં ગઈ. પણ તેજ રાતે ગુસ્તીસ્તાન પોતાના બવીશ માટે ઠેકાવ ઉપર આવી. સહવાર પડતાંજ તેણીએ પોતાના લગનના તઈઆર કરેલાં કીમતી કપડાંની ધડી કરી, તે સઘલાં એક પતરાંની ત્રંકમાં ગોડવ્યાં, અને તે કપડાંની સાથે, દાદીએ માર્કસ કંમપનીમાંથી તેણીને અપાવેલું ઝવેરાત, તેમજ દાદીના પછસામાંથી તેણીએ ખરીદેલી સઘલી ચીજો, તેજ ત્રંકમાં મુકી, તેણીએ ચાવીથી તે ત્રંક બંધ કીધી. અને પોતાના ધરવાણી બાબર ભુંગના માફી ડોસાને તે ત્રંક સ્વાધીન કરી, તે બોલીઃ—
“માસી માથ, મને માફ કરજો. હું જાઉં છું. આએ લતા ઉપર, તેમજ આએ ઘેરમાં હવે મારાથી રહેવાનું એમ નથી. દેખવું છે, કે તે મારી શોધમાં આએ તરફ આવશે. તે મારો પીછો છેડનાર નથી, એમ હું જાણું છું, અને તેથીજ હું તેનીથી નાહાસવા સારું આએ ઘેર છોડી જાઉં છું. કદાચ મારા

ગીયા પછી તે જો હીંયાં આવી લાગે તો મારી ઉપર મેહરખાની કરી, આંખે ત્રંક તમે તેને આપી દેજો. તે ઉંચો, સાંમલા રંગનો, ખુશ્મસુરત, સોહામના દેખાવનો છે. તેનું નામ દાદી યા તો જમશેદ છે. માસી, તમે તેને કેહજો—તમે કેહજો—કે—

ગુલીસ્તાનની છાતી ભરખ આવવાથી તે રડી પડી, અને માફી ડોસાં પણ આંખમાં પાણી લાવી બોલ્યાં—

“ના રડ-ટીકરી ના રડો મરેરે. એ શું થઇ ગીયું !”

“તમે તેને કેહજો, કે હું મારી સાથે તેનું આપેલું અપાવેલું કંઇખી લેઇ ગેઇ નથી, પણ બધું હીંયાંજ મુકી ગેઇછ. હવે મને મલવાની જરાખી તેને આસા રાખવી નહી.”

ગુલીસ્તાન માફી ડોસાને મક્કી, રડતી આંખે અને તુટેલે દીસે, પોતાનું જીવું મકાંન ખાલી કરી ગેઇ.

ખાલી કરી તે ક્યાં ગઇ ?

મુફ્તેસીની મુસીબતોના સંકટ.

આજે ત્રણ મહીના થયાં ગુલીસ્તાન કોટ મધે એક કંગાલ ગલીમાં આવેલાં એક ગલીય મકાંનને બોયતકીએ જઇ વસી છે.

હીંયાં તે એક નાહલ્લી ઓરડીમાં, એક નાહલ્લી ખાટલી ઉપર, એક ફાટેલી સાદરી નાખી, તે ઉપર એક જીવું પુરાણું ખોરીયું નાખી, સુતેલી છે. હીંયાં તેની દાદ લેનાર કોઇ મલે તહી. હીંયાંની ગલીચીમાં વસતાં, હવા અને ઉજ્જસની તંગીને લીધે, કંમનસીય ગુલીસ્તાનને આજ અડી માસ થયાં મેલેરીયા-તાવ લાગુ પડવાથી, તે ખુશ્મસુરત જવાં છોકરીની હાલતમા મોહટો ફરક પડી ગયો છે. એ મુદતમા પોતાની નાહસંત તખીયતને લીધે, પોતાના પેટની વેઠ કરવા જેટલુંખી સીવી સાંધી નહી શકવાને લીધે, મોહોટ બાગે ગુલીસ્તાનને લુખમરો વેઠવો પડ્યો હતો, અને પુરતા ખોરાકની તંગીને લીધે, તેનો એક વખતનો ખુશ્મસુરત ચેહરો કજરાઇ ને ફરમાઇ ગયો હતો. તેની સેજાંમની સીકલ સોહજરાઇ મઇ હતી. તેના

શરીરનો ભરેલો ખાંધો સુકાઈ તવાઈ ગયો હતો, તેના ખીલી રેહ્યાં ગોલાખી ગાલો શીકા પડી ગયાં હતા, અને તેણીના ગાલમાં તેમજ આંખોમાં ખાડા પડ્યા હતા.

ગુલીસ્તાનમાં આ બધો ફેરફાર ત્રણ મહીનામાં થઈ ગયો હતો. એ ખુવારીભર્યો ફેરફાર, ગરીબી અને મુંઝવેસી સાથ, લુખમરાથી થયો હતો. એ મુંઝવે દરમ્યાન ગુલીસ્તાનને પગવતારા, અને ગુલીસ્તાનની ખુશસુરતીપર ભમતા ભમરાઓ કાંઈ એમાં નહીં હતા. પણ ગુલીસ્તાન પોતાની સઘલી લાચારી અને ગરીબ છતાં તેના અદમાસોની તરફ ધીકારથી જોતી હતી.

ત્રણ માસની મુદત બાદ, પોતાની તખીયતમાં કાંઈક સુધારો થતાંજ, ગુલીસ્તાને પોતાના પેટની વેડ માટે, પાછું સીવવાનું કાંમ શરૂ કર્યું. પણ તેમાં તેનું શું દલદર શીટ !

પણ તે કરે શું ? પેટ ભરવા માટે સીવવા સાંધવા વગર ગુલીસ્તાનને છુટકોજ નહીં હતો. કલાકના કલાક સુધી ગલીચી અને દવા ઉખસ વગરની જગામાં બેસી સ્ત્રીવતાં, અતે તેણીની જાંઘી ખુવારીને ખરાબે ચઢવા લાગી, અને ગુલીસ્તાન જ્યારે ખીલકુંજ નાતવાંન અને અગ્રકત થઈ પડી, ત્યારેજ તેણીએ જાણ્યું, કે હવે આ ફાની દુનીયામાં તેના વસવાટનો વખતનો છેડો, જે વખત જાએ છે તેમાં જલદી આવવો જોઈએ.

તેણીના દુખના દાસતાંન લંબાવવાની જરૂર નથી. ગુલીસ્તાનની જાંઘીને કાતીલ ઝેરનો સડો લાગી ચુક્યો હતો. તેણીનું એક વખતનું ભરેલું આંગ, તવાઈ જવા લાગ્યું. સુકી ખાંસીથી સારી રાત તે બેભર થવા લાગી. રાતના પસીનાથી તે હેરાંન થતી રહી. તેની છાતીમાં, અવાર નવાર થતાં ધંપકારા, તે પોતે સાંભળવા લાગી, અને એ સઘલાં સાથ ઝીણી ખારીક ખુખાર તેના જીવનો કાતીલ જન્મ થઈ લાગી !

એ શું દરદ થતું હતું !

તે ખમનું જીવ લેતો દરદ હતું.

અને ગુલીસ્તાન કાંઈ તેથી બેખબર કે અંગતણી હતી નહીં પોતાની નાદરત તખીયત અને નાતવાંની છતે અંતે એક દાહાડો તે કાટના ધરમના દવાખાનામાં દવા લેવા ગયો, અને નજદીક જે અઠત્રડીયાં સુધી દવાખના ઓટારા પીધા પછી, એક દાહાડે ડાકટરે તેણીને જણાવ્યું, કે “તમે એ દેવલાલી જવું. કેમકે તમારા દુખને, દવા કરતાં દવાની જરૂર થઈ છે.”

સુલેસ ગુલીસ્તાન ! તે ખીચારી દેવલાલી તે ક્યાંથી જાએ ? જ્યાં એકબી વખત પેટમાં નાખવા માટે અંત કે ખોરાકની તે મોહતાજ હતી, ત્યાં દેવલાલી જવાનું ગાડી બાકું, અને ત્યાં જઈ ખાવા પીવાનું, તે ક્યાંથી મેલેવે ?

“જી હું મરવા જરાખી બીહતી નથી. પણ મને કેહવો તો ખરા, કે મને શું દરદ છે ? મને દરરોજ રાતના કંડી વાગી તાપ ચઢેછ, અને સહેજસાજ મને ઠંસો છે. પણ છાતી ઉપરથી ખરખા કે કશ જવું જરાખી પડતું નથી. મારાથી ધનો વાર બેસાતું નથી. બે ટાંકા સીવું, ને દરજી કંઈ આપી જાય, તો તેમાંથી ચોખ્ખાની કાંજી કમી પીવુંછ. ખીજું તો મને કંઈ જરતું નથી, અને ખાવાને નામે મને હલકી થતી હોય એમ લાગેછ.”

“તમારાં માએ જીવતાં છે-કે ?” ડાકટરે પુછ્યું.

“જી માએ જે જીવતાં હોતે, તે આજે આવી આફતમા હું કદીખી પડતો નહીં.” ગુલીસ્તાન બોલી. “તેવન મરી ગીયાંછ.”

“મરી ગીયાંછ ! તાહારે તમારા ખાવા ?”

“ખાવા સાથી મરી ગીયા, અને તેવનને શું થયું, તેની મને જરાખી ખબર નથી.” ગુલીસ્તાન રડી પડી બોલી.

“તમે હેખતી ના જવો. તમને ખરાબ ઠંસો-હાથ પડીયોછ, આએ બારીક તાપ, અને સૂકો ઠંસો, ખમની શરઆત દેખાડનારી નીશાંનીઓ છે.

તમુને દેવલાલીની હવાથી ફાએદો થશે. તમે જે દેવલાલી જવાને રાજી હોવો, તો હું તમુને મોકલી આપવાની કંઈ તજવીજ કરી આપું.”

તેજ દીવસે ગુલીસ્તાને પોતાની કંઝની સરજત ઉપર સહી કીધી હતી. તેણીએ નક્કી જણ્યું, કે આ ગરીબોને રીઆવનારી દુનીયામાંથી તેણીને ચાલી જાતો વખત, હવે પુરો થવા આયો છે.

પણ અશ્વોસ ! આવી જવાંન, આવી ખુબસુરત, આવી નીરદોશ, આવી મલી અને આવી નેકને આવું જાત્રાંમ દરદ ! એવી ફરેસતાઈ, સદગુણી આરતનુ મોત, આવાં રીઆવી રીઆવી જીવ લેનાર દરદથી કોય આવતું હશે ?

ગુલીસ્તાંન પોતાના મોતનો પેગામ સાંભલી જરાએ દુખી થઈ નહી. જરાખી તે ખીહીધી, કે હેજતી નહી. તેણીએ ધરજઈ તુરતજ એક પેસ્ટ કાંડ લઈ, પોતાના જીના ધરવાત્રાં માફી ડોસા ઉપર લખી જણાવ્યું, કે તે પોતે આવી શકે એવી હાલતમાં નથી, વારતે તેજન જે પુરસદને વખત તેને મલી જશે, તો મોકલી મેહરબાની થશે.

નીરુધાર ગુલીસ્તાંન ! એથી વધારે તે ખીજી શું કરી શકે ? આંએ દુનીયામાં તેનું ખીજી કોઈખી સજી વાહાજી કે દોસ્ત આશનાવ હોય, તો તેને તે પોતાની મદદે ખોજાવે, યા પોતાના આવી પુગેત્રાં મોતની ખબર, તે તેને આપે. પણ ગુલીસ્તાંનનું કોઈ સજી કે દોસ્ત આ દગલખાજ દુનીયામાં હતુંજ નહીં, એટલે તે એથી ખીજી શું વધારે કરે ?

એક માસ સુધી ગુલીસ્તાંનની ખબર કોઈએ લીધી નહી. તોપણ દયાને ખાતર તેણીના પડોસીઆએ અચારનવાર તેણીને વારા ફરતી મદદ કરવાત્રે ઠેડાવ કીધો. પેહલે માળથી સહવારના આહેનુ એક કપ અને પાંઉની કાતરી, પીજે માળથી અપોરના કાંઈક લુખખું સુકકું બોજન, પીજે માળથી રાતના તેવોજ કાંઈ ખોરાક તેણીને સાઈ તેના પરદખ-બોજન બાકુનો મોકલતાં હતાં. એવી કંગાલીયતમાં એક માસ વધુ

ગુજરી ગયો. અંતે એક દીવસે ગુલીસ્તાનના બુના ધરવાલા માકી ડોસાં, ગુલીસ્તાનના ધરનો પતો પુછતાં આવી પુગ્યાં.

“ઓ, મરે ? માયજની, આએ તારો શું હાલ તેં કીધો ?” માકી ડોસાં ગુલીસ્તાનને જોતાં જ હેમતી જમ બેઠ્યાં. “ગુલીસ્તાન ! ગુલીસ્તાન ! આએ તેં શું મોહોકાંણુ વારી ? અરે તારું રૂપ કાંઈ છે ? તારું હોસાંન કાંઈ છે ? ગુલીસ્તાન, માય જની, હુને શું છે ? મને કહે તો મારી ધોરન ?”

માકી ડોસાંની આંખમા ગુલીસ્તાનનો હાલ જોઇ પાંણી આવી ગયાં, અને ગુલીસ્તાન જે એક ભાગી તુટી ખાંટલી ઉપર ખોરીયું ઓઢી પડેલાં હતી, તેને બેટી પડ્યાં.

“માસી, તમને તજદી પડીછ, તે માફ કરજો.” ગુલીસ્તાન પડી પડી ધીમે અવાજે ભોલી.”

“અરે પણુ ગુલીસ્તાન આએ તારા શું હાલ ?” માકી ડોસાંએ ફરીથી પુછ્યું. “પણુ કંઈ નહીં દીકરા, ખદાએ સાર કરશે. ધીરજ ધર. હું તુને સારી કરશ. હું તુને મારે ઘેર લઇ જવસ. સરની ઇસપીતાલના મોહોટા ડાકટરની દવાં કરસ. હું આજની આજ તુને મારી સાથે લઇ જાઉં. તારો ઓરડો હજુર ખાલીજ છે દીકરા. હજુર કોઈ ભાંડુત આયુંજ નથી. પેલો તારો ધણી થતો, પેલો જમશેદ, એક વખત પુછતો પુછતો આયો તો—

“તેવન આયાતાં માસી ?” ગુલીસ્તાને ઇતેજરીથી સવાલ કીધો. “તાહારે તો મારાથી તમારે તાંહાં અવાએજ નહીં માસી.”

“દીકરી ગુલીસ્તાન, એમ ચેરાં શું કરેછ ?” માકી ડોસાંએ કપકાં આપ્યો. “આએ દુખના જોરે ખંધી સોહરાઇ સુકાઇ ગેઇ, અત્તે એમ ચેરાં ના કર. તારો ધણી થતો, અચારો પેલો જમશેદ, દર દસ પંદર દાહાડે તારી ખબર પુછવા આવતો ને આવતોજ રહેછ. હું તારું ઠેકાણું જોજામુતી હોતે, તો તેને જરૂર કહીતે. તારો પેસ-ક્યાટ મલીયો, તાહારે મેં તો તારી વાત જાની !

અચારો કેવો બસો. જાહારેખી આવે તાહારે તુંને યાદ કરી, આંખ પાણી ભરી, તારું ને તારુંજ નામ બોલી પાછો જાય.”

“તે ગમે તે હોય, પણ મારે તે શું કાંમનો?” ગુફીસ્તાંન ડીબો તાણી બોલી. “રો મને ચાહેછ, એમા તો જરખી શક નથી. અને ખુદ જાણેછ, કે હું તેને કેવો ચાહતી હતી. હું હજી તેની બલાષ્ટ્રએને યાદ કરેછ. હું હજી તેની પ્રીત અને મયા દયાને યાદ કરેછ. તેનો પ્યાર ગમે તેવો હોય, પણ તેના દીક્ષમા પાપ હતું. તે ખીજીને પરણેલો હોવા છતાં, મારી સાથ પરણવા તક્યાર થયો હતો. તેના પ્યારમા પાપ વસેલું હતું. મારી ઇજ્જતનો તે નાશ કરવા માંગતો હતો. એ હું તેનું પાપ વખતસર જાણતે નહી, અને હું જો તેની સાથ પરણી જતે, તો પછી—પછી—માસીમાય—પછી—

ગુફીસ્તાંનથી હવે ઠાપાયું નહી. તે જરખત રહી પડી, અને માફા ઠાસાંએ તેને સધીઆરો આપી પેટમા દાખી કહ્યું :—

“ના રડ, મારી માય કરે, ના રડ. તું રડેછ, ને મારા પેટમા ચુંદાછ આવેછ. તું જોઈએ તો તેને ના મક્કતી. પણ મારી વાત તો સાંભલ ? તારા મધાનીયા પછી, આંઠ કે દસ દાહાડે, કોઈ પેદરેલો ઓધેલો, સોહામને પરસી આવી, તુને પુછવા લાગો. મે કહ્યું, કે “આ તે તો ખાલી કરી ગઈ.” તું ખાલી કરી ગઈએ મ સાંભલતાંજ તે તો શીકોજ પડી ગીયો. પછી તારી પેલી પેટીની કુચી મે તેને આપી. તે પેટી ઉંધારી બધાં કપડાં જોઈ ને આંખમા પાણી લાગ્યો, અને તે પાછી બંધ કરી મને કહ્યું જે “આએ પેટી ને કુચી તમે હીયાંજ રાખ્યા. હું ગુફીસ્તાંનને શોધી કાઢાડું તાંહાં સુધી એ પેટી તારા.” તે મને કુચી આપી ગઈયો, અને પંદર વીસ દાહાડે પાછો આવી મને તારું ઈરઠેકાનું પુછવા લાગો. પણ ઠેકાનું તે કાંથી આપું. હું જો જાણતી હોતે તો જર તેને કહતે ?”

“મારી સરજત. મારાં કરમની કાંહાણી પુરી થઈ.” ગુફીસ્તાંન બોલી. “તેના પ્યારની કીમત હું જાણતી હતી, પણ તેની દગલખાજથી હું બેખબર હતી.”

“દીકરી ગુલીસ્તાન, હવે ચાલ હૈક મારી માય કર.” માકી ડોસાં બોલ્યાં.
“હું ગારી મંગાડી. તું મારે ઘેર ચાલ. જમશેદ હવે પાછો તારી તલાસ કરવા
આવે એમ મને લાગતું નથી, કેમકે તે ઘડી ઘડી આવી જાહેરે ઠાકી ગયો,
તાહેરે તે મને કેહી ગીયો, કે જો ગુલીસ્તાનની કંઈખી ખજૂર મલે, તો
મને તરતજ લાખી જણાવવી.”

“કાંઠાં લાખી જણાવવી સરની ?” ગુલીસ્તાન એકદમ બોલી પડી.

“પેતું કીયું છાપાખાનું જે ? બામદાદનું છાપાખાનું.” માકી
ડોસાંએ યાદ કરી કહ્યું. “પણ હવે તે આવે એમ નથી. તું હમણા તો
મારે તાંહાં ચાલ. પછી તુંને જરા ફેર પડે, તું ફરતી હરતી થાય, ને મારી
મેહન ઝીંબુને ઘેર કાલાખે તુને હવા ફેરફાર કરવા હું પોતે લઈ જવસ.”

માકી ડોસાંની મેહરબાની આગલ ગુલીસ્તાનની હુજત ચાલી નહી, અને
ગુલીસ્તાનને લાચારીએ તેવનની સાથે તેવનને ઘેર જવુંજ પડ્યું.
ગુલીસ્તાનને તેની લાચારી કરતાં, લાએડી અને બલમનસંધ માટે માકી
ડોસાં વધારે ચાહતાં હતાં. તેના સદગુણે તેવન વખાણતાં, તેના વીચારની
તારીફ કરતાં, અને તે સખખોને લીધેજ માકી ડોસાં ગુલીસ્તાનના દુખથી
દુખી થતાં હતાં. ગુલીસ્તાન જેવી જવાન છોકરીઓ તો કંઈક ઘણીખી
પડી હશે, પણ ગુલીસ્તાનના જેવી સદગુણી, ગુલીસ્તાનના જેવી પાક
દયાનતવાલી, અને ગુલીસ્તાનના જેવી ભલા અને નેક વીચારવાલી તો ઘણીજ
જુજ હશે.

એક લાંખી મુદત ગુલીસ્તાનની સારવાર અને ઇજત કરવામા માકી
ડોસાંએ કાફાડી નાખી. સરની ઇસ્પીટાલના મોહટા ડાક્ટરની દવા, ગુલીસ્તાનના
જીવલેન દરદ ઉપર કાંઈખી કારગત લાગી નહી. ગુલીસ્તાન પોતાની જાંઘોનો
તમામ હીસાખ પુરેપુરી બાહોસીથી તપાસી રહી હતી. તે જાણતી હતી,
કે ખમનો રોગ કદીખી સારો થતો નથી, અને તે રોગના પંજાખી એક વખત
સપહાય પછી, તેના હાથમાંથી છુટવાનો ફાંફાં મારવાં ફાકટ છે. ∴

આખરે એક દીવસ ગુલીસ્તાને માંકી ડાસાને કહ્યું:—“ માસી માય, મને કસાંથી ફેર પડે એમ લાગતું નથી. તમારે માથે હવે હું કાંઠાં સુધી પડી રહું. મારું નાંખ કપડ જાએ છ માસી ? ”

“ ના રે—ના રે, એ શું બંકે છ ગુલીસ્તાન.” માંસીએ ખુમ પાડી. “ હવે તો તુને ઘણો ફેર પડ્યો છ. અગાઉના જેટલો તુને ઠાંસો કાંઠાં છે ? ”

“ ઠાંસો અગાઉના જેટલો નથી, એ ખરું. પણ માસી અગાઉના જેટલી હવે મારાંમા શક્તી નથી.” ગુલીસ્તાન બોલી. “ એ બધાં ઠાકાના ગાઉ રે.”

“ ખખરદાર પોરી, જો એવું કાંઈ મારા ઘરમા વખત કવખત બોલી છ તો ! ” માસીએ ગુલીસ્તાનને મનાવી લેવાનું કીધું. “ જા બા ગુલીસ્તાન, તું જરા જરામા એમ તારા મનમાં ઓછું ના લાવ.”

“ તમે મારી વેઠ કાંઠાં સુધી કરશો માસી ? ” ગુલીસ્તાને સવાલ કીધો. “ ખુદા તમને ઘણાં સુખ આપે. મારે લીધે તમને કેટલી મેહનત અને કેટલી તબદી ! જો હું મારી બામારીમાંથી સાજી થઈ ઉઠવાની હોતે, તો હું તમારી મેહરબાની, તમારી તાબેદારી કરી ફેરવતે. પણ બહારે સાજી થવાની આશાજ નહી, તાહારે—

“ ઓવારે તારો પરથી ! તું તો મારી જબરખ પખોરી નાખી, હસતી રમતી ઉઠશે.” માસીએ દીલાસો આપવા કહ્યું. “ આજે ઠંડીના દાહાડ છે કેની, તેથી તુને એમ નબલાંઈ લાગે છ. પણ હવે હવા ફેરવાશે એટલે —

“ ગુલીસ્તાન ! એ ગુલીસ્તાન ! ! અરે કોઈ આવેરે ! એ મારી માયજની—બેલની—ગુલીસ્તાન ! ગુલીસ્તાન હોશીયાર છે કેની ? ”

કાંઈજ નહી. વાંચનાર ગુલીસ્તાનની વધતી જતી નાતવાનીને લીધે, તે ‘ફેન્ટ’ મારી ગઈ હતી, પણ “ વાહાંજુ બરદરીએ તો હતુંજ.”

સોલ માસમાં ગુલીસ્તાનની આવી હાલત થઈ હતી.

પ્રકરણ ૩૨ મું.

હાણાખંદરનો રાજકુમાર !

‘ જૈસેકુ મીલા તૈસા—તૈસેકુ મીલા તાણ ! ’

નીચલી જાહેરખબર મુંબઈના સધલા ઇંગ્રેજી છાપામાં ચક્રચક્રી રહી હતી.

The Bandmann Opera Co.
40, LONDON ARTISTES, 40.
 FROM THE
GAIETY THEATRE, LONDON.
TO-NIGHT! TO-NIGHT!
 AT THE
NOVELTY THEATRE.
THE EARL & THE GIRL

PRICES OF ADMISSION RS. 5, 4, 3, 2, & 1.

બીતે બીતે આ નાટક કંમ્પનીની જાહેરખબરનાં કાગળે ચોંટાડવામાં આવ્યાં હતાં, અને ત્રાંમતે નાકે ગંજવર કદના રંગ ખેરંગી પ્રેમમાં, લલચાવનારી ભાષામાં લખાએલાં, છુટથી વેહચાતાં હતાં. છાપાવાલાઓએ આ કંમ્પનીની તારીફ ઉપર તારીફ છાપી મારી, લોકોની લાગણી બેહદ ઉસકેરી મેલી હતી.

એટલું બધું તે આ કંમ્પનીના ખેલમાં શું અસાધારણ બોવાતું હતું ? તમે સમજ્યા નહીં. એ બધી મોહોકાંણુ છાપાવાલાઓની સીધારસની હતી. ઇંગ્રેજી છાપાએ છાપ્યું હતું, કે જાનડનની જાણીતી ગેઇટી નાટક-શાલાના ચાલીસ નામીઆ ખેલાડીઓ, મુંબઈમાં ખાસ પોતાનો હંનર દેખાડવા

આવ્યા છે, અને તેમા થોડીક 'મેમ સાહેબો' એવી છે, કે તેઓએ પોતાની ખુબસુરતીથી લંડનના આગેવાંન મંડલોમા ચકચાર અને હોશ્કાર મચાવી દીધો હતો.

આપણે કાંઈ જાણતા નથી, પણ લંડનના આગેવાંન મંડલોના સભાસદો, આ મેમ સાહેબોને જોઈ એમ ગાંડા ઘેલા થઈ ગયા હતા, તે આ પક્ષ અને પાઉંડરમા લપટાએલી મેમ સાહેબો કેવી જાણી 'કટીંગ-આસ્તર-જનરલ' હોવી જોઈએ !

માર તોપ કોણ પુછેછ ! બેલાડીઓ તો કાંઈ રેંછપેંછ જેવા હશે, અને મેમ સાહેબો, કાંઈ ખુને ખાંચરેથી ગાંસડા ખાંધી નીકલી પડી હશે. પણ અધીપતી સાહેબને બે વધારે સારી જેવી ટીકીટા પોટ્ટાચી ગેઈ હશે, તેના પરતાપથી તેવને એક ફકરો ચીતરી કાઢાડ્યો, અને તેની અસર મુખ્યની નાટકી દુનીયામાં વીજલી વેગે ફરી વલી.

તોપણ ઇંગ્લેન્ડે આ બેમુલ હુનરના કદરદાંન તો ખરા. બે કારણ સર તેઓ પોતાના જાતભાઈ નાટકી ધંધાદારીઓને ઉત્તેજન આપવાની પોતાની ફરજ સમજે છે. પેહલુ મુખ્ય કારણ તો પોતાના જાતભાઈઓ, જોખમ માંથી બેચી હજારો માઇલથી દૂરીઓ દોહોવતા મુખર્ષી સુધી ઉમેદ ખાંધી આવે, તેમને નુકસાંનમાં જવા દેવા નહી, અને ખીણું કારણ નાટકના હુનરને તેઓ એક હુનર તરીકે સમજી તે ધંધાને ઉત્તેજન આપે છે.

આ બે કારણોને લીધેજ નોંવેલટી નાટકશાલા આજે રાતના તમામ આગેવાંન યુરોપીયન ખાંતુઓ અને ગ્રહસ્થોથી ચીકાર બરાઈ ગઈ હતી. અલખતાં તેમાં થોડીક પારસી મડલો, તેમજ પારસી જાંગલાઓખી ધસડાઈ તનાઈ આવેલા દેખાતા હતા ! પણ તેમની હાલત 'બેહરો બે વાર દસે' તેવી નજરે પડતી હતી. જેઓ ઇંગ્લેન્ડ સમજતાં હતાં, તેઓની વાત તો જોરસલાહા, પણ જેઓ દેખાદેખીને લીધે ફક્ત પોતાનું અને પોતાનાં

કપડાંનું 'એગઝીબીશન' કરવા આવ્યાં હતાં, તેઓ પેહલાં સરવે કાઢને હસતાં જોઇ, વગર સમજવે સમજીયા ખપવા હસતાં, અને પાછલથી જ્યારે કાઢ તેઓને સમજાવતું, ત્યારે 'મરેરે એમ થયું કે !' — ફરી ફરીથી તેઓ હસતાં હતાં.

પણ રંગ રાગના આ મહાંત મંદીરમા, ખુબસુરતીના બજારમાં દરેક મડમ પોતાને વધારે ખુબસુરત દેખાડવાની તજવીજ કરતી હતી. અલખતાં અત્યાર સુધી કાંઈખી જાણુવા જોગ, યા ધ્યાન ખેંચવા જોગ બનાવ બન્યો નહીં હતો, પણ ખરાખર નવમાં પાંચ મીનીટ હંમ હતી, તેટલાં ચોરચેરત્રામાંથી સઘલાં જન, ફરી ફરીને ઉંચે ડરેસ સરકલ તરફ, ટીકી ટીકી, નંબર અગીઆરવાલા બૉક્સ તરફ જોવા લાગ્યાં.

એ કંઈ તમારા પારસી કે હિન્દુ નાટકો નથી, કે મચ્છીબજાર જેવા પુકારો નાટકશાલામા નાટકની રાતના ખેત દરમ્યાન મચી રેહ. મારા ભાઈ અમથીજ ડીંગ મારોછ, કે હમે તો નાટકના કદરદાન, અને સમજદાર છોઈએ ! અરેખાંડ ખાવો ! જો સાંભલો. છંદ્રેજી નાટક તખંતો અને છંદ્રેજી સંસાર, જેની તમે નકલ કરવાની બડાછ મારોછ, તે તમારાથી ૪૦૦ વરસ આગલ વધેલો છે. તેમના આજના સંસારની પકતીએ, તેમજ તેમના આજના નાટકની પંકતીએ, તમારા સંસારની અને તમારા નાટકની આજની હાલતને પોહાયતાં, કાંઈ નહીં, તો ખીજાં બસો વરસ જોઈએ.

એ કોણ ? એ ડરેસ સરકલમા ઉંચી ડોકી કરી, બધાં જન કોણને જોઈ રેલાં હતાં ? બહી બહી મડમો, તેમજ છંદ્રેજો વડીક ફરી ફરી ડરેસ સરકલમા નંબર અગીઆરવાલા બૉક્સમા જોતાં હતાં.

હા. નંબર અગીઆરવાલો બૉક્સ ખરેખર બાયગશાલી હો ! કેમકે તે બૉક્સમા એક સરવ જેવાં સીધાં કદની, કાલી બંમર જેવી આંખોવાલી, અને સુદર રૂપથી દીપી રેહલી એક મડમ, કીમતી જુર અને જરીઆંનથી ભરેલી, ઉમદા પોશાકમાં સજ યાએલી આવી ખેસતાંજ, સરવેની નંબર તેના

તરફ ખેંચાઈ. નજરજ ખેંચાઈ એટલુંજ નહી, પણ લોકોના દીવખી તેની ખુશસુરતી તરફ ખેંચાઈ રહ્યાં.

પણ તે કાંઈ એખલી નહી આવી હતી. તેની સાથે એક સોહામના બેહરાનો, પણ સાંમલા રંગનો, એક હંચો કદાવર જવાંન પણ હતો. તેઓ અને જનનનંજર અગીઆરવાલા બોકસમા ખેડાં હતાં.

“આઈ સે, એ આએ છાવો કાણુ છે?”

“તમે એકબાજી, એ કાણુ છે?”

“પેલો કાણુ છે?”

“આઈ સે, એ પેલી છાવી કાણુ છે?”

“હું નથી જાણતો, પણ હમણાજ મેં એ લોકને બે ઘોડાની લંડોમાથી ઉતરતાં જોયાં.”

“કાઈ અમેરીકન હોય, યા તો સરકેશ્યન !”

“પણ એની સાથે કાણુ છે? તે કાંઈ યુરોપીયન જોયો લાગતો નથી? કાઈ પારસી હોય, યા નેટીવ હોય. કદાચ કાઈ મુંખધયા ડાક્ટર કે ઍરીસ્ટર થયા વેલાત ગીયો હોય, અને કાઈને પરણી લાયો હોય?”

“ઝીં વિલ-આ-શેમ !”

*

*

*

*

“ડીયર રટેલા, તેં તો આ હાઉસમા આગ સલગાવી દીધી ! આ બધાંના જીવર તારી ખુશસુરતી જોઈ બડકો ઉડ્યાં છે ! જોયું કેની, બધાં જનાંઓ ‘ઓપેરા’ લઈ તુનેજ બોપેછે ! જાણે એ લોકના બાપનોજ માલ !”

“ડીયર રૂપી, તમે એમ અદેખા ના બનો.” રટેલા બોલી. “હમારા લોકો ઓરતોની ખુશસુરતીને વખાણે, તેને તમે લોક અપમાન સમજોછ. હમો લોક તેમાં ‘કોમ્પ્લીમેન્ટ’ સમજીએછ. એક ખુશસુરત ઓરતની ખુશસુરતીની તારીફ કાઈ કરે, તો તમારી ડોમની ઓરતો તેમજ મરદો તેમાં અપમાન સમજોછ, પણ હમે તેમ સમજતાં નથી. ખુશસુરતી પૂરવરદેમારની

બક્ષેલી બક્ષેસ છે, તેને કાઢ જોઈને વંખાણે, અને કાઢખી પસંદ કરે, તો તેમાં તમારું ને મારું શું ગયું ?”

“ના, ના, એમ નહીં બને.” પેલા જવાનું જોલ્યો. “જ્યારે હું તારી સાથે પરણ્યો, અને તું મારી સ્ત્રી થઈ, એટલે મારાં વીચાએ મક્કતાજ વીચાર તારા થવા જોઈએ હીયર. તારે માટે મેં કંટલો બોગ આપ્યો છે, તેનો ખ્યાલ કર ? મેં મારો ધરમ તજ્યો. મારો દેશ તજ્યો. મારો વેશ તજ્યો. તને રાજી રાખવા તારા ધરમમા વટલી, મારું રૂપસીંહ નામ બદલી મેં રૂપટ રાખ્યું ! મારી પુછતો મોહટો બાગ તને યુરોપની મુસાફરી કરાવવામા મેં ખરચ્યો. એ સરવે મેં તારા પ્યારને માટે કીધું છે હીયર.”

“હા. પણ રૂપી, તેટલાં માટે હું તુને કંટલી બધી ચાહું છું.” રટેલા બોલી. “પણ હીયર રૂપી, તું મને ગભરાવ ના. તારી પુછતો મોહટો બાગ તેં યુરોપની મુસાફરીમાં ખરચી ખાધો, એમ તું હમણાં બોલીયો, તેની મતલબ શું ?”

“હા. હું એમ હમણાં જોલ્યો ખરો.” રૂપી ઉરફે રૂપટ ખુલાસો કરવા લાગ્યો. “મારી પુછ એટલે મને મારાં રાજ તરફથી દર વરશે જે વરસાંત મારા અંજત ખરચ માટે મળે છે, તે હવે તું સમજીની.”

“ઓ ! હું સમજી.” રટેલા બોલી. “પણ—હીયર રૂપી, તારાં રાજમા તું મને એક વખત નહીં લેઈ જાએ ?”

“અરે લેઈ જવાની વાત કેમ બને સુંદર.” રૂપી જોલ્યો. “મારો બાઈ મારી ગાદી પચાવી બેઠો, જે કે ગાદી વારસ તો હું છું. અને જે હું હવે તેના રાજમા જાઉં, તે તે મારો જીવ લેવાની તજવીજ કરે ! વલી હું વટલી ખ્રીસ્ટી ધરમમા દાખલ થયો, એટલે મારી તમામ નાત મને જોતાંજ છોડાઈ પડે તો ? અરે ચટ કરતાં રાજમાં બલવો ઉઠે ! અને વાઘસરોયનો મારી ઉપર ઠપકો આવે ! એટલાંજ વાસ્તે મારા દેશમા જવાની મારી હીંમત થતી નથી. પણ હું મારા હક માટે હવે ગવરનરને અરજી કરવા માગુ છું. હું પારલામેન્ટ સુધી લડીશ. હું મારા ખાપની ગાદી ઉપરનો મારો હક જતો મુકનાર નથી.”

“તમારાં રાજ સાથ નીકટ સંબંધ ધરાવનારની તમારે મદદ લેવી જોઈએ, ડીયર રૂપી.” રોલાએ સલાહ આપી.

“હા મારી લાડલી ! મારી ગાદીને ચોદાધ બરતા સવજા રાજ્યોને હું મેલવી લેવા ધારણું. હીજ હાઇનેસ ધી ઠાકોર સાહેબ આફ પાંજરાપોલ, મારો અંગત મીત્ર છે. જરૂર પડે, એક ખોલે તે મને ત્રણ કરોડ રૂપીયા ધીરવા તકયાર થાય એમ છે ! મહારાજ આફ જુના ભોધવાડા, મારા બાપના બનેવીનો જુનો મીત્ર છે. તે મને મદદ કરવા એક કરોડ રૂપીઓ આજે આપે એમ છે ! ફક્ત એક પોસ્ટ કાર્ડ લખવાની ખિટી ! કોસંમર્ખાની રાણી સાહેબ, મને બહુ માનથી ચાહે છે ! અરબગાબાદના માહારાણા, બરમપુરના ઠાકોર, અને એવા બીજા અનેક મહાંત પુરૂષો, મારા અતલગના ખેશી છે ! તેઓ મને આજે મદદ કરવા નીકસે. પણ તારી પ્રીતમા પડી, મેં મારો ધરમ ખોયો, એટલે હવે મારે મન મારું રાજ અને રાણી તુંજ છે.”

“તમારાં કુલ અને ખાનદાંનની નામદારી, અને તમારી કેલવણી ઉપર તો હું મોહીત પડી.” રોલા ખેલી. “પણ ડીયર રૂપી, તમારી દાણાખંદરની ગાદીની વારસીક આવક કેટલી ?”

“દાણાખંદર રોટની વારસીક મેહસુલ, તો ખાર કરોડની ઉપર છે !” રૂપી ખેલ્યો. “પણ ડીયર રોલા, તું મને મારી ગાદીની યાદ આપી મારું દીલ દુખી કરે છે. મને એ વાતની યાદ પડતાંજ, મારું દીલ ઉદાસીત થઈ જાય છે. વાસ્તે હવે એ વાતજ નહીં કરવી રોલા ડીયર. અરે મારા જેવું હેત તને કોઈ નહીં કરે મારી લાડકી પુતલી ?”

“તમે શું ફક્ડ ઇંગલીશ ખોલો છો હં !” રોલા ખુશી થઈ ખેલી. “પણ ડીયર રૂપી, તમે એમ જરા જરામા ઉદાસીત, જરા જરામા ગભરાએલા, અને જરા જરામા ફગલાએલા કેમ દેખાવો છો ?”

આ પ્રેમભાવમાં પરેલાં, અને એક બીજાની પ્રીતમા અદાધ ગએલાંઓ પોતાની વ્યવસ્થીતમા એકબીજા તો ગુતાઇ ગયાં હતાં, કે નાટક લગભગ પુરો થવા આગ્યો. અને તેમની આસપાસ ખોલેલાં લોકો તેમની તમામ હીલચાલ અને

એનચાલા જોઈ તેમને માટે અનેક જાતના ટીકા કરતાં હતાં, તેનું તેમને જરાએ ધ્યાન કે જાનં પશુ રહ્યું નહીં.

અંતે નાટક પુરો થવા આવ્યો. હજી નાટક પુરો થવાને થોડીક વાર હતી, તેટલાં રૂપસીંહે રોલાને ઘેરે જવાની ક્ષમાસ કરી, અને તેઓ બંને રૂસ સરકલમાથી બહાર નીકળ્યાં. નીચે ઉતરતાંજ, રૂપસીંહની જોડીમા જોડેલી લેન્ડો ગાડી નાટકશાલાના દરવાજા પાસે આવી ઉભી. રોલા અંદર દાખલ થઈ અને તેની પાછલ રૂપસીંહ ઉરફે રૂપી અંદર દાખલ થયો.

પશુ હજી તો તે રોલાની પાછલ ગાડીમા દાખલ થતો હતો, હજી તે તેના એક પગ ગાડીના પાવડા ઉપરજ હતો, તેટલાં પુલીસ ઇન્સપેક્ટર મી. ડારસીએ રૂપસીંહની ખાંધ ઉપર જોરથી પોતાનો હાથ નાખી કહ્યું:—
“સખર, કરો ! જરા સખર કરો !”

પુલીસના એક ગોરા સાહેબના હાથમા રૂપીને જોતાંજ, રોલાએ એક ચીસ પાડી. તે ચીસ નાટકશાલાની અંદર ખેડેલાંઓને કાંને પડી, અને તુરંતજ ઓરએસામાથી થોડાક ઇન્જો બહાર નીકળી આવી, આ ગડબડનો એક જોવા લાગ્યા.

“There is some mistake in this.” રોલાએ પુલીસ ઇન્સપેક્ટરને કહ્યું “why don't you tell them who you are Roopshin? Unhand him Mr.—He is Raj Koomar Roopshin of Dana Bunder.

“We know it Ma'am” ડારસી બોલ્યો. “Just the very gentleman we want. You see the forgeries have come out at last.”

રોલા આ સાંભલતાંજ ડાહ્યા ગઈ. ફોરજરીના સમુજ્ઞ તેણીને કાંને પડતાંજ તરેહવાર વીચારો આંખના પલકારામાં તેણીના મગજમાથી પસાર થઈ ગયા. તેણીની આંખે અંધારાં ફરી વલ્યાં, અને તેજ વખતે તે બેહોશ બની પોતાની ગાડીમા પટકાઈ પડી.

પ્રકરણ ૩૩ સુ.

પાપના પરપોટા ફુંટવા માગે છે.

‘જીવ લીધો નહીં પણ જીવ લેવડાવ્યો.’

છાપાવાલાએને કાંઈ પુછવું પડે નહીં ! છાપાવાલાએને પુછે તેને જાંમ પુછે !

ગેઘ રાતનો ખનાવ જોકે મોડી રાતના નાટકશાલામાં ખનવા પાંચ્યો હતો, તોપણ એકાએક સહવાર પડતાંજ, તે છાપાઓમાં મોહટા મોહટા ટાઇપવાલાં મથાલાં હેકત છપાઇ પ્રગટ થયો.

રાજકુમાર રૂપસીંહ તો ક્યો જળરો કાચીનો સાહુકાર માલમ પડ્યો? પેલી મડમ સાથે દાણાખંદરના રાજકુમારને જે કાંઈ વાતચીત થતી વાંચનારે સાંભલી લીધી, તે ઉપરથી તે ખંને જનમી ખરી હાલતનો કાંઈક જ્યાંસ આવવો તો જોઈએ. પણ હવે જરા આગલ ચાલીએ.

પોતાની વાહાલી દીલદાર ગુલીસ્તાંનની શોધ હજી દુખી દાદી કરતોજ ફરતો હતો. દરરોજ તે જુદા જુદા લત્તા ઉપર ગુલીસ્તાંનની શોધમાં ‘સહવાર’ પડતાંજ નીકલતો, કે તે અચાનક રસ્તે મલી જાય. પણ હજી તેણીનો કાંઈમી પત્તો તે મેલવી શક્યો નહી. આજે સહવારનો તે એજ કાંમ ઉપર નીકલ્યો હતો, પણ તે નીરાસ થઈ જોવો અંપા ખાગમાં ખપોરને સુમારે પાછો ફર્યો, તેનીજ તેની નજર ખાગમાં કોઈની કુમ ઉપર પડી. હજી તો તે કુમ તરફ જુલે છે, તેટલાં દાદીએ મીસ બેન્ટને તે કુમમાંથી બાહાર નીકલતાં જોઈ. મીસ બેન્ટને પોતાંના મકાનમાં જતી જોઈ, દાદીની અજાણ્યોની પાર રહ્યો નહી. પેહલાં તો તે હેબતીજ ગયો, અને મીસ બેન્ટને અંપા ખાગમાં એમ એકાએક આવેલી જોઈ, સેંહકડો વીચારો તે કરવા પડ્યો.

“ એ હીંયાં કુંમ આવી ? ચપા બાગમા એને આવવાની શું જરૂર ? શું મારું ખરું નામ એને શોધી કાઢાડ્યું ? પપા સાથે જો એનો મીલાપ થઈ જશે, તો બધો ભરમ ઝુટી જશે. નખખોડ જાએ એ રાંડનું, રેહી રેહીને મારાં દુખમા વધારો કરવા એ કાંદાથી • ઝુટી નીકરી ! એ કંમળતને લીધેજ મારી આવી હાલત થઈ. વીક્ટોરીયા ગારડનમા ગુસ્તીસ્તાંનની સાથે હું જો એની નજરે પડતો નહી, તો મારી ઉપર આજે આવી આફત પડતો નહી. પણ કોઈખી રીતે એને બેહરાંમશાહને મળતી અટકાવવી જોઈએ. ”

• મીસ ઍન્ટની પુઠે દાદી બંગલામા દાખલ થયો, અને તલાશ કરતાં નોકરોથી એવી ખબર તેને મળી, કે તે મડમ તો બેહરાંમશાહ શેઠનેજ મલવા આવેલી હતી, અને હાલ તે શેઠની સાથે તેમના દિવાંખાનામા વાતો બેઠી છે. •

“ શું આવતાંને વાર તેણીએ બેહરાંમશાહનેજ મલવા માગીયું ? ” દાદીએ નોકરને સવાલ કીધો.

“ જી.હા. ” નોકરે જવાબ દીધો.

“ તેને શું નામ આપીયું ? ” દાદીએ ફરી પુછ્યું.

“ મીસીસ રૂપર્ટ ” નોકરે જવાબ દીધો.

“ રૂપર્ટ ! ” દાદી વીચાર કરવા લાગ્યો. “ આજે સહવારના ન્યુસમા રૂપર્ટ નામના કોઈ ઇંગ્લેન્ડને સારું છપાયલું એ વાંચ્યું, તે રૂપર્ટની ‘ મીસીસ ’ તો એ નહી હોય ? હોયખી ? કદાચ મીસ ઍન્ટના હાથમાં કે.ઈ નવો શિકાર સપડાયો હોય, એ બનવા જોગ છે. પણ મારા બાવા પાસે એ શું કાંમ આવી, તે સમજ પડતી નથી. ”

દાદીને આ બનાવ ઉપરથી અનેક વીચારો આવવા લાગ્યા. મીસ ઍન્ટને જ્યાં સુધી તેના બાપ સાથે કાંઈ આગલી ઓલખાંણ હોય નહીં, ત્યાં સુધી તે એકદમ તેવનની મુલાકાતે આવે નહી, એવું તે અનુમાન કરવા લાગ્યો. ગમે તે હોય, પણ મીસ ઍન્ટ તેના બાપ સાથે શું વાંતચીત કરે છે, તે જાણવા, દાદી

અધીરો બની ગયો. તે જાણતો હતો, કે તેનો બાપ એક ઓરત સાથે કાંઈક ખાનગી જોડતેગોમા મશગુલ છે, છતાં તે બેઠકક નોકરોની નજર ચુકાવી, તેના બાપના ઓરડાની પાસેનાજ એક દીવાનખાનામા, ચોરી છુપીથી દાખલ થઈ તેઓ વચ્ચે થતી વાતચીત કાંન ધરી સાંભળવા લાગ્યો.

“ તાહારે ખાંત્યાહાધુર સાહેબ, તમે શું જવાબ આપો છ ? ”
મીસીસ રૂપર્ટને દમમાજ વાત કરતી દાઢીએ સાંભલી.

“ શું જવાબ આપું. ! મીસીસ રૂપર્ટસીંહ, હું શું જવાબ આપું ? ”
બેહરાંમશાહ ધુજતે અવાજે બોલ્યા. “ રૂપર્ટસીંહ શું કેહવા માંગે છે ? તે જે કેહશે તે હું કરમં. પણ તે શું મને દમ ભરાવી મારો જીવ લેવા તક્યાર થયો છે ? ”

“ જીવ લેવાની વાત ના કરો ? ” પેલી મડમ બોલી. “ તે તો ખતવાતું હતું, તે બની ગયું. ઘડી ઘડી કાંઈ આદમીનો જીવ લેવાતો નથી, મીઠ બેહરાંમશાહ ? ”

“ કાણે જીવ લીધો ! કાણેનો જીવ લીધો ! ” બેહરાંમશાહ ધુજતે અવાજે સોફા ઉપર ફસડાઈ પડી બોલ્યાં. “ શું મે જીવ લીધો ? ”

“ ખામોશ ! તમે કાંઈનો જીવ લીધો નહી, પણ કાંઈનો જીવ તમે લેવરાવીયો ! હવે તે વાત કરવાને આજે વખત નથી. બંસ વધારે ના બોલો. ” મીસીસ રૂપર્ટસીંહે ધીમે અવાજે કહ્યું. “ જેઠ વાત ગુજરી. હું તમારી સાથે કજીયો કરવા નથી આવી. હું જેને ખરા પ્યારથી ચાહુ છ, તેને તેની મુસીબત અને આફતમાથી બચાવવા સારું તમારી પાસં મદદ લેવા આવી છ. તે મદદ તમુને આપવીજ પડશે. તમારીથી ના નહી કેહવાશે. કેમકે હું બધું જાણુ છ. મને બધી વાત ખબર છે. ”

“ બધી ? ” બેહરાંમશાહે બેદમા સવાલ કીધો.

“ હા, બધી ? ” મડમે તેવીજ રીતે જવાબ દીધો. “ મે તમુને કહ્યુંની, કે હું બધી વાત જાણુ છ. તેણે કહ્યું ખરાબ કાંમ કર્યું છે. પણ તે તમારે

સાઈ કીધું. તમે તેની પાસે તેવું કાંમ કરાવીયું. પણ ગમે તેવું બચાકાર કાંમ તેણે કીધું, છતાં હજી હું તેને ચાહું છું. અને તેટલાં સાઈ તો તેને બચાવવા હું તમારી મદદ માગુ છું. રૂપસીંહ દ્વારજીના અપરાધ માટે કેદ પકડાયો છું. પણ તે બચી શકે એમ છે. જેને નામની તેને દ્વારજી કીધી છે, તેને જો તેના રૂપીઆ મલી જાએ, તો રૂપસીંહનો છુટકો થાય. હજી કેસ માલસ્ટ્રેટ આગળ નીકળીયો નથી, તેટલાં તેને બચાવવાની તક છે. ફક્ત વીસ હજાર રૂપીઆની થાત છે.”

“વીસ હજાર !” બેહરાંમશાહે અજબ થઈ પુછ્યું. “પણ કોણને નામની દ્વારજી તેણે કીધી છે ?”

સોલીમખ—સોલીસીટરને નામની.” મીસીસ રૂપસીંહે જવાબ દીધો. “સોલીમખ સોલીસીટર ? નંબર ૮૬ હંમમ સ્ટ્રીટ. કોટ.”

“સોલીમખ ?” બેહરાંમશાહે તાગુજ થઈ પુછ્યું. “જોડખીયો. હું તેને જોલપુ છું.”

“તાહારે તો ધનુજ સાઈ. તાહારે તો આજે મુકદ્દમાની સમજાવટ સેહલથી થઈ શકશે, અને આજે નાખુશ ચરચા વધુ થતી અટકશે.” પેલી મડમે સદ્લાહ આપી. “સાંભલો ખાંખાહાધુર સાહેબ, તમારી બહેતરી માટે ફેહું છું, કે જે કાંમ તમોએ જેમ બને તેમ ગુપચુપ કરવું. એ નાનાં તમે સોલીમખને બરી દેશો, તો તે મુકદ્દમો ખેંચી લેશે. તમારી બલામણી તે તેમ કરશે. તે જો ના કેહ તોખી તમારે તેને કંઈખી કરી મુકદ્દમો ખેંચી લેવા સંમજાવવું. તમે જો તેમ નહીં કરશો, તો યાદ રાખો, કે રૂપસીંહ પોતે મરશે, અને તમને મારશે. તે બધી વાત જાહેર કરી તમારી ઉપર પોતાનું વેર લેશે.”

“બસ. હું સમજીયો.” બેહરાંમશાહે જવાબ દીધો. “તે પોતે ફાંસી જશે, અને મને ખુવાર કરશે. હીક છે. સોલીમખ આજે રાતના નવ વાગે મને મલવા આવનાર છે, આપતી કલે દસ વાગે તમે મને મલજો.”

મીસીસ રૂપસીંહ આ બેઢભરી 'ખટપટનું' આવી રીતે સેવટ લાવી, બેઢરાંમશાહના દીવાંનખાનામાંથી જેવી ખાહાર નીકલતી હતી, તેવામાં એકાએક તે અજાણ્યેય થઇ ઝપકીને પાછલ હતી, બોલી:—“ અરે! આએ કોણુ? આએ સખી કોણુની? ”

“ કેમ સખી? ” બેઢરાંમશાહે એકદમ પુછ્યું.

“ આએ મારી સામે દેવાલ ઉપર જે ટાંગેલી છે તે? ” મીસીસ રૂપટ ઉરફે રૂપસીંહ બોલી. “ મારી તો એની ઉપર હમણાજ નજર પડી? ”

“ કેમ? એનું શું? એ સખી મારા દીકરા દાદીની છે? ” બેઢરાંમશાહે જવાબ દીધો. “ ગરીબ દાદી! ”

“ દાદી! જમશેદ-દાદી? ” એક નહી ધારેલી ખીનાનો બેદ માલમ પડ્યાથી પેલી મડમ અજાણ થાઇને બોલી. “ આહા! હું ધારતીજ હતી. મને પેહલેથીજ શક હતો કે—

“ તાહારે તું મારા દીકરાને ઝોલખતી દેખું? ” બેઢરાંમશાહે પુછ્યું.

“ મારા દીકરા દાદીને મીસીસ રૂપસીંહ તું કાંલાથી ઝોલખે? ”

“ તે વાત ના પુછો? ” મીસીસ રૂપસીંહ દત્તગીર થઇ બોલી.

“ પેલી પારસીની છોકરી ગુલીસ્તાંનની મોહોકાંણુમા હમો છુટાં પડ્યાં. ”

“ કોણુ? ગુલીસ્તાંન! હા, તે અગ્રજ! નાપાક! ” બેઢરાંમશાહ એક હાથ મારી બોલ્યા. “ તે કુકડીનીજ મોહોકાણુ! ખધું મારું નખજોદ, તે છોકરીથી વધુ! જો તે છોકરી દાદીને મલી નહી હોને, તો આજે હું સુખી થતે, અને મારો દીકરોખી સુખી થતે! તેનેજ લીધે આએ આક્રતમા હું ફસી પડ્યોહ! તેનેજ લીધે રૂપસીંહના હાથમાખી હું ફસઇ ગીયોહ! ”

બેઢરાંમશાહને બોલત્રા સાંભલી મીસીસ રૂપસીંહ ડહાઇને તેને જોતી હતી, અને બેઢરાંમશાહે પાછું બોલવા માંડ્યું:—

“ અરે તું બાણી નથી મીસીસ રૂપસીહ, કે એ છોકરી ગુલીસ્તાંને લીધે, મને તારા ધણી રૂપસીહને બસ કેમ પડવું પડીયું ! અરેરે ! આએ દુખ, આએ આફત, આએ ધારતી અને ગંજળના કરૂતાં તો મારો દાદી પેલી મુકલેસ ગુલીસ્તાં સાથે પરણી જતે, તો કેવું સારું થતે, કે હું આજે એક ખુની—

“ એક શું ? ખુની ? ”

દાદી જે ખાસેના ઝોરડામાં બરાછને આ બધી વાતચીત સાંભળતો હતો, તેને કાંને પોતાના બાપના હેલ્લા સખુનો પડતાંજ, તેવી આંખે અંધારાં ફરી વલ્યાં. તે પોતાના પગ ઉપર ઉભો રહી શક્યો નહી. તેના અદનના તમામ સાંધા ઢીલા થઇ ગયા, અને તે કાંઇખી બોલે, તે આગમજ જ્યાં તે ઉભો હતો, ત્યાંજ તે જમીન ઉપર બેહોશ થઇ પડ્યો.

પ્રકરણ ૩૪ મું.

ખુને બેસી કીધેલાં ખતમા શું સરત હતી ?

દાદી જ્યારે પોતાની બેઠાશીમાંથી જાગૃત થયો, ત્યારે તેણે તે ઝોરડાની અંદર, અંધારામાં પોતાને જમીન ઉપર પડેલો જોયો. તુરતજ તેણે ઉઠવાની તજવીજ કીધી, પણ તેના મગજ ઉપર જે છાપ તેના આપના છેલ્લા સખુનોથી પડ્યો હતો, તે એવો તો જખુન હતો, કે હજી તે સખુને તેના કાંનમાં ધુંમી રજા હતા.

તોપણ તે અંધારા ઝોરડામાંથી ઠોકરાતો બાહાર નીકળી શુપચુપ પોતાના ઝોરડામા ગયો, અને ત્યાં પોતાના કુદ્દબ ઉપર આવી પડેલી આકૃત, અને દુખના વીચારમાં પડી, હાથ અને અધસોસ કરવા લાગ્યો.

“અરેરેરે ! તારું નખખોદ-જન્ય, તારું, તે આએ શું મોહોકાંણુ વાલી ! દીલાવરખાંનનો દીકરો, એક દ્વારજરી કરનારના સપાટામા કેમ ફસલો ? અને તેખી-આવાં કારાં ધોરાં ? ત્રણ લાંકડે ચહડવાનો સોદો ! દેશનીકાલની સજા ! દીલાવરનો નખીરો એક ખુની ? તાહારે પેલો દ્વારજરી કરનાર જે આહે, તો મારા આપને દેશનીકાલ કરાવે ! અરરર ! મોહોકાંણુ તો કેથી અંહીયાજ થઇ, અને મારી મનમોહન શુલીસ્તાંનથી મને જુદો પાડનાર તો મારી જરની સાંમે વસતો દેખુ ? પણ આ શુંચવાએલો ગાંઠ હજી હું છોડી શકતો નથી ! આએ ખુનામરકી અને કટલેહાંમબરીયાં કાવતરાંનો રખે મારી શુલીસ્તાંન ભોગ થઇ પડી હોય !”

આ વીચાર ઉપરથી, દાદી એકદમ મીસ બાલકરના ખુનનો સખખ અને કારણુ શોધવા-શુચમાડમા પડ્યો. તે ધડીમા પોતાના આપને એકદમ જઇને સમ્રલો ખુલાસો કરવાના ઠેકાવ ઉપર આવતો, અને

ધડીમાં મીસ બેંચને મલી સધણે બેઠ જાણવાનો વીચાર કરતો હતો, તેવામાં તેનો દરવાજો ઢાંચાએ ખાદારથી ઠોક્યો.

“કાણુ છે?”

“જમવાનું કાદાર કે સાહેબ?” કારભારીએ ખાદારથી હુકમ માંગ્યો.

“નહી. હું ખાદાર જમવાં જાઉં છું.” દાદીએ જવાબ દીધો.

પણ ખરી વાત જુદીજ હતી. દાદી કાંઈ ખાદાર જમવા જવાનો હતો નહી. તેની લુખ ખીલકુલ મરી ગઈ હતી, અને તેનું તમામ ધક્ક્યાંન તો સોલીમઈ સોલીસીટર સાથે તેનો ખાપ આજે રાતના શું વાતચીત કરનાર હતો, તે સાબલવામાં ભરાયું હતું. અને તેટલાંજ સારું તે ખાદાર જમવા જનાર છે, એમ જણાવી, નવ વાગતાંજ, શુપચુપ પેલાંજ ઓરડામાં કોઈ જાણે નહી તેમ જમને પાછો ભરાઈ બેઠો.

નવ વાગતાંજ ઠોડવેલે વખતે સોલીમઈ સોલીસીટર બેઠરાંમશાહના દીવાંખાનામાં દાખલ થયો. બેઠરાંમશાહ તેની વાર જોતા બેઠા હતા.

“એવક નમેછ ખાંનખહાધુર સાહેબ.” સોલી દાખલ થનાંજ બોલ્યો. “કેમ સાહેબ નવ વાગા? હમણાંજ નવ થયા. આશો તાહારે આપરે કાંમ ઉપર આવી જઈએ.”

“જરા સખર.” બેઠરાંમશાહે પુછ્યું. “સોલીમઈ, હું હમણા જમીને હીયાં આવતો તો, તેટલાં હાલમાં મે પેલા હાઈકોર્ટના બેલીફ ખાંડિનને મેઠેલો જોયો. તમે તેને એમ ખાસ કાંય મોકલીયો વાઈ?”

“આહાહાહાહા!” વડીલ હસી પડી બોલ્યો. “બેઠરાંમશાહ શેઠ, મારું સધણું કાંમ કાયદાને ધોરણે ચાલે. તમે સમજ્યા સાહેબ? આજથી બરાબર બે વરસની મુદત ઉપર, જે લખાઈ ઉપર, તમિએ રૂપીયા બેઠને સહી કરી હતી, તે લખતમાં લખેલી સરત પ્રમાણેજ હું ચાલું છું. તે

લખતની મુદત આજે પુરી થઈ. તે લખતમાં લખાયેલી સરત પ્રમાણે તમે ચાલો, અને જુવો કે બેઠીકે બાંઉન કેવી રીતે ખંજો ચાલી જાય. ”

“ તાહારે ચંપા બાગમાં બે વરસે તમે પાછો બેઠીકે લાવી બેસાડ્યો. ” બેઠરાંમશાહ લાચાર થઈ બોલ્યા.

“ તમે સરત પ્રમાણે ચાલો, તો તે ચાલી જશે ? ” સોલીમખાં બોલ્યો. “ હું તો કાયદા પ્રમાણે ચાલું છું. પણ હવે વખત ખાવાની કંઈ જરૂર છે ? ”

“ તમે શું કહેવા માંગો છો તે બોલો. ” બેઠરાંમશાહ બોલ્યા.

“ ખાંન્યાહાદિર સાહેબ, તાહારે સાંભલો. ” વકીલ સોલીમખાંએ ચલાવ્યું. “ આજથી બે વરસની વાત ઉપર, તમે મારાં માંગતાં નાનાં પગાર કરી શક્યા નહીં. તે વખતે તમારા સેવકે તમને એવી અરજ કીધી હતી, કે તમે સાહેબ જે મને તમારો જમણ કરો, તો મારે મારાં માંગતાં નાનાં મુદ્દી દેવાં, અને તે ઉપરાંત ખીજ પચાસ હજાર રૂપિયા મારે તમને પ્રેક્ટ કરવા. ખરી વાત કે સાહેબ ? ”

“ ચલાવો. ” બેઠરાંમશાહે ડોકું ધુનાવ્યું.

“ ખુદશા બોલોમાં બોલું, તો બેઅદબી માફ છે, તમારી દીકરી અમીલીને હું તૈટલી રકમે વેચાતી લેવા તકવાર થયો હતો. પણ તમે સાહેબે મારી તે માંગણીને ગુસ્સાથી ધીકારી કાઢાડી ના પાડી હતી. ખરી વાત કે સાહેબ ? ”

“ ચલાવો. ”

“ વાઈ સાહેબ. તાહાર પછી તમેએ છ માસમાં મારાં સઘલાં જાનાં મને ભરી દેવાની કબુલાત આપી, મને ઠંડો મીઠો રાખીયો હતો. પણ તે છ માસની મુદતથી પુરી થતાં, તમે મારાં નાનાં ભરી શક્યા નહીં, અને મને અતે લાચારીથી મારાં નાનાં વસુલ કરવા સારું. તમારાં મહાંતમા જે દાહાડે રાતે પારટીની ધાંમધુંમ ચાલી રેહી હતી, તે રાતે મેં જીપતી નાખી હતી. તમે સાહેબે લગભગ આઠ સો માણસોને તે

રાતે ખાણીપીણી આપી, હજારો રૂપીઆનો ધુમાડો ફીધો હતો, પણ તમારું કરબજારોને તેટલાં રૂપીઆ બરી દેવાની તમોએ જરાખી દરકાર કીધી નહી. ખરી વાત કે સાહેબ ?”

“ નહી. તે વાત ખરી નથી.” બેહરાંમશાહ બોલી ઉઠ્યા. “ સોલીમઘ, તે ખાણીપીણી તો મારે માંથેની જોખમદારી દૂર કરવા માટે યોજાઈ હતી કદાચ એક યોજના હતી.”

“ હશે. હું જુલૂકીયો. ” સોલીમઘ બોલ્યો. “ પેલા જંગલવાસી જેહાંગીરને ગમે તમારી નાહલ્લી દીકરી જરને ઓરવવાની મતલબથી એ પારટી તમે આપી હતી. હું સારી રવેસે જાંતુછ, કે તમે કોઈ જાદુવારે કંઈથી પોતાની મતલબ કાઢાડી લેવાની હોવોછ, તાહારે એથી પારટી ફારટીના છટકાં જોઈવોછ ! તાહારે એ પારટીની મતલબ ઓટલીજ, કે કોઈ છાંડાવાસી હુકટાઓને ગમે તમારી દીકરીઓને ઓરવી દેવી. હશે. તેને સાશં મને કંઈ કેલવું નથી. તે પારટી અપાછ હતી. અને તેજ રાતે પેલા રૂસ્તંમ જામુલીએ મીસીસ બેહરાંમશાહની ઉપર—

“ આગલ ચાત્રો સોલીમઘ. ” બેહરાંમશાહ વચમા બોલી ઉઠ્યા. “ તે વાત સાચ આપણી વાતને કંઈ લાગતું વલગતું નથી.”

“ જરાખી નહી. ” સોલીમઘ બોલ્યો. પણ રૂસ્તંમ જામુલીની જાંતુચઈ ઉપરની જસતીવાંલો ખતાવ ખનીયા પછી, તેજ રાતે તમો સાહેબે તમારા દીકરા દાદીયા પાસે મને મોડી રાતે ચંપા ખાગમાં તેડાવી મંગાવીયો હતો, અને હું સાહેબના સખુનને માન આપી રાતોરાત તમારી આગલ આવી ઉભો હતો. વાત ખરી કે સાહેબ ?”

“ બરાબર છે. વાત ખરી છે.”

“ તમો સાહેબે દસ લાખ રૂપીયા, ચોક્કસ બપોળે બે વરંસની મુદતે, મારી પાસ તે રાતે માંગ્યા, અને ઠેડવેલી મુદતમાં જો તે તાંતું તમો બરી નહી દેઓ, તો તમારી એમાંથી જેખી એક દીકરી હું પસંદ કરું લેના હાથ

તમે મને ભગનના ગાંડથી જોડી આપવાનો મારી સાથ એક લખત મારફતે કરાર દીધો. કેમ સાહેબ, ખરી વાત કે ? ”

“ હા. વાત ખરી છે. ” બેહરાંમશાહે લાચારીભરીએ જવાબ દીધો.

“ પણ મને એવકુશ બતાવતાં, તમે પોને મુરખ બનીયા સાહેબ. ”

સોલીબંધે હવે ખુલાસો કર્યો. “ તમારો વિચાર તો એવો હતો, કે મારા રૂપીઆ તમારી મતલબ ખાતર શ્રેષ્ઠ લેવા અને બે વરસમા કોઇ સધ્ધર છાંડવાલા જમામ્મોને ગમે, તમારી છોકરીઓને ઠોકો દેઇ, મને ખરનો કરવો. પણ અંદા એવા બોલામટાક નહીં હતી, કે તમારી ગણતી સમજે નહીં. મારો ડોરો તમારી દીકરીમા ખોખાયશે હતો, અને તમુને તો ઉંચે ઉપારેના જમામ્મો અમખરો હતો. તમારી તેહકરામ્મએજ તમો જેર થયાછ. તમારા ટાંટીયા તમારાજ ગલાંમા પડયાછ. અંદાએ એવો ઠેડાઝ કર્યો હતો, કે દીલાવરખાંતના ખાંદાનનો જમામ્મ થવું, ને ફર થવું, અને દેખાડી આપવું, કે સાદો માદો અને ગરીબ ખાંદાંતનો સોલીબંધ, તુમાખી અને તેંદકરાંમથી ભરપુર દીલાવરખાંદાંતના બેહરાંમશાહ કરતાં હજાર ગણા માતખર છે. ”

“ સોલીબંધ આવી રીતની તાણાજનીની શું મતલબ ? ” બેહરાંમશાહે સેહજ તપી જઇ પુછ્યું.

“ મતલબ પુછોછ મારા મેહરખાંત ? ” સોલીબંધ બોલ્યો. “ અરે મતલબ તે કંઈ જેવી તેવી ! ખચીત, તમારાં છટકાંમા કોઇ છાંડવાલો જમામ્મ સપડાયો હોતે, તો તમે મને કેવું અપમાન કરી આજે અંપા ખાગમાથી બાહાર કાઢાડતે, તેની હું જહારે અટકલ કરુંછ, તાહારે મારાથી બોલીયા વગર રેહવાતું નથી. આજે રેહું તે લખત. સાંમલો તે કલમ હું વાચુંછ :—

“ મજકુર રૂપીયા દસ લાખની રકમ, બે વરસની મુદતની અંદર, અગરજો ખા. બા. બેહરાંમશાહ ભરી દીએ, તો ખીજા રૂપીઆ દસ હજાર, બાજ ઉપરાંત ‘બેનસ’ તરીકે સોલીબંધને બેહરાંમશાહ ક્રોધે આપવા; પણ એ બે

વરશની મુદત અંદર, ખાં ખાં બેહરાંમશાહે પોતાની બંને દીકરીઓના લગનના સાગાં કોઇનીયી સાથે કરવાં નહી. આ કરાર તોડવાની કાંઇયી હીલચાલ મજકુર બેહરાંમશાહ અગરજો કરતા માલમ પડે, તો સદરહુ દસ લાખ રૂપીઆની કુલ્લે રકમ, તેના ચકરવર્ધી બ્યાજ, તથા જોનસવાલી રકમ સાથે વસુલ કરવામાં આવશે. મજકુર દસ લાખ રૂપીઆની રકમ, જો વરશની મુદત પછી, અગરજો ખાં ખાં બેહરાંમશાહ ભરી નહી શકે, તો તેવનની જો દીકરીઓ જમી અને જરૂયાંનુમાથી જોયી એક દીકરી સોલીમખને પસંદ પડે, તેને તેવન પોતાની હકદાર ધણીઆણી બનાવી શકે.”

“તમે સાંભલીયું સાહેબ ?” લખતની કલમ વાંચી રહી સોલીમખ બોલ્યો. “એ સુરત તમેજો કયુલ કીધી છે. તમારા કયુલ કીધા પછી, તે બાજે લખતમા લખ્યું છે. અને તે લખાયા પછી, તમેજો તે ઉપર તમારી સહી કરી છે, અને તમારી સહી કીધા પછી, મારા કહારકે તે ઉપર તમારી રખ ર સાખ કરી છે. બાજે બરોબર એ લખતની મુદત પુરી થઇ છે.”

“સોલીમખ, એ બધી વાત ખરી છે.” બેહરાંમશાહ હાથ મારી રૂંદાઇ જતી છાતીએ જોમ તેમ બોલ્યા. “હા, ખરી, ખરી વાત છે.”

પ્રકરણ ૩૫ મું.

નોટ છુક કે મોત-છુક !

આફત ઉપર આફત ધસારાખંધ આવતીજ જતી હતી. ગજબના ગુચવણુભરીયા ગુચવાડાની ગુંચમા ગુંચ ગુચવાતીજ જતી હતી. સીતમનો સમાર ક્યાં હતો ! આફતની હદ ક્યાં હતી !

દાદીનું દીક્ર અન્ને દેમાગ ફાટી જતાં હતાં. દાદીને કાંતે આ નવી આફતના સમાચાર પડતાંજ, તેના હોલ કાલ ઉડી ગયા ! જે અંધારા ઝોરડામા ભરાઇને તે પોતાના બાપની હીલચાલ તપાસતો હતો, તથા સોલીમઇ સાથની વાતચીત સાંભલતો હતો, તાદાથી તે હીલી કે ખસી શક્યો નહી. સુધી વચ્ચે સોપારી જેવી તેની હાલત થઇ પડી હતી. જે તે પોતાના બાપની મદદે તેના ઝોરડામા જાએ છે, તો તેની ખાંનગી વાતચીત સાંભલવાના અપરાધમા તે સપડાય છે. જે તે તેની મદદે નથી જતો, તો પેશો કસાવ હેડાંનો વકીલ, તેના બાપને તાણાજનાથી સતાવે છે. પણ અંતે તેણે વીચાર કાઢ્યો, કે સેવટ સુધી કોઇ જાએ નહી તેમ આ વાતચીત સાંભલી લેવી.

“વેલ, બેહરાંમશાહ શેઠ,” વફાલ સોલીમઇએ પાછું બોલવા માંડ્યું, અને દાદી કાંત દેઇ સાંભલવા લાગ્યો. “હવે જે બનીયું તે બનીયું. એ વાતનું સેવટ આએ તર કે પેલી તર લાવવા આપણુ આજે મલીયા છેઇએ. લખતમાં લખાએલી મુદત આજેજ પુરી થઇછ. મારાં ધીરેલાં નાનાં તમેએ કરાર પ્રમાણે એ મુદતમાં ભરીયાં નથી. હવે તમે તમારે મોહાડેથી બોલો, કે તમે શું કરવા માગોછ. યા તો મારાં નાનાં બ્યાજ સીકકે ભરી દેઓ, યા તો તમારી બેમાથી એક છોકરી, જેને હું પસંદ કરું, તેની સાથ મને પરણાવી દેઓ.”

“મીં સોલીબધ,” બેહરાંમશાહ ઘણીજ મુશકેલીએ જમ તેમ બોલ્યા. “મીં સોલીબધ, તમારાં નાનાં ભરી થકું એવી હાલતમા હું પીલકુલ નથી. એ વરસની ઉપર જેવી મારી હાલત હતી, તેવીજ, બલકે તેથીજી વધારે બદલત હાલત આજે મારી છે. મારી દીકરી જરતું કારજ પેલા જેહાંગીર જંગમારી સાથ થકું સેહજમા અટકી પડ્યું, અને—અને—

“તાહારે—સાહેબ મને શું ફરમાવેછ?” સોલીબધ હરખમરી ઉલટમા આવી બોલ્યો.

“તમારે જોઇએ ને કરો. હું લાચાર થયો. મને લાચાર કીધો.” બેહરાંમશાહ રડી પડી બોલ્યા.

“તાહારે તો તમારી ખેમાથી એક દીકરી, મીસીસ સોલુ ધોલચા થવાની.” સોલીબધ મજાક કરી બોલ્યો. “પણ તમે શરમાવો ના. ધોલચાની અટક મારા બાપદાદાની હતી, કેમકે તેવન ગાંમડેના વસનારા ગામડીયા હતા. પણ માફ કરજો સાહેબ, તેઓ ગમે એવા બોલાભાલા હતા, પણ તમારા દીપટાપવાલા મુબઇમરાઓ કરતાં હજાર ગણે પ્રમાણીક હતા હો કે ? હું તેવનનો દીકરો, વખતને અનુસરી, શીખી, ફેલવાઇ સોલીસીટર થયો. કલખમાં ગીયો, દોસ્તો સાથે ફરીયો હરીયો, ખુટ ઇસટાક્ષન, અને કૉલર નેકટાઇ પેહડયાં, એટલે સોલુનો સોલીબધ થઇ ગીયો. મારી આગલી ધોલચાની અંટકતું કોણ જાણે શું થયું. આજે કોઇ એમ જાણતું નથી, કે સોલીબધ સોલીસીટર તે આગલો સોલુ ધોલચો છે. પણ હું તમને ખાતરી આપુંછ, કે તમારી દીકરી કદીખી મીસીસ ધોલચા તરીકે બોલખાશે નહી. અરે કંઇ ખુદા ખુદા કરો; દીલાવરખાંનની દીકરી ગરીબ ધોલચાની ધણીઆણી થઇ, તેથી શું તેની ઇજ્જતની બરખાંદી કરવાની છે?”

“સોલીબધ, મારી પડતીમાં તમે આવી રીતની મારી મજાક કરોછ?” બેહરાંમશાહ નીરાસી થઇ બોલ્યા.

“હવે એ વાતને પડતી સુધીએ સાહેબ.” સોલીબધ જોતો. “હવે સવાલ એ છે, કે એમાંથી તમારી કેમ દીકરીને હું પસંદ કરું. આએ એ વરસમા મને તમારી એક દીકરીઓના એનચાલા અને ખવાસની ખારીક તપાસ કરવાની તમે જે મને તક આપી હતી, તે ડીકજ થયું. જીવોની સાહેબ, તમારી વડી દીકરી એમીલી બેશક કાઠનુંખી ધ્યાન ખેચે એવી છે. તેના કેટલાક ગુણોની જોટલી હું તારીફ કરું તેટલી થોડી છે.”

“મારી એક દીકરીમા મારી એમીલી વધારે ચાલાક તો ખરી.” બેહરાંમશાહે એમીલીની વખાણ કરી કહ્યું.

“બેશક, બેશક.” સોલીબધએ પાછું બોલવા માંડ્યું. “પણ એ છોકરીમા કેટલીક ખામીઓખી છે. કાઠનીખી અદેખધ કરવીમા, એ છોકરી પેહલાં નંખરની છે. મીઝજની જરા આકરીમી છે, પણ તેનું કંઈ નહીં! પણ ખુમાખી અને તેહેકરાધમા તો એની ખરાખર કાઠજ નહી. તે તો હોય! ખાંનદાંની ખચ્યું, તે તેના લોહીને દોર અને દમામ દેખાડે. પણ બેહરાંમશાહ શેઠ, એવી એવી તો કચકક ટીચકાંખધઓ અને નસકોરાંખધઓ આપે, આપઠેકાંણે આવી ગએલી છે. એ છોકરી મારે ગાંમ જમને એક એ ત્રણ મહીના રેહ કેની, તો ખધો એસકાટ એસકાટ ને તેંહકરાધ હેંકરાધ ખુલી જાએ. હાહાડામા એ વાર કુવામાથી ખેચીને પાણી ખરશે, અને એ એ તન તન હાહાડે પાએલી પાએલી ચોખા દરશે, તો તખીયતખી સુધરી જશે, આંગખી ખીલશે, અને મીઝજખી ઠેકાણે આવીજશે. હમણા ધાસલેતના તેલની કાંની જરા જરામા બડકું લેધ ઉઠેહ, તે ધીં જેવી નરમ થઇ જશે. હાલ એ ખુંખસુરત છોકરી આતશ જેવી ગરમ છે, તે થોડા વખતમા હું તમુને દેખાડસ, કે ખચ્જ જેવી ઠંડી થઇ જશે.”

“અરે બ્રુદા! આએ શું જીલમ !” બેહરાંમશાહ કપાલ કુટી જોલ્યા.
“અરે ઓ ખારસી, તું શું મારો જીવ લેપા માગેહ ! શું મારાં જોત્રાખ જેવાં

ખચાં ઉપર તું આવી રીતનો જીલ્મ ગુજરવા ચાહેછ ? તું શું તેની ઉપર તારું વેર લેવા મગિછ ? મારા ખુદા ! મારો છુટકો કેમ નથી કરતો !”

“તો સસરાજી સાહેબ, તમે શું મારી દોલત લુટાવવા ધારોછ ?” સોલીમખાંએ સખત ગંભીરાઈથી મશકરી ચત્રાવી. “દીકરી પોતાના માય ખાપને વાહાલી હોય, અને માય ખાપ કંમઅક્કલ હોય, તો કલે તેને લાડ લડાવે. પણ તેથી કંઈ ગરીબે પોતાની ઝુંપડી તોડી પાડવી જોઈએ શું ? તમે પચાસ પચાસ રૂપીઆના પોલકા પેહરાવીયા, સો સો રૂપીઆની સાડી પેહરાવી, મોડટા મોડટા ખાતની લાંબી લાંબી ફેશીનેઃ કહડાવી, સાદુ અને સંઘર છાંડવાલા જમઝમોને લગનની મારકોટમાથી પકડવા જલતો ધણીખી ખીંચાવી, પણ તે લોકના સારા નસીબ કે કામ તેમા સપડાયું નહીં. તે ફાલાકુલીના ખરચોની મોહકાણુમા તો આવી આક્રતમાં આવી પડ્યા. તમારી સુજે શું મારીખી હાલત તમારા જેવી હું કહું કે ? પારસી તોલો નાખુદ થશે, કેમકે કુમારપણું પારસીઓમાં વધી પડ્યુંછ, એવી ફરીઆદ પારસી કેમ કરેછ. પણ હું કેહુંછ, કે એક કુમારી જીંદગી ગુજરનારો પારસી ખરેખર ધણોજ દાનેશમંદ અને દુરઅંદેશ છે. કેમકે એવા ઉછાછલાં ખરચો કરનારી છોકરીઓને પરણવા કામખી જમજી શખસ એકાએક એમ તમઆર થાય નહી. લાલા, તમે શું એમ ધારોછ, કે તમારા જેવાજ ઉછાછલાં અને લખલુટીયા ખરચ તમારી દીકરીને પરણીને હું ચાલુ રાખુ ?”

“તેમ નહી, પણ સોલીમખાં, તમો મારી દીકરીને પરણી તેને દુખી ના કરતા.” બેહરાંમશાહે કહ્યું.

“તમારો સખુન મારે માથે ચઢાંઉછ.” સોલીમખાંએ બેહરાંમશાહેને હવે વધારે પળવવાનું ઠીક ધાર્યું નહી. “હવે હું તમારી રાંમ લેઉછ. આવતી કાલે ખપોર પછી હું પાછો આવસ, તેટલાં તમે તમારી દીકરીને આએ વાતની ખખર આપજો. સહિબજી ખાનખાહાધુર સહિબ !”

સોલીભઇ બેહરાંમશાહની રજા લેઇ તુરતજ ચાલી ગયો, અને બેહરાંમશાહ ઉંધે મસ્તકે પોતાની ટેબલ ઉપર પડી, ડચકાં ખાઇ રહ્યાં લાગ્યા.

પોતાના ખાપની હાલતની આ નવી ખાતમી મલતાંજ, દાદીના મગજની હાલતનું કાણુ તોલ કરી શકે ! સોલીભઇ બેહરાંમશાહથી છુટો પડ્યો, એટલે દાદીને હવે વધુ વાર પેલા અંધારા ઓરડામાં બરાબ રહેવાની કાંઇ જરૂર હતી નહી. અંધારામાંથી તંતોસતો, ધીમે કદમે દાદી તે ઓરડામાંથી બહાર નીકલી, ગુપચુપ પોતાના ઓરડા તરફ જતો હતો, પણ તંટલાં ચાલમાંથી પસાર થતાં, તેનો પગ, જમીન ઉપર પડેલી કોઇ ચીજ ઉપર પડ્યો.

તુરતજ તેણે વાંકો વલી જોયું, તો તેની નજર બોંયપર પડેલી એક નાંદલ્લી જેવી 'નોટ યુક' ઉપર પડી. દાદીએ તુરતજ તે ઉંચકી લીધી, અને પોતાના ઓરડામાં જઇ તે તપાસવા લાગ્યો.

તે નોટ યુકના ઉપર પેહલીજ નજર કરતાં, તેણે સોલીભઇનું નામ તેના પુકાં ઉપર લખેલું વાંચ્યું. સોલીભઇની આ નોટ યુક છે, એમ જાણતાંજ, દાદીના મગજમાં તરેહવાર વીચારોના તરંગો એક મીટ્ટીટમાં ઉભા થયા. આ પાખંડી વકીલના પાપી પ્રપંચથી દાદી જાણીતો થયેલો હોવાથી, આ નોટ યુકમાંથી કંઈ કંઈ નવું તે જાણશે, એવું સમજી તે તેના પાનાં ફેરવવા લાગ્યો.

પાનાં ફેરવતાં દાદીને તેમાંથી એક ધણું જુનું કાગજ મળ્યું. તે કોઇ ઓરતે લખેલું હતું, એમ તે કાગજ પરના દસકત ઉપરથી તેને માલમ પડ્યું. દાદીએ તે કાગજ વાંચવા માંડ્યું—તાંચતાંજ તે ચમકીયો. જેમ જેમ તે વાંચતો ગયો, તેમ તેમ તેના બેહરા ઉપર તરેહવાર ફેરફાર થતા ગયા. અંતે તે કાગજ વાંચી તેણે પુરું કાઢ્યું.

પણ અરેજુદા ! આ શું ? આ કાગજની હેઠલ લખતંગ કોણ ? આ કાગજને છેડે તેના લખનારના નામ ઉપર દાદીની નજર પડતાંજ, તે અજાણેય થઈ ચમકીયો અને તેજ વખતે તેની આંખોમાંથી આંસુની ધાર ટપકવા લાગી.

તુરતજ તે ડાગજ દાદીએ પોતાની પોઈટ-બુકમાં તપાસીને મુક્યું, અને વધુ વીચારમાં જેવો તે પડતો હતો, તેવામાં તેનું બારણું ડાક્યું બાહારથી ડાક્યું.

“કાણુ?”

“એ તો હું છેઉ છ.”

“હું, તે કાણુ?” દાદી ચીરડાછતે બોલ્યો. “તારું નામ નીશાન કંઈ ખરીયું છે નહીં?”

“હું નાનુ.” બાંતુની નવી કંમપેનીયને પોતાનું નામ બાહારથી કહ્યું, અને તે સાંભલતાંજ દાદીએ બારણું ઉઘાડી પુછ્યું.

“કેમ? રાત પડી શું કાંમ છે?”

“હું મોઢાંઆઇ તમને હમણા ને હમણાજ મલવા માંગેછ.” નાનુએ જવાબ દીધો. “કેહછ, કે એક અરધો કલાક આવી જશે, તો મેહરયાની.”

“હું આયો.” દાદી જવાબ દઇ મનમાં બળકવા લાગ્યો. “કોઇ દાહોટો નહી, ને આજે? અને તેથી આવી મોડી રાતે? હમણા ને હમણાજ?”

પ્રકરણ ૩૬ મું.

ગુણીસ્તાંનના જન્મનો લેહ!

‘જન્મ આપે માખાપ જગતમાં કરમ નં આપે કોઇ.’

ચંપા બાગના બાંનુબહેને તે તમે અમાઉ જ્યાં હોતે, તે આજે કદીથી તેવનને જોઈને તમે ચોક્કસી શકતે નહી. તેવનનું બરેલું આંગ, તવાઈને ખીલકુલ નખાઈ ગયું હતું. તેવનના કાલા બંમર જેવા બાલ, સુદૈદ રૂપેરી રંગના થઈ ગયા હતા. તેવનની ચલકતી ખુમસુરત આંખોની નીચે, કાલા ડોહાંમનાં ચકરડાં પડ્યાં હતાં, અને તેવનના ખીલી રહેલા ‘ગાંધે’ બેસી ગયલા દેખાતા હતા. તેવનના ચલકતાં સદાચદાર કપાલ ઉપરની આંમડી, કજરાઈ જઈ, તે ઉપર કચલી ફરી વળી હતી.

તેવનના એક વખતના સુંદર જોશની એવી હાલ હવાથી, અને જવાંનીના બાહારની બરમાદી થએલી દીસતી હતી.

પણ દગલખાજ ખુમસુરતી કાણુની સદા રહી છે? ખચીત, કોઈએ ખી ખુમસુરતી જાવેદાંન વાપરી નથી, અને કોઈથી ખી તે જાવેદાંન વપરાઈ નથી.

‘ધન જોખન ને ઠકરાઈ

સદા ન કોઈથી વપરાઈ.’

દીલાવરની બાંનુની તમામ ખુમસુરતી ચંપા બાગમાં બનેલા પેલા જાણુવા જોગ બનાવ પછી કરમાતીજ ગઈ હતી.

“દાદીબા, તું આયો?” બાંનુ બેચેન જીવે, દાદી જેવો ઓરડામા દાખલ થયો તેવો બોલી.” એસ, મારી પાસ એસ. હું તારીજ વાર જોતી બેઠી છ.”

“માએજી, આએ, તમારા શું હાલ?” દાદીએ પોતાની મતરાઈ માએને હાલ જોઈ પૂછ્યું. “તમે કંઈ દવાદાર ———

“મારી વાત તું ના કર દાદી, પણ તારા આએ કેવા હાલ?” બાંનુએ દાદીની નખાઈ મએલી સીકલ જોઈ સવાલ કીધો. “તું જીવાંન જવાંન બચ્યું, ને આવી તારી ———

“ મને શું છે? કંઈથી નથી ?” દાદીએ વાત ઉઠાવવા માંડી. “ પણ તમારી તખીયત હાલ કેમ છે ? તમારા જખમ તો રજા ગીયાને ઘણો વખત થયો ? અને હજી તમે કેમ એવાં બેચેન જેવાં દેખાઓ છો ? નખખોદ જાએ પેલી પારડીનું ! કોઈ એવે અભાગીએ ચોપડીએ તે પારડી તમે આપી, કે તે દાહાડથી મારું હસતું રમતું ઘેર આદત, સીતમ અને માહેતનનું ઠેકાનું થઈ પડીયું.”

“ દાદી, દાદી, તે વાતજ ના કર.” બાંતું બોલી. “ મારા દીલની વાત હું કોણને કેહું દીકરા ! મારા દુખનું સાંભલનાર કોઈ નથી. હું મુંઝ ! મારે મન દુનીયાં અકારત છે, પણ સુંના મોહોરજેવી તારી બેહન જર, તેના સુખનો તે કંઈ. વીચાર કીધો દાદી ? એ તમે બધાં જના શું ધરાથી ઘેરામાં, કે તમને કંઈ સારું સુજ પડતુંજ નથી. વાર દાદી, મને કેહશે, કે જહાંગીર જંગળારી જર પાસ આવતો જતો બંધ કાંય થયો ? જરનો વિચાર તેની સાથે ધરણવાનો હતો, અને તારા બાપનીથી રાજી ખુશી હતી, છતાં એ શું બનાવ બનીયો દાદી, તે મને બીજકુલ સમજ પડતી નથી ? જહાંગીર જેવોમલો આદમી, એક હાથ ઉપર ચંપા બાગમાં આવતો બંધ થયો, તાહારે બીજા હાથ ઉપર પેલો પછસાને લીધે પુંગ્ગતો સોલીબધ, રાત દીવસ ચંપા બાગમાં પઠંગો મારી પડ્યો ? ”

‘સોલીબધ ! પેલો સા— સોલીસીટર ! પેલો બદમાસ—

સોલીબધનું નામ સાંભલે દાદી બોલતાં બોલતાં ઉસકેરાઈ ગયો. દાદીને એવી રીતે ઉસકેરાએલો જોઈ, બાંતુંએ ધનતેજ્ઞરીથી પુછ્યું:—

“ હા. તેજ ? પણ તેનું શું ? તેને શું કીધું દાદી ? તાહારે તુને કંઈ તેની ખબર હોય, એમ મને લાગે ? કેહ, મને કેહે, મારા બાપ કશું ? તે તો આએ ઘેરમાં પઠંગો મારી બેઠો, અને તારા બાપ તેને કંઈ કેહતાંકે બોલતાં નથી, તેનું શું કારણ ? ”

“આંતુમાય તમે જાહેરે ગંધી વાત જાણવાજ માગેછ, તાહેરે સાંભલો.” દાદીએ ગંભીર અવાજે જવાબ દીધો. “ગમરાતાં ના. પણ હીયાં કોઇ ખીચું છે કે ?”

“ઝો નખખોદ ! તું મને શું કહેવા માગેછ ?” આંતુ દાદીની બોલવાની ઢપ ઉપરથી ધાસ્તીની મારી, ફાટી જતી છાતીએ બોલી. “દાદી,—પણ નહી, તું બોલ. આએ ઝોરડામાં ખીચું કોઇ નથી. હું એકલીજ છેઉ.”

“ગમરાઓ ના !” દાદી બોલ્યો. “આપરાં બધાંના કરંમ દુટાં ! બધાંના બાયગ ઉંધાં વરીયાં !”

“ઝો ! ઝોવારે ! પણ શું થયું શું ?” આંતુ ધાસ્તીની મારી હેબતી જઇ બોલી. “મને કેહ ? દાદી તારે પગે લાગું ? મને જે હોય તે બધું અરેખર કેહી દે.”

“મોતનો સોદો કીધો.” દાદી ડોલા ફાટી બોલ્યો. “ખુનનો અદશે ફાંસી ! ફાંસી નહી તો જનમ ટેંપ !”

“ખુન ! ફાંસી ! જનમ ટેંપ ! ઝેંહ ! ! દાદી ? ખુન કોણનું ? ખુન કોણે કીધું ?” આંતુએ હેબતી જઇ સવાલ

“વરી કોણે ? તમારા ધણીએ ! મારા બાપે !” દાદી છાતી કુટી બોલ્યો.

“તારો બાપ ! મારો ધણી ! ઝો બાપરે ! હમે શું કરે !” આંતુ રડી પડી બોલી. “અરે પણ કોણનું ખુન કીધું ? કયારે કીધું ? કાંએ કીધું ? કેમ કીધું ? દાદી મને રીબાવીને ના માર ! મારી તુને કદર નથી ? જો તું મને એકદમ બધું નહી કેહી દેસે, તો હું ફાટી મરસ જો ?”

“બધાં મુવાં ! બધાંનું નખખોદ વારીયું ! બધાંને ખુવાર કીધાં !” દાદી કપાલ કુટી નીચી મુંડીએ પડી ડચકા બાધ રડવા લાગ્યો. “સાંભલો આંતુમાય, ધીરાં પડી સંભલો. આજથી અરાજર બે વરસની વાત ઉપર અંધા બાગમા તમે આપેલી પેલી પારટીની તપને યાદ છે ?”

“ અરે આંગ લાગેરે તે પારટી ઉપર ! ” ખાંતુ નસોસ થઇ બોલી. “ તે પારટી અપાઇજનં નહી હોતે તો—પણ મારો તેમાં વાંક નહી હતો. તારા આપની મરજી. તારી બેઢોને કોઇ પછસાવાજાને ગરે ઓરવી પછસા કહડાવવાની હતી, તેથી તે પારટી તો તેવને આપી હતી.”

“ આગ લગાડો તે વાતને ! ” દાદી બોલ્યો. “ હું તે પારટીને સારું બોલતો નથી, પણ જે દાહાડે તે પારટી અપાઇ, તેજ દાહાડે એક જુવાન ખુશ્મરત છોકરી, સમારો પોલંકો લેઇ ચંપા બાગમાં આવેલી, તે તમને યાદ છે ? ”

“ ઓ ખુદાએ ! બોલરે ! તેનું શું ? દાદી, દાદી બોલ તો તેનું શું ? ” દીલાવરની ખાંતુ ધારતીની મારી એકાએક બડકી ઉડી, દાદીને પુછવા લાગી. “ હા ! હા ! મને તે યાદ છે—

“ તાહારે તે પારસીની છોકરી ચંપા બાગમાં આવી હતી, તે તમને યાદ છે ખરી ? ” દાદી બોલ્યો.

“ હા. હા. મને તે યાદ છે. પણ તેનું શું ? ”

“ કેવી ખુશ્મરત ! કેવી સોહામની ! ” દાદી ગુલીસ્તાનને યાદ કરવા લાગ્યો, અને તેને યાદ કરતાંજ તેની આંખમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં. “ તેનો દેખાવજ કેહી આપતો. તો, કે તે કોઇ ખાંદાંની બચ્ચું હતું ! તેની ચાલચલણજ કેહી આપતી, કે તે કોઇ ઉંચી ખુનીઆદવાલી છોકરી હતી ! ખાંતુ માય, તમે તે છોકરી સારું શું ધારીયું તું.”

“ મને તે છોકરી જોતાંને વેરજ ગમી.” ખાંતુએ જવાબ દીધો. “ મને તેની ઉપર બેસુમાર હેત આયું તું.”

“ ને, તેનું નામ ! ”

“ તેનું નામ—તેનું નામ ? ” ખાંતુ તેનું નામ બોલી શકી નહી, અને તેની જગ્યાં લઇવા લાગી.

“ગુલીસ્તાન—કેકાસજી સીકતદરે !” દાદી હેતબરી યાદથી તે વાહતું નામ બોલ્યો.

“ઓ ! તાહારે તું તે છોકરીને ઓલખેછ ? નખખોદ ! નખખોદ !”

દીલાવરની આંતુ, તેજ વખત સોફા ઉપર ફસડાઈ પડી ડચકાં ખાઈ પોતાતુ કપાલ કુટી રડવા લાગી.

પણ તુરતજ આંતુના મગજમાં કંઈ નવો ખ્યાલ આવી ગયો. સોફા ઉપર તે પાછી તતાર થઈ બેઠી, અને દાદીના ચેહરા તરફ એક છેડાએલી વાધાળુ માફક ડોલા કાઢાડી, ટીકા ટીકી એકાદ મીનીટ સુધી જોઈને બોલી:—

“દાદી, પરવરદેગારને હાજર નાજર જાણીને, અને તારાં મરનાર માએના કસમ ખાઈને તું મને કેહ, કે ગુલીસ્તાનની ઇજત, અને ગુલીસ્તાનની આખરે આએ જગતમા જલવાઈછ કે નહી. દાદી મને ખરજર કેહજે ?”

“ગુલીસ્તાન ! મારી ગુલીસ્તાન ! ચરે તે છોકરીના જેવી દયાનંતની પાંક અને નમ્રચતની નેક, પારસી કામમાથી એકબી તો છોકરી મને કાંઈ દેખાડે ?” આંતુની ઉસકેરાએલી હાલત જોઈ, દાદી બોલ્યો.

“મારા સમગ્ર મને સુવેલી જોય ! તેની ઇજતને જરાખી ડાઘ નથી લાગો ?” આંતુએ ફરીથી દાદીને પુછ્યું.

“જરાખી નહી. ખીલકુલ નહી.”

દાદીને મોહોડેથી ઉપકા સમુતો. સાંમલતાંજ આંતુના ચેહરા ઉપર ખુશાલી ખીલી નીકલી. દાદી આંતુના ચેહરા ઉપર થએલો ફરફાર જોઈ અજબ થયો. તે ચંચલ જવાંત આંતુની તમામ હીલચાલ ઉપરથી તુરત પામી ગયો, કે તેની મતરાઈ માએ, તેની દીલદાર ગુલીસ્તાનના કાંઈ ભેદ જરમથી જનહીતી છે.

“આંતુ માય, તમારો ભેદ હું ચટકલી શકુંછ, પણ સમજી શકતો નથી.” દાદીએ પુછ્યું. “તમે મારી ઉપર વીરવાસ રાખસો, તો તમારાં કુટુંબ ઉપર

આવી પહેલી આંખે આશ્વત દુર કરવાની આપરે સાથે મલી, કંઈ તજવીજ કરી શકસું. આંખે જંગલમાં મારું તેમજ તમારું દુખ સાંભલનાર કોઈ નથી. તમે જો હલીમલી —

“ હા દાદી. મારું આંખે જંગલમાં હવે કોઈ નથી. અને તંટલાં મારું હું મારા દીલનો ભેદ તારી આગલ ખુલ્લો કરું છું.” ખાંતુએ કહ્યું. “ તું જરા ધ્યાનથી સાંભલજો દીકરા.”

“ ખાંતુ માય, તમે જોશો, હું ધ્યાનથી સાંભલું છું.”

“ થોડાંક વરસોની વાત ઉપર, અમદાવાદ શેઠરની એક માંહેતુખર પારસી વેપારીની એક નવજવાન સુંદર દીકરી, પોતાની ખુબસુરતી અને લાએકીથી તાંડાંની પારસી વસતીમાં જળીતી અને મળીતી થઈ પડી હતી. અમદાવાદના જાણે જાણે ઘેરના શીખેલા અને માતખર માન્યાપના દીકરાઓને તાંડાંથી, તે છોકરીના માગાં આયાં, પણ તે છોકરીના ધ્યાનમાં કંઈ ઉતરીયું નહી, અને તેણીએ કોઈનીથી સાથ પરણવાંતી સાર ના પાડી. તે છોકરી એકની બેચેન નહી. સખખ, તે એક ખીજ જવાંન છોકરા સાથ પરણવા માંગતી તી: તે તેને ખરા પ્યારથી આહાતી તી. ઉંમરે તેઓ ખંને સરખાં હતાં, અને જોટલી ખુબસુરત તે છોકરી હતી, તેથી વધારે સોહામનો પેલો પારસી જવાંન હતો. તેમના લગન થવાં મુશકેલ હતાં, કેમકે બે છોકરાં જો કે કલવાએલો, અને ચંચલ હતો, પણ ખાંનદાને ગરીબ, અને નોકરી ઉપર ગુજરાંન કરનાર હતો. તેઓ ખંને એકખીજને એવાં તો પ્યારથી આહાતાં હતાં, કે પેલી છોકરી તે છોકરા સાથ પરણવા મારું કોઈની જાતનો જોખમ માથે લેવા તથ્યાર હતી. ખંને વચ્ચે અરસપરસની મુલાકાતો થતી રહી. તેઓ એકખીજને મલતી બેટતાં રેલાં, અને તેમની મુલાકાતો તરફ કોઈને જરાંખી શંક ગયો નહી. તેમની તે મુલાકાતો ચાલુ રહી. તે ચાલુ રહલી મુલાકાતોનું પરીણામ થયું જ છું આયું: અંમમાં કલંકને કાઢી જત ઉપર પડવાનો, તે કાંઈથી

પ્રે ! છડીના લખાયલા લેખ અંતે ફક્ત યા ! તે છોકરી લાચાર બની, પોતાનાં ચુનાહની મારી ચાહવા પોતાના માય બાપની આગલ પોતાના પ્યારને ખરો એકરાર કરી જાહેર કીધું, કે જે જવાંનની પ્રીતમા તે પડી છે, તેની સાથ તેના લગન કાંઈની ધીસ વગર એકદમ કરી આપી, તે છોકરીની તેમજ તેના માયબાપની ઇજ્જતને કાંઈ લાગેના અટકાવે, કેમકે અંદ મુદતમાં તે છોકરી એક બાલકની માતા થનાર હતી.”

“પણ આંનદાંનની તેહેંકરાઈના ગુમાંનમા ચસીવરી રેહલાં તે છોકરીના માયબાપે તે છોકરીનું ફેલું જરાખી સાંભલીયું નહી. તેમનો લેખ, અને તેમની હિમેદ, પોતાના જેવીજ ઇજ્જતવાસો અને પછસાવાસો કોઈ જમછ મેલવવાની હાવાથી, તેઓએ પોતાની તેમજ પોતાની દીકરીની ઇજ્જતની જરાખી પરવા કીધી નહી. એકુખમરી ખજર સાંભલતાંજ તેઓના ગુરસા અને નાસીપાસીને પાર રેહ્યા નહી. પેલી છોકરી ધારતી હતી, કે તેની નાણુક હાલતનો હેવાલ જાણતાંજ, તેના માયબાપ પેલા જવાંન સાથ તેણીના લગન તુરતજ કરી આપશે. પણ—”

“પણ—પણ શું ?” દાદી અજબ થઈ, વચમા બોલી ઉઠ્યો. “પેલી છોકરીના લગન તે જવાંન સાથ થયાં કેની ?”

“નહી--નહી થયાં !” બાંનુએ તુરતજ જવાબ દીધો. “તેના કંમસમજ અને લોભી માયબાપે પેલા છોકરા સાથ લગન કરવાની સાફ ના પાડી. પોતાની દીકરીના લગન જે તેઓએ તે જવાંન સાથ કરી આપીયાં હોતે, તે તે છોકરીની ઇજ્જત અને સુખનો નાશ નહી થતે. પણ તેમ તેઓએ કીધું નહી, અને એ નાલેસી છુપાવવાનો કોઈ ખીજે ઇલાજ તેઓ શોધવા પડ્યાં. પોતાના માયબાપ આગલ અંતે તે છોકરીનું કંઈ ચાલીયું નહી. પેલા પારસી જવાંનને નાનાંની એક મોહટી જેવી રકમ તે છોકરીના બાપે આપી, તેને એકદમ સંગાપોર વેપાર કરવાને બાંહાણું, અને તાંહાં જમ

પોતાનું ફાદી લેવા, મોકલાવી દીધો. જે ઝોરતને તે જવાંન પોતાના જાનથી વધારે ચાહતો હતો, અને જેને ખાતર તે દુનીયાંની પેલી પાર જવા પણ તૈયાર હતો, તે જવાંન કોઈને ખાતર નહી, પણ પેલી છોકરીની સમજવટથી તેની ઇજતને કલંક લાગતો અટકાવવા સાર, ગુપ્તગુપ્ત અમદાવાદથી તે એકદંમ રાતોરાત સીંગાપોર જવા નીકળી ગીયો.”

“એ પછી પેલી છોકરીના માયઆપે, અમદાવાદથી થોડેક દુર આવેલાં ચંપાનગર નામનું એક ગાંમડાંમાં, પોતાની એલખીતી એક વીરવાસુ પારસી વીધવા સાથે ગોઠવણો કરી, તે છોકરીને, તેણીને તાંહાં ચંપાનગર મોકલી આપી. ચંપાનગરમાં જઈ વસીયા પછી, તે માતબર આપની કંમનસીય દીકરીએ, ત્યાં એક છોકરીનો જનમ આપીયો. પેલી મયાણું વીધવાને પેટે એકથી ફરજંદ નહી હોવાથી, તેણીએ તે બાલકીને દીકરી કરી લીધી.

પાછલથી પેલી છોકરીના માયઆપે પેલી બાલકીના ગુજરાંન સાર, એક વકીલ સાથે મસલત કરી, એક મોહોટી નાનાંની રકમ તેના હાથમાં તરત તરીકે આપી, એવી ગોઠવણું કરી, કે પેલી વીધવા ઝોરતને, દર ત્રણ મહીને તે તરતના બીજાથી એક સારી જેવી રકમ ચાલુ મલતી રહે, અને તે વીધવાના મરણ પછી, તેજ રકમ પેલી બાલકીને મહે. એ ગોઠવણો થયા પછી, અને પેલી બાલકીને પેલી બહી વીધવાને સપુરદ કરી પછી, થોડે વરસે, પેલા માતબર આપની દીકરીને, મુંબઈનો એક જાણીતો માતબર ખાંદાંનનો પારસી પરણી ગીયો—

“સખર—સખર !” એકાએક દાદી વચમાં બોલી ઉઠ્યો. “ચંપા નગરમાં જનમ પામેલી પેલી બાલકીનું નામ શું ?”

“ગુલીસ્તાંન !” બાંતુએ પોતાની ડોક નીચી નાખી દઈ જવાબ દીધો. “ગુલીસ્તાંન ! ચરે ખુદા ! મારી ગુલીસ્તાંન !” દાદી, પોતાનું કપાલ કુટી સોદા ઉપર અઢલાંઈ પડ્યો. “પણ સખર ! તાહારે ગુલીસ્તાંનને પાલનાર તેની માયનું નામ—

“કેમુસજી સીકંદરની વીધવા, સુતા—

“ હા—તેજ, તેજ ! ” સુનાખંધ કેકાસજી સીકનફર ! “ દાદી પોતાના હાથ ઉપર હાથ નેરથી અફાડી બોલ્યો. ” તાહારે ગુલીસ્તાંનને દબો થયો ! તે હુટધ ગઇ ! અરે ! તેની મુઠ્ઠેસી અને ગરીબીતુ ખરું કરણુ—

“ દગો ! ફાણુને દગો ! મારી ગુલીસ્તાંનને દગો ! ” બાંનુ દાદીના બંને હાથ પકડી લેઇ બોલી. “ દાદી ગુલીસ્તાંન મારી દીકરી થાય ! મારું પોતાનું ફરજંદ ! પેલા અમદાવાદના માતબર પારસીની કંમનસીય દીકરી—તે—હું—પોતે—

“ ગુલીસ્તાંન તમારી દીકરી ! ” દાદી અજબ થઇ બોલ્યો. “ અને અમદાવાદના પેલા માતબર બાપના દીકરી તે તમે ! આએ શું અજબ ભેદ ! ઓ ! ગુલ, તું કાંઠાં છે ! ઓ મારા ફરેસ્તા ! મારી જીંદગીના ચેરામ ! મારી આંખોના તુર ! તું કાંઠાં છે. ”

“ તાહારે દાદી મારી ગુલીસ્તાંન કાંઠાં છે, તે તું નથી જાણતો ? ” બાંનુંએ સવાલ કર્યો.

“ તે કાંઠાં છે, તે જો હું જાણતો હોતે, તો મારો આએ હાથ કઢીખી ધતે નહી. ” દાદી બોલ્યો. “ ખુદા જાને લે કાંઠાં છે. ”

“ દાદી નીચી મુંડીએ જરબેજર ગુલીસ્તાંનને યાદ કરી રડવા લાગ્યો, અને બાંનુ તેના ખર્મા ઉપર હાથ ફેરવી રડતાં રડતાં બોલી :—

“ ના રડ, દાદી ના રડ. ધીરજ ધર, આપરે તેને શોધી કાઢાડશું. અરે મારી દીકરી ! બે વરસની વાત ઉપર તું મારી સાંભે આવી ઉભી, તાહારે તારો શું તોર, અને શું દમામ ફૂટો મારી દીકરી ! અરે તાહારેજ મારું મન થયું, કે તુને મારે ગમે લગાડું, પણ તેટલીખી મારી ઉમેદ મારા મનમાજ રેહી ગ્રેષ. અંપાનગરમાં દીકરીનો જનમ થયાથી, આ સુંદર બગીચાનુ નાંમ, અંપાબાગ રાખી, મારી દીકરીની યાદ મારા દીલઅ રાત દીવસ મે તાજી રાખી ; અને એજ અંપાબાગમા જાહારે તું મારી સાંભે આવી ઉભી, તાહારે મેં તુને મારે ગમેખી લગાડી નહીં ! અરે જો પેટની આગ કેમ ખુખસે ! ”

“કેટલાંક મુરખાઓ કેહછ, કે કાંઠાંણી અને કીરસા જેવા બનાવે પારસી સંસારમા ખંતતાજ નથી.” દાદી બોલ્યો. “હનસાન-માસ અને લોહીનું બનેલું પુતલું,—ખુદરતના દાએદાને શરણ થવા શું સરખાએલું નથી ? શું મારો આએ સંસારી ચીતાર કાંઠાંણી કીરસા જેવો નથી ?” •

“કેવું સાંટક ! કેવો સંજોગ !” બાંનું બોલી. “જે દાહાડે સહવારે-જેલી પારડીનેજ દાહાડે-મેં મારી દીકરીને પેહલ પેહલની અધાર વરસે ચંપા બાગમાં જોઇ, તેજ દાહાડે રતે મેં મારી દીકરીના બાપને, ચંપાબાગમાં એક ખુની તરીકે—

“તમારી દીકરીનો બાપ ખુની ! કોણ ? રસ્તમં જાણુલી !” દાદી ખુબ પાડી ચમકી ઉઠ્યો. “રસ્તમં જાણુલી ગુલીસ્તાંનનો બાપ ! ઓ ! આએ એક પછી એક ખુલતા જતા ભેદ સાંભલી મારું ભેગું ચકમંમ થઇ જાયછ !”

“હા. હા.” બાંનુંએ જવાબ દીધો. “તેજ તેનો બાપ ! મારી સમજવટથી તે એકદમ અમદાવાદ છોડી પોતાનું નરસીય અજમાવવા સીંગાપોર નીકળી ગયો હતો. સીંગાપોરમાં તેનાં નસીએ તેને વારી આપી, અને થોડાં વરસમાં તે લાખો રૂપીઆં કમાઇ પાછો મુંબઇ ફરીયો. તેજ રસ્તમં જાણુજો. તેજ મારી દીકરી ગુલીસ્તાંનનો બાપ. તેની બલાઇ કંઈ કમતી નથી દાદી ! દીલાવરખાનનજ કુટુંબની જતી લાજ બચાવવા સારું, તેને ખટકે ખટકે મોહંડી રકમો તારા બાપને ધીરેલી છે.”

“રસ્તમં ! રસ્તમં ! આવો બસો ! આવો નેક !” દાદી દયા ખાઇ બોલ્યો. “અને તેની ઉપર આવી આફત !”

પ્રકરણ ૩૭ મું.

જીની બાબદ, ઉપર નંબું અજવાલું.

“આફત ! આફત, તે કંઈ જેવી તેવી આફત ?” બાંતુ બોલી. “પણ એ બધી આફત તેને મારે ખાતર માથે ઓઠી લીધી. મારી ધજતને ખાતર, મને લોકોમાં ખરાબ નહીં લાગે, તેને ખાતર, એ બધી આફત તેને પોતાને માથે ખેંચી લીધી.”

“તાહારે શું તમે એમ કેહવા માંગો છો, કે રસ્તાંમ બેગુનાહ છે?” દાદીએ અજબ થઈ પુછ્યું.

“બેગુનાહ ? હજાર વખત નહીં, પણ લાખ વખત બેગુનાહ. રસ્તાંમ બાંતુ બોલે બેગુનાહ, અને નીરદોશ છે.” બાંતુ બાર મુઠી બોલી, “દાદી, મારે તારી ખાતરી કરવી છે, કે રસ્તાંમ બેગુનાહ છે.”

“રસ્તાંમ બેગુનાહ ? એ વરી શું નવો બેદ છે ?” દાદીએ પુછ્યું. “તાહારે શું રસ્તાંમ ખુની નથી ?”

“નહી. રસ્તાંમ ખુની નથી. રસ્તાંમ ખુન કરે એવો છેજ નહીં.” બાંતુ બોલે. “પણ કરંમ મારાં પુટલાં, તે સંજોગો લેવાજ બની ગયા. મારી જીંદગીનો બેદ અતે પુટવાનો, તે આવા સંજોગ વચ્ચે, નહીં ધારેલી રીતે એકાએક પુટી ગયો.”

“તમારું બોલવું મને સમજ પડતું નથી.” દાદીએ કહ્યું. “ખુન જે રસ્તાંમે નહીં કાઢ્યું, તે કાણે કાઢ્યું ?”

“કોનઝરવેટરીમા હમો વચ્ચે હું વાતચીત થઈ, તે બોલતાં મારી જાણ ઉપડતી નથી, તેથી મારું બોલવું તુને સમજ પડતું નથી દાદી.” બાંતુ બોલી. “કમરુબધો મારો છે. કોનઝરવેટરીમા હું રસ્તાંમ સાથે વાતમા પડી. ઘને વરસે તેને જોતાંજ મને મારી આગલી વાત યાદ આવી. મારી આગલી પ્રીતનો જોશ, મારા દીક્રામા મડકી ઉઠીયો. કંઈખી પાપો વીચાર પોતાના દીક્રામા જીવવાને બદલે, રસ્તાંમ અને મારા ધણી તરફ વંદાદાર રેલવાની સખત

બલામણુ કરવા લાગે. મારી નબલાઇ એકદમ ઉભરી નીકળી. મારા પ્યારનાં જ્ઞેશમા હું કંઈ કંઈ બકવા લાગી. મારું બોલીયું ચાલીયું, અને મારી તમામ હીલચાલ તારા આપ, કૌનઝરવેટરીની. બાહાર છુપાઇ સાંભલતા હતા. મારી બેવદાઈની તમામ વાત, મારે મોહોડે, તેવને પોતાને કાંતેદાંત જેવી સાંભલી, તેવાજ તેવન એકદમ કૌનઝરવેટરીમા ધસી આયા. તેવનની આંખમા ખુન ચઢેલું હતું. તેવનના ડોરા ગુસ્સાથી ફાટી જતાં હતા. તુરતજ તેવને ટેમલ ઉપર પડેલી છરી ઉંચકી, અને એક હરફથી બોલીયા તમરમારી છાતીમા તે છરી તેવને બેસી દીધી. ”

“ જો ! ખીચું ખું ! ” દાદી ખુમ પાડી ચમક્યો, પણ તુરતજ ક્ષીમે અવાજે, ઇંનનેજમરીથી પુકવા લાગ્યો. “ પણ—પણ—પછી શું ? ”

“ જખમચતાંજ, હું ચીસ પાડી, જમીન ઉપર પડી. ” ખાંતુ બોલી.

“ ખાચુ એ તો વરી નવી ગુચવણુ લાગેછ ? ” દાદી બોલ્યો. “ ખું જો મારા આપ કીધું, તો પછી રસ્તંમ જાણુલી—

“ જરુ સખર દાદી. રસ્તંમની વાત સાંભલી લે. ” ખાંતુએ જવાબ દીધો. “ કોઇથી જ્ઞેખમે મારી ઇજતને લાગેના ડાઘ રસ્તંમ અટકાવવા માંગતો હતો. એક વખત તેને મને ચાહી હતી, વાસ્તે. મને જગતની નજરમા લે હલકી પડવા દીજે, તેમ નહી હતું. જેવી તારા આપે મને છરી મારી, તેવોજ રસ્તમે તેનો હાથ પકડી, કેહ્યું કે:—

“ નંખોદ ! લેં આએ શું કીધું ! તારી બમરી બીલકુલ નીરદાસ છે ! નાહાસ એકદમ નાહાસ ! એની આખર અચાવવા તારાં ખુનનો હું જવાબદાર થવસ. ” તેજ વખતે તારા આપ જીવ લેઇ કૌનઝરવેટરીમાંથી નાકાસી ગીયા, અને રસ્તંમે મારી છાતીમા ખુચી બેઠેલી છરી બેચી કાઢાડી. રસ્તંમ મારી છાતીમા ભોકાયલી છરી બેચી કાઢાડી, જેવો કૌનઝરવેટરીમાંથી બાહાર નીકલતો હતો—તેવેજ તે લોકમા હાથમા પકડાઈ ગીયો. ”

“ આહા ! હવે આએ ભેદના બરમની વાત સમજું પડી. ” દાદી બોલ્યો. “ એવો બલો, કેવો ઉદાર. દીલનો મારો દોસ્ત ! મારો ખરો બેખબાહા !

અગરજો મારો બાપ ખુતી તરીકે પકડતો, અને પોતાના બચાવમાં કૌનઝર-
વેટરીમાં તેણે જે કંઈ નજરે જોયું, અને કાંને સાંભળીયું, તે જો તે જાહેર
કરતો, તો બેશક બાંતુ માય, તમારી ઇજ્જતને મોહટું તુકસાંન થતો. રસ્તામે
ફક્ત તમારી ઇજ્જત બચાવવા સારું, જે ખુન મારા બાપે કીધું, તે ખુન તેને
પોતાને માંધે લીધું. પણ રસ્તાંમ સાથની તમારી આગલી મીઠાચારીની
વાત મારા બાપને ખબર છે કે ? ”

“ નહી. તે વાત એવનને બીલકુલ ખબર નથી. ” બાંતુએ જવાબ દીધો.
“ કેમકે જે રાતે મારું ખુન થયું, તેજ રાતે તુને તારા બાપે પેલા
સોડીમધ સોડીસીટરને તેડવા મોકલીયો, અને તારી પુઠેજ એવન રસ્તાંમને
ધુપી રીતે મલવા પુલીસ સ્ટેશન ઉપર ગીયા. રસ્તાંમે તે રાતે ચોટા
ઉપર તારા બાપ પાસ એવો જોટો એકરાર કીધો, કે :—”

“ બેહરાંમશાહ શેઠ, તમારી બધરી બીલકુલ નીરદોશ છે. તેનો જરાબી
વાંક નથી. તેને સત્તાવનાર હું છેહ. આજ સુધીમાં મેં અનેક વાર તમારી
બધરીને સતાવી હતી, અને તે નેકબખત ઝોરતે મને અનેક વાર ધીકારા
કાઢાડીયો હતો. મને મારાં પાપની સજા થવીજ નોંધએ. વાસ્તે હું પોતે
એ ખુનને બચાવવા માટે માંધે લેઉં. તમે બાંતુબધને જરાબી ઠપકો
આપતા ના. હું મારો બચાવ પુલીસ કોર્ટમાં તેમજ સેશનમાં બીલકુલ
કરનાર નથી. ”

“ એ બધી વાત તમે કેમ જાણી ? ”

“ એ બધી વીગત, મારા હુંશીઆર થતા પડી, મને તારા બાપે કેહી. ”
બાંતુએ જવાબ દીધો. “ જે કંઈ બનાવ કૌનઝરવેટરીમાં બનેલો, મારી
તજરે પડ્યો હતો, તેની અસર મારા મગજ ઉપર એવી તો પડી રેહી
હતી, કે તેથી મારી બોલવાની શક્તી બીલકુલ બંધ પડી ગઈ હતી.
તારા બાપ રાત દીવસ એવી શીકર કરતા હતા, કે રખે હું ખુનની ખરી
હકીકત સુધીમાં આવતાં, યા હાંધમાં બોલી દેઉ, અને તે કાંઈ સાંભલે.
એટલાં વાસ્તે તારા બાપે મારી કંમપેનીયન મીસ બાલફને પોતાના

વીરવાસના લેઈ કેલું, કે જેવી હું બોલતી થાઉં, કે તેવીજ તેવનને એકદમ તેણીએ ખબર આપવી. અને તેજ પરમાણે જેવી હું બોલતી થઈ, તેવીજ મીસ બાલંદર તારા આપને જઈ બોલાવી લાવી. તેવને આવી મને સધીઆરો આપીયો, કેમકે રસ્તાંમ સાથે મારાં ખુનના બાંધમા તેવનને થયેલી ગોઠવણુની મને જરાખી ખબર નહી હોવાથી, રજે હું ખરી વાત કાઢ પાસ જાહેર કરૂં, સેથી તેવન ડરતા હતા. તેવને આવનાં વાર મને નરમાસથી ધીમે અવાજે કેલું:-

“આતુ, તારી જેવકુરી હું તુને મલ્લ કરૂંછ. રસ્તાંમે. સોગંદ ઉપર મને કેલુંછે, કે તું તમામ નીરદોશ છે, અને તે હું માનુંછ. મારી ખાતરી થઈછ, કે તું તમામ પાક, તમામ નેક અને તમામ નીરદોશ છે, પણ હું તુને તારી ઠસુર જે માફ કરૂંછ, તે એવી સરતે, કે પેલા ખુની રસ્તાંમના બાંધમા, તારે કંઈખી બોલવું નહી. મારાં સુખનો નાશ કરવાનું અને મારું ઘર બાંગવાનું જે કાંમ તેણે કીધુંછ, તેની સજા તેને થમીજ નેઈએ. એકલાં વાસ્તે જે બનાવ કૉનઝરવેટરીમા બનીયો; તે વીશે તારે એક હરફખી આજ પછી બોલવો નહી. ગલે ગાંઠ અને મોહોડે કુચો. હું કાંઈ બોલી શકી નહી. મારી ઇજતને ખાતર આજ સુધી રસ્તાંમ કેદખાંનામાં સખડતો પડ્યોછ.”

“પણ ગુલીસ્તાન તેની દીકરી થાય, એમ તે જાણેછ કે નહી?”
દાદીએ પુછ્યું.

“નહી. ખીલકુલ નહી.” ખાનુએ જવાબ દીધો. “કેમ કે અંબાનગરમા ગુલીસ્તાનનો જનમ થયા પછી, મારા આપે રસ્તાંમને સીંગાપીર એવી ખબર આપી, કે તે બાલક જનમતાજ મરણ પામીયું હતું.”

“છતાં, ગુલીસ્તાનતુ દીલ કાઢ જેખી બજારતથ્મિ તેના આપની મુલાકાતે તુરંગમા તેણીને ઘસડી ગીયું હતું.” દાદી બોલ્યો. “રસ્તાંમને તે તુરંગમાં મલવા ગેમ હતી, અને તાંહાંથી પાછી ફરનાં તે અને રસ્તાંમ ઉપર મલ્લી હતી.” પણ એક વાતનો હવે ખુલસા થવો જોઈએછ. ગુલીસ્તાનના

ગુજરાંન સાઈ તમારા બાપે એક ચોકસ નાનાંતી રૂકમ કોઇ વડીલના હાથમા આપી હતી, એમ તમે હમણા બોલીયાં.”

“હા.” બાંતુએ જવાબ દીધો. “મારાં બાલકના પાલનપોશન સાઈ મારા બાપે તેવી જોઈવળુ કીધી હતી. તે છતાં એક દાહાડે મારી દીકરી, સીંહડે હાલં ચંપાબાગમા મારી સાંમેજ આવી ઉભી, અને તેની તેવી હાલન જોઇ મારી છાતી ફાટી ગઇ. મારી આંખમા પાણી આવી ગીયાં, અને તેજ વખતે તેની સાંમેથી હું ઉઠી ગઇ.”

“સીંહડે હાલ! કાંય નહી તે સીંહડે હાલ ફરે! કાંએ નહી તે ભુખામરે અને ગરીબીમા સળડે!” દાદી દાંત કચકચારી બોલ્યો. “તેના પાલન પોશનના નાનાં એક ચંડાલ બદમાસ જાહારે ખામ જાએ, તાહારે તે બીચારી કાંએ નહી ભુખે મરે! વીસ હજાર રૂપીઆ તમારા બાપે, એ દીકરીના ગુજરાંન સાઈ એક વડીલને, તેનો ત્રસ્ટી બનાવી, તેના હાથમા આપીયા હતા. પણ ગુલીસ્તાંનને પાલનાર, પેલી સીકનદરની સુના મરી ગીયા પછી, તે બદમાસ તે આખીને આખી રકમ હજંમ કરી ગીયોછ. જાંહાં સુધી સુના સીકનદર જીવતી હતી, તાંહાં સુધી દર તન તન મહીને, વ્યાજની રકમ તે તેને પુગારતો હતો, પણ તેના મરી ગીયા પછી, તેને ગુલીસ્તાંનને આજ સુધી એક દોકડોબી પરખાવીયો નથી.”

“અરેરે મારી દીકરી ઉપર આએ કેવો જુલમ!” બાંતુ રડી પડી. “આએ કેવી આફત! અરે દીકરી, તું કાણું શરજંદ અને આજે તું કેવી હાલતમા? પણ દાદી એ વડીલને તું જોલખે?”

“જોલખેછ કરી પુછોછ?” દાદી, જોતાના ખીસાંમાથી એક કાગળ કાઢાડી, તે દેખાડી બોલીયો. “તેનો આએ પુરાવો, મારા હાથમા છે. આએ કાગળ સુના સીકનદરની સહીતુ—

“પણ પેલો વડીલ! તે કાણ?”

“કાણુ”, “સોલીમખ! પેલો બદમાસ સોલી—

પ્રકરણ ૩૮ અં.

પચીસ હુંજરે પતાવટ !

“ પેલો સોલીભઇ સોલીસીટર ! ” દાદી બોલ્યો. “ તમારાં બાપે દીવો લેખને એ ચોટે ખુશાલ સાહુકારને કાંઠાંથી સોંપી કાઢાડીયો ? કોઇ બીજો વફાઇ ગાંમમાં મુવો જીવતો મલીયો નહીં કે શું ? ”

“ હું એ બાબત કંઈ જાણતી નથી. ” બાંનુંએ જવાબ દીધો. “ મને તો મારાં માંબા બાપે ખાતરી આપી હતી, કે મારાં અચ્ચાંત્સ ગુજરાંન સારું તેઓ જાણુકતો બંદોબસ્ત કરશે. પણ એ મુવો—

“ એ મુવો મારા હાથમાં જરાજર પડાયોછે ! હવે એ છુટ્યો મુશકેલ છે. ” દાદીએ ખુલાસો કર્યો. “ જાંઠાં સુધી સીકનદરનીં સુતાને નાંને જણાવલી ગુલીસ્તાંનને પાલણુનાર પેલી પારસી વીંચવા જીવતી હતી, તાંઠાં સુધી દર ત્રણ ત્રણ મહીને તે ત્રસ્ટનું બ્યાંજ, તેને આપતો ગીયો. પણ એક દાહાડે તે અચાનક અચખચી મરી ગેઇ, અને તે જાહાડ્યો, તે બાજુ સુધી એ નખખોદ ગીયાએ એક ખોટું દોહોયુંબી ગુલીસ્તાંનને પરખાવીયું નથી. પણ આંતે તેનું પાપ ધુટુંછે. મારા પંજમા હવે તે જરાજર સપાડાઈ ગીયોછે ! હું એને જો જતો મુકું, તો હું મારા બાપનો દીકરો નહીં ! ”

દેહાવરની બાંનું આ નવી આફતની ખજર સાંભલી ઘણીજ દુખી થઇ. પણ હાચાર. તે એખલી શું કરી શકે ? દાદીની મદદ વીના તે આવા કટોકટ મામલામાં એક કદમ પણ આંગલ ધરી શકતી નહીં હતી.

પણ તે એખલીજ દુખી નહીં હતી. દાદીના દુખ કરતા તેનું દુખ ગમે એટલું બારી હતું, પણ જ્યારે દાદીના દુખનો તે વીચાર કરતી હતી, ત્યારે તે પોતાનું દુખ બીલકુલ ભુલી જતી હતી.

એ પછી દાદીએ પોતાના દુખ અને સંતાપની તમામ હંકીકત, પોતાની મતરાઇ આગલ લખાનથી કહી. કેવી રીતે ગુલીસ્તાંન સાથે તેનો પેદાશો મીલકાપિં થયો, અને કેવી રીતે તેણીને જોતાંજ, તે તેના પ્યારમાં

મડ્યો, અને તેણીને પોતાની મોહોરદાર ખનાવવાનો પોતે વીચાર કરી, તેની સાથ પરણીને સુખી થવા તેણે કેવી કેવી ઉમેદો બાંધી, તે સરવે હકીકત, દાદીએ ખાંતુને વીગતવાર જણાવી દીધી.

એ પછી ગુલીસ્તાનના શુભ થવાની બાબત ઉપર આવતાં, દાદીએ ખાંતુની ખાંતરી કીધી, કે ગુલીસ્તાનું ઘર શોધી કાઢાડવાની, અને તેણીને પત્તા મેલવવા સાથે તેણે કીધેલી તમામ કોશિસ જ્યારે નીરાશ નીવડી, ત્યારેજ તે તેણીને મલવાની આશા મુકી, પોતાની છાંદગીથી હાથ ધોષ બેઠો હતો.

એ પછી દાદી પોતાના બાપ બેહરાંમશાહની વાત ઉપર આવ્યો. મીસ બેનર (રોલા) ઉરફ મીસીસ રૂપસીંહ સાથે, પોતાના બાપને શું શું વાતચીત થઈ, અને તે તેણે કેમ સાંભળી, અને ગુલીસ્તાન સાથે તેણે કરવા ધારેલાં લગન અટકાવવા સાથે તેના બાપે કેવું બચકાર કાવતરું મીસ બાલકર સાથે મલી જઈ રચ્યું, તથા મીસ બાલકરનું ખુન પાછલથી કેવા બેદમરીયા સંજોગો વચ્ચે થવા પામ્યું, તેની તમામ વીગત, દાદીએ ખાંતુને ખુલ્લી કરી સંમળવી. એ પછી મીસીસ રૂપસીંહ શા કારણસર બેહરાંમશાહ પાસે આવી હતી, અને રૂપસીંહે તેણીને શા માટે તેવન પાસે મોકલાવી હતી, તેનો દાદીએ ખુલાસો કીધો પછી, મોલીમદ સોલીસીટર અને બેહરાંમશાહ વચ્ચે થએલાં પેલાં લખતની બાબત, જે દાદીએ લાઇબ્રેરીની પડોસમા આવેલા અધારા ઓરડામાં છુપાઈને સાંભળી હતી, તે ખાંતુને વીગતવાર સમજાવી, સોલીમદ સોલીસીટરની શીતર અને ફરેમબરી વચ્ચે ઉપર અફસોસ કરવા લાગ્યો.

આ બધી ખાનાખરાબીની ખબરો સાંભળી, દીલાવરની ખાંતુના હોંસ ઉડી ગયા ! પોતાના બાવીંદની ખુવારીનો દેખાવ કેવો બચકાર હતો, તે ગોયા તેની નજર સામે તેણીને હવે દેખાવા લાગ્યો. કીસમ કીસમની ખુવારીના ખ્યાલોની ખુમારીમાં, ખાંતુ બેભાન બની ચક્રમ થઈ ગઈ. ચંપાબાગના સુખી મહાનની આસે અને પાસે, ઉપર અને નીચે, ખુંબાર ખુબારી ફગી

વલવા લાગી ! ગજબ અને આકૃતના દારૂગોલાની મંજવર ખાણો, એવી તે! ચીકાર ભરાઈ ગેઈ હતી, કે સેદ્દજખી શકની ચીંગારી લાગતાંજ, તે સુંદર અને એક વખતનું સુખવાસી મકાન, ફના થઈ જાય, એવું બની રેલું હતું.

“ બાંતુ માય, પેસો રૂપસીંહ એક લોફર રજપુત છે. ” દાદીએ બાંતુને કહ્યું. “ એક છાટતા, જુગારી, અને ખુંતીના હાથમા તમારા ધણીનો ભેદ અને ભરમ છે. એ રૂપસીંહ સોલીભઈને નામની ફારજરી કીધીછ. સોલીભઈએ તેને પકડાવીશેછ. પોતાની બધરી પાસે રૂપસીંહ બેહરાંમશાહને કેહવડવ્યુંછ, કે વીસ હજારની ફારજરી તેણે કીધીછ, વારતે એ વીસ હજાર રૂપીઆ સોલીભઈને ભરી દેવા, એકદમ મોકલાવી આપો. જો એ રકમ તુરતને તુરત તમે નહી મોકલશે, તો મીસ બાલકરના ખુંતનો ભેદ હું જાહેર કરી દેવંસ. તે મરશે અને બીજાને મારશે ! હું નહી ધારતો, કે એટલી મોહરી રકમ તમારા વરની પાસથી આજને આજ નીકલે ? ”

“ વીસ હજાર રૂપીઆ ! ” બાંતુ રડી પડી બોલી. “ મરેરે ! હવે શું થશે ! દાદી આજે ફજેતી ! આજે રસવધ ! ”

“ મીસીસ રૂપસીંહને મે વીસ હજાર બોલતાં સાંભલી 'તી ! ”

“ માફી પાસે પચીસ હજારના પચીસ કટકા પડેલા છે. ” બાંતુએ તુરતજ ઉઠી પોતાની તીજેરીમાંથી હજાર હજારના પચીસ કટકાનું એક બંડલ કાઢાડી કહ્યું. “ એ બધો રકમ તું મેષને તે સુવાનો નીકાલ કર. ”

“ હીક છે. ” દાદીએ જોટતુ બંડલ હાથમા લેઈ જવાબ દીધો. “ સહવાર પડતાંજ, હું કોઈ વકીલની મારફતે, એ રૂપીઆ પેલા સોલીભઈને ભરપષ કરાવસ. સોલીને તેના રૂપીઆ જો મલશે, તો તે કેસ આગત ચલાવશે નહી. ”

“ એનો નીકાલ તો કાલે થઈ જશે. પણ દાદી મારી ગુલીસ્તાન—તેનું શું ? ” બાંતુએ દાદીને કાલાવાલા કરી પુછ્યું. “

“ આવતી કાલે ફરી એક વખત હું મુજગાંમ પેલાં માફી ડાસાંને ઘેર જવંસ. ” દાદીએ જવાબ દીધો. “ ઘણો વખત થયો હું બીજકુત તોડાં ગીયોજ

તથી. મેં માફી હોસાને કેલું તું, કે ગુન્નીસ્તાંનની કમળી ખજર તમુને જેવી મને, કે તુરતજ મને જણાવજો.”

“ તાહારે તો તું મને તારી સાથે કાલે જરૂર લેતો જજો દાદી ? ” બાંતુ બોલી. “ માઈલા સાથ પારકાં બધરાંઓ ખુલી રીતે વાત કરતાં કદાચ અવકાત હોસે, વાસ્તે તું મને જે તારી સાથે લેધ જશે, તો તે લોક મારી સાથ કંઈ ખુલાસાથી વાત કરશે. હવે પેલા સોલીમખનું —

“ તેનું થઈ રહેશે. ” દાદી બોલ્યો. “ તે ચંડાલને એક નીરદોશ અને નીરાધાર છોકરીને લુટી લેતાં હજી ઘણા વાર થયો નથી, તેટલાં તે એક ખીજ નીરદોશ છોકરીને ખુવાર અને ખરાબ કરવા તકલી રહેલો ? તે મારી બેદન સાથ પરણવા નીકળ્યો. પણ કંઈ નહી, હું જોઉં, કે તે તેની સાથ કેમ પરણે ? ”

“ દાદી તું કંઈ હુકમ કરે રખે કરતો ? ” બાંતુ દાદીના બોલવાંતી દમ ઉપરથી ચમકીને બોલી. “ મારા બાપ કશું, જરા ધીયાંન ઠેકણે રાખી કાંમ કરજો ! ”

“ બાંતુ માય તમે મારી શીકર જરાખી ના કરો. હું છતીયોંની સરખો, અને મુવોખી સરખો. શીકર મારી ગુન્નીસ્તાંનની કરો ! સહવાઈ પડતાં હજી ઘની વાર છે, પણ સહવાઈ પડે, અને તેટલાં જે તમુને ઉંધ નહીં આવે, તો કરતી કરી મારી વાહાલી ગુન્નીસ્તાંનને સાઈ તનદરોસતી બજાવે ! અને ખુદ તેને સુખી અને ખુશી રાખે, એવી હુવા માગજો. ”

પ્રકરણ ૩૯ મું.

માહુટાં ધરનો પોકલ વાંસા !

હંમેશ દુખીઆરાંઓની રાત, દીવસ કરતાં ઘણીજ લાંબી હોય છે. દીલાવરની ખાંતુ, દાદીની ફરમાસ પ્રમાણે, જ્યાં સુધી તે જાગતી રહી ત્યાં સુધી, પોતાની તરછોડાયેલી અને તખ્તએલી દીકરી ગુલીસ્તાનની તનદરોસતી બણવા લાગી. પણ તનદરોસતી તે ક્યાં સુધી બણે, અને કેટલી વાર બણે ? રાત સારી એકરારો, એએની અને તાંન તોડમાં તે દુખી માતાએ પોતાની વાહાલી દીકરીના સંતાપમા કાઢાડી. સહવાઈ પડવાની તે કાગને ડાલે વાર જોતી રહી. પણ જેમ જેમ સહવાઈ પડવાની તે વાર જોતી, તેમ તેમ તેની એક એક ઘડી, એક એક કલાક જેટલી લાંબી થતી હોય, એમ તેણીને લાગતું હતું.

પણ આંતે તે દુખીઆરી રાતનો હંડો આવ્યો, અને સહવાઈ પડ્યું.

સહવાઈ પડતાંજ ખાંતુ પોતાના ઘણીને મલંગ લાઘવેરીવાલાં દીવાંતખાંતામા ગઈ. બેહરાંમશાહે લાઘવેરીમાજ દતા. ખાંતુને આવી રીતે સહવારને પોહાર, એકાએક લાઘવેરીમા આવેલી જોઈ, તેવમ વીઆરમા પડી, કાંઈ નવી આફતની અટકલ કરવા લાગ્યા.

“કેમ ? સહવારને પોહાર કેમ આવવું પડ્યું ?” બેહરાંમશાહે અજબ થઈ સવાલ કીધો.

“મે ધારીયું, કે તમે કદાચ બાહાર કાંમે જતા રેહશો, તો પછી તમારો મેલાપ થશે નહીં, એમ સમજી હું આવી.” ખાંતુએ જવાબ દીધો. “હું એક અગતના કાંમસર તમારી સાથ વાત કરવા આવીછ બેહરાંમશાહ.”

“અગતનુ કાંમ ? ખાંતુ, આજકાલ બધાંઓનું મારી સાથ અગતનાં કાંમસર વાત કરવા આવેછ.” બેહરાંમશાહે કહ્યું. “તારું અગતનુ કાંમ શું છે ? બોલ, બેહરાંમશાહ જલદી બોલ વરી શે નવું કાંમ નીકલીયું છે ?”

“ બેહરાંમશાહ, મને મેહરખાતી કરીને કહવો, કે પેલી ગરીબ ગુલીસ્તાંનનું શું થયું ? ખુદ ખાતર તમે કંઈપણ છુપાવતા ના ! જે હોય તે મને ખરૂં જ કહી દેજો ! ”

“ ગુલીસ્તાંન ? ગુલીસ્તાંન કાણ ? કેમ ગુલીસ્તાંન ? ” ખાંતુનો સવાલ સાંભળતાં જ બેહરાંમશાહ હેબતી ગીયા, પણ પોતાના મન ઉપર કામુ રાખી બોલવા લાગ્યા. “ ખાંતુ તું શું બકે છે ! ગુલીસ્તાંન કેમ ! ”

“ બેહરાંમશાહ ! બેહરાંમશાહ ! ” ખાંતુ પોતાનો દીક્કનો ગુસ્સો દાખી બોલી. “ તમે ખુદ ખાતર મારાથી હવે કંઈ ના છુપાવતા ! તમારા દીકરા દાદીબા સાથે મને બધી વાતચીત થઈ ચુકી છે. તેણે મારી આગલ પોતાની બધી વાતનો એકરાર કરી દીધો. કેવી રીતે અને કેવા ખ્યારથી દાદી તે ગરીબ છોકરી ગુલીસ્તાંનને ચાહતો હતો, તેની તમામ હકીકત મારી આગલ તેણે કહી છે. તેણે બધી વાત બહુણી છે; ગુલીસ્તાંનની સાથના તેના લગન અટકાવવા તમે શું શું કરી છો, તે—

“ અલબત્ત તે કુકટી સાંધના તેના લગન થતાં મે અટકાવીયાં. ” બેહરાંમશાહ ગુસ્સે થઈ બોલ્યા. “ તે સારું તું શું મારી સાથે મરવા આવી છે કે ? મારો એકનો એક દીકરો, એક રેંછ પેંછ પારસીની છોકરી સાથે પરણી બાંધે, એ પું દીલાવરખાંનના ખાંદાંનની સોબામા—

“ રેંછ પેંછ ! તમે કેમ બહુણીયું કે તે છોકરી રેંછ પેંછ હતી ! ” ગુલીસ્તાંનને થતું અપમાન ખાંતુ સાંપી નહીં શકવાથી તે ગુસ્સામા આવી, તેનો બચાવ કરવા બોલી ખરી, પણ તુરંતજ તેને એક બીજોજ વીચાર આવ્યાથી, તે નરમ પડી જઈ બોલી. “ બેહરાંમશાહ, તમે ધરાના ધુમેલાને કંઈ સારું સુજ પડતું હોય, એમ મને લાગતું નથી. દાદી તે છોકરીની જુદાઈમા જુરાપો લેઈ બેઠો છે. તે જુરાપામા જુરી તવધને તાબદાંન થઈ ગીયો છે, તે તમને દેખાતું કે નહીં ? આવી બરજીવાંનીમા તેના ખાત્ર સફેદ થઈ ગીયા, તે કંઈમરમાથી વાંકો વધી ગીયો, અને ખુદ માલુમ હતું તેના હાલ કેવા થશે ! બોલો, બોલો, ખુદ ખાતર બોલો, તે છોકરી કંઈ છે ! તેનું શું થયું ? ”

“ તે પોરીનું શું થયું, તેની મને કંઈ ખબર નથી. ” બેહરાંમશાહે જવાબ દીધો. “ મને તો તે છોકરી સાથે વાતખી નથી થઈ. ”

“ તાહારે તને કાંઈ પાસે તેનું કાટલું કહડાવવાની તજવીજ કીધી કે શું ? ” બાંતુ હવે ઉસકરાઈને બોલી. “ દાદી તે છોકરી સાથે પરણી જાયે, તે અગાઉ તમે તે છોકરીનો રસ્તો કરાવી નાખીયો કે શું ? ”

“ હા. મેં તે લગન અટકાવીયાં. પણ તુંને એટલી બધી તકરાર કરવાનું કારણ ? ” બેહરાંમશાહે પુછ્યું.

“ જરા સખર કરો ! ” બાંતુ બોલી. “ એ કાંમ તમે મારી પેલી કંમનનીયન મીસ બાલકરને સાંપીયું તું નહી ? ”

“ મીસ બાલકર ! ” બેહરાંમશાહના હોસ, એનાંમ સાંબલતાંજ હડી ગીયા, પણ હીંમત રાખી બોલ્યા. “ તેનું શું ? તે તો મરીખી ગઈ— ”

“ નખખોદ ! બેહરાંમશાહ, તમારે માથે સહેતાંન બમી રેહ્યોછ ! ” બાંતુ રડમસ થઈ બોલી. “ શુલીરતાંનને દાદીથી છુટી પાડવા, અને દાદીની સાથુના તેના લગન અટકાવવા, તમે પેલી મીસ બાલકર સાથે ગલી જઈ એક કાવતરું ઉભું કીધું, અને તેટલાંથી નહીં ધરાતાં, તમે તે મડમનુખી અંતે કાટલું કહડાવીયું ! અને તેથી પેલાં મુવા રજપુત રૂપસીંહ પાસે— ”

“ ઓ ! મુવો છુટો ! ખુદનો માર પડવાનો વખત થયો ! બાવી બનીયું ! ” બેહરાંમશાહ આંખે સખુનો સાંબલી ગાફિલ બની ખુરસી ઉપર ફસડાઈ પડ્યા.

“ ધીરા થાઓ ! મહેરાઓ ના ! ” બાંતુ બોલી. “ હું તમને બચાવવા આવીછ. ”

“ બેલ, બેલ, બાંતુ, એ બધી વાત તેં કેમ જાણી ? ” તે કંમનસીખ ખારસી હવે કાલાવાલા કરી પુછવા લાગ્યો.

“ હું તમારી દુશ્મન નથી. ” બાંતુએ જવાબ દીધો. “ હું તમારા દુખમાં અને સુખમાં સાગ લેનારી, તમારા આંતરની ધરતી ઉઠે, મારો વાંક

ગમે એવો નહીં માફ થાય તેવોખી હોય, 'પણ ખુદને હાજર નાજર નેણી, તેના કસંમ ઉપર હું તમુને જણાઉંછ, કે તમારી સાથ પરણી, એક પરણેતર તરીકેની મારી તમામે તમામ ફરજ, મે પુરેપુરી ખમ્મવીછ. તમારા કેહવાની, કે પુંછવાની મેં વાર જોઇ નથી. પેલા રજપુતે જેની ફારજરી કીધીછ, તેના પુરેપુરા રૂપીયા ભરપષ કરવા સહવારનો હું દાદીને મોકલાવી ચુકીછ, સમજ્યા. હવુખી તમુને કેહુંછ, કે પેલી ગુલીસ્તાંનતુ તમે શું કીધુંછ, તે મને કેહી દેઓ ?”

“ બાંતુ, હું ખધું ખરેખર કેહી દેઉંછ. ” હવે બેહરાંમશાહે પોતાના તમામ બેદને જાહેર થએલો જોઇ, બોલવા માંડ્યું. “ તારી કંમપેનીયન મરે ! આજે બધી મોહોકાંણુ, તે રાંડ કંમખતથી થઇછ. ચંપાયાગમા આફત, સીતમ, અને માહેતમ, તે ચંડાલથીજ આવેલાં છે. ગુલીસ્તાંનને, દાદીની સાથ તે રાંડે કેયે જોઇ હોસે, તે ઉપરથી તેને ખજર કાઢાડી મને જણાવીયું, કે દાદી તે છોકરીના પ્યારમા પડેલો છે, અને તેની સાથે તે પરણવા નીકલીયોછ. તે બેડ જનંને એક બીજાથી છુટાં પાડવાની તે કસકુનમે મને હીકમત કેહી, અને મેં તે કમુલ કીધી. દાદીને ગુલીસ્તાંનથી છુટા પાડવાનું કાંમ તેને પોતે રાજ ખુશીથી પોતાને માંચેલીધું. તેને એક મોહટું કાવતરું રચીયું. તે ગુલીસ્તાંનને ઘેર પોહોચી ગઇ. તેની દયા ખાઇ તે તેના પેટમા ભરઇ ગઇ. ગુલીસ્તાંને તેની ઉપર વીસ્વાસ મુકીયો. તે શીતુરી મડમે ગુલીસ્તાંન આગલ એક શીતુર કીધું. ગુલીસ્તાંનને તેણીએ એવું સમજાવીયું, કે તેની બેહનને એક જવાન પારસીએ પરણવાની કમુજાત આપી, દુસલાવીને ફસાવી, અને પાછલથી તે કોઇ ખીજ બધરી સાથ પરણી ગીયો. મારી સાથ આગમજથી ગોઠવણ કીધા પ્રમાણે, હું, દાદી અને એમીલી તેજ દાહાડે સાંજે, ગાડીમા ફરવા નીકલીયાં, અને તેજ વખતે, તે કસકુનમ, પેલી પારસીની છોકરીને હમારી ગાડી જે રસ્તેથી પસાર થવાની હતી, તે રસ્તા ઉપર બેઇને ફરતી હતી. હમારી ગાડીને અવતી જોઇ, તે કરતુકની બરેલી ઓરતે

એક ચીસ પાડી, પોતાની બેડનને ફસાવનાર પારસી તરીકે દાદીને ઓલખાવીયો, અને તેની બધરી તરીકે બેંચીલીને જણાવી.

“અને તેં નીરદોશ છોકરીને એવું સમજાવીયું, કે દાદી પરણેલો છે.” બાંનુએ દાંત પીસી પોતાનો ગુસ્સાને દબાવી પુછ્યું.

“પરીણામ એ આયું, કે શરમ અને ખેજલતની મારી, અને પોતાના દીલની તમામ ઉમેદોનો જંગ થાયલો સમજી તે છોકરી નાસીપાસ થઈ મધ, અને જે ઘરમા તે રહેતી હતી, તે ઘેર એકદમ તેજ દાહાડે ખાલી કરી, કાણુ જર્ણે કાંઠાં જઈ રહી. એ રીતે દાદીના લગન ગુલીસ્તાન સાથે થતાં અટકીયાં.”

“પણ મારી હાલત પેણામાથી નીકલી ચુહલામાં પડ્યા જેવી થઈ. દાદીના ગુલીસ્તાન સાથે થતાં લગન અટકાવવાની સજા, મને મારી અને બચાંકર થઈ પડી. કેમકે ગુલીસ્તાનનાં લગન અટકાવવાનું ઇનામ, મીસ બાલકુર મારી પાસે એવું તો માંગવા લાગી, કે તે ઇનામ હું તેને આપી શકીયો નહીં.”

“તેને શું ઇનામ માંગ્યું ?” બાંનુએ પુછ્યું.

“તેને દાદી સાથે પરણવા માંગ્યું.” બેહરાંમશાહ બોલ્યા. “દાદીની આંદર તેનો ડોલો પેહલેથીજ બરાબરો હતો. દાદીમાંજ નહીં, પણ દાદીના આપની મોહટી દોલતમાથી તેની નજર ઝાંખાઈ હતી. તારી કંમપેનીયન તરીકે આએ મકાનમા રેહી, તેને પાતાલ પાંછી ચલાવી, મોરી કોરડી રાખી હતી. તે ગુજરાતી વાંચતા અને લખતાં શીખી હતી. તેને ઝંદ અવરતાના કલાંમે મોહડે કાધા હતા. તે કરતી કરતાં શીખી હતી. એટલુંજ નહીં, પણ પારસી સાડી અને કપડાંથી પેહરવાની પ્રેક્ટીસ તેને કાધી હતી. તેને સાફ કેહું, કે જોઈએ તો મને તમારા જરથોસ્તી ધરમમા લખ, મને સદરો કરતી પેહરવો. હું દાદીને મારા જીગરથી આહુછ, અને હું તેના સાથે પરણી તેનો ભવ સુખી કરસ. તે એકની બે થઈ નહીં. હું જાહારે બજીદ થયો, તાહારે તે રોલા ફેરવી અને ધમકી અપવા લાગી. તેને કેહું કે, જો તમે દાદીને

મારી સાથ પરણવા નહીં સમજાવસો, તો હું સધલો બેઠ ફાડી દેવસઃ એણુંજ નહીં, પણ કૉનઝરવેટરીમા ખાંતુનું ખુન કૉણે કીધું હતું, તે બેઠ હું જાહેર કરી દેવસ, કેમકે તે વાતનો સધલો બેઠ મેં જાણ્યો છે, અને મેં ખાંતુને ઉંધમાં બખડતી સાંભલી હતી.”

“તમારાં કીધાં તમનેજ ભારી પડ્યાં.” ખાંતુ બોલી. “મારી બીમારીમા મારી ઉપર જુસુસ રાખવાની મતલબથી તમે તેને લાલચ આપવા કેહી, તાહારે એમ થયું કેની?”

“મારા તો ટાંકાંજ ઢીલા થઇ ગયા.” બેઠરાંમશાહે આગલ ચલાવ્યું. “હું લાચાર થયો. સુલી વચ્ચે સોપારી જેવી મારી હાલત થઇ પડી. ઘણીખી મેં તેને સમજાવી, પણ તે સમજીજ નહી. જાહારે તે નહીંજ સમજી, તાહારે—— તાહારે મને સેહતાંન સુઝ પડીયો. સેહતાંનનું નાંમ લેતાંજ, સેહતાંને મારી પાસે પોતાનો ‘એજન્ટ’ મોકલી આપીયો. રૂપસીંહ સાથે મારી મુલાકાત થઇ, અને—— અને તારી કંમપેનીયનને સદાની નાણુદ કરવાનું કાંમ, મેં તેને સોંપીયું. ખાંતુ, તારી કંમપેનીયન મીસ બાલકરનું ખુન, રૂપસીંહે, વાદરે, લેડી જમશેદજીના પુલ ઉપર કીધું. મેં તેને બમાવીને તે તરફ મોકલી, અને રૂપસીંહે તેનું કાંમ તમામ કીધું. હમારી ઉપર કોઇખી રીતનો શક આવે નહી, એટલાં વાસ્તે હું અને દાદી બંને જન મારખલ હાલવાથી ડીનર પારટીમા તે દાહાડે મોડી રાત સુધી રોકાઇ રહ્યાં હતા.”

“પણ આજ તો જેની તેજ રેહી.” ખાંતુ બોલી. “મીસ બાલકર મરી ગઇ, અને રૂપસીંહ જમની કાંની સાંમે આવી ઉભો, તે જોયો કેની?”

“તે જમનોજ ‘એજન્ટ’ હતો, એટલે જમની કાંની આવી ઉભો રેહવોજ એજએન્ટ” બેઠરાંમશાહે નીરાસીનો દંમ ભરી કહ્યું.

“ખુલની લાકડીને અવાજ નથી.” ખાંતુ બોલી. “હવે જો રૂપસીંહનું મોહકું નહીં હોય તો——”

“ઝો ! બાપ, મને હવે તેરી સે !” બેહરાંમશાહ દીલાલય થઇ કપાલ કુરી બોલ્યા. “અરે હું કંમળખતીના ઘેરાએલાને કંઈ સારું સુજ પડ્યુંજ નહીં.”

બેહરાંમશાહ, હવે હીંમત પકરે. “ખાંતુએ કહ્યું, ‘હજીબી સહ સારું થશે. મારા કેલા પરમાણુ જો કરે તો—’

“તું જીબી કેહ તે કરવા હું તમ્યાર છેલ.” બેહરાંમશાહ એકંદમ બોલી ગયા. “ખોલ—ખોલ, તું શું કેહછ ખાંતુ ?”

“ગુલીસ્તાન જો હજી જીવતી હોય, તો દાદી સાથે તેના લગન કરવાની મને તમે ક્યુલાત આપો.” ખાંતુએ કહ્યું. “પણ અરે તે જીવતી હોસે કે ?”

“મારે ક્યુલ છે. મોહરી ખુસીથી તે છોકરી સાથે હું દાદીના લગન કરવા ક્યુલ થાઉછ.” બેહરાંમશાહે ક્યુલાત આપી. “બેલ ખીજું શું—”

“ખસ એટલુંજ.” ખાંતુ એક ઢિંટો દમ ભરી બોલી. “તમારે દીકરો દાદીબા સહવારનો રૂપસીંહની ફોરજરીનો નીકાત કરવા રૂપીઆ લેધને ગીયોછ. તે હવે આવતો હોસે. હું જાઉંછ. દાદી આવસે તેવોજ હું તમારી આગળ તેને મોકલી આપસં. હાલ પુરત તમારે જરાખી શીકર કરવી નહીં.”

પ્રકરણ ૪૦ મું.

કરમ કાલાં, તેના રૂપ ઉજ્જલાં ક્યાંથી હોય ?

“ દાદીયા, ? તું આગોં કે દીકરા ! એટલો જલદી ? કેમ શું કીધું ? ”

ખાંતુ, બેહરાંમશાહની આગવથી નીકલી જેવી પોતાના દીવાંનખાંનામા જતી હતી, તેવોજ દાદીને સાંમેથી આવતો જોષ બોલી.

“ પણ તમે હીંયાં કેમ માય ? ” દાદીએ ખાંતુને ચાલમાથી પસાર થતાં જોષ પુછ્યું : “ તમે કાંઠાં ગીયાં તાં ? ”

“ હું તારા બાપને મલયા જેમ્મતી દાદી. ” ખાંતુએ જવાબ દીધો. “ તું મારી સાથ ચાલ, મને તારી સાથ કંઈ વાત કરવી છે દાદી. ”

ખાંતુ દાદીને પોતાની સાથે પોતાના રમમા લેઈ ગઈ, અને ત્યાં, બેહરાંમશાહે ગુલીસ્તાનના બાગમા કરેલો તમામ ખુલાસો, તેણીએ દાદીને કહી સંભલાવ્યો. મીસ બાલકર કેવી રીતે ગુલીસ્તાનને ઘેર ગઈ, અને ગુલીસ્તાન સાથ દોસ્તી પાડી, દાદીથી તેણીને છુટી પાડવા કેવાં કેવાં કાવતરાં તેણીએ રચીયાં, તથા કેવી રીતે ગુલીસ્તાન પોતાનું ઘેર ખાલી કરી જેમ્મ, અને બેહરાંમશાહે મીસ બાલકરનું ખુન શા સાઈ કરાવ્યું, રૂપસીદ સાથે તેવનને કેમ ગાંઠ પડી, તે સઘલી હકીકત જેવી રીતે ખાંતુએ બેહરાંમશાહને મોહડેડથી સાંભલી હતી, તેવીજ રીતે બોલે બોલ તેણીએ દાદીને જણાવી સેવટે, ગુલીસ્તાન સાથના દાદીના લગનની કબુલાત બેહરાંમશાહ પાસથી ખાંતુએ કેવી રીતે મેલવી હતી, તે સઘલી ખીના તેણીએ દાદીની આગલ જાહેર કીધી.

આ સઘલી ખબર સાંભળ્યા પછી દાદીની ખુશાલીનો પાર રહ્યો નહી. ખુશ અફસોસ ! તે ખુશાલી કેટલી તકલીદી હતી. ખાંતુ સાથ દાદી વાતચીતના રોકાવનો હતો, તેટલાં ખાંતુની નવી કંમખેનીયાં નાખુએ આવી. દાદીના હાથમા એક કાગળ આપ્યું.

“ એ કોણ લાયું ? ” દાદીએ તે કાગળ જોતાંજ ચમકીને પૂછ્યું.

“ મીઠા બેનંતણ બંમબંમે બામદાદની આશીસમાથી એવું કેહીને મોકલાવ્યુંછ, કે એ કાગળ ચંચાબાગમા આપી આવવું. ” નાનુએ જવાબ દીધો.

તે કાગળ ચોરાયતું ચંપાયતું અને ડાઘ ફુધવાતું હતું. તે ઉપરના દસકત કોઇ બધરાંને હાથના ચકરડાં ભમરડા જેવા લાગતા હતા, અને તે ઉપર સરનામું નીચે પ્રમાણે હતું.

ધણજ તાકીદનુ.

ભાઈજી

જમશેદ અથવા દાદી.

કોટમા બામદાદ તુંસના છાપાખાનામા પોંહોચે.

દાદી તુરતજ પરખીડું ફેડી તેમાથી કાગળ કાઢી વાંચવા લાગ્યો. વાંચતાંજ તેના એકરા ઉપર તરેહવાર ફેરફારના ચમકારા થતા બાંનુએ જોયા. પણ બાંનુ તેને કંઈથી પુછે, તેટલાં દાદી બોલી ઉઠ્યો:—

“ મલી ! અતે મલી ! મારી ગુલીસ્તાંન મલી ! પણ અરે ! તે તેા મરવા પડીછ ! ”

દાદી, પાસે પડેલી ખુરસી ઉપર ફસડાઈ પડી છાતી અને કપાલ કુટી રડી પડ્યો, અને બાંનુ તેના હાંથ માહેલું કાગળ લઇને વાંચવા લાગી.

મજગામ. મુંબઇ.

ભાઈજી જમશેદ અથવા દાદી.

લખવા કારણ એ જે ગુલીસ્તાંન ઘની બેહાલ છે. ડાક્ટર આપોતો, તે ના કેહી ગીયોચ. ઘરીપલ છે. ભાઈજી, ગુલીસ્તાંન, તમુને ભલવા માગ્યોચ. તમારું ઠેકામું બરોબર મુંબઈ ખબર નહી

ચન તમે કેહી ગેયલા, કે કોટમા જામદાદના છાપાખાનામા
મોકલવું, તેથી તાંહાં આંમે કાગળ મોકલીયું. તસકીર માફ
કરજો, ને વાંચતાને વાર નીકરી પરજો.

લા૦ માકીબઈ લીખાજી લાલરભુંજી.

“અરેરે મારી દીકરી—અંતે તારાં ખોતના આંમે સમાચાર મારા
હાથમા આવી પડ્યા !” બાંનુ પોતાની છાતી કુટી રહી પડી.

“ગુલૌરતાંન પરેછ ! મારા ખુદા ! મારી ઉપર આંમે કેવો જુલમ !”
દાદી રહી પડ્યો.

“નહી નહી, હું તેને એમ મરવા દેવસ નહી ! બાંનુ એકદમ ઉડીને
બોલી.” દાદી ઉઠ ! ગાડી જોડાવ ! મને જલદી મારી દીકરી પાસ હમણાં ને
હમણાં લેખ જા ! મારી દીકરીને હું મારી નજરે જોઉં ! મારી દીકરીને હું
મારી છાતીએ દાખું ! ઉઠ, દાદી, જલદી ઉઠ. જે તે મરી જશે, તો મને
મલવાનો ઝોરતો રેહી જશે.”

દાદી તુરંતજ ઉઠી ઉભો થયો, અને બાંનુ પણ સાડી પેર્ણી તકયાર
થઈ. એક વખતની આ લક્ષાપતી ઘણીની ઘણીઆણી પોતાનો ટેક અને
મોભો ભુલી જઈ, મજગામ મધે એક મીસકીન મકાનમા, પોતાની તરછોડાયલી
અને તળએલી દીકરીને મરતી વખતે મલવા, જેવી તે દાદી સાથ પોતાના
ઝોરડામાથી બાહાર નીકલતી હતી, તેટલાંમા નાનુએ એક ખીનું કાગળ
લાવી દાદીને આપ્યું. દાદીએ તુરંતજ તે ઉઝેદી વાંચવા માડ્યું.

મારા મેહરબાંન હાસ્ત દાદીખા,

ગેઈ કાલે તુરંંગમાથી મારો છુટકો થયો છે. હું મુબઈ
સદાનો છોડી બહુ. પણ તે આગમજ તુને એક વખત છેલ્લી
વાર મલવા, મારો જીવ ભરાઈ રેહ્યો. આંમે કાગળ સાથ માફ

હાલનું ઠેકાનું બીડેલું છે. આજે રાતની કલકતા મેલમા હું કલકતે
ઉપડી જવસ, અંને ત્યાંથી હું સીંગાપોર નીકલી જવસ.

લાં તારો સહનો શુભચંદ્રક.

રસ્તમ જલ જખુલી.

“ રસ્તમનો છુટકો થયો ! ” દાદી બાંનુના હાથમા રસ્તમનું
કાગળ આપી બોલ્યો. “ કેવું સાંટક ! કેવો અજબ સંજોગ ! ”

“ સ્મરેરે ખુદા ! આજે કેવો જંજળ ! ” બાંનુડચકા ખાતી બોલી.
“ શું દીકરીને મરતી વખતે મલવા બાપનો છુટકો થયો ? શું દીકરીને મોહોડે
પરવા, બાપ જીરંગમાથી છુટો ! ”

“ માય ! હીંમત રાખો ! ” દાદીએ બાંનુને સમજાવી. “ ગુલીસ્તાન
સારી થશે ! ખુદા તેનાં દુખ દૂર કરશે ! તમે જલદી ચાલો ! ”

પ્રકરણ ૪૧ મું.

કળીનું કરમાવું.

હવે આ ગંભાર કાઢાણીના દોલભેદક બનાવેને લંબાવવાની હું જરૂર જોતો નથી. વાંચનાર મૈદરબાનો મારી આ વારતાના સેવટ ઉપર આપો આપ આવી લાગેલાં હોવાથી, બાકીના બનાવોની તમામ હકીકતો ઇનતેખાખ રજુ કરવો, હું હવે બહેતર સમજું છું. તોપણ આ સંસારી ચીતારમા હજી વધુ જાણવાનું અને ઘણું જોવાનું છે.

દાદી અને બાંતુ, બંને જન્મ ચંપા બાગમાથી, પોતાની મરતી વાહલીના પત્તાને પેગાંમ મલતાંજ, મારતી ગાડીએ નીકલી પડ્યાં, અને જતાં જતાં તેઓ રસ્તમ જાણુલીને પોતાની સાથે લેતાં ગયાં.

રસ્તમ, આગલેજ દાહાડે તુરંગમાથી છુટેલો હતો. સરકારની મરજીમા આવે ત્યાં સુધી તેને કેદમાં રાખવાની સજ થએલી હોવાથી, તેને સરકારની મરજીથી છોડવામાં આવ્યો હતો. ફક્ત દાદીને મલવા સારજ તે મુંબઈમા અટકી પડેલો હતો, કેમકે તેણે મુંબઈ છોડી એકદમ સોંગાપોર તરફ નીકલી જવાની તમામ ગોઠવણોની તંદિયારી કરી રાખી હતી. પણ કરમના લેખ જુદાંજુદા હતા. તેના પોતાના માસ અને લોહીની બનેલી તેની દીકરી ગુલીસ્તાંન, આજ સુધી તળએલી તરછોડાયેલી અને હીણપસતીથી હીણાયેલી, તેની નજર સામે વસતી હતી, છતાં તે તેણીને જાણખતો નહીં હતો, તે દીકરીને તેની આવી પાહાડ જેવી ઉંમરે, પોતાની નજર સામે મરતી જોવાની તેની સરજત, તે કાંઠાથી ટલે!

‘ખરી વાત છે, કે કરંમ કાલાં તેના રૂપ ઉજલાં ક્યાંથી હોય!’

રસ્તમનાં ગમનો પાર હતો નહીં. બાંતુ અને દાદીએ ગુલીસ્તાંનની તમામ હકીકતથી રસ્તમને જાણીતો કીધા પછી, આ હીણમાગ્ય બાપ પોતાની દીકરીને તેની મરતી ધડીએ, પોતાની ગોદમા દાખવા, બાંતુ અને દાદીની સાથે બીદશે.

ઓ ! તે મોતનું ખીછાણું હતું, કે નીરાંત અને શાંતીનું વતન હતું ! એક નાંહલકાઃ જેવા કોય ઉપર ગુલીસ્તાન પડેલી હતી, અને તેના ખીછાંણાની આજુબાજુ, ખાંતુ, દાદી અને રસ્તાંમ જાણુલી, આ છાતી ફાટે એવાં દુખનો ગંભ, પોતાના દીલમાજ દાખી, જેમ તેમ શાંતીનો દેખાવ કરતાં, ગુલીસ્તાનનો મરતો ચેહરો જોતાં હતાં.

બધો ખુલાસો અચાર આગમજનો થઈ ગયો હતો. દીલાવરખાંનની ખાંતુએ પોતાની મરતી દીકરી ગુલીસ્તાનને ગલે લગાડી, ધીમે ધીમે તેની આગલ સધસો ભરમ ખોલી, તેની જણુતી તરીકે પોતે જાહેર થઈ, અને રસ્તાંમ જાણુલી તેના આપ તરીકે તેજ વખતે તેને ભેટી પડ્યા. એ પછી દાદીની ઓલખ ખાંતુએ ગુલીસ્તાનને આપી જણાવ્યું, કે તેના પ્યારમા પડેલો શખ્સ કાઠ નહી, પણ ખાં. જાં. બેહરાંમશાહનો વારસ અને ચંપા બાગનો માલેક પોતે હતો, અને મીસ બાલકેરચેલાં બચંકાર કાવતરાંના તેઓ ખંને જનભોમ થઈ પડ્યાં હતાં.

મરતાં મરતાંખી આ ખુલાસાથી ગુલીસ્તાનની છંદગીને ગોયા નવો જીવ અને નવું જોર હાંસલ થતું હતું. ગુલીસ્તાને જ્યારે જાણ્યું, કે તે પોતે એક માતાખર અને ખાંદાંની માયખાખની દીકરી છે, ત્યારે બે વરસની વાત ઉપર ચંપાખાખમા પોતાની જણુતી સાથે તેણીને જે ટપાટપી થઈ હતી, તે દેખાવ તેના મોતના ખીછાણા આગલ, તેની નજર સામે આવી. ઉભો. જ્યારે તેણીએ જાણ્યું, કે દાદી, જે આજ સુધી જમશેદને નાંમે ઓલખાંતો હતો, તે કાઠજ નહી, પણ એક આગેવાંન પારસી શેઠીઆનો તે એક પુરો દીકરો, અને ચંપા બાગનો વારસ અને માલેક છે, અને તે હજુ કુમારોજ છે, ત્યારે—ત્યારે તે પોતાનું સુધલું દુખ ભુલી ગઈ. તેની ખુશીનો પાર રહ્યો નહી, અને હસતે ચેહરે, અઠાગ અને અનંત પ્યારભરી નજરથી તેની તરફ તે ટીકી ટીકી જોવા લાગી.

કાણુ તેની કદર ખુજે ! કાણુ તેની કીંમત કરે ! કાણુને તેનો અમાલ આવે !

જમીન ઉપર એવી કાંઈ જાંખાં નથી, અને આદમીની એવી જીભ નથી, કે ગુલીસ્તાનની મરતી વખતની તે ખુશાલીનું બંધાન તે કરી શકે.

મરવા વગર છુટકોજ નથી. નામ તેનો નાશ તો નકીજ છે. પણ જીવવાની જ્યારે જરૂર, ત્યારેજ મરી જવું, એના જેવો સંતાપ-કાંઈ સંકટમાં નથી. એના જેવું દુષ્કાંડ કોઈપણ દુનીયામાં નથી.

આ દેખાવથી બાંતુની છાતી ફાટ ફાટ થઈ રેહી. જે વરશની વાત ઉપરની તેની તુમાખી, તેની તેંહેકરાઈ, અને તેની ગુમાની માટે તે પસ્તાવો કરી, હાથ હાથ કરવા લાગી.

“અરે મારાં બાયગ પુટેલાં જ હું ધરાની ધુમેલાં, તે મને સાઈં સુજ પડ્યુંજ નહી. અરે દીકરી તું જહારે ચાલી ચલાવી મારે ઘેર મારી સાંખે આવી ઉભી, તેજ વખતે જો તું મેં મારે ગમે લગાડી હોતે, તો આજે તું કદીખી એમ મરી જતે નહી.”

“અરે ખુદા !” દાદી ગુલીસ્તાનને મુશકેલીથી ઈંમ ખંચતી જોઈ, હાંતમાં પોતાના હોઠ કરડી બોલ્યો. “અરે ખુદા, આવાં આવાં દુખો અને, આવી આવી નીસસીઓ આદમીને સાઈં આજે દુનીયામાં પેદા કરવામાં તારી શું મતલબ હોસે ! ગુલીસ્તાન-ઓ ! તું અંતે મને મુકી જાએજ !”

દાદી તેજ વખતે ગુલીસ્તાનનાં ખીછાણા આગલ જમીનપર ફસડાઈ પડી, તેનો હાથ પકડી પોતાની આંખોમાં દાખી રડતાં બોલ્યો.

“રડો ના, રડો ના, માયજી, ના રડો.” ગુલીસ્તાન ઝીમાઈ જતે અવાજે, પોતાની આસપાસ પોતાનાં વાહાલાંઓને રજતાં જોઈ બોલી. “દાદી, વાહાલા દાદી, દુખી ના થા. હું સુખી થવા જાઉંજ.”

“એમ હીંમત ના મુકી દે દીકરી ગુલીસ્તાન.” રસ્તે તેને ધીરજ આપી. “તુંને ફક્ત નબલઈનું દરદ છે. ખુદા સાઈં કરશે. મેં મોહટા ડાકટરોને તેડવા માંનંદા મોકલીયાંજ. તે હમણા આવતા હોસે.”

“બાવા-બાવા-બાવાજી !” ગુલીસ્તાનની જીભ ખેચાવા લાગીયાથી તે લકડતી જાહે બોલી. “મા-મા-માયજી, મારી આંખે-આં-આં-આં અધારાં આવેજ ! મારો-દાદી કાંઈ છે ! અરે-એ બધે વાંક મારેજ છે !”

“ગુલ! ગુલાબ! મારી ગમ ને! ઓ, મને મુકીને તું કાંઠાં નજોઈ!” દાદી ખુમ પાડી રહ્યો.” રસ્તામાં—મારી ગુલીસ્તાન મરેહ, ને તમે જોયા કરોહ!—ઓ—તેના ડોરા ખેંચાયહ, બાંનું—

“ઓ મારી દીકરી, આજે તું કેવી કમોતે મરેહ.” ગુલીસ્તાનનો દંમ આખર થતો જોઈ બાંનું રડી પડી.

“ગુલ મને માફ કરજો—મારી ગુલીસ્તાન—

“સુખી રહેજો—” ડોલા ફાડી નાખી ગુલીસ્તાન ખેંચાતી જોને બોલી દાદી ઉપર મેહરબાની રાખજો. દાદી—દા—દી—

“અરેરે કોઈ આવો—રે—

“કાંઠાં મુવો ડાકટર—હજી

પણ તેટલાં ગુલીસ્તાને મોત અને જીવની વચ્ચે એક જખરી તાંબુ તોડ કરી, પોતાના ડોલા ફાડી દાદી તરફ જોઈ, સેહજ મલકાઈ હસી, અને એક ઉંડો દમ ખેંચી, આ શંની દુનીયાંની જંજલમાંથી છુટી ગઈ.

“અરેરે—જો જો એ કેવી તફરેહ—” બાંનું બોલી.

“અરેરે દીકરી, તે અંતે દગો દીધો!” રસ્તામાં ખુમ પાડી.

“હંડી—મરેહ જેવી હંડી.”

ગુલીસ્તાનનો આજે દુનીયાંમાં તે છેલ્લો દંમ હતો. ગુલીસ્તાનની આજે દુનીયાં તરફ તે છેલ્લી નજર હતી. દુખ, અને વિપત્તી, સંકટ અને સંતાપ, ગરીબી અને મુશ્કેલી વચ્ચે આ ખુબસુરત, નેક, બહીષણ દયાનંત અને અસમતની પાંક, ઉમેદભરી સદગુણી પારસી નારે, પોતાનો જીવ પોતાના પેદા કરનારને સ્વૈચ્છીક કરવા આગમજ, એક છેલ્લો દંમ ખેંચી, એક છેલ્લી નજર તેણીએ પોતાના ધારેલા ધણી તરફ કરી, આ દુનીયાંની માયા છોડતાં તે બોલી:—

“યથા”

પ્રકરણ ૪૨ મું.

ક ટ લે હું મ !

તેના દીલની વાત તેના દીલમાજ લેધને તે મરણ પામી ન તેના મનની ઉમેદ તેના મનમાજ લેધને તે ગઇ ! જે જોખનવાંતી જવાંતી, અને ખીલતી ખુબસુરતીના બાદારમા તે ખીલતી કળી કરમાઇ મુરઝાઇ ગઇ, તે દુખ જેવું દુખ કહી તેનો ચીતાર ચીતારવા કેલમ અશક્ત છે.

*

*

*

*

इस्त'मे, દાદી તથા બાંતુને ધીરજ આપી સમજાવ્યું, કે હવે તેઓએ શુદ્ધીસ્તાનના રવાના ઉપર વધુ માહેતમ કરવાનું બંધ કરી, તેઓએ ચંપાબાગ તરફ એકદમ નીકળી જવું, નહીં તો તેમની તરફ લોકોનું ધ્યાન ખેંચાશે, અને તેમ થતાં લોક ચરચા વધશે.

इस्त'મે પોતાની વાહાણી દીકરી શુદ્ધીસ્તાનની પાયદસ્ત સુધી તેની પાસેજ રહેવાનું, તથા સઘલી ધરમ ક્રીયા કરાવવાનું પોતે માથે લીધું, અને બાંતુ તથા દાદી શુદ્ધીસ્તાનને છેલ્લો-સેજો કરી, રડતી આંખે અને તુટેલે હીલે, પોતાને મક્કને ગીયાં.

ચંપાબાગમાં તેઓ રાતના નવ વાગાને સુમારે જઈ પુગ્યાં. બંનેના ગંમથી જખમી થએલાં દીલ એવાં તો નીરાસયદ ગએલાં હતાં, કે દુનીયાં તેમને મનથી દુખી ગએલી હતી. પોતાની મીઠી ઉમેદનો નાશ, સુખની ખુવારી, અને આશાનો ભંગ થયા પછી, હવે તે બંનેના દીલમા એકજ સવાલ એકી વખતે ઉભો થયો હતો, કે હવે 'જીવવું કે, નહીં જીવવું'!

પણ નહીં. ચંપાબાગમા ખુવારી અને ખરાબી, એટલેથીજ અટકી રહે એમ હતું નહીં. ખુદરતની મરજી હજી કંઈક વધારે રંગ દેખાડવાની હતી, એટલે—એટલે બાધાર !

રાતનાં નવને સુમારે બાંતુ અને દાદી રડતી આંખે, અને તુટેલે હીલે, જવાં ચંપાબાગમાં દાખલ થયાં, તેવાંજ નોકરો અને બાંધારના લોકોના ટાલનો

હોલમાં એકઠાં થઈ ઉભેલાં જોઈ, તેઓ જાને જન હેયતી ગીયાં. આંતુ અને દાદીને આવેલાં જોઈ, તેમની વ્યાસપાસ ચંપા બાગના નોકરો ઉઠાસી ચેહરે, અને રડતી આંખે ફરી વલી, સાદાવજ્જ જેવાં ઉભાં રેલાં. પણ તેઓને ખરી વાત કેહવાની કાઠનીથી હીંમત ચાલી નહી. અંતે આંતુનો કંમપેનીયન નામ્નુ બોલી:—“બેહરાંમશાહ શેઠે આપઘાત કીધો !”

“આપઘાત ! ઓ—”

કાંતના ચરદા ફાટે એવી એક જખરી ચીસ પાડી, આંતુ બેહોશ થઈ, તેજ ધડી જમીન ઉપર પટકાઈ પડી. નોકરો તેજ વખતે તેણીને ઉઠાકી તેણીનાં જમમા લેઈ જઈ, તેણીની સારવાર કરવા લાગ્યા. દાદી આ નવાં નખખોદના સમાચાર સાંભળી હેયતી તો ગીયોજ હતો, પણ હીંમત રાખી પોતાની ઉપર આવી પડેલી આફત સામે ટકી રેહવા, તે મુસ્તકીમ સમ્મ ઉભો.

તેણે નોકરોને સવાલ કીધો, અને કારભારીએ જવાબ દીધો, કે અગીઆર વાગા સુધી બેહરાંમશાહ લાઇબ્રેરીમાજ હતા. બરાબર બાર વાગે સોલીસીટર સોલીમઇ આયા હતા. તેવને શેઠને મલવા સાડાં પુછાવ્યું; પણ શેઠે કેહવડાવ્યું, કે તેવનના જીવને સાડાં નથી, તેથી તેવન હમણા મલશે નહી, પણ સાંજના મલશે. સોલીમઇ પાછા ગીયા, અને સાંજનાં સાડા પાંચ વાગે પાછા આયા. જરખાંતુ ફરવા જતાં હતાં, તેવન જતાં જતાં લાઇબ્રેરીમા શેઠને મલવા ગીયાં, પણ બારણાં અંદરથી બંધ હતાં. તેવને ઠોક્યાં, પણ કંઈ જવાબ મલીયો નહી. જવાબ નહી મલીયાથી હમુને શક પડીયો, અને હમોએ બારણાં બાંછ નાખીયાં, તો બેહરાંમશાહ શેઠ ભોંય ઉપર પડેલા દેખાયા. તુરતજ ડાકટર ફાઉલરને તેડાવી મંગાવીયો. તપાસ કરતાં મસ્ત્રારના હાયમાથી એક નાહાલ્લી જેવી શીસી ડાકટરને મલી.

“તે સીસીમા શું હતું ?” દાદીએ પુછ્યું.

“લાઇબ્રેરીમાંનીક અસીડ !”

આ દીક્ષને રૂંઠી નાખનારી ખબર સાંભલતાંજ, દાદી સ્વધક્ષો મામલો ન્યામી ગયો. એક સુંદર માઠેવી થીતે હવે તેને રાંધે લેધું તેના ઠેકાવ ઉપર

તે ઝટ આવી ગયો. તે સેહજળી ગમરાયો નહી. તેણે સેહજળી ધાસ્તી, કે ગંમગીનીની નીશાની પોતાના ચેહરા ઉપર પ્રગટ થવા દીધી નહી, પણ ધાડે અવાજે તેણે તેજ વખતે સવાલ કીધો:-

“સોલીભઇ છે કે?”

“તેવન લાઇએરીમા કેવારની તમારી વાર જોતા બેઠાછ.” ઠારમારીએ જવાબ દીધો. “તેવન કેહવા લાગા, કે હીલાવરખાંનના ખાંનદાંનનો હું જુને દોસ્ત હોવાથી, દાદીશેક આવે તાંદાં સુધી મારે હીયાં રેહયું જ બેઠાએ.”

“દોસ્ત? બદમાસ! મુજી દોસ્ત?” દાદી મનમા દાંતીયાં પીસી બોલ્યો. “જાઓ, કાઇ જમને સોલીભઇને કેહવો, કે હું તેવનને હમણાં લાઇએરીમા આવી મલુંછ.”

દાદી તુરતજ પોતાના રૂમમા ગયો. અંદર જઇ તેણે ખારણાં બંધ કીધાં, અને પોતાની કબૂતમાથી એક ઘણીજ નાહલ્લી રીંચાલવર કાઢાડી તેમા ગોલી બરી, તૈયાર કરી, તેને પોતાના ખીસાંમા મુકી. એ પછી તેણે પોતાની એક ખીજી કબૂત ધીમે રેહી ઉંઘાડી, તેમાથી એક નાહલ્લી જેવી શીસી કાઢાડી, તે પોતાનાં દગલાના ખીસાંમા સંતાડી, અને ઝોરડામાથી બાહાર નીકલી લાઇએરી તરફ ગયો.

ધીમે અને મકમ પગલે તે ગુપચુપ લાઇએરીમા દાખલ થયો, અને દાખલ થતાંજ તેણે લાઇએરીનાં ખારણાં અંદરથી બંધ કરી, ઠળ દેઇ દીધી.

“દાદીબા, તમારા કુટુંબ ઉપર આવી પડેલી આજે નહીં ધારેલી આફતથી, હું ખરેખર દુખી છું.” દાદીને લાઇએરીમા દાખલ થયેલા બેઠા સોલી બ્યાનુ ડોલ ધાલી બોલ્યો.

“પણ એ આફતનું મુલ કારણ કોણ છે. મારાં કુટુંબની ઉપર આવી આફત અને ખુવારી નાખનાર કોણ અંડાલ—મુજી છે.” દાદીએ છેડાએલા વાઘ મીસાલ ડોઝા કઠકાવી સોલીભઇને સવાલ કીધો.

“દાદી શેક, તમે મારી તરફ ડોલા કઠકાવી આવા સખુન બોલોછ, તેની મતલબ શું?” સોલીભઇએ સવાલ કીધો. “કોણે તમારા કુટુંબ ઉપર આવી આફત લાવી નાખી?”

“તેં ! ઓ કઠ્ઠુકના ભરેલા કુતરા, તેં પોતે !” દાદી હીંમતથી બોલ્યો.
“તેં પોતે. ઓ દગલખાજ શીતુરી, મુજી, ચંડાલ, હું કેહુંછ, તે તુને સંભલાયછ કે નહી. મારા બાપનો જીવ લેનાર અને મારા હસતાં ઘેરને ખુવારજરનાર, તું ચંડાલ, પોતે છે.”

“ખબરદાર દાદીમા, મોહોડું સંભાલી વાત કરો.” સોલીભઇએ જવાબ દીધો. “મને છેડતા ના. હું હજી કંઈ બોલતો નથી. પણ જો તમે મને છેડસો, તો આંખે ચંપા બાંગમાથી અધરીયાત ગાંસડા પોતલા લેધ ખાલી હાથે બધાંને ખાહારુ જવું પડશે, કેમકે તમારા બાપની પતમામ મીઠકત ઉપર મારો હક છે.”

“ઓ હેરેમન, કસાઇ, હું તે જાનુંછ.” દાદીએ કહ્યું. “તારાં બધાં કાવતરાં મને ખબર છે સમજીયો. તું મારી બેઠેન સાથે પરણવા માગેછ નહી, બચ્ચા ?”

“તારા બાપ સાથે મને થએલા કરાર—

“ચુપ સુવર ! બંધ કર તારું મોહડું.” દાદીએ જીમ પાડી. “બસ. તારું રૂધ ! સાંભલ, ઓ મુજી, કે આજે તેં બે ખુન કીધાંછ !”

“બે ખુન ! મેં ખુન કીધાંછ ! એ શું બકેછ ?” સોલી ઉઘાઇ જઇ બોલ્યો.

“હા. ઓ ખુની, બે ખુન !” દાદી માર મુકી બોલ્યો. “ઓ ઘેલસપોઃ એક તો તારાં કારાં કરતુકે અને શીતુરે મારા બાપનો જીવ લીધો, અને બીજો તો એક નવજીવાંમ અને નીરદોશ ઉમેદવાંતી છોકરીનો જીવ, તેની બરજવાંનીમા તેં આજેજ લીધીછ. તે નીરદોશ નાર તારાં કરતુક અને લોભનો ભોગ થઇ પડીછ.”

“એ શું બકી મરેછ ?” સોલી ગુચવાડામા પડી બોલ્યો.

“હા. તારાં કરતુકનો તે ભોગ થઇ પડી, અને તે આજેજ આજે જહાંતની જંજલમાથી સદાની છુટીછ.” દાદીએ જવાબ દીધો. “ઓ બેકર નાતરસ લીચકારા ચોર ! એક નાવારેસ છોકરીના ગુજરાંત સારું તેને વાલીએ જે ત્રકના નાંખાં તારે દસડા કીધાં હતાં, તે તું ચંડાલ, ચોરી કીધાથી.”

તે બેગુનાહ છોકરી ભુખમરો, મુકલેસી, ગરીબી અને લાચરીનો ભોગ થઇ પડી, અંતે રીખીરીખી આજેજ મરી ગઇછ, ધુન્નેછ કેમ! ઓ ખદમાસની ખુનીઆદના ખુની, ચંમકેછ કેમ! ઓ કાકર! તે છોકરીનો જીવ તારે લીધે ગીયોછ! સીકંનદરની સુંનાની છોકરી ગુલીસ્તાનનું ચરટ, સુંનાના ગુજરી જવા પછી તું પચાવી બેઠો, એ વાત ખરી કે ખોટી? બોલ? ઓ ખુની? બોલતો કેમ નથી?"

“હા, હવે હું સમજ્યો!” સોલી બોલ્યો. “મારી નોટ-બુકનો ચોર તો કયો તું નીકલીયો! તેમા એક કાગજ હતું, તે તેં વાંચીયું હોસે—

“એક કાગજ? શું તારું એકજ એવું કરતુક છે? તે નોટબુકમા તારાં કારાં કરતુકની ટીપ શું મેં વાંચી નથી કે? પેલી બોખરાંબધને તું મંભાવી ફસાવવડ નાયગાંમ લેઇ ગીયો, અને તેને ફસાવવાં જતાં તેના વર મંનચી મરધાને રૂપીઆ પચીસ હજારનો તેં ચેક બરી આપી, તેની પાસે તેં મારી માગી, તેની નોંધ—

“તે વાંત તો એમ હતી કે—

“ખચાવ કરેછ? અને આજે સુધી બોટાં વીંધો ઉભાં કરી, બોટાં શાખસીએને મોહટી રકમો આપી, લોકોના ત્રસો ખાઇ ગીયો, તેની નોંધ—

“પણ એ વાત સાથ તુને શુ લાગે વજગે.” સોલીએ ગુસ્સે થઇ ખુબ પાડી. “ખચા એ નોટ બુક લાવ, નહી તો—

એમ બોલતાંજ સોલી દાદીના આંગ ઉપર ધસી ગયો.

“ખખરદાર! તાંહાંજ ઉભો રેહજે!” દાદી પોતાના પાટલુંનના ગળવાંમાથી તેજ વખતે ઝટ દઇ રીંવાલવર કાઢાડી સોલી તરફ ટીકી બોલ્યો. “એક કદમ જો ખીસીયોછ, તો મુવો છુટો એમજ જાણજે!”

“ખુન! તું શું મારું ખુન—

“જો એકખી ચીસ પાડીછ, તો જાંણુ, કે આએ ગોલીથી વીંધાઇ ગીયો. તારા સમ! મશકરી ના સમજતો. આઇ-અમ-ઓલ-સીરીપસ.” દાદી રીંવાલવરની ઘોડીઉપર આંગલી મુકી બોલ્યો. “જેવી રીતે તેં મને ખુવાર ખોલેછ, સેવીજ રીતે તેનો ખંભો લેના, હું તારી સાંભે ઉભોછ. હવે બોલ તુને કાંઈ ગોલી પાર!”

“ દાદી, તું શું આવી ઘાટડી મશકરી—

“ મશકરીના સાલા—વલી કંઈ નવો શીતુર કરવા સારું જીવવું છે કે કેમ ?” દાદીએ દ્રઢ આવાજે કહ્યું. “ બોલ તારે શું કહેવું છે ! બોલ, નહીં તો આજે ફેડું છે !”

“ અરે પણ સખર—

“ નહી—

“ અરે એક મીનીટ !

“ નહી, એક સેકન્ડની નહી !”

સનનનનનન—

કાંઈ પુરંચયું. દાદીએ આખાદ નેમ ટાંકી પીરોલ છોડી, અને સોલીની છાતીમા તે વાગતાંજ, તે ત્યાંને ત્યાંજ ભોંય ઉપર મુરદું થઇ પડ્યો.

દાદીએ તુરતજ સોલી પાસે દોડી જઈ, તેને તપાસી જોઈ, પોતાની ખાતરી કીધી, કે તે જીવે છે કે નહી.

તેને થએલો જખમ કારી હતો. તેની છાતી વીંધાઈ તેમાંથી ઘાતમાર લોહી વેહતું હતું. દાદીએ તે લોહીમા પોતાના આંગૂલાં ખોડી જોયાં, તો તે લોહી તેને ગરમ લાગ્યું.

તેજ વખતે દાદીએ પોતાના ગજવાંમાંથી પેલી નાંદાંની શીસી કાઢાડી, અને તે માહેલી ઝેરી મેલવણી તે એકદમ પીછ ગીયો. તે પીતાંજ તેના મલાંમા અગન બલવા લાગી. તે આસપાસ નજર કરી પાંણીની તલબ કરવા લાગ્યો. તેનું ગણું સુકી રાખ જેવું સડકું થઇ જવા લાગ્યું. તેનો દમ રૂધાઇ જવા લાગ્યો. તેના જડાં ખેંચાઈ મરડાઈ જવા લાગ્યાં. તેની છાતી દબાઈ જવા લાગી, અને સેહજ વારમા તે ત્યાંજ પોતાના દુશ્મનની લાત્રની પાસેજ ખેળાંન થઇ પડ્યો.

પ્રકરણ ૪૩ મું.

ચશંભનાં ખસમનું સેવક.

અને હવે આ ગમખાર સંસારી કુખડાંના ચીતારની પાર વીણાની કંઠાણીને, કુખદાયક હેવાલ થોડાજ શબ્દોમા ચીતરી, હું મારાં વાહાલાં મેહરખાંન વાંચકોથી રૂખસદ લેખશ.

દીલાવરની ખાંતુ, પોતાના ખાવીંદના આપવાતની અખરથી અધમુદ જોવી થઇ પડી હતી, તે હમણાંજ જરા જરા હોસમા આવતી હતી, તેવામા મેહલમા રાતની ચુપકીદી વચ્ચે એકાએક પીસ્ટોલનો અવાજ સાંભળી, તે ચમકીને બડકી. આ પીસ્ટોલનો ધડાકો કેમ આફતની નીશાંની તરીકે તેણીએ ધારી લીધો, અને તેની આગાહી ખરી પડી, કેમકે તુરતજ નોડરોની ધરપકડ અને દોડાદોડી વચ્ચે લાઇએરીમા થએલાં એક કરતાં બે ખુનોની ખખર, નાનુએ આવી તેણીને કહી. આ ખખર સાંભલતાંજ ખાંતુ બેમગજ ખૂની ગેઇ. તેજ રાતના ખાંતુને સખત 'બેન-શીવર' ચલડી, અને ત્રીજે દીવસે, એક વખતની તુમાખી, ચુમાતી અને ખુખસુરત 'દીલાવરની ખાંતુ' ગુજર પામી.

ખુખસુરત ગુલીસ્તાંન! બીજે દાહાડે, તે કંમનસીખ ખુખસુરતીની રાણીની પાયદસ્ત કાહાડવામા આવી. રસ્તંમ બાપુલી, પોતાની દીકરીની પાયદસ્તે થોડાક એલખીતાઓ સાથ ગયો, કરંમના લેખ ટળીયા નહી. ગુલીસ્તાંન જોવી કામેલ, ગુણવંતી, અને દયનંતની નેક ઓરતો પારસી કોમની અંદર સઉ કામ હોય, તો બાશાણ કરતાઓ અને પારસી છાપાઓને પારસી સંસાર ઉપર ટીકા કરવાનો ઓરાક શાંતો મલે?

ગુલીસ્તાંનના મરણથી રસ્તંમને નવો ગંમ લાગ્યો. પોતાની દીકરીના જન્મની ખખર, ખાંતુના ખાપે રસ્તંમની ઉપર મોકલવા માટે ખાંતુને મના કરી હતી, કેમકે એ દીકરીની હેવાતીની ખખરથી, તે ખંતે વચ્ચેની આગલી ખીસના ગાંઠને નવું જોર મકશે, પાછું ખાંતુએ પોતાના

વાલીઓની મરણને તામે થઇ પેદલેથીજ રસ્તમને એવી ખબર મોકલાવી હતી, કે સેણીએ જનમ આપેલું બાલક જનમ પછી તુરતજ મરણ પામ્યું હતું. કમનસીબીની સરજતનો પેદલે પાયો, હોંયાથીજ નખાયો હતો, અને જે ભુલ સરવેથી પેદલેથી થઇ હતી, તેજ બુલે આ દુખી ચીતારનું છેવટ લાવી મેલ્યું હતું. ગુલીસ્તાનના મોતના આંસુ હતી તે રસ્તમની આંખોમાંથી સુકાયાં નહીં હતાં, તેટલાંજ બીજે દાહાડે સહવારના દાદીએ સોલીમનનું ખુન કરી પોતે આપઘાત કાઢ્યો એવી ખબર સાંભળી, રસ્તમની દલગીરીનો પાર રહ્યો નહી. દાદીને રસ્તમ દીસોજનથી આહાતો હતો, અને તેટલાં માટેજ, રસ્તમે પોતાની તમામ દોલતનો એખો વારસ, દાદીને નેમેલો હતો. પણ સરજતનાંલેખ જુદાજ હતા !

આ આફતનો ચીતાર ખરોખર ચીતરાંઇ શકે એમ નથી. મુંઝવના અપામા બીજે દાહાડે સહવારના ત્રણ પાયદસ્તો એક એકની હેઠલ છપાઇ હતી, તેમા બે તો ખાંખાહાધુર બેહરાંમશાદ અને તેના વારસ દાદીયાની હતી, અને ત્રીજી પાદસ્તની ખબર, સોલીસીટર સોલીમનની હતી. સહવારના પોહોરના કારોનરે તે ત્રણે લાસ ઉપર જ્યુરી ભરી, અને તેનો લાંબાન હવાલ સાંજનજ છપામા છપાયો, અને તેજ દાહાડે સાંજના ચંપા બાગમાંથી મોહટી ગીજલસની રૂબરૂ બાપ દીકરાઓની ભેગી પાયદસ્ત, કાહાડવામા આવી. કેહવાની જરૂર છે, કે સોલીમન સોલીસીટરના રવાનને ચંપાબાગમાંથી તેના લાગતાં વગલતાંઓ, જ્યુરી ભરાયા પછી તેને ઘેર લઇ ગયાં, અને ત્યાંથી તેને અવલ મંજલ બીજે દાહાડે સહવારના પોહોર્યાડો.

દાદીયા અને બેહરાંમશાદની પાયદસ્તથી રસ્તમ જાંજુલી જેવો પાછો ફરીયો, તેવીજ એક બીજી માહિતમ શરૂ થવાની દોડદોડ ચંપાબાગમા ચાલુ થવાની તબયારી થતી હતી. રસ્તમને નાનુએ ખબર કીધી, કે ત્રણત્રણ ડાકટરોની કમીટીએ એવું મત આપ્યું છે, કે જે વખત જાહેરે તેમા દીમાવરની ખાંતુ મરણ પામશે.

ખરેખરખોડ તે એ ! ખરે ખાંતુખરાંમ લે એ !

હજી જાણે દીલાવરખાંનવાલાંઓનું નાખ્યોદ પુરેપુરું થયું નહીં હોય, અને હજી આટલી ખુવારીબરી ખાનાખરાખી અને સત્યાનાસી અધુરી હોય, તેમ ખાંતુના મોતની આફત ડોલા ધુરંધરી ચંપા બાગમાં ભેમતી હતી.

આ નવી આફત અને આ નવો ગળખ થું હજી અધુરો રહ્યો હતો ! ચંપા બાગવાલાંઓના કરંમની સરજત ઉપર ગોયા ખુદાનો કોપ ઉતરેલો યાગતો હતો, અને અફસોસ જેવું તો એ હતું, કે એ આફત નજરે જોવા, અને ગળખના ધાવ ખમવા એખસો રસ્તાંમ જાણુલીજી જીવતો હતો. ખાંતુની ધારતીબરી ખીમારીની ખખર સાંભલી જે દીવાનો ખાવરો ખતી ગયો, અને જેવો તે તેણીના દીવાંનખાંનામાં ધાખલ થવા જતો હતો, તેવાંમાં ત્રણે ડાકટરો ખાંતુના ઝોરડામાંથી બાહાર નીકળતા તેને સંજોજ મલ્યા. તે લોકના મોહોડાં જોતાંજ રસ્તાંમના ગુરા મગડી મયા. રસ્તાંમે ડાકટરોને ઠાંઠખી પુછવાની તજવીજ કીધી નહીં, અને તેજ વખતે પોતાની છાતી ઉપર એક દીવાંના મીસાલ છાપત મારી, રસ્તાંમે ચીસ મુકી:— “ખાંતુ. તેં આખર મને આજે રસ્તો દેખાડ્યો?”

*

*

*

અને એક વધુ પાપદસ્ત ત્રીજો દાહાડે ચંપા બાગમાંથી પુરંમમાં સાથે દાહાડવામાં આવી. દીલાવરની ખાંતુ તરફ લોક લાગણીનો પાર હતો નહીં. તે ગુજર પામી, અને તેની આગલી જીંદગીની કાંઠાંણા પણ તેના કંઈન સાથે દર્શન થઈ.

રસ્તાંમ આ દુખ અને ગમ સાંખી શક્યો નહીં. આ ગમના જરબે તેને ઠાકવી, લુલો કુટો કરી નાખ્યો હતો. ખાંતુના મરણ પછી એક પખવાડીએ રસ્તાંમ જાણુલી ખીમાર પડી, તે કીરતારની દરગાહમાં પોતાનાં વાહાલાંઓને જઈ મલ્યો.

હવે આ ખાનાખરાખીની ખખરનો છોડો આવે છે. આ સત્યાનાસીને સુમાર હવે પુરું થાય છે.

કીરસો તમામ

દીલાવરખાંનના ખાંનદાનનો કાઠખી નખીરો હાથયાત નહી રેહવાથી, તે પુરાંણા ખાંનદાનનું નાંમ અને નીશાંન નાખુદ થઇ જાય છે. મોહટા મોહટા ખેતાય મેલવવાના અબખરા માટે, અને વડાઇની બડાઈ મારી ચારમા ચોહારા અને પાંચમા પોહોરા થઇ વાજી ગાજી નીકળવા માટે, બેહરાંમશાદ શેડને જે મોહટા જંગી ખરચો કરવા પડ્યા હતા, તે ખરચોને પોહોચી વલવા માટે અને કરજદાર બની પોતાની તમામ મીલકતો, જે તેવંનને મારગેજ મુકવી પડી હતી, તે મીલકતો અંતે જાહેર લીલાંકીથી વેચાઇ ગઇ. .

રૂંપા આગવાલી તેવનની ગંજવર મીલકત, દરખીની સોરતીનું પેહલુનું ધનાંમ છતી જનાર પેલા મીસ્તર ઉકરજી આદામુડીએ પાંચ લાખની મોહોટી રકમે લીલાંકીમાંથી વેચાતી લીધી. ઉકરજી આદામુડીએ પોતાની કરકસર અને જાતી મેહનતે દરખીની સોરતીના નાનાંમાંથી એકના ચારગણા દાંધાં હતાં, તેની કાઠને ખૂબર વડીક તેવને પડવા દીધી નહી હતી, કેમકે તેવન જાણુદા હતા, કે જે તેવનની તીલ્લરી તાજી થઇ છે, એવી ખબર ધનકંમ ટંકસવાલાને પડે, તો લાગલું એક મોહટું જેવું લાકડું ઘુસાડવા ધનકંમ ટંકસવાલાઓ મુકે નહીં. પણ એવા આદામુડી જેવા ખીચારા ઓલીઆ ગપાટો, જ્યારે છતે પાંચસે સુપચુપ સાદાઇમા સુખ સમજી સંતોશમાન રેહ છે, ત્યારે હુક બંડોલીઆએ, કુદલુસ મારીસ છતાં ધડ ઉપર ટોક નહી રાખી, હજારોના ધણી હોય એમ ડોલ ધાલી, ગરીબ છતાં ગરીબીમા રેહવા શરમાએ છે, અને ગરીબ છતાં તવંગરમા અપવાના પોકલ ફાંફાં મારે છે. મીસ્તર ઉકરજી આદામુડી એવા નહી હતા. તેવન ગરીબો. સાથ વસી, ગરીબો તરફ તવંગરો કરતાં વધારે લાએકી અને ભલમનસાઇથી વરતતા હતા, અને અંતે ચંપા આગ જેવી મુંબઇની જાણીતી મીલકતના એખલા માલેક થઇ, તેવને ખીજાઓને છક કરી નાખ્યા હતા.

નરખાંનુ, અંતે પોતાની લાએકી અને સાહેબાણની મીઠાં દુલ પાંખો જંગખારંવડો જેહોગીર તેણીને પેહલેથીજ અડાલત હતા. અને .

તેણે જરને વચન આપ્યું હતું, કે જ્યાં સુધી જર પરણી જશે નહીં, ત્યાં સુધી તે કુંવારોજ રહેશે. તે કરાર અને વચનની રૂએ, જેહાંગીર જરને પરણી તેણીને સુખી કરી પોતે સુખી થયો.

અંમીલી ઉરફે આંમલીબધ એખલી પડી. ચંપાબાગ વેચાઈ ગયા પછી તે પોતાના એક દુરના ખેશીને ત્યાં સીગનપોર જઈ વસવા સાચારીએ તથાપર થઈ. તેની ગરૂરી અને ગુમાનીને લીધે, કાઠખી તરફથી તેણીને લાભ થયો નહીં. મુંબઈ જેવાં શહેરમા વસેલી, અને લાખો લાડમા ઉધરેલી, આ ઉઠાછલી છોકરીને સીગનપોર મધે પોતાના ખેશીઓ સાથે જઈ રહેવું પડ્યું, અને અંતે, નાર વરણ બાદ, એક માતખર સીગનપોરીયા જાગીરદાર સાથે તેણીને પરણવાની ફરજ પડી. આંમલીબધના અકરાઈ અને મરડાટો તોડનાર સીગનપોરીયો હીજમહ ઉરફે હીજે, એક જખરો ઠાવકો લોઠો હતો. સીગનપોરમા મુંબઈની આ શીખેલી અને કેલનાએલી અંમીલી, આલીને નામે સાસરાંમા આલખાવા લાગી. આલીને 'મુંબઈના પેનડાકાટ! ને હારમુનીમ! ભુલી જવું પડ્યાં! રકુલમા શીખેલી જ્યોમંતરી, અને આલજખરા, તેના આ સાસરાંમા આરણ ઉપર વખાતાં નખાઈ ગીયાં! રંગ ખેરંગી બદરંગી રાડીઓ, અને લેસ અને રીંગીનના પોલકા અને ધાધરાને, હેલ્લી રાંઝાંમ કરેલી પડી! પદ અને પાઉરના બાકસોને ભુલી જવું પડ્યું! સેન્ટ અને લવંનડર જ્યાં ને ત્યાંજ રેલી ગીયાં, કેમકે હીજે લોઠો ખુમ પાડી કેહતો, કે.—“મારા પદસા એવા ઇતરાઈ પાછલ ખરાબ કરવા નથી.” પરણવા આગમજ, હીજે અંમીનો, એસકાટ જેમ તરખાઈ તો ગયો હતો, પણ તે હોલ ઠાવકો જોણતો હતો, કે એવી મુંબઈની ચસકેલી ધસકેલીઓને સીગનપોરનું પાંણી પાઈ, તે સેહજમા સધારી નાખશે. તે અંમીલીને અવાર નવાર કહેતો કે:—“જેની આલી, હવે તું મુંબઈની વાતો ભુલી જા. એ તારી વખણાવેલી મુંબઈ શહેરની આજ કાલની પોરીઓને મનાલી મનાવી ચલાવનારા ધણી જેવા હમે નહી હો! મારા બાપ કેહેતા હતા કે:—

“ મુંબઈ આંમ-ઓરત બનીછ સાર્થ ને મરદ થયાછ રાંડ ” તે વાત તું લુત્તીજ જજો હોડે । તારા મુંબઈના એસકી પોરીયાઓ કેવા ફક્કડ । ‘ મુંબઈ માસ્તર, હાથમા છતર, ને ગજનાંમા પથ્થર.’ એ એવા લાડકા સફર ઉલ્લાઓ, પોરીઓને પેટ ભરી શું જમાડતાતા । રાંડોના એસકાટના ખરચ કરતાં પરવારે, તો પેટ ભરી જમાડે કે । વત્રી મુંબઈના ખરચ કેવા. “ મુંબઈ માવલી, કમાઓ રૂપીઓ અને ગજવામા પાવલી.” વાસ્તે તું હાંધ રીગનપોરને મુંબઈ સમજતી રજો દો કે । ” આખરે ઐગીલી—હાલ જાલી—ને સાદા સંસારમા સંતોશ સમજવાંની રફતે રફતે આદત પડી. સેરજતના એક ન્યારા હોય છે.

રૂપસીંહની સામે ફારજરીવાલો કેસ ચલાવનાર કોઇ નહી હોવાથી તે છુટી ગયો, પણ અંતે તે તેવાજ કોઇ પરાક્રમને લીધે કલકતામા પકડાશે, અને ત્યાં તેને જનમ દેશનીકાલની સંજ થઇ.

મીસીસ રૂપસીંહ એખલી પડયાથી તે રંગુન તરફ જઇ વસી. પણ તેના કરમમા લેખમા લખાએલી સજ્જમાથી તે છટકી ગઇ નહી. રંગુન મધે જે મકાનમા તે જંઇ વસી હતી, તે મકાનમા એક રાતે બરમીસ લુટારાઓએ ધાડ પાડી. પણ પુલીસની મદદ વખતસર આવી પુગતાં, લુટારાઓ તે મકાનને આગ લગાડી વટેણા વારી ગયા, અને મીસીસ રૂપસીંહ ઉરફે મીસ જૅનટ તે આગમાં બલી ખાખ થએલી બીજે દીવસે સતાવાસાએને મલી આવી.

માઝી ડોસાંએ મરનાર ગુલીસ્તાનની તેના મંદવાડ દરન્યાન સેવટ સુધી ફરેલી મહાવજત, અને ગુલીસ્તાન તરફ દેખાડેલી જાનફેસાંતીના બદલામા, તેવાંને રસ્તમ જાણુથીએ પોતાના મરણુ આગમજ પોતાની દોલતનો મોહોટો ભાગ ભેટ તરીકે આપ્યો, અને બાકીની દોલત મુંબઈની યુનીવર્સીટીને આરીય સંગીત કળાની ખીલવણીના લાભ માટે તેણે અરપણુ કરીધી.

બેશક, ખુબસુરત અવતારવું એ પુર્વ જનમના કર્મોનો એક વારસે છે. આઠમી માંડને ખુબસુરત બનવાનો અભિપ્રાય રહેજે, અને જેઓ

પ્રુખસુરત નથી હોતાં, તેથીજ તેઓ બાકેની પ્રુખસુરતીનો ઉપયોગ કરે છે. પ્રુષ્ઠ ધનસાક ખાતર કહેવું જોઈએ, કે ગુફીસ્તાંનને તેણીના પુર્વ જનમના કરમોના વારસા તરીકે, પ્રુદરતી પ્રુખસુરતી તેના પેદા કરનારે બક્ષેલી હતી. કવી લોંગફેલોની નીચલી લીટીઓ ગુફીસ્તાંન જેવી પ્રુખસુરતીની યાદમાં અરપણુ કરી વાંચનારની રમ લેકછું.

‘Beautiful in form and feature,
Lovely as the day,
Can there be so fair a Creature,
Formed of Common Clay.’

‘Longfellow.’

સમાપ્ત.

ખતમ થતાં એક ખુલાસો.

આ વારતાના લખનારે આ, સંસારની કાંઠાંણીનું સેવટ આવી રીતે લાવી રજુ કરીધું છે. દરેક વારતા હૃદયમાં કાંઠળી મતલબથી લખાવી જોઈએ છે. વારતા ફક્ત વારતા તરીકેજ નો વંચાય, અને તેમાંથી કાંઠળી ભાસ નહીં મળે એવી જો તે લખાઈ હોય, તો તે વારતા તરીકે ગણાવી જોઈએજ નહીં. એટલાં માટેજ જે વારતા વાંચનારના ધ્યાનને રોકી રાખે, અને વાંચનારના હૃદયને ઉસકેરી આવે, અને તેમાંથી કાંઠળી ભાસ મળે, તે લોકપ્રીય થઈ પડે છે. ખરી વારતા તેજ કેહવાય છે. એવી વારતાનેજ વાંચક વરગ પસંદ કરે છે. એક વારતાની ખરી નેમ અને એક વારતાનો પેહલો ગુણ એજ છે. જે વારતા એવી રીતની અસર વાંચનારના મુર્તિ ઉપર કરે નહીં, તે વારતા તરીકે ગણાવીજ નથી.

૧ ત્યારે એવી વારતાઓ લખવામાં હું ક્ષતેહમંદ નીવડીયો હોઉ, તો તેને માટે છાપાના અધીપતીઓના મારી વીરૂધ ટીકા લેસ ભારખી વજનદાર હોય, એમ હું માની શકતો નથી. આ બાબદની નોંધ લેવાની મને ખાસ જરૂર પડી છે, કેમકે, રાસ્ત ગોક્તાર પત્રના અધીપતી મીં પાલનજી બરજેરજી દેસાઈએ તારીખ પમી નવેંબર ૧૯૦૫ને દીને, પોતાના છાપામા મારે માથે 'દીલ ઉસકેરનારી, વાતોના લખાન લખનારનો,' આરોપ મેંલેલો છે. મારા બચાવમાં કોઈથી બાબદનો જાહેરમાં જવાબ હું કદીથી આપતોજ નથી. અને આપવાની જરાખી દરકાર ફરીશ નહી. મારી વારતાઓ હું ચોક્કસ સંસારી સવાલો અને ચોક્કસ સંસારી બદીઓ ઉઘાડી પાડવાની મતલબથીજ લખતો આવેલો છેઉ. પણ 'પ્રોગ્રેસીવ' નીયમવાલા લેખકોની નજરમાં તે અગરજો ગેરવાજખી લાગતું હોય, તો તેમાં મારો ફસુર ખીલકુલ નથી. હું એવું માનનારોઓમાંનો એક છું, કે કોઈથી કીસમની સંસારી બદીને, જાહેરમાં ફેાડી દીધાથી, તેનો અટકાવ થાય છે. જેમ એક ધુમડાં માહિલુ' ૫૩ ફેાડીને કાહાડી નાંખ્યાથી તે રોગ દુર થાય છે, તેમ સંસારી બદીને સુધારવાનો એ ઇલાજ હું મોતેબર સમજું છું.

"The diseases of the Society cannot be cured or prevented without being spoken in plain Language."

John Mills Stuart.

એટલા માટેજ મારી વારતા ઉપર જો દીલ ઉસકેરવાનું તોહોમત મેલવામાં આવતું હોય, તો તે કેટલું ખરું અને કેટલું વાજખી છે, તે હું ફાનિશમંદ વાંચનારની મુનસરી ઉપર મોખું છું.

વારતા લખવાનું કાંમ શરૂ કીધાને મને લગભગ પા સદી થયે ગઈ છે. તેમજ જાહેર છાપા સાથના મારા સંબંધને પણ લગભગ તેટલો વખત થયો હશે. એ દરમીયાન મેં અનેક વારતાના પુસ્તકો પ્રગટ કીધાં છે. ચશંભનો ખસમ ૧૯૦૬ના સાલનું મારું 'પેહલું' પુસ્તક છે. એક વારતા લખનાર તરીકેના મારા પરીસ વરશના અનુભવ પછી, મારે થોડોક અંગત ખુલાસો મારા અંગત વીચારોના સંબંધમાં લરીશમાં થતા ગુપ્તવાડા માટે કરવો જરૂરનો છે.

૨ કેટલાકે એવું જોડું ખાઈ ગયા છે, કે મારી વારતાના પાત્રોના મોહોડાંમાંથી નીકળતા વીચારો, તે મારા પોતાના વીચારો છે. પણ તેમના આવા વીચારો ખીલકુલ ખોટા છે. એક વારતામાં ચરચાતા સવાલની બંને બાજુ ઉપર અજવાલું નાખવાની તે વારતાના લખનારની ફરજ છે. તેથી એમ નક્કી થતું નથી, કે તે વીચારો લખનારના પોતાના છે. ગંગાબાંણવાલી મારી વારતામાં, પારસી સ્ત્રીઓ નાટક કરી શકે યા નહી, તે સવાલને મેં બંને બાજુથી ચરચવ્યો છે. કંમનસીબે તે વારતા લખાયા પછી, એક પારસી સ્ત્રી નાટક તખતા ઉપર નીકલી. તે કંમનસીબ બનાવને જડમુલથી ઉખેડી નાખવા, મારા મિત્ર મીં શાપુરજી ખેહરાંમજી કાતરકની સામેલગીરી સાથ એકમત બની સરૂ જમશેદજી જીજીભાઈ બારોનેટના પ્રમુખપદ હેઠલ, પારસી અનંતમનની એક જાહેર સભા મેલવી, એક જાહેર ભાષાંણ મેં ૬૦ કાં હાલમાં આપ્યું હતું. તે યાદગાર સભાની ચરચા લખાવવાની જરૂર નથી. પારસી કોમની બહેતરીનો તે સલાહ હતો. સેવકને કાંઈ એવીજ અવુલી ખુધી સુજી, બંને તે ઉપરથી હાંમ લીડી, તે બનાવની વીરૂધ્ધ મારો અદના

પુકાર જાહેર સમક્ષ રજી કીધો, કે જે પારસી સ્ત્રી પારસી સંસારની આજની હાલત જોતાં, નાટક કરવા નીકલે, તો કોમમા એક ખાનેખરાંબીલરી બદીની શરૂઆતનું બીજું રોપાય. કોમના મોહટા ભાગનો પણ એવોજ વીચાર હતો, અને પારસી પ્રજામત પણ તેવુંજ હોવાથી, અત્રે તે મતની છત થઈ હતી. પણ બાપરે—બાપરે—પેલી કેહતી તુરતજ મને યાદ આવી, કે ‘ધરમ કરતા કરમ નહે.’ પારસી નાટકકાર સ્ત્રીની બલા આવી મારે પગે વલગી. પરીણામ એ આબુ, કે છાપાવાલાઓમા એ સર્વજ્ઞ મતદેરી ઉભી કીધી. દોસતોની દોસતીમાં ફાટ પડી! કોઈના નસકોરાં વડલાં થઈ, કુંદારા ચાલવા લાગ્યા, કોઈ હસ્તાં ડાચાં રડતાં થઈ ગીયાં! કોઈની દાલ વસનાઈ ગેઈ, અને કોઈની દાલ બીલકુલ ખરી ગેઈ! આપણુ શું કરીએ! સુધારાવારો દોસતોની સંદેશમાં મારા-જેવો એક જુના વીચારવાલો કેમ શોભે! હશે! મુકો પડતો, ને ચાલો આગલ! આપણુ તો અનેકવાર કેહી ચુક્યા કે, ના ભાઈ, મારું અંતકરણ જે કહે તેજ મારે તો કરવું. સુધારાને હું પસંદ કરનારો ખરો, પણ હું સરવે વાતમાં મધ્યમજાણુજ પસંદ કરનારો. હદ બાહારનું છુટાપણુ પારસીઓના સંસાર સુખની ખુવારી કરનારૂં છે. તમે જાણતા નથી? ‘Liberty! how many Crimes are committed in thy name?’

પણ હું જુદે રસ્તે ઉતરી પડતો હોઉં એમ મને લાગે છે. મારા એવા વીચારોને લીધે, મારા સુધારોવાલો મીત્રો મને તજી ગીયા! સુધારાવાદી મીત્રજેહનેના ટીચફંજરા પ્રત્યેકથ ગીયાં! કાંય? તો કેહજો તમે તો સ્ત્રી સુધારાની વીરૂદ્ધ હોવા છુટા!

પણ થોડાજ વખતમા તે મીત્રો માહેલા થોડાકે પોતાની બુલબરી તકરારનું તકલીફીપણુ જોઈ લીધું, કેમકે થોડાજ વખતમા પારસી સંસારમા જનેલા કેટલાક નાખુશ બનાવેથી, તેમની ખાતરી થઈ, કે હદ વીનાનો સુધારો પારસી કોમની ખરાબી કરી રહેલા છે. ઓ! મારી આંખોથી તમે જુવો. હું જે જોતો રહો છું, તે તમે જુવો. હું જે જાણું છું તે તમે જાણો, અને પછી-પછીજ તમે તમારી કોમના સંસારની ખરી ખાંમી અને ખુવારીથી જાણીતા થશો. ત્યાં સુધી તો નહીજ.

પછી સાહેબને કેહું, કે તે ભાશાંણુ થયું, અને પસંણામમા પારસી સ્ત્રી નાટકકાર, નાટક તખતા ઉપરથી નાખુદ થઈ ગઈ.

તે હીલચાલમા જામે જમશેદે પારસી કોમની જે બેમુલ સેવા બજાવી છે, તેની મારે આ ઠેકાણે નોંધ લેવી જોઈએ છે. પણ જામે જમશેદની એ હીલચાલ કોઈ કોઈ ઠેકાણે રૂચી નહી. મારા વીરૂધ્ધીઓએ તે વખતે પારસી સ્ત્રી નાટક કરે, તે જામે મારી ગંગાખાંણુવાલી વારતામા આવેલાં પાત્રોના મોહોડાંમાં ને આંખેલા બોલો, તે મારા અંગત વીચારો છે, એવી દલીલ રજુ કરવાની, તેઓએ તે વખતે તજવીજ કરી હતી. જાહેર પ્રજાને મારે આ પ્રસંગે જણાવવું જરૂરનું છે, કે મારી વારતામા મેં ચીતારેલા વીચારોમા કયા વીચાર મારા પોતાના છે, તે તો મારાં જાહેર ભાશાંણુની નોંધજ કહી આપે. આ ખુલાસાની જરૂર એટલાંજ માટે પડી, કે પારસી સંસારને અભ્યાસ આજ હું વરસોથી કરવા પડ્યો છું, અને પારસી સંસાર ઉપર મને જાહેર ભાશાંણુ આપવાં પડતાં હોવાથી, મારી જરૂરતાનાં પાત્રોના મોહોડાંમાં આંખેલા વીચારો,

જે કે તે મે પોતે લખેલા હોવા છતાં, મારા પોતીકા વીચારે તે હોય, એમ માની લેવાની કાંઈ જરૂર નથી.

૩ એ પછી મારી વારતાને આપવામા આવેલાં નાંમે ઉપર નનામા હુંમલા, જાહેર જાપામાં થયા હતા. દલગીરી સાથે મને નોંધ લેવી પડી હતી, કે તે હુંમલા એક મીત્રનીજ કલમથી લખાતા પેલાં રાસ્ત ગોસ્તાર જાપામાં થયા હતા. અને તે ખી—નનામા હુંમલા ! એ હુંમલા અગર લખનારના નામ સાથે થયા હોત, તો દીગર સવાલ હતો. અસલ ફરીયાદ એ હતી, કે કાલાં મેંદાં, અને જાન-મુરીદ, એવે નામે અગાઉ જે નાટકો થઈ ગયલા હોવાથી, મેં તેવે નામની જે વારતા લખી, તે નાટકોના નાંમેનો મેં ઉપયોગ કીધો, માટે—મને ફાંસીને લાકડે એકદમ ચઢાવી દેવો જોઈએ ! આગલાં વરસોમા થઈ ગયલા આ નાટકોને આધારે જે મારી વારતા મેં લખી હોતે, તો ખી આ ફરમાસુ દીલલી નીબી શકતે નહી. વારતાઓ જે મતલબ અને નેમથી લખાય, તો તેને તેવાંજ નાંમ અપાવાં જોઈએ. તેવાં નામ આપવામા કાંઈ ગુનેહગારી થતી નથી. અને જે તેમા ગુનેહગારીજ થઈ હોય, તો તેવી કસુર કરનારાઓ ઉપર જાહેર જાપામા થતા હુંમલા નનામે લખીને કરવા, અને કરવા દેવા એ કેવલ નામુનાસેજ લેખાય છે.

જાપાના અધીપતીઓનુ બલ અછત કહેવાય છે. ક્યાં સુધી ? ત્યાં સુધી તેઓ હાથમા કલમ પકડી જોસે છે ત્યાં સુધી, પણ ઘણીક વાર એ કલમ પ્રજાને તરાસદાયક થઈ પડે છે. ઘણીક વાર તેઓ પોતાને મન ગમતું લખાંન વીરૂધ્ધમા ચીતરી કાઢાડે છે, પણ અધારે તે લખાંનની રૂંટ પકડી સાંમે ઘણી પોતાના ખુલાવમા

તેઓ ઉપર વીગતવાર ખુલાસો લખી મોકલી તે છાપાના અધીપતીને છાપવાની અરજ કરે છે, ત્યારે પોતાની વીરૂધ્ધર્મી જતો ખુલાસો અધીપતીઓ નહીં છાપતાં દુકમા પતાવે છે કે. ‘હમારી પાસ જગા ફાલતુ નથી,’ યા તોં ને છાપે છે તો નહીં છાપવા નેગ ખુલાસો છાપી, છાપવા નેગ ખુલાસો રદ કરી છાપવાને ના પાડે છે. છાપાના અધીપતીઓની આવી ‘વત્તાણુ ખરેખર વાંધાલરી કહેવાય. ‘ને તેઓ સાંમા ઘણી ઉપર હુમલો કરે, તોં તેના ખુલાસો પણ તેઓને ભોલેભોલ છાપવો ઘટે છે.

દાંનેશમંદોની આ શીખાંમણુ છે, કે જેની દોસ્તીમા નફા નહીં, તેની દુશમનીમા નુકસાંનળી નહીં. નફા અને નુકસાંનનો આ હીસાબ છુકર કરનારાઓએ ધ્યાનમા રાખવો સજ્જવાર છે. મારા મીત્રોને માફી અરજ છે, કે મતદેરી થયાથી દુશમનીની હદ બાહાર દોડી જવામા તેઓ કાંઇજ નહીં, પણ પોતાના મનની નબલાઇ દેખાડે છે. તકરાર કરવાના તરીકા છે. તે તરીકાને ધોરણે વીચારો દરશાવી શકાય છે. નામુરોહી અને નાસીપાસી અગરને સર ચહુડી હોય, તો તેવાં દરદોચાલમને દુર કરવાના બીજાં બહેતર ઇલાજે, નીરાંતે વીચાર કરતાં ઝટ યાદ આવશે. પણ એવી નીરાસી અને નાસીપાસીના જેનમા આવી જઇ તમુને નહીં છાજે એવાં કંઈ પગલાં તમો બીજાઓ તરફ ભરો, તે આગમજ માંરી તમુને ભલામણુ છે કે નીચલા હુરફોને તમારો મુદ્રાલેખ બનાવી દો.

“ Oh wad some power the giftie gie us

“ To see oursel's as others see us !

“ It wad frae monie a blunder free us.”

And foolish notions.

—Burns.

સરવે ચીજની 'હદ' હોય છે. હદમાજ મળહ પડે છે. પ્રેમ પ્રીત, અને લોભ લાલચી હદમાજ મોજ આપે છે. પણ તેની જ્યારે હદ ઓલંગી જાય છે, ત્યારે જીવનો કાળ થઈ પડે છે.

ધ. ન. પટેલ.

કેશસ રોડ—મુંબઈ.

અડવંડ બીલ્ડીંગ.

સોમવાર, તા. ૧૮ મી જુન ૧૯૦૬.

એજ કરતાની લખેલી વારતા.

થોડીજ નકલ બાકી છે.

કાલાં મેઠાં—(સમપુરણ-વારતા) ૩. ૨ (શીટા વધારી છે.)

કલીયોષેત્રા—(ચીત્રો સાથે-ખીજી આવૃત્તી) ૩. ૨

કળાવંત—(આરીય સંગીત કળા) ૩. ૨

પારસી પેગંમબર જરથુષ્ટ્રા. (જરથોસ્તી
ધર્મ માટે યોગ્ય પત્ર લખાઈના લખાઈની
ગોઠવણવાલા નકલાઓ સાથે.) ૩. ૧

આર પુસતકોનો સામટો લોટ રૂપીયા પાંચમ
કરતા પાસથીજ મળશે. પોસ્ટેજ ઉપર. છુટક નકલ
કીમત પ્રમાણે.

